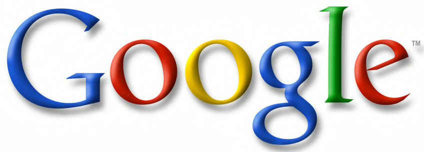
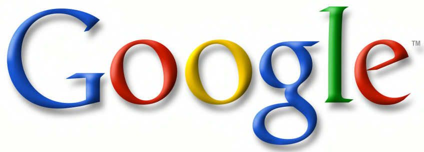
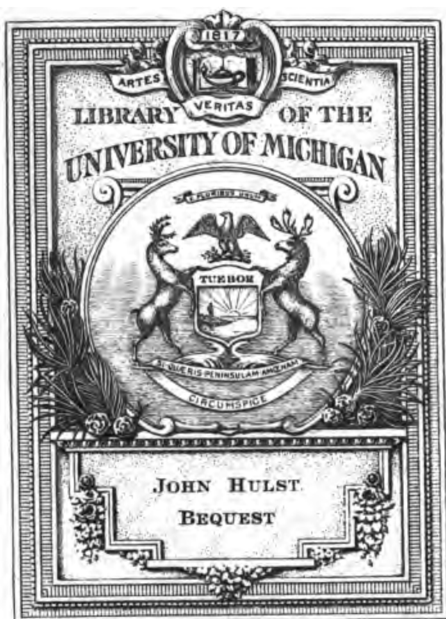

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
JOHN HULST
BEQUEST

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

Dr. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

1ste Stuk.

LEIDEN,

E. J. BRILL,

1861.

INHOUD.

DE STAMMOEDER DER ORANJE-NASSAUS.

Wat is het een onschatbaar voorrecht, een gerusten blik op het afgelegde gedeelte zijns levens te kunnen slaan! Dáár geene handelingen te ontdekken, die onzen naam schande hebben aangedaan, geene hulde, gebracht aan beginselen, welke wij thans moeten wraken. — Het geval te stellen, dat iemand recht heeft met zulk eene voldoening op zijn leven terug te zien, en daarbij aan te nemen, dat hij dit met hoovaardigheid deed, het zou eene ongerijmdheid wezen. Immers wie den hoogmoed niet heeft afgeleerd, zeker heeft hij menigen stap gedaan, waarover hij heeft moeten blozen, en het eenig onwraakbaar beginsel, dat onze daden moet besturen, heeft hij niet gekend.

Maar zoo het waar is, en het *is* waar, dat de mensch deelt in den roem of den smaad van zijn land; dat de eer, die dat land verdient, hem draagt en verheft, en

de minachting, die het weervaart, hem drukt en vernedert, — wat moet dan het voorrecht niet hoog te waarderen zijn, dat men op eene eervolle geschiedenis van zijn land terug mag zien, en zijne Voorvaderen voor geene beginselen ziet strijden, die later als dwalingen, verderfelijk, gelijk alle dwaling, erkend moesten worden! Hoe arm en zelfzuchtig zou het bestaan zijn van dengenen, die meende den roem zijns lands niet noodig te hebben, en zich den smaad zijns volks niet aantrok! Leeft de afzonderlijke mensch al of niet in gemeenschap met zijn volk? Is er al of niet een band, die hem met de bewoners van hetzelfde land verbindt? Heeft die eenheid van taal, die overeenkomst van ligchaamsvormen grond en beteekenis, al of niet? Zoo deze vragen niet anders dan toestemmend kunnen beantwoord worden, zou het dan denkbaar zijn, dat de mensch zich straffeloos van het leven, hetwelk zijn volk doorstroomt, kon afkeren, om zich zelfgenoegzaam tot eigen engen kring te bepalen, alsof hij de bron van alle eer, wat zeg ik, de bron van het leven in zichzelven besloten hield. Neen! wat wij leven, wij leven het met en in ons volk, en wáárin wij roemen, met en in ons volk roemen wij er in. In het streven van ons volk niet te deelen, is afstand te doen van allen waren roem, en

zich te veroordeelen tot een wonder traag vloeijend leven, onrechtmatig aan den vollen stroom onttrokken.

Daarom, wij zouden het ons bitter moeten aantrekken, bij aldien ons volk eenigzins verachtelijk ware, of zijn bestaan op een verkeerd beginsel ware gebouwd. Doch, Gode zij dank, dit is zoo niet. Ik zeg: Gode zij dank! want ook bij het terugzien op de geschiedenis zijns volks kan men zich geen ijdelen roem veroorloven, of men zou afgevallen moeten zijn van hetgeen de ware grootheid der Vaderen uitmaakte. Gode dan zij dank, dat wij Nederlanders onzen staat in zijnen oorsprong op een waar beginsel, op *het* ware beginsel gegrond zien, en dat onze Voorvaderen, in zooverre zij aan dit beginsel getrouw zijn gebleven, zich op een zoo eervol bestaan hebben mogen beroemen, als het een volk gegeven zijn kan.

Doch is dit niet te stout gesproken? Onweersproken ten minste is die uitspraak niet. Er zijn er, die den opstand, aan welken het Nederland der nieuwere geschiedenis zijn bestaan te danken heeft, geheel of ten deele meenen te moeten wraken, zelfs al willen zij het recht niet ontkennen, dat onze Voorvaderen hadden om voor hunne godsdienstige belijdenis op te treden. Er zijn er, die den persoon, welke al het le-

ven en streven van onze natie in hare geboorte, als het ware, in zich zamenvat, den persoon van Willem van Oranje, niet van dubbelzinnigheid en list meenen vrij te mogen pleiten. Dwalen dezulken niet, dan dragen wij eene naauwelijks te verzoenen schuld: want van dien opstand, van die staatkunde des voorvechters onzer onafhankelijkheid, genieten wij de baten. Gevoelt gij, hoe bejammerenswaardig het zijn zou, zoo wij niet met opgerichten hoofde en stouten blik op ons verleden konden zien; zoo wij niet met volle overtuiging goed konden heeten en als met ons zegel bekrachtigen wat onze Vaderen gedaan hebben; zoo wij de middelen, door hunnen aanvoerder gebezigd, in welke mate dan ook, minder eervol moesten rekenen, en, als ik zoo spreken mag, slechts onder beneficie van inventaris de erfenis van ons voorgeslacht konden aanvaarden? Dan zouden wij niet met een vol en ruim hart in het leven van ons volk kunnen deelen: want tot ons volk behooren niet alleen onze tijdgenooten, maar ook de Hollanders van het eind der 16de eeuw met hun in leven en dood aan hen verbonden hoofd, Willem den Eersten; dan zouden wij, van de verheffende aanschouwing van het voorgeslacht verstoken, onzen blik wel moeten bepalen tot ons zelven om in ons zelven te zoeken en uit ons zelven te

halen wat wij in onze geschiedenis niet vonden, in één woord, dan zou die heillooze zelfgenoegzaamheid en eigen wijsheid noodwendig aangekweekt worden.

Intusschen, hadden die meer of min ongunstige beoordeelaars van den oorsprong onzes volks de waarheid op hunne hand, wij zouden het ons moeten getroosten. Want de waarheid gaat boven al, ook boven ons tijdelijk vaderland, en zij geeft een kracht en troost, die zonder schade des noods van alles kan verstoken laten. Maar zulk eene heldhaftigheid wordt, Gode zij dank! niet van ons gevergd. Wij hebben, ik herhaal het, wij hebben een uitnemend voorgeslacht, en de stichter van onzen Staat is in het grootste en in het kleinste een man van eer geweest.

Ik geef toe, dat de wijze, op welke onze Voorvaderen geroemd en hunne tegenstanders bezwalkt zijn, langen tijd veel, bijna alles te wenschen heeft overgelaten; dat het oordeel, een oordeel hoe onoordeelkundig! aangaande onze geschiedenis langen tijd beheerscht is geworden door eene overlevering, die, als alle overlevering van dezen aard, op hetgeen beleefd en ondervonden was, gegrond, niettemin van lieverlede in galmen van dommen lof en kreten van onwijzen afschuw ontaard is.

De kritiek is eindelijk tusschen beide gekomen, en

tot hare verhevene taak door de ontdekking van zoo vele bronnen der geschiedenis in staat gesteld, heeft zij ons de gebeurtenissen in een juister licht doen zien, onze vijanden als *menschen* leeren kennen, en ook aan onze helden menschelijke beweging hergeven.... Doch dat dit zou moeten strekken om ons den schat te benemen, dien wij in eene geschiedenis, in welke wij gelooven konden, bezaten; dat dit den bodem, dien wij onder de voeten hebben, zou ondermijnen, in plaats van hem vaster te maken, dat verhoede God! Ook zal het niet zoo zijn: de kritiek zal vernieuwen wat verouderd was, en beteekenis en leven geven aan hetgeen zinledig was en verstorven; zij zal uitwerken, dat wij eenmaal begrijpen, wat een later gekomen geslacht onbegrepen heeft naverteld of nagegalmd, en ons door dat begrip doen herkrijgen, wat door gemis aan diep inzicht te loor was gegaan, — opdat, wanneer het derde eeuwfeest van onzen opstand tegen Spanje weldra dáár zal zijn, die tijd een Nederland aanschouwe, waarin de oorspronkelijke geest is herboren, ten minste in enkele geesten, die de taak, welke de Vaderen te vervullen gehad hebben, in haar gansche gewicht verstaan, en weten, hoe die taak op nieuw tot nieuwen zegen voor ons en de menschheid op te vatten.

De geheele geschiedenis van den tegenstand tegen het Spaansch Bewind in de Nederlanden door te loopen, ten einde ze uit een oogpunt te doen beschouwen, hetwelk de handelingen der bewerkers van dien tegenstand verklare en wettige, dit is thans mijn voornemen niet. Slechts aan ééne proeve wil ik den toeleg van Willem van Oranje onderwerpen. Ik wil zijn gedrag en geest vertoonen in den zuiveren spiegel van het hart zijner moeder. Zien wij het oprechte gemoed van die vrome vrouw, zoo innig bezorgd over het ware welzijn van haren zoon, niet tegen zijn streven en handelen opkomen; hooren wij de stem der liefde in het hart eener moeder zich niet tegen hem verheffen, dan voorwaar zal de toeleg van Willem van Oranje gerechtvaardigd mogen heeten door eene getuigenis, die niet liegen kon, door eene stemme Gods uit het binnenste heiligdom der door ijdelheid noch zelfzucht misleide menschelijke natuur.

De gevoelens, waarmede JULIANA VAN STOLBERG, tweede vrouw van Willem den Ouden, Graaf van Nassau-Dillenburg, vader van Willem van Oranje, haars zoons daden en lotgevallen gadesloeg, leeren wij genoegzaam kennen uit enkele brieven van hare hand, uitgegeven in de *Archives de la Maison d'Orange*, een

werk, dat wij te danken hebben aan de meer dan koninklijke onbekrompenheid van Koning Willem den Eersten en aan de bemoeijingen van Mr. Groen van Prinsterer, van wiens buitengemeene gaven deze arbeid het voortreffelijkste gedenkteeken is. Brieven zijn derhalve bij ons de tolken van den geest der edele vrouw, en zijn brieven een vorm van gedachtenmededeeling, in welken vrouwen van ouds hebben uitgemunt, ook Gravin Juliana verloochent in den stijl van haar schrijven hare sexe niet. Evenwel niet, zoo als gewoonlijk, de ervaringen van de zamenleving, neen! de ernst van het leven maakt de stof harer brieven uit. Wij hebben hier voor ons geene edele dame, voor wier scherpziend oog de groote wereld zich beweegt, maar eene vorstin, wie in haren familiekring de grootste en hagchelijkste gebeurtenissen der eeuw aan het harte gaan.

De eerste brief, dien wij van haar in de genoemde verzameling aantreffen, is van den 6 Januarij 1562. Sints drie jaren was zij weduwe en ontbeerde den steun van haren gemaal bij de zorgen voor het talrijk gezin. Nog twee dochters, Magdalena en Juliana, had zij ongehuwd bij zich. Haar oudste zoon, Willem van Oranje, was een der eerste prinsen in de Nederlanden; haar tweede zoon, Jan, had zijnen vader in het bestuur over

de Duitsche erflanden opgevolgd, en hare andere zonen, Lodewijk, Adolf en Hendrik, waren de rechtmatige trots, maar tevens de zorg van haren weduwenstaat en naderenden ouderdom. De bedoelde brief, aan den Prins van Oranje gericht, en gelijk al hare brieven in — voor den tijd — bijzonder zuiver Hoogduitsch geschreven, luidt, na de gewone groetenis, aldus:

„Innig geliefde zoon! Meermalen, toen ik bij u te Breda geweest ben, hebt gij mij te kennen gegeven, dat gij het noodig acht, dat mijn zoon Hendrik van huis gezonden worde: want dat voor hem de rechte tijd om te studeren daar is. Derhalve is mijn vriendelijk verzoek, dat gij zoo goed zijn wilt, uwe gedachte te laten gaan over de vraag, met welk plan hij tot zijn meeste voordeel bij u zou moeten komen: want ik geloof, hoe eerder het geschiedt, des te beter zou het zijn. Daarom bid ik u nog eens op het vriendelijkste, mij te berichten, hoe gij verlangt en beveelt dat Hendrik aan het studeren gebracht worde. Ik hoop, dat de Almachtige God hem de genade zal bewijzen, dat er een man van hem kome, bekwaam om u te dienen. Mijn innig geliefde heer en zoon, ik verzoek u van ganscher harte, houd mij ten goede, dat ik u zoo dikwijls en zoo veel

met mijne kinderen lastig val: want bij niemand weet ik troost en hulp te zoeken, dan bij u. Ik hoop dat mijne kinderen u altijd ten dienst zullen staan en uwe gunst verdienen zullen, en hen en mij zelve beveel ik steeds aan u aan."

Wat dunkt u van dezen brief? Wat ademt hij, ik zeg niet, een zorgvuldigheid voor haren Hendrik en een juist inzicht in zijn waar belang — deze hoedanigheden behoeven niet als iets bijzonders aangewezen te worden —; maar wat straalt er een vertrouwen op Willem van Oranje, een vereering van zijnen persoon in door! Toch was de toestand vrij kiesch. De Gravin was van harte de Luthersche godsdienst toegedaan; zij en haar Huis beleden dit geloof, en niets moest zij zoo zeer duchten, als dat haar jongste zoon aan de belijdenis zijns vaders ontrouw mocht worden. En wat doet zij? zij vertrouwt hem en de inrichting zijner opleiding aan den Prins van Oranje; zij zendt hem naar de Nederlanden om zijne studiën aan te vangen. Maar de Prins was Katholijk, en, verbond hij zijnen jongsten broeder aan zijn Huis, zoo als het plan scheen te wezen, dan moest deze Katholijk worden opgevoed. Hoe dit te verklaren? Gaf de moeder het geloof van haren zoon dan ten

beste aan zijn wereldsch belang, ten einde hem een betrekking te verschaffen bij zijnen hoog aanzienlijken broeder in de Nederlanden? Neen! maar zij kende haren oudsten zoon; zij wist, hoe hij over de Hervorming dacht, en dat hij er verre af was, de vooroordeelen en den afschuw van de Pausgezinden tegen de Lutherschen en de Gereformeerden te deelen; dat in het diepst van zijn gemoed het plan post had gevat om de zamenspanning van de macht der Vorsten en der Kerk tegen het vrije geweten tegen te werken. Zij besefte, dat hij in zijne betrekking in de Nederlanden, ten einde niet van allen invloed afstand te doen en zich zelven gansch onnut te maken, noodwendig Katholijk blijven moest; zij hoopte, dat hij aldus meer dan op eenige andere wijze de groote en goede zaak bevorderen zou, en zij geeft blijk van haar oordeel over het karakter haars zoons, niet door met hem in beschouwingen te treden over godsdienst en staat, over het tegenwoordige en de toekomst, over doel en middelen, neen! maar door hem haren jongsten zoon, haren lieven Hendrik, onbepaald toe te vertrouwen, en zoo verre te gaan van toe te laten, dat hij ter studie besteld werd aan de Hoogeschool van Leuven, het erkende bolwerk van het Katholicisme. Terwijl menig Katholijk Nederlander zijne zonen naar

het buitenland zond, om ze aan den band van den kerkelijken leerdwang te doen ontsnappen, zond zij, Luthersche vrouw, haren zoon uit Duitschland naar de Nederlanden aan de bij uitnemendheid Katholijke Universiteit; maar zij deed het omdat hij daar zijnen oudsten broeder zou vinden, wiens hart zij kende, wiens bedoelingen op de kronkelpaden van het staats- en hofleven zij doorzag, wien zij haar vertrouwen niet lichtvaardig zou onttrekken, in één woord, aan wien zij geloofde.

Wel nu, legt deze brief — deze daad — van Juliana van Nassau al of niet een gewichtig getuigenis af aangaande 'sPrinsen geest en streven in dat gewichtige jaar 1562, toen hij wel zijn dochtertje Emilia, Prins Maurits volle zuster, schoon uit de Luthersche Anna van Saksen geboren, Roomsch liet doopen; — maar toen ook de tegenstand tegen Granvelle was aangevangen, een tegenstand, die niets anders bedoelde, dan Nederland aan het staatkundig en godsdienstig tuchtstelsel te onttrekken, om den Nederlanderen eenmaal de vrijheid te gunnen van naar hartekeuze Protestantsch te zijn of Katholijk.

De tweede brief van Gravin Juliana brengt ons over in den zomer van het jaar 1566. De beeldstormerij had plaats gehad, eene gebeurtenis van onvergelijkelijk gewicht. Zij bracht eene krisis te weeg, zij legde den

geheimsten grond der gemoederen bloot, zij bewerkte eene scheiding tusschen de ware en de valsche vrienden der groote zaak. Immers, wanneer de voorstanders onzer zaak zich door alle deugden aanbevelen, door kloekheid en beleid te gelijk; wanneer zij zich door een schijn van bedoelingen aannemelijk maken, zelfs bij de wereld en de gevestigde orde niet gewraakt, dan zegt het weinig, die zaak niet af te vallen en voort te gaan haar ons vertrouwen te schenken. Maar wanneer hare belijders zich vreeselijk bloot hebben gegeven, wanneer zij als dollen zijn opgetreden, en alle bewimpeling hebben afgeworpen om zich in eene voor de wereld volstrekt onaannemelijke gedaante te vertoonen, zelfs dan de zaak niet te verzaken, maar, hoezeer met strenge afkeuring van het begane misdrijf, toch aan de goede kern te blijven vasthouden, dat is het ontwijfelbaar bewijs leveren, dat men haar tot in den dood getrouwe aanhanger is.

De beeldstormerij schokte de gemoederen in de Nederlanden op eene geduchte wijze. Op den weg voort te gaan, waarop plotseling een licht als van een bliksemstraal had geschenen om het doel te openbaren waarheen hij strekte, — het vereischte eenige bezinning zelfs bij de meest overtuigde vrienden van de beweging.

Het bericht werd overgebracht naar Dillenburg en sloeg aan met den meesten nadruk aan het hart der oude Gravin, — en wat schreef zij nu aan haren zoon, op zulk een hagchelijk standpunt in die Nederlanden geplaatst, wier bodem gebeefd had?

„Vooraf de verzekering van alles wat ik uit moederlijke trouw ten allen tijde liefs en goeds vermag, welgeboren vriendelijke inniggeliefde zoon. Met een bezwaard gemoed heb ik gehoord, welk groot gevaar en moeijelijke zaken zich tegenwoordig bij u hebben voorgedaan. De heilige Drieëenheid beschutte en bescherme u, dat gij door raad noch daad iets verricht tegen Gods woord en uwer ziele zaligheid, of tot verderf van land en volk, en dat gij u door geene menschelijke wijsheid en uit zucht om den goeden dunk der wereld te behouden niet laat verleiden; maar dat gij met allen ernst uwen hemelschen Vader om zijnen Heiligen Geest bidden moogt, dat hij uw hart verlichte, dat gij zijn goddelijk woord zoo veel in u is, bevorderen en het niet tegenwerken, en in het algemeen het eeuwige meer lief hebben moogt dan het tijdelijke: want deze dingen kunnen zonder den Heiligen Geest niet volbracht worden. Daarom is bidden hoog noodig: want de booze geest

zal niet stilzitten. Deswegens bid ik u, mijn innig beminde zoon, dat gij in de vreeze Gods wilt leven, opdat de vijand u niet onverhoeds versla! Ach! hoe bezwaard is mijn gemoed! Welk een groote zorg draag ik voor u op het hart! Wat ik met het ernstigst mogelijk bidden kan uitrichten, waarlijk het zal niet verzuimd worden. De barmhartige God doe het alles op een zalig en goed einde uitloopen, en wil hen, die het christelijk en wel meenen, niet verlaten en u allen voor alle kwaad behoeden." — En dan na enkele regels betreffende zekere huiselijke zaken, eindelijk en alsof zij daarmede eerst op het laatst durfde aankomen: „Innig geliefde zoon, ik zend u hiermede een kort gebed en verzoek u het alle dag te bidden en den barmhartigen God in al uwe zaken aan te roepen, en bid, dat hij u voor al wat boos is, behoede, en u den weg leide, die hem welgevallig is."

Welk een aandoenlijke bezorgdheid voor haren zoon straalt door in dezen brief! Zoo lijdt en strijdt eene moeder voor haar kind.

Maar met welke gewaarwordingen denkt gij, dat de Prins dezen brief gelezen heeft? Hij kwam hem ter hand te midden der beslommeringen en gevaren, welke

de regeling van den verwarden staat van zaken te Antwerpen medebracht. Heeft hij hem ter naauwernood eenige aandacht geschonken, omdat hij niets — volstrekt niets zakelijks inhield, en hem bij zich nedergelegd met een schouderophalen over de gemoedelijke vroomheid van die goede oude vrouw? Neen! dat heeft hij niet! Eene moeder kent het hart van haar kind, eene wijze moeder verspilt geene klanken en slaat geenen toon aan, die zij weet dat geen weerklank zal vinden in het hart van haren zoon. Dus deze brief zelve is ons een waarborg, dat Willem van Oranje, de schitterendste edelman van den schitterendsten adel van Europa, de fijne en stoute staatsman op het belangrijkste staatstooneel van den aardbodem, de onverschrokken krijgsbevelhebber en leider van het woeligste volk, — dat die Willem van Oranje zulke woorden met de grootste aandacht gelezen en niet zonder tranen herlezen heeft. Want groote staatsmannen, ik spreek niet van dezulken, die onder voorwendsel dat zij de zaken van den Staat behartigen, hunne eigene kleine zaken bevorderen, maar mannen, die werkelijk geroepen zijn om met bewustheid eene groote taak te vervullen, kunnen diep getroffen worden door de aandoenlijke contrasten der menschelijke zaken: hun gemoed, zoo als de Latijnsche dichter zegt, hun gemoed

roeren de tranen, door de sterfelijke dingen geschreid.

En wat was de praktische strekking van die letteren? De schrijfster noemt niet een enkel feit; zij raadt den Prins niets stelligs af of aan, — en toch, gij hebt het reeds bemerkt, om den wil van den gruwel der beeldstormerij verlaat *zij* ten minste de zaak der gewetensvrijheid niet. Zij, de Luthersche, is door die uitbarsting van het buitensporigste Calvinisme niet in die mate geërgerd, dat zij voor de gemeene zaak der Hervorming zulk een bondgenoot zou afwijzen. Immers bezweert zij den Prins zich niet te laten verleiden iets ter liefde van den goeden dunk der wereld te doen of te laten. Eilieve! bestond er gevaar, dat hij dien goeden dunk zou verbeuren, zoo hij na de beeldstormerij de zaak van het Protestantisme en van den tegenstand tegen het Spaansch Bewind had laten varen? Zij zegt niet: zorg toch, dat niet alle banden verbroken worden; maar: werk Gods woord niet tegen! — niet: bezondig u niet tegen den Koning, maar: bezondig u niet tegen God, — en het eenige wat zij er op weet om in deze verwarring, waarbij vrienden zich als vijanden, en vijanden zich als vrienden voordoen, en de Satan zich zou weten te kleeden in het gewaad van een engel des lichts, het eenige, zeg ik, wat zij er op weet

om in deze verwarring den weg te vinden, is: geen tijdelijke bedoelingen voor oogen te hebben en om Gods geest te bidden. Doet gij dit, zoo doe, mijn zoon, wat gij meent te moeten doen, en laat dan gebeuren wat wil!

En de Prins *heeft* om de beeldstormerij de zaak van den heiligen strijd tegen den gewetensdwang niet laten varen. Toen de wreker van het Catholicisme kwam om de gelegenheid te gebruiken ten einde de Nederlanders, door den schrik met zinsverbijstering geslagen, voor goed aan de voeten zijns Meesters te brengen, en toen de Prins geene poging had kunnen wagen om zijne komst te beletten zonder een burgeroorlog in de Nederlanden te ontsteken en Roomsch tegen Onroomsch te velde te doen trekken, toen had hij het land verlaten. Velen waren hem gevolgd, en wie hem niet volgden, hunne hoop en hunne harten vergezelden hem. En toen nu juist de tirannij van Alva bewerkt had, dat al de Nederlanders zonder onderscheid van geloof tegen zulk een vertrappen van hun recht en spillen van hun bloed in opstand kwamen, toen was voor den Prins de tijd daar om zich aan het hoofd van een leger te stellen, en geheel Nederland aan de handen van den beul te onttrekken. — De toeleg mislukte. — Maar toen de Prins na

den terugtocht als een balling niet zijns lands, maar der aarde, rondzwierf, en schroomen moest zijne vrienden in opspraak te brengen door een enkelen nacht onder hun dak te schuilen, toen beproefde hij zich zelven zoo diep als het een mensch gegeven kan zijn zich te beproeven, of hij zijne zaak niet gewonnen moest geven, — en onwrikbaar vond hij het geloof aan den triomf zijner zaak. Door alle menschelijke macht verlaten en juist omdat hij door alle menschelijke macht verlaten was, sterkte hij zich in den Heer, *zijnen* God en den God zijner moeder. En nu was de overwinning der vrijheid in Nederland voldongen, — nog evenwel niet zonder dat de schoone kans van het welgelukken van een tweeden inval door de gevolgen van de Parijsche bloedbruiloft was komen te vervallen, en hij ten tweeden male voor Alva had moeten vluchten. Slechts Holland en Zeeland boden nog wederstand, en derwaarts begeeft hij zich: zijne eer en zijn geloof geboden het hem, — derwaarts — niet om te overwinnen, maar, hij zegt het uitdrukkelijk, om er een graf te vinden onder het volk, dat hij liefhad en niet verlaten wilde, en — zoo hij met dat volk in den dood wilde gaan, zou hij het niet in zijne Calvinistische belijdenis hebben willen volgen? Dáárom, afstand doende van zijne staatkundige inzich-

ten, die hem van een vrij Nederland spraken, waar de godsdienst geen verschil van burgerrechten zou medebrengen, en tot zijn verstand toe gevangen gevende aan de groote zaak van het kleine, ach! zoo benarde Holland en Zeeland, breekt hij met de Gereformeerden het brood des Avondmaals in de openbare kerk.

Dat was een nieuwe beproeving voor zijne moeder. Voor de Lutherschen van die dagen was het nagenoeg even bezwaarlijk als voor den Katholijk om het Calvinisme plaats te geven. De Luthersche Kerk toch had zich vooral na den bevochten religievrede als te ruste gelegd in den waan de waarheid en de voorwaarde der zaligheid in hare leerstellingen aan de geloovigen verzekerd te hebben, en de Vorsten bevonden zich maar al te wel bij de vruchten der Hervorming, die zulke rijke goederen in hunne handen en zulke hooge bedieningen in hunne familiën gebracht had. In één woord, de Luthersche Kerk was een tweede half wereldlijke Katholijke Kerk van Godgeleerden geworden. Maar daar zij op den naam eener Hervormde Kerk aanspraak maakte, zoo was de aanmatiging der Calvinisten, die optraden alsof de Hervorming nog eerst doorgedreven worden moest, haar dubbel ergerlijk. Het Calvinisme van die dagen bezat een geloofsbelijdenis, het is waar, maar

achtte zijne volgelingen aan geenen geloofsregel dus verbonden, alsof de waarheid daarin uitsluitend vervat, de zaligheid daaraan verknocht ware. Het was een Kerk, die een geloof had, maar bij geen letter zwoer, evenmin als zij van werken hooren wilde, en met dezen geloofsmoed ging een vrijheid van oordeel over staats- en standsordeningen gepaard, die wel geschikt was om angstvalligen bezorgdheid in te boezemen, ja, schrik aan te jagen. Wilt gij hooren, hoe de Graaf Jan van Nassau, de regerende Vorst te Dillenburg, nog in 1565 over het Calvinisme dacht? Hij gebruikt in eenen brief aan zijnen broeder Lodewijk de uitdrukking, „dat het meerendeel der Duitsche geleerden met Calvinisme besmet was," en voegt er den wensch bij: „de Almachtige ga deze en alle booze partijen en secten te keer!" Deze zelfde Jan van Nassau was reeds in 1677 met zijnen broeder Willem ook in het godsdienstige één hart en ééne ziel, en weldra verzekerde hij die vereeniging van Gelderland, Overijsel, Friesland en Groningen met Holland, Zeeland en Utrecht, aan welke de Republiek der Vereenigde Nederlanden het aanzijn te danken heeft gehad. Maar zijne moeder had zoo lang niet gewacht; zij had geenen overgang tot eene andere belijdenis noodig. Zij bleef Luthersch, maar ook alzoo werd zij door

den stap van haren oudsten zoon geenszins geërgerd. Zij twijfelde niet aan de echtheid der zaak, die hij voorstond, en zag het onderscheid van geloofsartikelen en kerkelijke gebruiken tusschen Luthersch en Gereformeerd over het hoofd, en in eenen tijd, dat in Duitschland op de invoering eener *formule van eendracht* tusschen Lutherschen en Gereformeerden de hatelijkste strijd zou uitbarsten, oefende zij eendracht zonder formules: want zij zocht de eenheid, niet in het aannemen eener geijkte omschrijving van godsdienstige waarheden, maar in het gemeenschappelijk geloof aan de zaak Gods op aarde.

In Junij 1573 schrijft zij den Prins: „Hooggeboren Vorst, innigst geliefde Heer (het is thans in haar Hoogduitsch *herzallerliebster* geworden, te voren was het *herzlieber*), met welke blijdschap heb ik uw schrijven aan mij ontvangen! Welk een vreugde het handschrift van mijnen innigst geliefden Heer te zien en tevens zijn redelijk welvaren te vernemen! De Almachtige beschutte en bescherme mijnen Heer met al de zijnen in eeuwigheid en sta hem bij in de groote zaak: want Hij heeft alle macht in hemel en op aarde. Ach! hoe menigvuldig bewijst hij zijne macht en alvermogen bij u en bij ons allen. De lieve God deele ons zijnen Heiligen Geest

mede, om hem van harte ten allen tijde daarvoor te danken, al onzen troost en hoop alleen op Hem te vestigen, en al laat het zich aanzien als had Hij ons vergeten, zoo zal Hij zich toch ter zijner tijd met zijne hulp laten vinden: want die hun vertrouwen en hoop op Hem stellen, worden in eeuwigheid niet verlaten. Mijn innigst geliefde Heer, ik bid den almachtigen God de goede menschen in Haarlem ook te troosten, hen van al hunne vijanden te verlossen en u de genade en de middelen te verleenen, dat gij hun troost moogt bieden en te hulp moogt komen, en de zaken zoo besturen, dat zij tot bevordering van zijn woord en uwer ziele zaligheid mogen strekken. Innigst geliefde Heer, nu wil ik u met mijn schrijven niet langer ophouden. Mijn moederlijk hart is altijd bij u. Wilde God, dat ik mijnen Heer alle trouw kon bewijzen, het zou aan mijnen ijver niet haperen."

Waar verraadt zich hier een zweem van twijfel, een schaduw van verschil omtrent eenig punt van geloof? Neen! de brief is er juist op aangelegd om den Prins hare volmaakte instemming en onvoorwaardelijke trouw te betuigen, en zij kan het niet beter doen dan door, even als hij, te betreuren, dat er voor de Haarlemmers geen ontzet mogelijk is, en door hem in de overtuiging

te versterken, dat al mocht ook zelf dat Haarlem verloren gaan en de vijand zich in het hart van Holland nestelen, God toonen zou, dat Hij de zijnen niet vergeet! Voorwaar! zij is geen ijdele plichtpleging de onderteekening met de woorden: „Uwe trouwe moeder tot in den dood." Bereid zou zij geweest zijn om met haren zoon Willem en voor zijne zaak in den dood te gaan, en reeds had zij meer gegeven dan haar eigen leven. Twee harer zonen, Lodewijk en Adolf, had zij laten vertrekken ten hagchelijken kamp in het belang van Nederlands opstand, tegen 's Konings Stadhouder Alva ondernomen, en haren Adolf, bij Heiligerlee gesneuveld, had zij niet zien wederkeeren. Nu vraag ik u, zou eene moeder, die een zoon voor eene zaak ten offer heeft kunnen brengen, verder nog iets te bedingen kunnen overhouden? Zoo wij ons van hen, die met ons van Gods wege dezelfde zaak te verdedigen hebben, door verschil in eenig punt van eer of leer meenen te moeten afscheiden, het is, dat wij ons leven niet voor elkander over zouden hebben: met het meerdere zou het mindere komen, — en — ook met het mindere het meerdere: wie den naaste zijne afwijking weet te vergeven, is op den weg om hem volkomen lief te hebben, en hem trouw te zijn tot in den dood.

Het zou bij dat offer van haren Adolf niet blijven. Al hare zonen, tot den laatsten toe, zou zij aan de zaak van haren innigst geliefden Prins opofferen. O! Edel geslacht van Nassau! onuitroeibaar moet de dankbaarheid zijn, die ons Nederland voor u koestert! Terwijl uwe landgenooten, van den Keizer af tot den gemeenen krijgsman toe, door valschen raad of vermaak alles gedaan hebben wat doenlijk was, om onze vrijheid in hare geboorte te smoren, zijt gij, één voor één, tot ons gekomen om ons uw rust of uw bloed te wijden. Gij hebt geloofd aan onze zaak, en in dat geloof alles voor ons over gehad, — en wie het meeste voor ons geleden heeft, is voorzeker zij, die niet tot ons is overgekomen, maar dáár uit haar kasteel van Dillenburg al hare zonen zag henen gaan om ze niet te zien wederkeren. — Geenen brief hebben wij van haar, die ons hare stemming bij het verlies van Adolf van Nassau kan doen kennen. Maar wel bezitten wij brieven, die ons een blik doen slaan in haar hart bij de offers, die zij later bracht.

Den 20sten Julij 1573 schreef Juliana aan haren zoon Lodewijk. Na den gewonen groet: „Ik hoop, dat gij nu weder geheel wel zijt; dat de koorts nu weg blijft en gij welvarende zijt, hetgeen ik u van harte toe-

wensch. — Innig geliefde zoon, ik moet u melden, dat Graaf Albrecht van Nassau (hier wordt bedoeld de Graaf van Nassau-Saarbrück, de echtgenoot van hare dochter Anna) en Graaf Koenraad van Solms (van Solms-Braunfels, echtgenoot van hare dochter Elisabeth) met hunne gemalinnen voornemens zijn den 27sten dezer maand naar mijn zoon en dochter van Schwarzburg te Arnstat toe te gaan (Graaf Gunther van Schwartzburg-Rudolstadt had Catharina van Nassau tot vrouw). Zij wenschen, dat mijne dochter Juliana van Nassau medega. Nu mag ik voor mij dit wel lijden: want zij zullen ze toch terug behooren te laten keren: anders mochten grootmoeder (zoo het schijnt eene dame, die bij Graaf Gunther te Arnstat haar verblijf hield, en of werkelijk de grootmoeder was van het gezin, of zoo genoemd werd) anders mochten grootmoeder en mijne dochter eens denken, dat wij haar buiten haar weten en tegen haren wensch bij ons willen houden. Echter komt het mij voor, behoudens uw beter oordeel, dat *wij* beiden, mijne zonen, Graaf Albrecht en Graaf Koenraad, moesten verzoeken, haar nu bij Graaf Gunther en mijne dochter te verontschuldigen: want, als het zijn kon, zou ik ze in mijnen ouderdom gaarne bij mij hebben. Dit heb ik u moeten melden: ik verzoek u, mij te la-

ten weten, wat gij raadzaam acht. Hiermede beveel ik u den Almachtige in zijne goddelijke hoede."

Ziedaar nu toch een vrij onbeduidenden brief. Hij betreft een plan, dat hare dochter eenigen tijd bij hare verwanten elders zou gaan doorbrengen, en de moeder houdt haar liever bij zich. Maar er schuilt meer, er schuilt zeer veel achter, zeer veel smart en angst. — De in Holland aangevangen oorlog op dood en leven maakte dat de Prins een trouwen en vertrouwden raadsman en hulpe hoog noodig had, en wie kon hem daartoe gewenschter zijn dan zijn broeder Lodewijk, die zich reeds tweemaal voor de groote zaak gewaagd had? Die jonge Vorst zou het nu reeds dood vermoeide en uitgeputte Hollandsche volk nieuwen moed inboezemen en een nieuwen waarborg geven van 's Prinsen trouw, eene trouw tot in den dood ook zijner dierbaarsten. Werkelijk had de Prins aan Lodewijk geschreven: „geheel het Land wacht u als een Engel Gabriel," en een ander had gemeld: „de Staten en al de Hollanders roepen niet anders dan om Graaf Lodewijk," en welhaast zou de Prins hem schrijven: „uwe tegenwoordigheid is mij noodzakelijk: ook verlangt iedereen dat gij komt." Dat kon Juliana niet verborgen zijn gebleven. Zij begreep maar al te goed, dat het op het brengen van een

nieuw offer zou aankomen, dat zij haren lieven zoon, ontzien en vertrouwd zelfs bij zijne vijanden, aangebeden en als een halve God vereerd door zijne vrienden, dat zij dien zoon, den roem en den lust van haar huis, zou moeten afstaan. Wanneer zij de smeekende bede niet gericht had tot God: Ach! laat mij ook niet dezen zoon behoeven op te offeren; wanneer zij niet gewenscht had, hem bij zich te mogen behouden, — het offer, zonder strijd gebracht, zou haar niets gekost of ten minste niet zwaar gevallen zijn. Maar voorwaar, het offer kostte haar strijd. Al wist zij, dat zij het zou moeten brengen, en al wilde zij niet anders, dan dat Gods wil zou geschieden, toch bad zij: Vader! indien het mogelijk is, wil mij van de taak om ook dit offer te brengen verschoonen! Maar hemel! hoe aandoenlijk bescheiden uit zij deze bede voor de menschen! Neen! zij uit ze niet. Zij sluit ze op in haar hart, en op dat hart legt zij, als het ware, de hand, dat het zijn angstig kloppen niet verrade. Zij laat slechts gissen wat zij zoo angstvallig wenscht. Zij wil anderen laten zeggen wat zij niet uitspreken wil, en zij schrijft aan Lodewijk een brief, alsof zij zijne medewerking noodig had tot een tamelijk onbeduidend familiebelang. Maar in dien brief staan de woorden: laat men mij mijne eenig

overgebleven dochter (want ook Magdalena was thans getrouwd), laat men mij mijne eenig overgebleven dochter, al is het voor nog zoo kort, niet ontnemen; want, als het zijn kon, ik zou ze in mijnen ouderdom zoo gaarne bij mij houden. — En Lodewijk dan? zou zij dien in haren ouderdom niet gaarne bij zich houden? Zou zij dien, zonder wensch te slaken, naar den hagchelijken krijg in het zinkende Holland zien vertrekken? Dit moest Lodewijk bij het lezen van dien brief noodwendig zelve denken. Neen! mijne goede moeder, zoo moet hij onwillekeurig bij zich zelven gesproken hebben, neen, mijne goede moeder, ook mij kunt en moogt gij in uwen ouderdom niet missen.

En dat werkelijk die schijnbaar onbeduidende, die kalme brief, aan een angstig en onrustig hart was afgeperst, daarvan hebben wij een rechtstreeksch bewijs hierin, dat de Gravin reeds des anderen daags op nieuw aan Lodewijk schrijft. „Als de tijding," dus schrijft zij, „omtrent de overgave van Haarlem bevestigd wordt, hetgeen mij van harte leed zijn zou, ben ik bezorgd, dat het mijnen Heer Prins niet goed zal gaan: ik heb medelijden met die goede menschen, die in de stad zijn, dat zij zoo ellendig vermoord zijn geworden. Moge de barmhartige God zijnen toorn van ons afwenden, en

ons zijne genade in eeuwigheid mededeelen. Maar ik verkeer nog in goede hoop, dat het zoo erg niet zijn zal, daar het bericht van een katholijke zijde gekomen is. Ik verzoek u zeer vriendelijk, als gij *zekere* tijding hebt, het mij te laten weten. — Ik heb gehoord, dat gij spoedig hier zijn zult: zoo kunnen wij zamen bespreken, hoe wij het met ons verzoek aan grootmoeder betreffende mijne dochter Juliana zullen aanleggen om te voorkomen, dat men het ons niet kwalijk neme: want zij hebben haar veel goeds aangedaan." Hier treedt de vraag aangaande het uitstapje van Juliana op den achtergrond; maar die aandoenlijke belangstelling in het lot van *Haarlem* verraadt wat haar bezig houdt en wat zij ducht dat het vertrek van haren zoon te noodzakelijker zal maken. Maar toch nog houdt zij haren vurigen wensch geheim. Alleenlijk zegt zij: „ik heb gehoord, dat gij spoedig hier zult zijn." En wat wil dit dan anders zeggen, dan: Och! ik bid en ik smeek u, kom toch spoedig hier!' want zonder u kan ik niet in mijnen ouderdom. — Zoo weet een vrouw zich op te offeren; zoo weet zij den gebiedendsten eisch harer liefde te ontveinzen en in een schijnbaar los daarheen geworpen opmerking in te kleeden. Want de liefde is oneindig schaamachtig: alleen de zelfzucht is onbeschaamd.

En ziedaar! weldra komen er gunstiger berichten uit de Nederlanden. Alva gaat het land verlaten. De proef, door hem genomen, is mislukt. Gebruik makend van den schrik, die, verwachtte hij, geest en ligchaam der Nederlanders tijdelijk zou verlammen, heeft hij de natie gebonden willen overleveren; doch zijne verwachting is voor het oog van heel de wereld en onder het oog van God tot eene eeuwige waarschuwing van allen, die niet aan 'smenschen vrijheid gelooven, ten eenen male beschaamd. Hij, de trotsche Spaansche Hertog, die onnoemelijke rijkdommen van vermoorde, verbannen of ontvluchte aanzienlijken in 's Konings ongezegende schatkist heeft gestort, gaat, gelijk een gemeen bankroetier, dat hij is, als het ware bij nacht en ontijd het land verlaten. Er zal een nieuwe Landvoogd komen, en nu Filips gezien heeft, dat het met geweld niet gegaan is, zal die nieuwe Landvoogd — wel met vastheid optreden, maar toch een gelegenheid tot verzoening openlaten: met het aanbod eener amnestie zal hij komen; de Prins zal zich op eervolle voorwaarden kunnen onderwerpen en voor zich een schoonen terugtocht bedingen; de vrede zal dagen; en — haar Lodewijk en haar Hendrik zullen nu zeker niet naar dat moordhol van een Holland behoeven te gaan; haar zoon Jan zal zijne

belangstelling niet meer tusschen zijne stille Landen en die onrustige Nederlanden behoeven te verdeelen, en — misschien, ja! misschien zal haar „innigst geliefde Heer Prins" weder eens, mogelijk wel voor goed, terugkeren, dat zij hem nog bij zich zie, eer zij sterve.... Hoe natuurlijk, hoe onschuldig zou het geweest zijn, zoo de Vorstin zich aan diergelijke zoete denkbeelden had overgegeven, zoo zij in dien zin geschreven en den Prins geraden, ja bezworen had, nu toch eenmaal aan Hollands ellende en aan de droevige noodzakelijkheid om den Koning te bestrijden, een einde te maken, en eenen vrede te sluiten, die immers den God des vredes, den wreker van alle geweld, niet anders dan welgevallig zijn kon. Ik erken het: natuurlijk, onschuldig ware het geweest. Maar het is niet anders: ware deugd en heiligheid, zij leven niet in de vervulling van zoete aardsche wenschen: zij bestaan nergens en nooit dan in zelfverloochening en in zelfopoffering. En Juliana was tot het hoogste bekwaam. Hoort, hoe zij schrijft, toen dat keerpunt voor Holland gekomen was. „Hooggeboren Vorst, innigst geliefde Heer en Zoon, hoe hartelijk verlang ik, zekere tijding van u te krijgen, dat ik hooren moge, hoe het mijnen Heer gaat: want ik verneem alles zeer langzaam. God de Almachtige beware u bij uwe

gezondheid, een lang leven en allen voorspoed! Hij verleene u trouwe menschen, die het met mijns Heren zaak goed meenen, niets aanraden wat u aan ziel en ligchaam tot nadeel zou kunnen strekken. Mijn innigst geliefde Heer, stel al uw vertrouwen op God, in wiens hand alle macht is in hemel en op aarde. Gedenk in uw hart de veelvuldige genade en weldaden, die de lieve God mijnen Heer heeft bewezen. Zoek, bid ik u van harte in uwe moeijelijke zaken geene middelen, die tegen God zijn: want de Heer kan helpen, waar alle menschelijke hulp uit is, en zal degenen, die op Hem vertrouwen, in eeuwigheid niet verlaten. Ik verzoek mijnen Heer op het tederst, deze mijne korte herinnering niet kwalijk te nemen, want zij komt uit moederlijke belangstelling voort. Daar er een bode naar mijnen Heer vertrok, heb ik niet na kunnen laten U dit kleine briefje te schrijven." Hoe bescheiden! Hoe verontschuldigt zij zich bijna, dat zij hare liefde betoont, en toch hoe ver is deze brief van slechts een plichtpleging te wezen! In een tijd, dat het weder eenmaal raadzaam scheen om op de goedwilligheid en welmeenendheid van menschen te vertrouwen en menschelijke hulpmiddelen ter hand te nemen, raadt zij den Prins zijne raadslieden te mistrouwen, en zich alleen op

God te verlaten. En wat houdt die raad in? Wat anders dan eene waarschuwing om toch het oor niet te leenen aan eenige goede woorden van den vijand en den oorlog op leven en dood voort te zetten. Waartoe diende anders de herinnering dat de Heer kan helpen, waar alle menschelijke hulp uit is. Werd de oorlog niet voortgezet, ging men eenig verdrag aan, dan was er in het geheel geen hulp noodig, dan was alles tot rust en vrede teruggebracht. Derhalve zij raadt tot voortzetting van den oorlog, en schijnt het niet te tellen, dat die ongevergde raad het doodvonnis harer zonen in zich besloten houdt.

De Geuzen onder Boisot hadden eene overwinning behaald op de vloot, onder het oog van den nieuwen Landvoogd de Schelde afgevaren met het doel om de Spaansche bezetting te Middelburg den zoo hoog noodigen leeftocht toe te voeren. Hierop doelt de Gravin in een volgend schrijven: „Met hoe hartelijk groote vreugde heb ik mijns Heren schrijven ontvangen van de gelukkige groote victorie, die Mijn Heer op zijne vijanden door de wonderbare genade Gods behaald heeft, en waarbij zij hunne voornaamste schepen en beste krijgslieden verloren hebben. Den Almachtige zij lof en dank in eeuwigheid! Hij zij ten allen tijde mijnen

Heer nabij, en geve hem verder geluk en zegen. Hij blijve mijns Heren opperste raadsman en helper in alle dingen, en wil hem met al mijne innig geliefde zonen, die ik niet weet hoe het hun gaat en waar zij zijn, ten allen tijde behoeden en in eeuwigheid bewaren." — Reeds hadden hare zonen, Lodewijk en Hendrik beiden, den krijgstocht aanvaard, die een nieuwen inval in de Nederlanden ten doel had, en een scheepstrijd, die het krachtig doorzetten van den oorlog onfeilbaar voorspelde, wordt aldus door haar toegejuicht! Hoe veel zoeter zou haar het bericht eener nederlaag hebben moeten wezen, die den Prins en zijne helpers gedwongen had van alle wapengeweld af te zien. Dit heeft zij voorzeker gevoeld, en haar arm hart heeft zij voor dat gevoel gestraft door zich te dwingen de behaalde zege toe te juichen, — en zonder dat er eene klacht over hare lippen komt, in een tusschenzin van haren brief, vervat zij die van zoo veel jammer zwangere mededeeling, dat hare zonen weg zijn, en dat zij niet weet waar zij zijn en hoe het hun gaat. Toch kan en wil zij hare onrust niet geheel en al verbergen: "Van harte, voegt zij er bij, dank ik mijnen Heer, dat hij mij van tijd tot tijd schrijft, waardoor ik hooren kan, hoe het mijnen Heer gaat: want als ik uw schrift zie, is mijn hart een tijd

lang gerust," — een tijd lang: dus doorgaans was haar hart beangst. — „Ik bid u (zoo gaat zij voort) op het vriendelijkst, al is het dat mijne zonen thans niet te huis zijn, mij toch van tijd tot tijd mijns Heren toestand te laten vernemen. Niets in de wereld verheugt mij meer, dan uwe gezondheid en welstand te hooren.". Zij vreest, dat het afzijn harer zonen ook nog deze verzwaring van ramp zal te weeg brengen, dat zij nu vooreerst geene brieven van haren Prins meer zal ontvangen. Dus smeekt zij hem, de alleen gelaten moeder niet te vergeten: zoo zij geene berichten kreeg, zouden, wel is waar, de zaken geen nadeel lijden, maar zij zou missen, wat zij volstrekt behoefde: de bewustheid dat de Prins nog stond en nog vertrouwde op zijne zaak.

Weldra zou de inval in de Nederlanden door Lodewijk van Nassau worden beproefd, en er zou op de Mookerheide slag geleverd worden. Men weet, met welke uitkomst. Door zijne Duitschers uit onbevredigde hebzucht in den steek gelaten, schoot den edelen Lodewijk niets anders over, dan alleen met zijne getrouwen op den vijand los te gaan. Teruggeslagen, raakten de dapperen in het moeras, en 2500 man kwamen om, gesmoord in den modder: onder hen Lodewijk en ook zijn broeder Hendrik. De lijken der beide Graven wer-

den niet teruggevonden. Juist daarom bleef er nog eenige onzekerheid over omtrent hun lot. De tijding der nederlaag bereikt Dillenburg; maar niemand kan zeggen, wat er van de zonen der weduwe geworden is. Zouden zij nog ergens verscholen zijn en terugkomen? Hoe meer de tijd verloopt, te flaauwer wordt de hoop. Zouden zulke beminnende zonen het uiterste niet aanwenden om hunne moeder te laten weten, dat zij nog in leven zijn? Dus, folterende angst, dagelijks klimmende zekerheid van een ramp, die, als om haar zelfs den troost der berusting te betwisten, toch nog altijd eenigzins onzeker blijft. Ziedaar het deel dier vrouw! Wat zij lijden moest! — Uit deze dagen hebben wij van haar een brief aan den Prins. Hij vangt aan met de gewone innig beleefde plichtpleging. „Het vriendelijk schrijven van mijn allerliefsten Heer aan mij en daarin het bericht van zijn welstand en van de gelukkige victorie, verleden Pinksterdag door Gods genade op zijne vijanden behaald, heb ik met vreugde vernomen. Ik zeg den Almachtige deswegens lof, prijs en dank, en bid Hem, mijnen Heer verder eeuwiglijk in zijne goddelijke hoede en bescherming te bewaren!" — Hoe vergisten wij ons! Of is deze brief, waarin zij nog dank over heeft voor de overwinning, door de Vlissingers op de

Schelde bevochten, is deze brief werkelijk uit die dagen van angst? Ach ja! immers weten wij reeds, dat de edele vrouw gewoon was haar zwak hart het zwijgen op te leggen. Maar toch, de toon der smart zal niet uitblijven. „Ik heb," zoo gaat zij voort, „ik heb zeer naar mijns Heren schrijven verlangd, in de hoop, zekere tijding van mijne innig beminde zonen te krijgen; maar ik merk zoo veel, dat mijn Heer niets zekers van hen weet, hetgeen mij van harte bekommert. Ik ben waarlijk een bedroefde vrouw, en kan van mijne droefenis niet verlost worden, totdat mij de lieve God door zijne genade uit dit jammerdal tot zich neemt, hetgeen ik van harte begeer en bid dat spoedig moge geschieden." — Zoo breekt dan de klacht der smart toch eindelijk onbedwongen los. Zij wil, zij kan zich nu niet sterker voordoen, dan zij is: zij erkent zich gebroken, — en zij is er ons te liever en te heiliger om. — Doch reeds hervat zij zich. „Mijnheer (zoo zegt zij dadelijk weder), Mijnheer schrijft, dat ons buiten den wille Gods niets overkomen kan, en dat wij derhalve met geduld moeten dragen wat de Heer ons toezendt: dat alles weet ik, en dat wij schuldig zijn het te doen; maar menschen blijven menschen en kunnen zulks zonder Zijne genade niet volbrengen. Hij zij met Zijne genade altijd bij ons

en geef ons zijnen Heiligen Geest om alles wat Hij ons toezendt, met geduld aan te nemen, en ons steeds met zijne barmhartigheid te troosten. — Mij is meer dan eens gezegd, dat mijne lieve zonen nog in leven zijn moeten: zoodat ik nog hopende ben. Drie dagen geleden nog is mij gezegd, dat een edelman gezegd had, dat hij kortlings zes dagen lang bij mijn lieven zoon Graaf Lodewijk geweest was en hem naar omstandigheden vrij wel had gevonden. Maar hij had een schot door zijn rechter arm gekregen, heel van boven, zoodat men hem een been uit zijn schouderblad had genomen; maar hij kon den arm goed bewegen. De edelman heeft ook gezegd, dat hij hem aan zijn gelaat niet had kunnen herkennen; maar aan zijne spraak en aan zijne handen had hij hem herkend. Nu heb ik weder een hoop, die mij, als het ware, voortdraagt, en toch vrees ik, dat hij een ander voor mijn zoon heeft aangezien. Van mijnen genadigen Heer Hertog Christoffel (van de Palts, met de broeders gesneuveld) en van mijn lieven zoon Hendrik heeft hij niets weten te zeggen. Welaan dan! De zaken mogen geschapen staan, zoo als het God behaagt: ik kan niet meer dan den Almachtige om lijdzaamheid bidden, en dat Hij door zijne goddelijke genade en barmhartigheid alles alzoo schikke, dat Mijn Heer en

wij allen in eeuwigheid niet van hem gescheiden worden. — Ik heb met een bezwaard gemoed gehoord, dat het krijgsvolk met vloeken als anderszins zulk een goddeloos leven leidt. Ik vrees, dat Gods toorn over de gansche Christenheid komen zal, want wáár men ziet en hoort, het is overal een ijdel, moedwillig en goddeloos leven. De goddelijke en broederlijke liefde is bij het meerendeel uitgedoofd en volstrekt geen verbetering is er *bij ons allen:* dit is altijd een zeker teeken geweest, dat God met zijne straf niet lang zal uitblijven. Doch hen, die hunnen troost en hoop alleen op Hem stellen, zal Hij onder straf en kruis niet laten verderven, maar hen wonderlijk uitredden en met dezelfde oogen van goddelijke barmhartigheid aanzien, waarmede hij den „Heiligen Sint-Pieter," die hem toch drie malen verloochend had, aangezien en hem tot berouw over zijne zonde bewogen en hem ook tot zijnen troost de opstanding heeft laten verkondigen. De lieve God wil zich ook onzer erbarmen, onze trooster en helper zijn in alle nooden aan ligchaam en ziel. — Innigst geliefde Heer, heb ik mijn Heer onlangs geschreven, dat uw lieve zoon Maurits ongesteld is geweest, zoo kan ik mijn Heer nu bepaaldelijk melden, dat hij door Gods genade geheel hersteld is, zoodat ik hoop dat het zoo blijven

zal. Voorts zijn de kinderen van mijn Heer benevens al de anderen, God lof, welvarend: Hij beware ons verder! Mijn lieven zoons vrouw (de Gravin van Leuchtenberg, gemalin van Graaf Jan van Nassau) heeft mij opgedragen, mijn Heer haar bijzonderen groet en veel liefs en goeds te schrijven en alle geluk te wenschen. Nu wil ik mijnen Heer met mijn schrijven niet langer ophouden. Gij moet niet twijfelen, of ik zal, zoo veel God mij genade verleent, vlijtig aanhouden met mijn gebed."

Dus bleef haar bij al hare smart nog tedere zorg voor hare kleinkinderen en andere familiebetrekkingen en emstige belangstelling in de geheele menschelijke maatschappij over. Hare liefde bleef veerkrachtig en werkdadig, in weerwil van de marteling, die haar moederhart werd aangedaan. — Maar die uitweiding over de zonden van den tijd is dubbel merkwaardig. Zij bewijst, hoe zij gevoelt, dat hare zonen gevallen zijn als ten zoenoffer voor eene algemeene schuld, waarvan zij zich zelve niet uitsluit. Niet bij den vijand alleen is euvelmoed en goddeloosheid, maar ook bij de krijgslieden, die geroepen zijn om de zaak te dienen, welke zij voor de zaak Gods houdt. — Zoo men de zege der godsdienst gelegen acht in den triomf van eenige leer of van een

bepaalde uitwendige orde, alsdan is men wonderlijk geneigd om in hen, die zulk eene leer in den mond hebben en de invoering dier orde doorzetten, het kwade over het hoofd te zien. Niet aldus de Gravin. Zij weet, dat waar onzedelijkheid bestaat, en hare kuischheid verbiedt haar alle bijzonderheden te noemen van hetgeen zij bedoelt, dat daar geen oprechte dienst gewijd wordt aan de zaak, die men voorstaat, en schande en verderf over land en volk wordt gebracht. In liefde tot God en den naaste bestaat bij haar de godsdienst, en al had men Christus in zijne belijdenis ook geen volkomen recht laten weervaren, ja, hem met Petrus drie malen volstrekt verloochend, toch heeft God voor berouw vergeving, ja, bijzondere vertroostingen over.

Maar wij zouden bijna vergeten, dat zulke beschouwingen de uitstorting vervingen van een zoo angstig hart. — Weldra maakte die angst voor de zekerheid plaats, dat hare beide zonen gesneuveld waren, — en zelfs toen betoonde zich hare deelneming in de zaak haars zoons Willem in geenen deele verflaauwd, noch hare kracht om aan die zaak nog meer offers te brengen gebroken. Nu door de volharding van Leidens ingezetenen het onwedersprekelijk bewijs geleverd was, dat de natie, tot welke die burgerij behoorde, liever

zou sterven, dan zich gewonnen geven; nu het dus zonneklaar was gebleken, dat het geweld, zelfs zoo het zegevierde, tot niets anders dan tot eene verdelging zou kunnen leiden, waarbij den overwinnaar slechts lijken en puin zouden overblijven; nu bovendien het vertreden Holland in de verdrukking teekenen van kracht en nieuw leven begon te geven en de muiterij van 's vijands slecht betaalde benden na elke zegepraal zijn eenige wapen van behoud in een werktuig van verwarring en ondergang dreigde te verkeren, toen werden den Prins rechtstreeksche aanbiedingen gedaan. Had hij niet begrepen, wat hij zoo diep begreep, dat het hier een recht gold, hetwelk de mensch aan geen menschelijk gezag, hetzij kerkelijk of staatkundig, vermag prijs te geven, zonder Gods stem in zijn geest en gemoed te loochenen en daarmede van alle ware kracht en zedelijkheid afstand te doen, — hij zou gevallen zijn voor de verzoeking en de wapenen hebben nedergelegd. — Maar toch waar de middelen vandaan gehaald om vol te houden? Holland raakte uitgeput; de stem der moedeloozen liet zich luider hooren, en er daagde geen hulp op van buiten. Op zijne beurt had de Prins zijn hart in klachten uitgestort aan het hart zijner moeder, en nu, o wonder der moederliefde! nu is de zoo zwaar beproefde en zoo diep be-

droefde vrouw voor niets zoo beducht, als dat haar zoon den moed eindelijk nog zal laten zinken, en zij is al haar leed vergeten om hem moed in te spreken. Zij doet het in een brief van den 22sten October van het genoemde jaar. „Het schrijven," dus zegt zij, „van mijnen innigst geliefden Heer aan mij heb ik ontvangen en daaruit met medelijdend gemoed verstaan, dat sedert eenige maanden de vijand mijnen Heer en de zijnen zoo zeer met al zijne macht heeft aangegrepen, twee kleine steden veroverd, en ook in Zeeland belangrijke nadeelen staat toe te brengen, en dat deswegens mijn Heer met vele moeite beladen is. Dit alles bedroeft mij zeer: want, wanneer het mijnen Heer anders dan gelukkig en wel gaat, is het mij van harte leed. Werkelijk is het, gelijk mijn Heer schrijft, menschelijker wijs gesproken wel te denken, dat het hem op den duur, zonder alle hulp en ontzet, zwaar zal vallen zulk een groote macht wederstand te bieden; maar — ik smeek mijn innigst geliefden Heer niet te vergeten, hoe de Almachtige mijnen Heer tot dus verre uit zoo menig groot gevaar heeft uitgeholpen. Zijne hulp, altijd en eeuwig, zal mijnen Heer en al degenen, die hunnen troost en hoop op Hem stellen, niet verlaten, maar met wonderlijke hulp zal Hij verschijnen: want de Heer is almachtig;

alle dingen zijn Hem mogelijk; zonder zijnen wil kan niets geschieden. Derhalve bid ik den barmhartigen God, mijnen Heer genade te verleenen; in zijn veelvuldig kruis niet kleinmoedig te worden, maar de hulpe Gods met geduld af te wachten; zich in niets te begeven, wat strijden zou tegen Gods woord en bevel en mijnen Heer voor de zaligheid zijner ziel tot schade zou kunnen strekken. De zaken laten zich vreemd genoeg aanzien. God wende zijnen toorn van ons allen af en zij ons barmhartig en genadig! Mijn innigst geliefde Heer, ik dank mijnen Heer op het onderdanigst en vriendelijkst, dat gij u bij uwe vele gewichtige zaken nog zoo veel moeite geeft en mij schrijft. Mijn Heer kan niet gelooven, hoe lief het mij is en hoe het mij verheugt, als ik uw handschrift zien mag: want ik ben altijd bezorgd over u." — Hoe nederig wederom! Zij schijnt te meenen, dat de Prins haar van tijd tot tijd schreef, alleen om haar genoegen te doen, en toch — wij zijn er zeker van — hij schreef zijne moeder om de uitwerking te leeren kennen, die zijne handelingen en gewaarwordingen op haar zuiver gemoed zouden maken: haar raad, zoo bescheiden en van ter zijde en als zonder woorden gegeven, strekte hem ten toets, — en — zette dan zijne moeder het zegel op zijn doen, alsdan

maakte de aandoenlijke blik, in haar gemoed geslagen, zijn harte week en hij werd getroost en gesterkt, meer en degelijker dan wanneer ik weet niet welke Mogendheid hem hare drukkende, belangzuchtige hulp had toegezegd.

Juist op den sterfdag van Requesens, een dag, die zwanger was van zulk een groote omkering van zaken in al de Nederlanden, schreef Juliana een brief, in welken dezelfde gedachten spreken en tegelijk de tederste bezorgdheid voor 's Prinsen gemalin, voor welke zij, daar de Prinses geen Duitsch verstond, wel geen brieven schrijft, maar in de brieven, aan haren zoon geschreven, soms woorden overheeft, door de hoofschheid en bevalligheid van den besten toon gekenmerkt. Uit dat schrijven van den 5den Maart blijkt ook, hoe vele aangename drukten de bezoeken van en aan hare getrouwde dochters, — de jongste was nu ook gehuwd, — met hare talrijke gezinnen haar op haren ouden dag bereidden; „maar," schrijft zij, „het reizen valt mij nu zwaar, en als ik niet ergens heen *moet*, trek ik niet ver."

Die wonderbare wending der zaken na Requesens dood opende haar nog voor haar verscheiden eenig uitzicht op vrede. Maar, voordat men aan vrede dacht, moest men, volgens haar, wel overtuigd zijn, dat op het groote be-

ginsel niets werd afgedongen, en in haar schrijven van den 22sten October 1576 uit zij den wensch, dat God in die moeijelijke zaak haars zoons opperste raadgever zijn mocht, opdat hij in niets bewilligde wat tegen Gods woord en zijne zaligheid zijn kon, en dat het eeuwige hem steeds meer gelden mocht dan het tijdelijke.

Uiterst belangrijk is het te zien, hoe de Gravin over de onderhandelingen dacht, die met den nieuwen Landvoogd, Don Juan van Oostenrijk, werden aangeknoopt. Hij was gekomen met het opzet om de Nederlanders door minzaamheid te winnen; de verwijdering der Spaansche troepen werd door hem toegestaan, ja, tot het afdanken der overige vreemde benden zou hij zich hebben laten vinden; de privilegiën wilde hij zonder voorbehoud erkennen: — alleen de handhaving van de Katholijke godsdienst en van 's Konings gezag behield hij zich voor. — Was dan de Prins niet onredelijk, ja, wreed, dat hij van den aanvang aan den raad gaf, niet alleen om niet met hem te onderhandelen, maar om zich van zijn persoon meester te maken? 't Is waar, het recht zijner Hollanders en Zeeuwen op de vrije uitoefening der Gereformeerde godsdienst mocht hij niet prijs geven; maar het is niet te denken, dat hij voor de Hervormden, ten minste in die beide Gewesten, geene waarbor-

gen tegen vervolging zou hebben kunnen bedingen; of moest de Gereformeerde godsdienst op hare beurt heerschen en zich zegevierend uitbreiden, en druiste zulk een eisch niet lijnrecht aan tegen de Pacificatie van Gent, door den Prins met zijne aanhangers zelven bezworen? — Wel nu! treedt 's Prinsen moeder in zulke denkbeelden? — Verre van daar! — Zij schrijft: „Naar het algemeene zeggen te oordeelen, komt het mij voor, dat de thans voorgenomen vrede bezwaar in heeft voor ziel en geweten; dat de Satan zich kleedt in een schapenvacht, en weldra een verscheurende wolf zijn zal, waardoor vele vrome Christenen in groote droefenis zullen komen." Dus in weerwil van het lokkende voorkomen van den schoonen en minzamen Oostenrijkschen Prins en van zijne onbekrompen aanbiedingen moest men in hem, volgens haar, een verleider schuwen, en het oor voor hem sluiten. En waarlijk, door haar onfeilbaar geloof voorgelicht, zag zij de zaken goed in. Had eenmaal Don Juan vasten voet in het land gekregen, en had eene restauratie van den staat van zaken vóór den opstand haar beslag bekomen, zoo zou Spanje van voren aan, hoezeer met meer voorzichtigheid en geduld, het oude streven hervat hebben, dat den Koning de onbeperkte beschikking over de stoffelijke middelen

der Nederlanden verzekeren, en tot onderwerping der gewetens aan de tucht der Kerk leiden moest. Dit doel *kon* Filips niet opgeven om de eenvoudige reden dat hij niet aan het recht des gewetens geloofde, en de menschen beschouwde als een kudde, die door dwang van buiten moet beheerscht worden; — en maar al te veel elementen waren er in de Nederlanden, zelfs nog in Holland, die aan het Spaansch Bewind op zijn streven een gelukkig slagen beloofden. Daarom — er stonden hier twee beginsels tegen elkander over, die elkander niets konden toegeven, en — was de Koning onwrikbaar, — Willem van Oranje was het evenzeer, en — wij zagen het, zijne moeder met hem. Al moest ook alles verloren gaan, het geloof moest in geen opzicht verzaakt worden: „want," schrijft zij, „het is beter, het tijdelijke te verliezen dan het eeuwige," en bovendien, dit voegt zij er bij, „onze Heer, Jezus Christus, wien van zijnen Hemelschen Vader alle macht in hemel en op aarde gegeven is, kan al degenen, die Hem aanroepen en van harte vertrouwen, uit alle gevaar verlossen." Maar dit vertrouwen verleidt haar niet tot zorgeloosheid en verzuim van voorzichtigheidsmaatregelen. Neen! bewust hoe de volkspartij te Brussel op 's Prinsen komst in haar midden aandrong, smeekt zij hem

in denzelfden brief zich niet te spoedig door schoone woorden te laten bewegen om zich op plaatsen te begeven, die gevaarlijk waren: „want de wereld," zegt zij, „is listig."

En nu was spoedig de tijd op handen, dat haar strijd hier op aarde zou volstreden zijn. Wij bezitten nog drie brieven van haar, aan haren zoon Jan, die zich naar de Nederlanden begeven had en de groote zaak, ten minste in de Noordelijke Gewesten, voor den ondergang behoed heeft. Telkens schrijft zij, hoe zij wenscht, dat er aan de moeijelijke taak, die deze haar zoon te vervullen heeft, spoedig een einde moge komen; want zijne tegenwoordigheid te Dillenburg is hoog noodig en wordt door den gemeenen man dringend verlangd: maar toch voordat die taak ten einde zal gebracht zijn, wenscht zij zijne terugkomst niet. — Den laatsten brief heeft zij niet meer eigenhandig geschreven. „Wat mijnen persoon aangaat," zegt zij, „zoo kunt gij wel denken, dat ik nu zwak word: de Heer make het verder — met ons allen, zoo als het Hem behaagt. Ik bid u mij te vergeven, dat ik u niet eigenhandig geschreven heb: want dat valt mij thans te moeijelijk: ik hoop derhalve, dat gij hiermede tevreden zult zijn." Reeds negen maanden vroeger had Graaf Jan aan zijne nicht Maria,

Willems dochter, geschreven, dat zijne moeder zeer begon te vervallen, en Maria had geantwoord, dat zij het wel niet lang meer zou maken, daar zij nu zeer oud was, en daarbij velerlei bekommernis gehad had, zoodat het een bij het andere kwam: toch zou het allen, voegde zij er bij, nog smartelijk treffen, zoo zij haar verloren. — Dit zal dan ook wel het geval zijn geweest, toen de waardige vrouw, nadat zij nog juist het genot van een allerbeminnelijkst schrijven van haren innigst geliefden Prins had kunnen smaken, den 18^{den} Junij van het jaar 1580 overleed.

Wij hebben de beginselen van Willem van Oranje beschouwd in den spiegel van het hart zijner moeder, en ze daar niet veroordeeld, maar op het innigst toegestemd gezien. Maar hoe deze proef ook uitgevallen moge zijn, die beginselen, om naar eisch gewaardeerd te worden, vorderen bij ons geloof; dat is: zoolang wij niet beseffen, dat voor den mensch de vrijheid een recht en een plicht is, of niet weten, waarin de ware vrijheid bestaat, zoolang zullen en moeten wij altijd nog bedenkingen en bezwaren tegen den Prins en zijne daden in ons voelen oprijzen, ja, zoolang zullen wij, als wij ons gevoelen recht uitspreken, den Prins moeten vooroordeelen, en ach! zijne moeder voor een dweepster houden.

Zijne en hare zaak kan op aarde niet zonder tegenspraak bestaan. Dat heeft juist de moeijelijkheid van 's Prinsen taak uitgemaakt; dat heeft teweeggebracht, dat hij den raad, den troost, het voorbeeld van een zoo zuiver vrouwenhart, als het hart zijner trouwe moeder was, zoo hoogelijk noodig gehad heeft. Zou hij ooit gekomen zijn, waar hij komen moest; zou de vrijheid, die ons volk heeft mogen genieten en die wij nog altijd kunnen genieten, zou die vrijheid tot stand zijn gekomen zonder den invloed van Juliana van Nassau op haren zoon, zonder de tranen en gebeden dier vrouw? — Neen! moeten wij zeggen, wanneer wij erkennen, dat alles wat er in de geschiedenis tot stand komt, het resultaat is van oorzaken, groot en klein, doch van welke er niet ééne kon worden gemist.

PRINS WILLEM VAN ORANJE.

Het zal voor den Nederlander wel eene zaak van het uiterste gewicht mogen heeten, dat hij den persoon van Willem van Oranje begrijpe. Van het oordeel over hem hangt de waardering af van den Staat, van welken hij de grondvester is. Moeten wij zijn werk afkeuren, dan kunnen wij, vasthoudende aan hetgeen hij omverwierp, slechts door de zaak van ons land te onderscheiden van zijne zaak, ons Vaderland blijven eeren en liefhebben. Maar wat ontstaat er dan toch eene breuke tusschen ons en de geschiedenis van ons volk in de laatste drie eeuwen! Want ons volk heeft zijne zaak niet onderscheiden van die van Willem I; de Nederlanders hebben, hoe onvolkomen ook, voortgebouwd op den grondslag, door hem gelegd, en dien hadden zij behooren te verwerpen, als zij er geen vrede mede gehad hadden.

Daarom, kunnen wij Willems werk goedkeuren, wat zal onze vaderlandsliefde er in algemeenheid en uitbreiding bij winnen!

Het is mijne overtuiging, dat wij Willems persoon en werk kunnen, ja, moeten goedkeuren; dat wij volkomen vrede met hem hebben kunnen; dat wij hem onvoorwaardelijk kunnen bewonderen en liefhebben.

Maar nimmer zullen wij Willem I naar behooren waarderen, zoo wij het beginsel, dat hem bezielde, niet doorgrond hebben. Was zijn beginsel edel, was het groot, was het waar, dan zullen wij des noods verkeerdheden, zoo hij ze begaan mocht hebben, in hem plaats kunnen geven; was zijn beginsel bekrompen of verkeerd, dan kunnen wij sommige hoedanigheden van geest en hart in hem op prijs stellen, maar vergeven mogen wij het hem niet, dat hij een werk bestond, hetwelk slechts met het hoogste doel voor oogen aanvaard mocht worden.

Wat was het beginsel van Willem van Oranje? Zie ik wel, dan zijn er voornamelijk drie gevoelens, die op deze vraag antwoord meenen te geven. Volgens het gevoelen van sommigen zou Willem I zijn opgetreden voor de vrijheden der Nederlanders; volgens anderen, voor onzen landaard, tegen eene vreemde nationaliteit aange-

kant; volgens weder anderen, eindelijk, voor de vestiging eener zuiverder godsdienst. — Ik meen, dat geen dezer drie gevoelens het rechte antwoord geeft op onze vraag, en reeds nu beweer ik, dat, ten minste wanneer een der laatste twee bedoelingen Willem I hebben geleid, hij niet onvoorwaardelijk gezegd kan worden, het recht aan zijne zijde gehad te hebben: immers, om te stellen, dat het verzet tegen elke vereeniging met eene vreemde nationaliteit uit den aard der zaak rechtmatig is, zou men moeten aannemen, dat het voor eene natie eene noodwendige voorwaarde en een onfeilbare waarborg van geluk is, buiten vermenging van belangen met eene vreemde natie te blijven. Neen! verzekert de vereeniging (en deze veronderstelling — de geschiedenis bewijst het — is niet ongerijmd), verzekert de vereeniging een ruimer genot van de hoogste goederen der menschheid, dan voorwaar is de aansluiting aan eene vreemde nationaliteit gebillijkt, en is het een gevolg van onbezonnen toegeven aan valschen nationalen trots, de zedelijke banden, die verschillende natiën aan elkander verbinden, te willen verbreken.

En wanneer Willem van Oranje ten doel gehad had eene godsdienst, van dwalingen en misbruiken gezuiverd, in de Nederlanden te vestigen, dan kon ook dit

doel de omverwerping van den Staat niet wettigen. Eene nieuwe Godsdienst, die stout en dreigend optreedt tegen den Staat, heeft reeds den kiem van dergelijke misbruiken in zich als de oude kenmerkten, en zou men zich dan op eenigen zweem van recht kunnen beroepen, wanneer men haar in hare aanslagen tegen den Staat ondersteunde?

Hechten wij alzoo aan het denkbeeld, dat Willem van Oranje het recht op zijne hand gehad heeft, zoo zijn wij als van zelve geneigd om te gelooven, dat hij dan voor de vrijheden der Nederlanders is opgetreden, welke op bezworen of ten minste behoorlijk bekrachtigde rechten gegrond, wel gehandhaafd mochten worden tegen de maatregelen des Konings, die geene privilegiën ontzag, waar het op de invoering zijner staatkundige en kerkelijke organisatie aankwam. Maar wat zouden wij Willems streven laag aanslaan, wanneer wij hem geen ander doel toeschreven, dan de verdediging van de privilegiën, die bolwerken der zelfzucht van Standen en Corporaties, welke iedere poging om van de Nederlandsche Provinciën een groot ligchaam te maken, waarin de levenssappen onbelemmerd vermochten te stroomen, hardnekkig in den weg stonden. Willem van Oranje heeft, het is waar, de privilegiën ingeroepen; doch slechts

als een middel om de invoering eener inrichting te keer te gaan, die hem tegen de borst stuitte, niet uit ingenomenheid met die privilegiën zelven. Neen! Ook hij wenschte blijkbaar eene gemeenschappelijke inrichting aan al de Nederlanden te geven, en slechts waar de privilegiën eenen grondslag tot die inrichting opleverden, wenschte hij er op te steunen; doch waar zij, waar in het algemeen provinciale of feodale rechten die inrichting in den weg stonden, zou hij ze evenmin ontzien hebben, als Filips ze ontzag, en heeft hij ze werkelijk minder nog ontzien, dan ten slotte Filips zelve, met wiens stelsel zich het standsegoïsme nog beter verdroeg, dan met den Staat op een nieuw beginsel gegrond, dien de Prins ontworpen en gedeeltelijk ten minste tot stand gebracht heeft.

Maar zoo het Willem van Oranje dan niet om de handhaving der privilegiën te doen was; zoo wij moeten toegeven, dat hij zich niet op den bodem van het strikte recht gehouden heeft, zou hij dan toch een dier beide gansch niet onvoorwaardelijk te rechtvaardigen bedoelinlingen in het oog gehad hebben? Zou hij begrepen hebben, dat het den Nederlanders niet goed kon gaan, of de Spaansche staatslieden, de Spaansche ambtenaren, de vreemde soldaten moesten het land uit? Waar is

het, dat Willem van Oranje de verwijdering der vreemdelingen uit de bedieningen en uit de garnizoenen gevorderd en doorgedreven heeft. Maar ook dit drijven vloeide bij hem niet voort uit afkerigheid van elk vreemd bestanddeel als zoodanig, noch uit eene zekere ingenomenheid met de zuiverheid van den volkstam. Neen! hij wilde de vreemdelingen geweerd hebben om het stelsel, waarvan zij de werktuigen waren, om het regeringsbeginsel, dat zij vertegenwoordigden. En dat hij niet schroomde het Nederlandsche volk in het naauwste verband, tot ineensmelting toe, met eene vreemde natie te brengen; dat hij niet ontzag, een vreemd Hoofd, vreemde officieren en vreemde krijgslieden in het land te halen, dit bewijzen zijne verdragen met den Hertog van Anjou. Zijne aansluiting aan Frankrijk heeft hem van den kant der valsche vrienden zijner eigen partij de grievendste verwijten op den hals gehaald, ja, hem het vertrouwen van zijn eigenen uit de slachting zijner verwanten eenigen overgeblevenen broeder doen verliezen, en toch hield hij vol, en scheen niet te tellen, dat het Fransche volkskarakter zich ruim zoo slecht als het Spaansche, met het Nederlandsche verdroeg. Zoo ver ging hij, dat hij eene opdracht van de soevereiniteit der Nederlanden aan Frankrijk, ik zeg niet, toeliet, maar

als het laatste plechtanker onzer behoudenis aanbeval en doorzette. Dus deinsde hij ten minste voor geene aansluiting aan eene vreemde natie terug, als hij daarmede een doel, overeenkomstig het belang zijns volks bereiken kon, en zulk een doel had hij hier voor oogen: hij wenschte Frankrijk op de zijde van de Nederlanden te brengen en het door eene vereeniging met deze Landen voor goed van Spanje af te trekken; hij wenschte eene ongeneeselijke breuk te doen ontstaan tusschen Frankrijk en Spanje met al wat Spaanschgezind was tot in Frankrijk toe; hij wenschte Frankrijk aan het hoofd geplaatst te zien van een Statenverbond, sterk genoeg om de zaak, die hij voorstond, te handhaven te midden der Mogendheden, die haar metter tijd verdelgen zouden — of eenmaal gedwongen moesten worden haar te erkennen.

Maar welke was die zaak? Was het dan de invoering der zuiverder godsdienst? Nimmer, het is waar, heeft de Prins de Hervorming in de Nederlanden met bevooroordeelden geest aangezien; nimmer heeft hij haar uit afkeer tegengegaan; hij heeft voornamelijk op de Hervormden gesteund, en eindelijk hunne belijdenis omhelsd. Maar evenwel, nog was hij Roomsch-Katholijk, toen hij reeds de handen aan zijne groote taak geslagen had; toen nog achtte hij zijn geweten volstrekt niet

bezwaard met het handhaven van de Katholijke kerkgebruiken in zijn eigen gezin, en beproefde hij hier te lande een verzacht Katholicisme voet te doen vatten. Zóo weinig wilde hij de wapenen aangorden voor de Calvinisten, dat hij, toen de zaken nog niet rijp waren en er nog niets anders dan een burgeroorlog tusschen Roomsche en Hervormde Nederlanders kon ontstaan, zich aan den strijd onttrok, en het land verliet — om niet weder te keren en zich aan het hoofd te plaatsen, dan toen het optreden van Alva de Nederlanders zonder onderscheid van geloof in opstand gebracht had, en er geen verschil meer bestond dan tusschen lafaards en knechten aan de eene zijde, en Nederlanders, die vrij wilden zijn, aan de andere. Eindelijk en eerst toen de zaak der vrijheid, in het algemeen gesproken, geene vrienden meer had dan de Gereformeerden, en het genoeg was Katholijk te zijn gebleven om verdacht te wezen van overhelling tot Spanje, eerst toen legde hij het Katholicisme af, zonder evenwel immer zijn schoon vertrouwen op te geven, dat men Katholijk en tevens een oprecht medelid kon wezen eener maatschappij, die Spanje had afgezworen. Is immer in Holland de openbare belijdenis van het Katholicisme verboden, Willem I en alle echte Hollandsche staatslieden van zijnen tijd

hebben dit verbod nooit anders begrepen, dan als een maatregel, gevorderd door den eisch van den oorlog, dien men tot binnen in het land toe te voeren had.

Dus noch de privilegiën, noch de nationaliteit, noch een bepaalden vorm van godsdienst te handhaven is Willem van Oranjes doel geweest. — Heeft hij dan wellicht geen doel, geen beginsel van zijn handelen gehad? Is slechts een zekere behoefte om zich te roeren en te doen gelden zijne drijfveer geweest? Of heeft hij zich slechts aan de opgeruide golven toevertrouwd in de hoop, dat zij hem op haren top zouden heffen, om hem eindelijk neder te werpen op een troon? — Wat zou men, bij onbekwaamheid om de geschiedenis van Willems daden voor de voorstelling zamen te vatten, weinig menschenkennis moeten hebben om zoo iets te kunnen beweren! Steeds weet Willem van Oranje zijnen tijd: hij kan afwachten zoowel als doortasten, afslaan zoowel als aanvaarden; nimmer weifelt hij waar partij gekozen moet worden: steeds schijnt hij een onfeilbaren gids te volgen, die hem toeroept: dien weg vermeden! genen ingeslagen! Waar alles tegenloopt; waar zijne raadgevingen verkeerd schijnen uit te komen; waar al zijn goed, ik zeg niet op het spel staat, maar verloren is; waar zijn leven bedreigd wordt, waar het land, al-

mede tengevolge van *zijn* bedrijf, te gronde schijnt te gaan en te gronde gaat, altijd en in alle omstandigheden blijft hij zijne stellingen, zijnen toeleg getrouw. Is dit nu het bestaan van den zelfzuchtige? Wie zijn eigen eer of voordeel zoekt, hij verraadt zich door ongeduld: immers heeft hij eenen wensch voor oogen, die spoedige bevrediging vordert: want het leven is zoo kort, en de rechte tijd gaat zoo rasch voorbij; — hij laat zich verlokken door den schijn: want daar hij een doel najaagt, hetwelk zelf niet meer is dan schijn, zoo is het niet te verwonderen, dat een valsche glans hem het oog verblindt; — hij laat zich nederslaan, wanneer de goede uitslag faalt: want zou men *eer* gezocht hebben en schande aannemen, zou men naar voordeel gestreefd hebben en zich nadeel en ellende laten welgevallen? Neen! afwachten, volharden en lijden voor zijne zaak kan slechts hij die iets hoogers zoekt dan zich zelven, dan eigen eer of voordeel. Maar wat nu alleen is hooger dan het hart van den mensch? Wat anders dan het eeuwige, dan God alleen. Aan God dan geloofde Willem van Oranje en Hem had hij lief. Maar hoe? Hij had God lief, en hij was een der menschen, die het meest in het aardsche leven gestreefd en gezwoegd hebben! Waarom dan niet het tijde-

lijke den rug toegekeerd, en voor de godsdienst in stille afzondering geleefd? — Hij geloofde aan God, en wij zien hem zich boven den eenen en den anderen vorm van godsdienst verheffen, terwijl toch, zou men zeggen, de waarheid en de zaligheid bij de eene of bij de andere godsdienst wezen moest! — Deze tegenwerpingen beduiden volstrekt niets. Wie zegt God lief te hebben, en zich daardoor niet tot handelen aangespoord vindt, maar zich afzondert van het leven, — hij heeft God niet lief, maar een hersenschim van eigen maaksel; wie de godsdienst plaatst in eenig stelsel of in praktijken nevens de ons door het leven geboden praktijk, wie haar aanmerkt als eene inrichting in het leven en niet als eene verklaring en inrichting van het leven, hij misleidt zich ten aanzien van het wezen der godsdienst. Neen! Willem van Oranje kon zoo ijverig, als slechts weinigen, in het aardsche leven arbeiden; hij kon geenerlei vorm van godsdienst wenschen af te breken of op te bouwen, en toch God waarlijk liefhebben. — Dat was juist de dwaling van een Filips, van een Granvelle en een Alva. Zij achtten de godsdienst in een stelsel gelegen, en het eeuwig behoud aan eene inrichting op aarde gebonden. Zij geloofden, dat de eeuwige goederen als een pand aan bijzonder daartoe geordende perso-

nen waren toevertrouwd; den gemeenen mensch, den mensch als zoodanig, achtten zij van de gemeenschap met God verstoken; zij miskenden de getuigenis van God in den mensch; zij waanden, dat er een recht bestaat tegen het geweten; zij zagen in den mensch een wezen, dat zich onfeilbaar in het verderf zou storten, wanneer het aan zichzelf ware overgelaten, meenende, dat God den mensch zonder den priester — alleen en aan zichzelven overlaat; zij beschouwden bijgevolg den mensch als een slaaf, die zijn meester, als een onredelijk dier, dat een africhter en drijver noodig heeft om nuttig te kunnen zijn, ja, om voor zichzelf genot te kunnen hebben. Doch, o! hoe heilrijk! die meester is gevonden: in de Kerk en in den Staat. Gene staat in voor de vervulling zijner geestelijke behoeften, deze voor de bescherming en regeling van zijn tijdelijk bestaan: de Kerk omgeeft hem van de wieg tot het graf en neemt zelfs de lasten op zich, die hem den ingang in de zaligheid na den dood zouden kunnen beletten. De Staat bestuurt hem door zijne beambten, verdedigt hem met zijne tucht tegen zichzelven en met zijne krijgslieden tegen uitheemsch geweld.

Wanneer Filips 's menschen aard en toestand dus inzag, dan handelde hij redelijk en menschelijk door voor

den Nederlander de invoering eener kerkelijke organisatie te bevorderen, die hem op alle punten geestelijk toezicht, zoo veel mogelijk vrij van misbruiken, en geestelijk onderricht tot den trap van het hooger onderwijs toe, verzekerde; wanneer hij zorgde voor kracht en eenheid in het bestuur en voor de geregelde opbrengst der Staatsinkomsten, welke al die weldaden eerst mogelijk maakten. Maar, ongelukkig, de Nederlanders waren zoo weerbarstig, dat zij die weldaden niet begeerden. Er was uit Duitschland een geest overgewaaid, die teweegbracht, dat de menschen zich niet bevredigd gevoelden bij de rust, die de Kerk verleende; dat zij zich van het pak, dat den zondaar drukt, niet ontheven achtten, als de Kerk beloofde het op zich te nemen, al was het ook tegen betaling van boete of geld. Toen die onrustige kreet eenmaal was opgegaan, en de eisch van het schuldgevoel werkelijk een anderen weg had gevonden om bevrediging te erlangen, en de mensch den vrede, dien de Kerk aanbood, van zich stiet, omdat hij erkende, dat God rechtstreeks vrede aanbiedt en geeft dengenen, die hunne schuld waarlijk belijden, — toen begon men ook naar het recht te vragen, waarmede de Kerk het werk op zich had genomen, dat men van nu aan alleen aan God toevertrouwde, en men moest

wel vinden, dat zij, wat slechts wezenlijkheid heeft binnen in elken mensch, tot iets buiten den mensch gemaakt had, en dat zij geeindigd was met eene uitwendige instelling voor den eenigen weg te verklaren met miskenning van de werking Gods in den mensch.

Zulke denkbeelden, zulke stellingen waren verfoeijelijk in de oogen van de Voogden der Kerk en van het Hoofd van den Staat. Vonden die gevoelens algemeen ingang, dan was hun rijk uit: de slaaf wierp zijn juk af, de gebondene bewoog zich vrij.... maar hij was toch slaaf geboren en wat zich in hem roerde was het werk van den booze, die het toeleide op de ordening Gods op aarde, op de instelling, waaraan God het behoud der menschen verknocht had. Die orde was de Koning geroepen te handhaven: het zwaard droeg hij niet te vergeefs: nu kwam het eerst recht aan den dag, dat er geen goed is in den mensch, dat er in hem niets is dan boosheid en bandeloosheid. Daarom die pest moest uitgeroeid! Wat was er aan den ondergang der boozen verloren? Integendeel, er was veel mede gewonnen, en al moesten ook geheele volken vergaan, des te zekerder was het behoud der waarheid in een enkel Rijk gewaarborgd: werd dat uitverkoren Rijk ook uitgeput van den strijd, geen nood! een rechtgeloovig bedelaar is een edel-

man in vergelijking van een ketter; werd het vertier en het verkeer gestremd en belemmerd, des te meer had het Rijk van een klooster, en een klooster is immers het ideaal.

Dus ging het in de Nederlanden op een vervolgen, op een uitroeijen der ketters met strop en brandstapel. Maar wanneer men nu dit schouwspel aanzag, en zoo als Willem van Oranje, die een kettersche moeder had — een engel van wijsheid en liefde, — die ketters niet ganschelijk als dwalenden noch als verdoemden kon beschouwen, en de Kerk niet als bedeeld met het monopolie der zaligheid aanmerkte.... Wat dan? Moest men dan dat volk laten vervolgen en verworgen en verbranden? Voor den zelfzuchtige was zulks mogelijk. De zoodanige kon zich afwenden van de ellende van dat volk, en zijne maatregelen nemen, dat hij de gunst van den Vorst, het vertrouwen der Geestelijkheid, en het bezit zijner voorrechten en goederen niet verbeurde. Maar een zelfzuchtige was Willem van Oranje niet. Hij was gul en goed, en sprak niet, met den fijnen en geleerden en hoofschen priester Granvelle, van dat *booze dier*, dat men volk noemt, maar, wat den priester in navolging van zijnen Meester zou betaamd hebben, hij had erbarmen met de schare, hare tranen en haar bloed waren dierbaar in zijn oog. Welnu dan, hij wist, dat

de Koningen het er op toegelegd hadden om, met de Kerk in verbond, die beweging te onderdrukken, en de stem des gewetens te smoren, des noods in bloed, en hij zwoer, als het ware, een duren eed, dat dit niet zou geschieden. Dus lette hij naauwkeurig op de handelingen der Regering: hare voorkomendheden voor zijnen persoon verschalkten hem niet; hij hield zich vrij en maakte geene gemeene zaak met haar tegen zijne landgenooten: hij deelde haar beginsel niet, noch wilde haar doel, en hoe zou hij zich als haar werktuig hebben laten gebruiken? En de giften, waarmede de Koning en de Kerk het land begenadigden, de kerkelijke inrichting en het ordelijk bestuur, hij verkoos ze niet voor zijn Volk te aanvaarden: want, naar het beginsel van hen, die ze verleenden, waren zij slechts middelen om het volk als in de windselen te leggen. Schreef de Kerk aan de natie eene leer voor; nam zij de taak op zich om hare jongelingschap de wetenschap toe te dienen op hare scholen; werd der natie geene andere taak overgelaten, dan, het staatkundig stelsel der Regering lijdelijk volgende, haar de middelen te verschaffen om dat stelsel in Europa te doen gelden, — zoo beschouwde Willem van Oranje dit alles als diefstal aan de hoogste goederen der natie gepleegd: de lidmaten der gemeente, de burgers van den Staat

moesten de Kerk en de Regering niet voor zich laten denken, maar zelven navorschen om te leeren kennen, zelven oordeelen, aan welke staatkunde hunne middelen dienstbaar zouden worden gemaakt. Had de natie zich eenmaal gewend om de verantwoordelijkheid voor haar denken en handelen aan enkelen over te laten; — en de bekwaamheid van een Granvelle wendde alles aan om het zoo ver te brengen, — dan had zij, in Willems oogen, hare veerkracht en hare zedelijkheid verloren; er ware, misschien met de beste bedoelingen, alleen maar uit ongeloof aan de menschheid, een moord aan eene natie gepleegd, en de vrolijke, bedrijvige, rijke Nederlandsche natie ware door eene sombere, kwijnende, verarmde menigte vervangen. Daartoe was hij geen Vorst geboren; daartoe was hij niet met de talenten, die hij in zich gevoelde, toegerust, om de Nederlanders onder zijne oogen dus te laten verkrachten, en toe te zien, dat het Duitsche bloed van lieverlede zoo zou ontaarden, — en hij ving den strijd met de Regering aan, vast beraden, onverbiddelijk.

Want ook in het staatkundige erkende hij geene bron van gezag, dan die uit den enkelen mensch voortvloeit. Zoo het gezag aan den wijssten en braafsten toekomt, eilieve! waar wonen wijsheid en zedelijkheid dan in het

heiligdom van het gemoed van den enkelen mensch? Daar heeft God al wat er edels en heiligs is op aarde, willen vestigen, en nergens anders. Wie kan een vereenigd ligchaam aanwijzen, waarin wijsheid en zedelijkheid wonen zouden, anders dan in zoo verre deze hoedanigheden het eigendom zijn van de enkele menschen, uit welke dat ligchaam bestaat? Zelfs de Koning is wijs en braaf, niet in zoo verre hij zich als Koning boven allen verheft, maar in zoo verre hij als mensch met allen gelijk staat. De meening dat een enkel mensch of eene vereeniging van menschen eenig recht zou bezitten in onderscheiding en niet in gelijkheid van anderen, is een ongerijmdheid. Hun recht om te regeren leiden de Regeerders slechts daaruit af, dat zij in overeenstemming zijn met de wijsheid en de zedelijkheid van de enkele menschen, die den Staat uitmaken: dezen lieten hun het bewind over, omdat zij er op rekenden, dat die heerschers niet anders regeren zouden, dan zij moesten wenschen bestuurd te worden. Houdt de overeenstemming op tusschen Overheid en onderdanen, dan is de Overheid eigenlijk haren lastbrief kwijt; haar bewind wordt geweld, de Vorst tiran. Maar moet dan, zegt men, de Regering steeds den wil der menigte volgen? Volstrekt niet! nimmer heeft de Regering den

wil der menigte te volgen; maar steeds moet zij hun, aan wier hoofd zij staat, in wijsheid en zedelijkheid voorgaan; steeds moet zij de uitdrukking zijn der wijsheid en zedelijkheid, die in de verstanden en harten harer onderdanen wonen. Aan die wijsheid en zedelijkheid geloove zij, daarop beroepe zij zich, en zij zal gehoor vinden; zij zal dat licht weder ontsteken, zoo het verduisterd was, die kracht wekken, zoo zij sluimerde, en is het, dat hij die met het ambt der Overheid is bekleed, daarin niet slaagt, — hij sterve, wanneer het zoo zijn moet, gelijk Oranjes leerling Oldenbarnevelt gestorven is, zonder te wanhopen aan zijn volk, zich overtuigd houdende, dat zijn dood zijne zaak niet zal schaden. Maar beschouwt de Regering zich zelve niet als de vertegenwoordigster van de wijsheid en de zedelijkheid in hare onderdanen, het is dat zij zelve onwijs en onzedelijk geworden is: want eene wijsheid en zedelijkheid tegen die, welke in menschelijke individuen woont, bestaat er niet. — Dat alles geloofde, dat alles erkende Willem van Oranje, en daarom bekrachtigde hij met de daad de leer der Staten-Generaal van 1581: dat de Vorst is om der onderdanen wil en niet de onderdanen om des Vorsten wil, — en daar hij de kracht in zich voelde om te regeren, niet om zijns zelfs wil, maar om der on-

danen wil, liet hij zich de soevereiniteit opdragen door hen, die de ziel waren van het ligchaam dierzelfde Staten-Generaal, door de Staten van Holland: want dezen mochten zich op hunne beurt overtuigd houden, dat zij de echte vertegenwoordigers waren van het volk, omdat zij wat zij waren, „om hunner onderdanen wil" wisten te wezen: of hadden zij in dien hagchelijken tijd hun leven niet veil gehad voor hun volk, evenzeer als Willem I, die den losprijs weldra betalen zou, zijn leven voor zijn volk heeft veil gehad. Het is waar wat men zegt: er is geen recht, dan gebouwd op het goddelijke; maar wat is er goddelijkers op aarde, dan de daad der zelfopoffering voor een volk? En die daad heeft Willem van Oranje uitgevoerd, in de kracht van het geloof aan het bestaan en aan de zege van het goede in den mensch. Zoo bezat hij het eenige goddelijke recht, de eenige ware zalving, waarvan onder menschen sprake kan zijn, en het goddelijke in den mensch tot zijn recht te brengen, het recht, de vrijheid der gewetens te handhaven, ziedaar wat Willems streven was, en ziedaar tevens het geheim van zijnen moed en volharding, van zijne zekerheid in het handelen, van zijne blijmoedigheid onder lijden. Willem van Oranje is een van die mannen, onder wier aanvoering, met tusschenpoozen van honderden

jaren, de zaak van de vrijheid en het geloof der menschheid telkens tot de overwinning gebracht wordt.

Maar bij dit zijn streven stond hij niet alleen tegenover Spanje, maar mede en ruim zoo zeer tegen een groot deel dergenen, die met hem tegen Spanje strijd voerden. Al de voorstanders der Hervorming waren geene rechte aanbidders in geest en in waarheid. De zwakhoofdige en doldriftige mensch is dadelijk wanneer hem eenig licht is opgegaan, in de verzoeking om dit licht, als het ware, tot het centraallicht van het heelal te verheffen. Naauwelijks heeft hij de waarheid in den vorm van eene stelling gevat, of hij meent in die stelling de waarheid te hebben. Ware hij wijs genoeg, hij zou inzien, dat hij niets heeft, dan de erkentenis, dan een afgedrukt beeld der waarheid in zijn brein, en dat de waarheid zelve haar bestaan heeft in het leven, waar zij juist omdat zij de waarheid is, zich zelve wel handhaven zal. Maar nu, niet wijs, niet geloovig genoeg, houdt hij zijne erkentenis, zijne belijdenis der waarheid voor de waarheid zelve: hij meent dat de waarheid in de belijdenis bestaat. Zoo acht hij zich dan geroepen om aan *zijne* waarheid belijders te verschaffen; hij predikt, niet wat allen in het gemoed hebben, maar wat hij in het hoofd heeft, en zijn ijver, zijn drang,

maar al veel geholpen door de valsche voorstellingen van zwakke hoorders, slaagt er in, eene gemeente bijeen te brengen, die bij zijne waarheid zweert en haar herkenningssteeken vindt in haar. In die gemeenschap mogen geene andersdenkenden, geene onrechtzinnigen worden toegelaten, en hebben zij er zich ingedrongen, zij moeten als valsche broeders uitgestooten worden. — Wat nu is dit anders, dan een nieuwe dwang; wat anders dan eene nieuwe Kerk, die de oude vervangt?

Dus ging het bij de verbreiding der Hervorming in de Nederlanden: men had kluisters afgeworpen om zich nieuwe te laten aanklinken; men had den scheidsmuur tusschen wereldlijke en geestelijke orde, tusschen het leven en de godsdienst, omvergeworpen, om hem hooger dan ooit te zien verrijzen. — Meer behoef ik niet te zeggen, om het begrijpelijk te maken, dat de onverdraagzame Calvinisten 's Prinsen vrienden niet waren, of liever dat hij hun vriend niet was? Zij scholden hem uit voor een mensch zonder God of godsdienst; zij haatten, zij verfoeiden hem; zijne bondgenooten waren hunne grootste vijanden, en zij gingen bondgenooten zoeken bij Duitsche en Engelsche eerzuchtige drijvers en warhoofden, even groot als zij; zij bedierven zijn werk en waren de oorzaak, dat de helft der Nederduitsche Nederlanders

weldra Spanje weder toeviel. En geen wonder, de waan der waarheid leert met onverschilligheid of uit de hoogte op het leven nederzien; de waan der godsdienstige waarheid ziet de wereld wederom aan, zonder geloof, als een tooneel van boosheid en verwarring, slechts door gezag en tucht te bedwingen. Zoo stond het Calvinisme weldra tegenover de wereld, gelijk het Catholicisme daar tegenover gestaan had. Moest nu de maatschappij wederom in de tucht vervallen, dan was het inderdaad tamelijk onverschillig, wie de tuchtmeester zijn zou, het nieuwe Calvinisme, of het oude Catholicisme. Vandaar de veelvuldige afval zelfs van dezulken, die hoofden der Hervormden geweest waren, terwijl de gemeene lieden in de Zuidelijke Nederlanden, wel verzekerd den brandstapel niet meer te zullen verdienen, ten laatste nog den met bloemen omwonden staf der Roomsche Kerk boven den knoestigen stok van het Calvinisme verkozen. Beiden, Catholicisme en Calvinisme, zagen de wereld, het leven, de menschheid aan, niet als in Christus gevonden, maar als verloren; alleenlijk, bij het Calvinisme was het geene priesterlijke wijding, die uit de wereld redde, maar de goddelijke uitverkiezing: deze werd de nieuwe keursteen der rechtzinnigheid, de hoeksteen der nieuwe Kerk, welke verketterde en vervolgde en, wan-

neer het burgerlijke element niet te machtig ware geworden, geheerscht zou hebben met hare Datheens als bisschoppen nevens de Hembyzes als feodale Graven.

Zelfs in Holland, het onverwonnen bolwerk tegen Spaansche tirannij, Catholicisme en feodalisme, zelfs in Holland, dat eindelijk, in den persoon van Leicester, den vijand, met de hoedanigheid van vriend en gebieder bekleed, binnen zijne enge grenzen gehad, en — overwonnen had; zelfs in Holland heeft het verbasterd Calvinisme eindelijk gezegevierd en, daar het Oldenbarnevelt, die Oranjes volle erfenis aanvaard had, op het schavot bracht, het edelste bloed gevergd. — Behoef ik meer te zeggen, om te doen gevoelen, dat het denkbeeld van Willem van Oranje niet in allen deele is verwezenlijkt? — Toch heeft de Republiek der Vereenigde Provinciën nog onberekenbaar veel heil aan hare onderdanen aangebracht: want hier raakte de gevaarlijkste tuchtmeester dadelijk zelf onder de tucht. — Die Republiek is gevallen. De heerschende Kerk, tot haar heil, met hare nederige zusteren gelijk gesteld, en tot hare eer, huiverig van verketteren geworden. Maar Willems werk is zoo verre van uitgediend te hebben, dat zijn denkbeeld eerst nu, na bijna drie eeuwen, volkomener uitvoerbaar wordt.

Niettemin moeten wij steeds op onze hoede zijn: de oude vijand sluimert nooit. Maar zoo sprekende, waarschuw ik niet tegen dezen of tegen genen, neen! ik waarschuw alleen tegen den vijand in ons zelven. Zoo wij wat ons het geloof aan het goede, den eerbied voor den mensch, zou kunnen benemen, in ons zelven vermogen te bedwingen, dan is er geen vijand tegenover ons sterk genoeg om ons te overwinnen.

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

DR. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

2de Stuk.

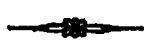
LEIDEN,

E. J. BRILL,

1863.

77-205

INHOUD.

HOLLAND TOT ZIJNE TOEKOMSTIGE BESTEMMING VOORBEREID ONDER DE GRAVEN VAN HET HOLLANDSCHE HUIS.

Tantae molis erat *Batavorum* condere gentem!

Wanneer wij, Nederlanders, aan de geschiedenis van ons Vaderland denken, welke tijd is het dan, dien onze voorstelling gewoonlijk omvat? Ik meen niet onjuist te oordeelen, als ik beweer, dat de tijd, die bij het vormen van dit denkbeeld, als van zelve en zonder opzettelijk streven naar naauwkeurigheid van voorstelling, voor den geest treedt, ten minste voor het gros der Nederlanders, niet hooger opklimt dan tot het eind der 16de eeuw. Ons opwaken tot den vrijheidsstrijd tegen Spanje, zie daar voor ons gevoel onze geboorte; Willem van Oranje, zie daar den stichter van onzen Staat; de mannen van de eerste tijden der vrije Republiek der Vereenigde Provinciën, ziedaar onze Voorvaderen.

Deze voorstelling intusschen is gebrekkig en vereischt noodwendig aanvulling. De Nederlanders van het eind der 16de eeuw hebben hunne onafhankelijkheid verdedigd.

Onafhankelijkheid nu en zelfstandigheid zijn begrippen, die zamengaan. Zoo wij derhalve alstoen onze onafhankelijkheid hebben kunnen handhaven, het was dat wij reeds eene zelfstandige nationaliteit bezaten. De zegepraal over Spanje is niet de oorzaak, maar het gevolg onzer nationale zelfstandigheid. Het is waar, de worsteling met de toenmaals grootste Mogendheid der wereld heeft onze nationale kracht oneindig verhoogd; maar toch — zij was aanwezig, anders zou er geen tegenstand geboden zijn.

Wat zoudt gij oordeelen van den biograaf, die de beschrijving van het leven zijns helds begon met den strijd zijner eerste mannelijke jaren? Hebben dan de jongelingsjaren met hunne levendige indrukken en woelige oefeningen, met hunnen hoogen lust en geheime smart, heeft een blik zelfs op den knaap in zijn spelen, ja, op het kind in de armen der moeder zijne bekoorlijkheid niet? Wat zeg ik, zijne bekoorlijkheid? In de betrekkingen van het kind zoowel als in de ontmoetingen van den knaap en den jongeling, in hetgeen den mensch met de geboorte is medegegeven en reeds vroegtijdig in het leven door hem verworven werd, ligt de verklaring van hetgeen hij als man heeft opgeleverd. Het kind is de vader van den man.

Zoo is het dan een gebrek in ons, dat het Holland der middeleeuwen ons zoo vreemd is. Wel is dit gebrek minder betreurenswaardig, dan het tegenovergestelde zwak van hen, die het Nederland van hunne sympathie bijna geheel zien eindigen bij de omwenteling van het slot der 16de eeuw, omdat hun hart gehecht is aan de vormen, die onze voorvaderen van dat tijdperk, om zich vrij te kunnen roeren en teeken van onverderfelijk leven te geven, als een verderfelijk kleed hebben afgeworpen. Ons hart aan ons volk te moeten onttrekken daar waar het zich verjongt om aan de eischen van een vernieuwd leven te kunnen voldoen, dit is een groot ongeluk te achten.

Maar toch, wanneer onze bekendheid met ons volk, wanneer onze belangstelling in zijne geschiedenis eerst dagteekent van het jongste tijdperk der laatste drie eeuwen, zoo ontbreekt het ons nog aan de noodige doorgronding van zijn wezen, aan de volle liefde, die wij ons land schuldig zijn. Holland is lang voor de zestiende eeuw langs geheimzinnige wegen als in den moederschoot der volkeren geteeld, en, eenmaal tot een begin van zelfstandigheid gekomen, door vallen en opstaan in weerwil der lagen en gevaren, die niet alleen zijne ontwikkeling, maar zijn bestaan zelfs gedurig bedreigden, tot een waarlijk zelfstandig volk opgegroeid, hetwelk zijn

bestaan waard was, omdat het eene weêrgalooze rol in de geschiedenis der menschheid te vervullen had. — Den weg na te gaan, langs welken Hollands zelfstandigheid is tot stand gekomen, zie daar het doel, dat ik mij in deze ure voorstel. Daartoe moet ik u bij de oudste tijden doen stilstaan en eene reeks van gebeurtenissen tamelijk snel doorloopen.

Karel de Groote had getracht de beide uit den aard der zaak uiteenvallende deelen van het Frankische Rijk tot een groote eenheid te verbinden, door aan het zuiver Duitsche element in het half geromaniseerde Rijk een beslissend overwicht te geven. Daartoe moesten zijne veroveringen in Duitschland strekken; daartoe had hij dertig jaren oorlogvoerens tegen de Saksen veil. Waren dezen voor het Christendom gewonnen en als een vrij lid in de Frankische eenheid opgenomen, zoo zou het zuiver Duitsche karakter, immers zoo meende hij, gemakkelijk alle elementen van het Frankische Rijk kunnen beheerschen. Hij wilde de Saksen onderwerpen om ze tot medeheerschers te maken. Hij onderwierp ze; — doch reeds vóórdat hij zijn hoofd nederleide, kraakten boven dat hoofd de balken der zoldering van zijn paleis. Dit gebeurde in den eigenlijken zin des woords als wij Eginhard gelooven willen, die er een voorteeken van Karels dood in ziet. Doch zeker is het, dat het

Rijk zijner stichting reeds toen weder uiteen dreigde te vallen: juist het overwicht, door hem aan het zuiver Duitsche deel des Rijks gegeven, bracht de onheelbare breuke tusschen de beide deelen mede.

Holland lag op de grens der beide Rijken, die, het eene min of meer volkomen geromaniseerd, het andere zuiver Duitsch, uit de verbroken eenheid van het Rijk van Karel den Grooten ontstonden.

Intusschen waren de Noormannen in beweging geraakt. Ervaren hebbende dat het Frankische Rijk er op uit was om ook hen in zijne eenheid op te nemen en hun het Christendom op te dringen, waren zij schrander en stout genoeg om de Frankische legers niet binnen hunne grenzen af te wachten, maar hunnen vijanden op hun eigen gebied, hoe verder van hunne grenzen hoe beter, te gaan bestoken. Dit doel bereikten zij door gedurige landingen op de vele aantastbare punten, welke de Fransche, Vlaamsche en Friesche kusten aanboden.

Tegen deze aanvallen en strooptochten, dan op het eene, dan weder op het andere punt der kust ondernomen, baatten geene legermachten van koningen of keizers, evenmin als een ontzaggelijk slagzwaard iets vermag tegen een zwerm bijën. Zoo al de Keizer of Koning een

groot leger op de been bracht, daartoe ontblootte hij slechts honderd oorden voor één — en, was het leger bijeen gekomen, wat er dan mede uit te voeren? Immers kon men zeker wezen, dat de Noormannen niet te vinden zouden zijn op het punt, waarheen dat leger getogen zou wezen. Alzoo schoot er niets anders over, dan de grensprovinciën, hoe veel zij ook van die strooptochten te lijden hadden, aan zichzelven over te laten. Dit was een ontzettende ramp zal men zeggen, en in zekeren zin was dit werkelijk het geval; maar er is geen ramp in de geschiedenis, er wordt geen lijden geleden door de menschheid, of het strekt in de uitkomst tot heil. Waren de Keizers en Koningen van het Duitsche of het Fransche Rijk genoodzaakt de grens- en bepaaldelijk de zeeprovinciën aan zich zelven over te laten, zoo moesten dezen zich zelven redding verschaffen en de werkmeesters worden van hare eigene zelfstandigheid. Op de gedurig bedreigde punten was eene organisatie noodig, welke den landzaat bekwaam maakte om zich en zijne have en bedrijf tegen den vijand te beschermen. Slechts op deze voorwaarde konden zij bezitten wat zij hadden of hoopten te verwerven. Vandaar dat men zich aansloot aan een krachtig held en heer, die zich van eene schare krijgslieden wist te omgeven, welke, ten einde in staat

te zijn de snel op- en afstroomende benden te achterhalen, te paard dienst deden. Was het nood, zoo wapende zulk een aanvoerder ook den boer zelven om hem zijn land te doen verweren, en steeds nestelde hij zich op eenig geschikt punt, binnen wallen, uit welke hij, zelf onaantastbaar, den indringer met voordeel bestrijden kon, en in wier schaduw de landzaat gerust zijn akkerwerk kon verrichten en de kloosterling vrij zijn leven, der godsdienst gewijd, kon voortzetten. Deze staat van zaken bracht noodwendig de opkomst mede van ridderlijke aanvoerders, die (in Holland sedert de elfde eeuw voorkomende) den naam van *graven* voeren. Zoo is het aan de invallen der Noormannen, dat menig gewest, en ook Holland, zijne zelfstandigheid te danken heeft.

De heer, welke op die wijze aan macht en gezag gekomen was, had geene verplichting hoegenaamd aan den Keizer of Koning. Integendeel, hij had wat hij geworden was, aan zijne eigene dapperheid en beleid te danken, aan zijn zwaard, beschermend over de ingezetenen uitgestrekt. De Keizer of Koning had de provincie aan zich zelve moeten overlaten; hij had veeleer verplichting aan den heer, die den vreemdeling verjaagd of bedwongen, en eene Provincie voor de Christenheid bewaard had. Aan hetgeen onder de beschutting van zijn strijdbijl was

opgekomen, had die Heer, als het ware, het aanzijn gegeven, daar hij aan eene nijvere bevolking de voorwaarden van haar bestaan had verschaft.

Doch was daarom het gewest zich zelf genoeg? Gevoelde het zich geen deel van een grooter geheel? Dit verhoedde de band des Christendoms, die de ingezetenen aan de naburige gewesten en volken verbond. Bovendien, de herinnering van het Carolingische Rijk was niet uitgewischt. Zoo zou het dan van den kant van den man, die tot het hoogst gezag in het gewest gestegen was, de grootste vermetelheid geweest zijn, zich op gelijke lijn te plaatsen met den nog overgebleven erfgenaam van het Rijk, en zich het gewest, dat toch oorspronkelijk tot het grondgebied des Rijks behoorde, of eenig deel daarvan toe te eigenen zonder eenigen vorm in acht te nemen. Diensvolgens dong de afstammeling der eerste aanvoerders naar het voorrecht om als rechtmatig heer erkend te worden door den nazaat der oude Frankische Koningen, en wat hij aan zich zelven en zijne voorouderen te danken had, als van hem te ontvangen. De Duitsche tak van het Carolingische Vorstenhuis was in de tiende eeuw reeds uitgestorven, en hoe veel beleid Hendrik en de eerste Otto van Saksen er ook aan te koste gelegd hadden om zich als de rechtmatige opvolgers der Frankische Koningen te

doen gelden, de eerste Dirk uit het Huis, welks leden later den titel van Graven van Holland bekwamen, verkoos Karel den Eenvoudigen, die werkelijk tot het Carolingische Vorstenhuis behoorde, om aan hem zijne landen op te dragen en ze van hem, zoo heette het, *in leen* terug te ontvangen. Zijn opvolger, Dirk II, handelde even als hij, toen hij van Koning Lotharius van Frankrijk landen in leen aannam.

Voor het overige bleef dit gewest gansch zelfstandig. Het was te ver van de middelpunten der groote Rijken verwijderd om zich de gebruiken, instellingen en verordeningen, die van daar uitgingen, opgelegd te zien, en was te voortdurend aan gevaren van allerlei aard blootgesteld, dan dat men het volk, dat hier woonde, de armen niet vrij zou gelaten hebben om zich tot zelfverdediging te roeren. De Fries (en tot Friesland behoorde deze provinciën), de Friesche boer voerde van ouds het zwaard tegen de booze luiden, en de spade tegen de wilde zee. Alle Friezen, zoo luidde de oude spreuk, alle Friezen hebben vrije stede en vrije sprake; alle man was onder hen zijn eigen heer, en slechts door misdaad verbeurde de Fries zijne persoonlijke vrijheid. Die booze luiden, tegen welke de Fries in Holland zijn erf bij voortduring zoo goed als tegen de woede der zee te ver-

weren had, waren zijne eigene stamverwanten, de Westfriezen, in het tegenwoordige Noord-Holland, die, ongezind om zich aan een Rijksgraaf te onderwerpen, zich achter zeearmen op hunne eilanden afsloten.

Zij bestookten gedurig de noordelijke grenzen, waar juist het klooster van Egmond gelegen was. Zonder 's Graven gewapenden arm zou dit geestelijk gesticht zich daar niet hebben kunnen handhaven. Vandaar die naauwe band tusschen dit klooster en het Grafelijk Huis, welks leden binnen zijne muren hunne laatste rustplaats vonden. — Maar niet alleen tegen woest geweld hadden de eerste Heren van Holland welhaast hun gewest te verdedigen. In het eerste begin van de elfde eeuw verschenen de Noormannen in deze landen voor het laatst: de aanleiding, tot hunne tochten had opgehouden, nu hun moederland zelve het Christendom had aangenomen. Doch een geweldige mededinger naar het gezag, in den naam van de edelste belangen der landzaten uitgeoefend, daagde op in den Bisschop van Utrecht. — De tegenstrijdigheid, welke er naar onze voorstelling tusschen het wereldlijk en het geestelijk gezag bestaat, bestond in die dagen niet. De Christenkerken hier te lande, door moedige Iersche en Angelsaksische zendelingen gesticht, waren zoo vele op vijandelijk grondgebied uitgezette wachtposten

der beschaving geweest, en van den anderen kant was de bescherming van den landbouw tegen de stroopende benden der Heidenen, en de bevordering van het vredelievend handelsverkeer toenmaals een heilig werk, hetwelk de uitbreiding van het Christendom vergezelde niet alleen, maar eerst mogelijk maakte. Dat dus een kerkvoogd tevens wereldlijk vorst was, dit had niets aanstootelijks: integendeel de vereeniging der beide machten had iets bijna noodwendigs, en met dubbelen eerbied en liefde moet de onderzaat zijnen vorst en herder in éénen persoon begroet en aangehangen hebben.

In de tiende en een goed deel der elfde eeuw hadden de Bisschoppen bovendien een grooten steun in den Koning. Niets duchtten de Kerkvoogden in Duitschland zoo zeer, als prijsgegeven te zijn aan het gezag van de wereldlijke Heren, tot wier gebied hunne kerspellen behoorden. Daaraan zochten zij zich op allerlei wijze te onttrekken, en vermits de Koning zijn gezag op de onderdanigheid der Rijksgrooten bouwen moest, zoo bestond er in die eeuwen een natuurlijk bondgenootschap tusschen de kerkvoogden en den Koning. Geen wonder dus, dat wij de Keizers in de tiende en in het grootste gedeelte der elfde eeuw de Bisschoppen van Utrecht sterk zien begunstigen. Daarbij komt, dat de Keizer toen nog een rechtstreekschen invloed op de bisschopskeus

uitoefende, en meer dan eens mannen, die als opvoeders en leermeesters der koninklijke prinsen met het regerend geslacht in de naauwste betrekking geraakt waren, den Utrechtschen bisschopszetel bekleedden. Op grond van dezen staat van zaken kan het ons niet bevreemden, dat wij Otto I Bisschop Balderiks gezag zien erkennen op al die punten, wier bezit hem meester van de Waal, Lek, Maas en Vecht moest maken. Dientengevolge was de handel, welke deze rivieren als zijne wegen gebruikte, in 's Bisschops hand gesteld, en Hollands graaf, als het ware, weggecijferd: immers was het te wachten, dat een zoo machtig Vorst, als de Bisschop, zich de heerschappij over de monden zijner rivieren niet zou laten benemen. Had Hollands heer zich thans niet laten gelden, Hollands zelfstandigheid ware in hare geboorte versmoord; Holland ware een onderdeel geworden van een bisdom; voor Bisschoppen hadden de Hollandsche Graven hunne plaats moeten ruimen, en daar kerkelijke vorsten geen nakroost winnen, zoo zou in Holland geen Vorstenhuis ontstaan zijn, dat een punt van vereeniging voor den landzaat kon uitmaken, de overlevering der beginselen, waarop zijne macht gebouwd was, bewaren, en alzoo de kern en het middelpunt worden kon eener nationaliteit, die ten laatste onverdelgbaar wezen zou.

Doch het in Holland regerende Huis was niet gezind

zich door de Bisschoppen van Utrecht te laten overvleugelen. De Heren van dat geslacht hadden hier zonder iemands hulp eene moeijelijke taak vervuld; zij hadden zich voor hunne roeping berekend betoond, en zouden zij nu de gewonnen vruchten door anderen laten inoogsten? Neen, zij wilden hun recht op Holland doen gelden en van de ligging van hun gewest aan de monden der rivieren voordeel trekken. Die ligging kwam hun op inspanning en kosten genoeg te staan, ten einde door dijken de overstroomingen te keren, en zouden zij dan alleen de lasten en gevaren van hun waterrijk gewest ondervinden, en het voorrecht eener vrije en veilige vaart onvergolden door vreemden laten genieten? Dit verkoos men niet, en ter plaatse waar later Dordrecht verrees, werd door Dirk III een tol opgericht. Op dit punt aan de middelste der drie groote rivieren, Lek, Waal en Maas, en niet ver van de plaats waar zij zamenvloeijen, gelegen; op dit punt, vanwaar men een oog houden kon op alles wat van de bovenlanden kwam afzakken of uit zee derwaarts stevenen wilde, werd van nu aan de aandacht der Graven van Holland bij voorkeur gevestigd. Dordrecht werd als het ware de hoofdstad, en de naam *Holtland*, aan de streek, waartoe Dordrecht behoorde, toekomende, breidde zich uit over het geheele Graafschap tot West-Friesland toe.

Het laat zich denken, dat de Bisschop zich dien tol,

welke zoo zeer getuigde van de aanspraak, door Holland op zelfstandigheid gemaakt; een tol, die zijne schippers aan eene belasting onderwierp en den doorvoerhandel, van welken hij voordeel trok, belemmerde, geenszins liet welgevallen. Bisschop Adelbold klaagde dan ook Dirk III bij Keizer Hendrik II aan. De Hollandsche Heer bepleitte zijne zaak te Nijmegen voor den Keizer. Te vergeefs! De Hertog van Neder-Lotharingen kreeg last met eene executiearmee, zoo als men thans zou zeggen, in Holland te dringen en Dordrecht te slechten. De voordeelen, aanvankelijk op Adelbold behaald, maakten de macht des vijands slechts geduchter: want nu vereenigden zich vier kerkvoogden, de Aartsbisschop van Keulen en de Bisschoppen van Trier, Kamerijk en Luik, met de benden van Adelbold en van Godfried van Neder-Lotharingen tot een kruistocht tegen het wederspannige Holland. Ware het doel bereikt, zoo zou Holland zes eeuwen later geen zelfstandig bestaan tegen Spanje te verdedigen gehad hebben; van Holland ware nimmer de geest en de kracht der Republiek over de andere Noord-Nederlandsche gewesten uitgegaan; Spanje had in Europa op alle punten getriomfeerd en de menschheid lag thans in banden des doods geklonken. Het was een van die gewichtige oogenblikken in de geschiedenis, waarop, als het ware, een verheven Godsoordeel geveld

wordt. De Heer der legerscharen deed uitspraak voor de zaak van het nietige Holland. Gedeeltelijk bij Dordrecht ontscheept, werd het vijandelijke leger het slachtoffer van zijn eigen krijgslist; een panische schrik beving de benden; velen sneuvelden; de Hertog zelf viel in 's Graven handen. Kronijkschrijvers melden, dat er in de lucht eene groote stemme gehoord werd, welke met het geroep van *vliedt! vliedt!* den vijand schrik aanjaagde en hem verward op de vlucht deed slaan. Zulke overleveringen zijn het zekerste blijk van den indruk, door eenig feit op de verbeelding des tijdgenoots gemaakt, en als zoodanig de maatstaf van het gewicht der gebeurtenis.

Doch had de Bisschop van Utrecht eenen Keizer uit het Saksische Huis, met hetwelk het Hollandsche Huis veelzins verzwagerd was, tot gewapende handbieding kunnen overhalen, — wat was er dan niet te wachten van de Keizers uit het Salisch-Frankische Huis, die in hunnen strijd tegen de Saksische Vorsten bij de Bisschoppen steun zochten en met dezen in zulk een naauw verbond traden, dat zij in hen bondgenooten vonden zelfs tegen den Paus. Werkelijk zien wij Keizer Hendrik III met het doel om den Bisschop van Utrecht in zijne aanspraak op het vrij gebied over de stroomen te handhaven, de Maas afzakken en Dirk IV binnen

Vlaardingen verrasschen. Gelukkig dat een gelijk belang andere Nederlandsche Vorsten zoo tegen den Keizer als tegen de aan den Rijn en de Maas en Moezel gezeten Bisschoppen verbond. Later echter werd Vlaardingen op nieuw ingenomen, en ook Rijnsburg viel den vijand in handen. Maar toen het najaarsweder en de doorweekte staat der lage gronden het leger noopte weder scheep te gaan, bestookte Dirk de vloot met kleine vaartuigen, en behaalde hij eene belangrijke overwinning. Eene bijzondere veete tusschen Dirk en de Bisschoppen van Keulen en Luik bracht deze kerkvoogden, met die van Utrecht en Metz vereenigd, spoedig in Holland terug. Thans koos men den wintertijd, dat het water, door het ijs bevloerd, en de weeke grond, door de vorst verhard, de Hollanders niet redden zouden. Maar al viel Dordrecht herhaaldelijk in 's vijands handen en al zeeg de Graaf, verraderlijk doorschoten, op Dordrechts straten dood ter neder, toch zag men Holland zich ontworstelen aan het juk.

Maar nog was het ergste niet geleden. De minderjarigheid van Hendrik IV maakte den aartsvijand van Holland, Hanno, Aartsbisschop van Keulen, tot vrijmachtig Rijksgebieder. Deze tijd zag tot tweemalen toe de macht der Bisschoppen in ons land. De eerste maal bracht de listig met rijswerk en zoden bedekte moerassige bodem,

en de tweede maal de overwinning, door Floris I bij Nederhemert behaald, den vijand ten val. Doch Floris sneuvelde, na de zegepraal in den slaap overvallen, en slechts een minderjarig kind liet hij achter. Eene vrouw voogdes van Holland, en Aartsbisschop Hanno Rijksbestuurder, zie daar eenen staat van zaken, die Hollands ondergang voorspelde. Werkelijk werd nagenoeg geheel Holland aan den Bisschop van Utrecht weggeschonken. — Doch reeds was in Robert de Vries de man gevonden, die, zonder het zelf te willen, Hollands zelfstandigheid redden zóu.

Wij zagen, hoe de strijd tegen de Noormannen de ridderschap in het aanzijn had geroepen. Zij had zich in talrijke loten ontwikkeld, en omstreeks het eind der elfde eeuw zag zij hare taak in zoo verre volbracht, als er toen eene nijvere bevolking in de vroeger bedreigde Provinciën ontstaan was. Thans stonden de ridders, geen ernstige taak meer te verrichten vindende, voor de rust van de bevolkingen, die aan hunne bescherming hare welvaart te danken hadden, maar aan hunne voogdij ontwassen waren, gevaarlijk te worden. Gelukkig vonden zij in den strijd tegen de Saracenen en weldra in de tochten naar het Heilige Land eene afleiding. Maar van die Saracenentochten kwamen niet zelden ridders terug, met dubbele stoutheid bezield, en in den oorlog gehard en

volleerd. Zulk een ridder was Robert de Vries, jongere zoon van Graaf Boudewijn V van Vlaanderen. Hij had de Saracenen in Spanje bestreden, en gepoogd zich aldaar in Galicie een koningrijk te veroveren. Van daar aan zijns vaders Hof teruggekomen, zocht hij in deze streken wat hij ten koste der Saracenen niet had kunnen verwerven: hij zocht zich een gebied te veroveren. Holland in dien zwakken toestand scheen hem een gereede buit. Toch stiet hij hier het hoofd; maar thans sloeg hij een anderen weg in om zijn doel te bereiken. Hij dong naar de hand van Floris weduwe, Geertruid van Saksen. Het gelukte hem die te bekomen, en nu zwaaide hier een strijdbaar man den gravenschepter, gereed om een iegelijk het hoofd te bieden, die Holland te na komen mocht. Zoo bleef de beschikking, door den Keizer ten aanzien van Holland ten behoeve van den Bisschop van Utrecht getroffen, vooreerst onuitgevoerd. Maar weldra zou de kim weder verduisteren. Boudewijn VI, die in Vlaanderen zijnen vader was opgevolgd, kwam te sterven, en nu maakte Robert aanspraak op de voogdij over zijnen neef Aarnout. Richilde, Gravinne-weduwe van Vlaanderen, zoekt steun bij den Koning van Frankrijk en bij den Keizer, en terwijl Robert zich met geweld in Vlaanderen tracht te doen gelden, acht de Keizer de gelegen-

heid gunstig om de schenking, aan den Bisschop van Utrecht verstrekt, tot eene waarheid te maken, en belast den Hertog van Neder-Lotharingen, Govert V, bijgenaamd den Bultenaar, met de uitvoering van zijne bevelen, strekkende om Holland aan den Bisschop Willem van Utrecht over te leveren. Reeds vooruit beleent de Bisschop den Hertog met het Graafschaap Holland. Nu scheen dit gewest in alle gevallen verloren. Bereikte Govert zijn doel, zoo zou Holland van nu aan een deel hebben uitgemaakt van het gebied eener aanzienlijke landmogendheid, waaraan hare welvaart ware dienstbaar gemaakt, en, wat meer zegt, waarin hare eigenaardigheid ware verloren gegaan. Werd Govert, daarentegen, door Robert, Graaf van Vlaanderen geworden, verslagen, zoo zou Holland onder één hoofd met Vlaanderen vereenigd geraakt zijn, en ook dit zou voor Hollands zelfstandigheid gevaarlijk zijn geweest. Holland moest tot hare enge grenzen beperkt, Holland moest klein blijven, zonder andere hulpmiddelen, dan die hare rivieren en de zee haar aanboden. Zoo de Vlaamsche en de Hollandsche nationaliteit immer zamengesmolten waren, zou Vlaanderen het aanzienlijkste der beide gewesten, zouden Vlaanderens hoofdsteden de hoofdplaatsen des lands, de zetels der Graven geworden zijn, en zou, ik vraag het, zou in dat geval

Holland in de zestiende eeuw nog iets te verdedigen gehad hebben, toen Vlaanderen weder voor de antinationale dwingelandij van Spanje was bezweken? Neen! ware Holland toen met Vlaanderen vereenigd geweest, ook Holland zou door Spanje heroverd geworden zijn, en de tirannij had geen onverwinbare vesting ontmoet, de vrijheid der wereld geen onveroverbaar bolwerk gevonden.

Men ziet, dat Govert de Bultenaar, de ergste vijand van Hollands onafhankelijkheid, Holland onwillens tegen haren gevaarlijken Vlaamschen vriend beschermd heeft. En zelf heeft hij Holland niet lang in den weg gestaan. Weinig vermoedende, welk een verlies de toekomst der menschheid in het verlorengaan harer zelfstandigheid zou lijden, scheen Holland zich reeds onder den wijzen Hertog, die de aanzienlijkste Vorst des Rijks heeten mocht, in haar lot te zullen schikken, toen Govert verraderlijk gewond om het leven kwam. Deze dood was in de gevolgen voor Holland zoo heilzaam, dat men onwillekeurig vraagt, of de verrader niet door den een of anderen dweepzuchtigen voorstander der Hollandsche nationaliteit, misschien wel door een vriend van het geslacht van den minderjarigen gravenzoon was opgemaakt. Werkelijk zeggen zelfs Nederlandsche kronijkschrijvers, dat Govert werd omgebracht door personen,

die met Robert van Vlaanderen in betrekking stonden. Sommigen noemen als moordenaar Gislebert, eenen knecht van den jongen Graaf Dirk. Zeker schijnt het, dat de Hertog door eenen dienaar van zijne eigene hofhouding vermoord is: de wijze, op welke hij om het leven gebracht werd, duidt als moordenaar iemand aan, die de plaatsen en de gelegenheden in het paleis kende, en mogelijk was dit een persoon, die reeds bij Robert de Vries en zijnen stiefzoon Dirk in dienst was geweest. Doch hieruit vloeit geenszins voort, dat die persoon door deze Vorsten tot het gruwelstuk zou zijn aangezet. Integendeel, had Robert, had Dirk eenen moordenaar afgezonden, zij zouden om de verdenking van zich af te wenden iemand, die niet tot hen in betrekking stond, gekozen hebben. Ook valt het vermoeden van andere geschiedschrijvers, en wel van eenen Italiaanschen, op Goverts gemalin, de zoo bekende Mathilde, Markgravin van Toscane. Dat deze Vorstin van haren echtgenoot een afkeer had, is bewezen. Zij leefde van hem afgezonderd met hare moeder Beatrix te Florence, en zelfs op de dringendste en verplichtendste uitnoodigingen van den Hertog, haren gemaal, wilde zij hem niet naar Nederland en Duitschland volgen. Govert was de groote vriend van Hendrik IV, en door zijn beleid en invloed had hij

den gevaarlijken Saksischen opstand weten te bedwingen of te dempen. Bleef een man als hij den Keizer ter zijde staan, zoo was zelfs geen Gregorius VII tegen dezen opgewassen. — Behoef ik meer te zeggen om den minst ergdenkenden beoordeelaar, als hij den moordenaar wil opsporen, de oogen van Nederland naar Italie, van het Hollandsche Grafelijke Huis naar Goverts Italiaansche betrekkingen te doen wenden. Hoe het zij: moord wreekt zich steeds op dengenen, die hem begaat, en deze moord heeft het Pausdom een onherstelbare schade toegebracht: want Goverts dood heeft Hollands zelfstandigheid gered. Van een tijdelijken tegenstander was Rome verlost: Gregorius, naast Goverts weduwe aan het venster van Canossa gezeten, zou Goverts vriend, den Keizer, als een smeekeling aan zijne voeten zien; doch nu ook zou vijf eeuwen later het Pausdom zich door Holland het wereldgebied zien betwisten en voor een goed deel ontwringen.

Goverts dood, ik herhaal het, heeft Hollands zelfstandigheid gered: want Robert van Vlaanderen, die, had hij Holland op Govert veroverd, vrij over dit gewest had kunnen beschikken, deed thans van alle aanspraak afstand ten behoeve van zijnen stiefzoon, den nagelaten telg van Floris I. Ter liefde van dezen overgebleven spruit uit den stam der Graven van Holland en uit eer-

bied voor de genegenheid der landzaten voor het bloed hunner Vorsten, plaatste hij Dirk V op Hollands gravenzetel.

Vijftig jaren later raakte Holland op nieuw in gevaar om langs den vredelievenden weg met Vlaanderen tot één gebied verbonden te worden. Toen heerschte in Holland Petronella van Saksen, weduwe van den prachtigen en met de aanzienlijkste vorsten van Europa verzwagerden Floris II, en voogdes van haren zoon, later Dirk VI. De eerzuchtige vrouw, zuster van Lotharius, Koning van Duitschland, was na den dood van Karel den Goeden, Graaf van Vlaanderen, die met zijne beide zonen, voor het altaar geknield liggende, vermoord was geworden, bedacht op de aanwinst van de Grafelijke kroon van Vlaanderen voor haren zoon. Door invloed en geld won zij aanhangers onder de Vlaamsche baronnen, die, te Brugge bijeengekomen om eenen opvolger voor hunnen vermoorden Graaf te kiezen, zich ten voordeele van Dirk van Holland zouden verklaard hebben, had de Koning van Frankrijk zich niet tijdig laten gelden en Willem, zusterszoon van Karel den Goeden, met Vlaanderen beleend. Zoo bleef de eerzucht van Petronella onvoldaan, en Holland ook nu voor eene vereeniging met Vlaanderen behoed.

Heilzamer was het voor Holland met Vlaanderen te strijden, dan bij eene zamensmelting met dit gewest zijne zelfstandigheid in te schieten. Spoedig ontbrandde werkelijk de strijd met Vlaanderen. Het was of aan Holland, om toch niét in te sluimeren en op den weg harer eigenaardige ontwikkeling steeds grooter schreden af te leggen, geen rust gegund was. Sints geruimen tijd dreigde van de zijde van Utrecht geen gevaar. De Bisschoppen waren, sedert de veranderde constitutie der Kerk, geen Vorsten meer, vaak door de Keizers zoo goed als aangesteld en gemeenlijk door hen gerugsteund, maar Kerkvoogden, die dikwijls de speelbal bleven van den naburigen Vorst of van de staatkundige partij, die hen op den zetel verheven had. Was Holland alzoo van dezen mededinger bevrijd, in Vlaanderen had het eenen mededinger van anderen aard te bestrijden.

Wellicht door de belangzuchtige inwilligingen van de voogdes Petronella een tijd lang aan het genot van vrijdom van tol op de Hollandsche rivieren gewend geraakt, meenden de Vlaamsche kooplieden, dat hun de voordeelen van de vaart op die wateren met de Hollanders gemeen behoorden te zijn. De ondernemende Graaf van Vlaanderen, Filips van den Elsass, wist van den Keizer een giftbrief te verkrijgen, waarbij den Vlamingen vrij-

dom van tollen langs den Rijn verleend werd. Dit was niets meer dan een schijn van recht aan eene overweldiging gegeven: de Keizer had hier in Holland niets van dien aard te verordenen. Floris III intusschen liet zich de zaak welgevallen, en stelde zich met eene schadeloosstelling tevreden: hij hief voortaan, zoo het heette met 's Keizers bewilliging, een nieuwen tol te Geervliet op alles wat de oude Maas kwam afvaren. Dit was de Graaf van Vlaanderen niet gezind te dulden. Reeds wangunstig op de scheepsmacht, waarmede Graaf Floris het gebied op zee scheen te willen bemachtigen, en verstoord over gewelddadigheden, door Hollandsche zeeschuimers zijnen onderdanen aangedaan, tast hij Floris onverhoeds te land en te water aan, met dit gevolg, dat hij eene volkomen overwinning behaalt, en de Hollandsche graaf in zijn gevangenschap geraakt. Nu maakte hij van de gelegenheid gebruik den gevangene alle verlangde inwilligingen af te dwingen. Een verdrag bezegelde de bedongen rechten. Doch het was een tijd dat men zich van het keizerlijk gezag kon bedienen om aangegane verdragen of staatsrechtelijke handelingen te laten bekrachtigen of te ontzenuwen, al naardat men het verlangde. De tweespalt in Duitschland, door de partijschap der Welfen en Gibellijnen verscheurd, gaf van den eenen kant de vrijheid om met 's Keizers gezag, dat steeds door

de helft zijner onderdanen miskend werd, te spotten, en bood van den anderen kant de gelegenheid aan om van den Keizer voor beloofde ondersteuning tegen zijne wederpartijders alles te bedingen, wat men begeerde. Dus hebben de gevolgen van dat nadeelig verdrag tusschen Filips van Vlaanderen en Floris van Holland niet lang geduurd.

De zoo even geschetste aard der betrekking tot het verdeelde Duitsche Rijk geeft ons den sleutel in handen tot het verstand der gebeurtenissen, die de regering van Graaf Willem I gekenmerkt hebben. In zijnen tijd kwam de zelfstandigheid van Holland nader dan ooit bij den ondergang. Laten wij zien, hoe zij niettemin behouden bleef. Willem was de jongere broeder van Dirk VII. Hij was met zijnen vader Floris ten kruistocht getogen, en nog eenige jaren, nadat zijn vader te Antiochie aan de pest gestorven was, in het Heilige Land gebleven. Van daar kwam hij met eene sterke behoefte tot het volvoeren van groote daden, en, zoo het schijnt, met het besef eener hem opgelegde roeping terug. Met zijns broeders regering niet tevreden, verhief hij in Westfriesland, waar hij in 's Graven naam gezag voerde, de vaan des opstands. Bij den zoen, tusschen hem en zijnen broeder getroffen, bekwam hij den titel van Graaf van Friesland. Doch zijn broeder bleef hem mistrouwen, en toen Willem

hem eenmaal op het slot ter Horst, in het Sticht van Utrecht, was komen bezoeken, liet hij hem gevangen nemen. Deze handelwijze verried, dat Dirk zich zedelijk zwak tegenover zijnen broeder Willem gevoelde, en dat deze eene macht vertegenwoordigde, die hem ontzag inboezemde en die hij wanhoopte met open vizier te kunnen bestrijden. Willem ontsnapte, en op nieuw kwam er eene verzoening tot stand. Kort voor zijnen dood — hij stierf in den bloei zijner jaren — zocht de Graaf zijnen broeder te spreken. Voorzeker wilde hij hem het bewind opdragen en een blijk geven van vertrouwen op de beginselen, die hij gedurende zijn leven had bestreden. Doch zijne gemalin, Adelheide van Kleef, belette dit onderhoud tusschen de beide broeders. De Graaf kwam te sterven, en nog terwijl zijn lijk boven aarde stond, verbond zij hare dochter Ada en den Graaf van Loon door het huwelijk, met geen ander doel, dan dat deze, met Hollands erfdochter gehuwd, de regering aanvaarden en Willem van Friesland verdringen zou. Zij behoefde daarbij niet naar eene bekrachtiging harer beschikking door den Keizer om te zien. Immers was alles, thans vooral, binnen het Rijk in het onzekere. Triomfeerde Otto van Brunswijk, die tegen Filips van Hohenstaufen overstond, dan was zij zeker dat zij alles wat zij verkoos, door hem bekrachtigd kon krijgen. Doch Willem

was niet gezind, van Loon in het rustig bezit te laten. Gelukkig, want, had van Loon gezegevierd, het ware al weder met Hollands zelfstandigheid gedaan geweest. Hij was een buitenlandsch heer, vassal van den Bisschop van Luik, en ondersteund door vreemde vorsten, onder anderen door den Hertog van Limburg en den Markgraaf van Namen, voogd van Vlaanderen. Steeds was hij gereed, ten einde zijne kans op Holland te behouden, dit Graafschap in leen op te dragen aan elken vreemden Vorst, die hem slechts eenigen bijstand of steun verschaffen wilde en hem in het werkelijk bezit van Holland scheen te kunnen stellen. Zoo zou met zijn bewind Hollands onafhankelijkheid en zelfstandigheid groot gevaar geloopen hebben. Zijn tegenstander Willem, daarentegen, stond aan het hoofd van de nationale partij, en wel bepaaldelijk van het volk: de adel had toen nog weinig hart voor den geboortegrond: hij maakte over de geheele Christenheid eene enkele kaste uit. Niet dat de leden dier kaste steeds in eendracht verkeerden. Integendeel, erfelijke veeten hielden sommige geslachten verdeeld, maar, hetzij zij zamenspanden, of elkander bestreden, zelden dachten zij aan het Vaderland, en gemeenlijk zagen zij op den dorper als op een wezen van lageren rang niet alleen, maar ook van gebrekkiger aanleg neder. Zoo zien wij wel een deel van den adel

Willem aanhangen; maar vooral het volk, de Kennemers, de Zeeuwen, de Hollanders hem inroepen en zijn ontvluchten in tijd van gevaar bevorderen; hem met eene macht ondersteunen, die zonder gevecht den vijand tot deinzen brengt, en hem de middelen verleenen om zich jaren lang in weerwil van alle aanslagen staande te houden. Toen van Loon Hollands grond ontruimd had, was er veel gewonnen. Elken storm, hetzij van den kant van Utrecht, hetzij van dien van Vlaanderen dreigend, weet Willem te bezweren met goede woorden en geld. Het kwam er slechts op aan zich in het bezit te handhaven. Zegevierden met Otto van Brunswijk de Welfen in het Rijk, en Jan zonder land daarbuiten, dan had hij bij eene nieuwe regeling der Europesche zaken oneindig veel voor, zoo hij in het bezit van het Graafschap was en niet dan door geweld te ontzetten; behaalden, daarentegen, de Gibellijnen met Filips van Hohenstaufen in Duitschland en Philippus Augustus in Frankrijk de zege, zoo was zijn recht verzekerd, en alles van zelve krachteloos wat van Loons voorstanders tegen hem bedacht hadden. Dus laat Willem met alle kalmte den eenen Vorst na den anderen ten behoeve van van Loon over Holland beschikken; ja, ontziet zich niet zijn zegel aan het verdrag, hetwelk Holland aan van Loon afstond, te hechten. Hij bleef daarmede, die hij was, en ter-

wijl van Loon intusschen geen stap verder kwam, zou hij afwachten, of van Loons begunstigers stout genoeg zijn zouden om het verdrag tegen den wil van de Hollanders en Zeeuwen te komen uitvoeren. — Hoezeer de geschiedenis van die dagen niets weet van diplomatieke betrekkingen, handelde Willem ongetwijfeld in onophoudelijke verstandhouding met Filips van Hohenstaufen en Philippus Augustus. — Waren de Zuid-Nederlandsche Vorsten in dezen tijd, waarin de feodale orde in duigen lag, als oppermachtige Mogendheden opgetreden, om tot Willems nadeel over Holland te beschikken, thans nu Willem niettemin in het bezit van Holland bleef, trad Paus Innocentius III op, alsof er geen keizer meer was in de Christenheid. Willem, die de Nederlandsche Welfische ligue zoo listig trotseerde, deed hij in den ban, en den Aartsbisschop van Trier droeg hij den last op om het verdrag, vroeger door Willem zelven met den Voogd van Vlaanderen aangegaan, tot uitvoering te brengen. Doch ook dit bleef zonder gevolg, en Willem boog, evenmin als de stoutste der Hohenstaufen, voor geen banbliksem het fiere hoofd. Nu wendde zich Ada's moeder tot Jan van Engeland; van Loon draagt dezen buitenlandschen Vorst Holland op, en Jan, wien Philippus Augustus, alles wat hij in Frankrijk aan leenen bezat, stond te ontnemen, geneigd om zich in Nederland schadeloos te stellen:

Doch buiten staat was hij aan van Loon en Ada krachtdadigen bijstand te verleenen, en in nieuwe hoop op ondersteuning draagt van Loon Holland weder aan Brabant op, — toen er op eens, door den dood van Filips van Hohenstaufen eene geheele omkering plaats greep. — Wat stond Willem nu te doen? de handen in den schoot te leggen en aan van Loon alles gewonnen te geven? Neen! dat niet! Het Graafschap Holland geldt hem meer dan de trouw aan de partij, die hij in het buitenland voorgestaan had. Eensklaps kiest hij de zijde van Otto van Brunswijk, — en daarmede maakt hij plotseling van Loons begunstigers tot *zijne* vrienden. Thans waren van Loons aanslagen verijdeld en verlamd. Hij staat daar hulpeloos tegenover een tegenstander, dien geen zijner beschermers meer verlangen kan uit zijn bezit te verjagen, ja, wiens macht en heldennaam een ieder hunner gaarne aan zijne zijde ziet strijden. Doch nu was ook de tijd van afwachtende staatkunde voor Willem voorbij: thans moest hij waarborgen geven, dat hij in ernst de partij der Welfen gekozen had. Dit doet hij, en terwijl van Loon zijne krachten met niets afdoende krijgsbedrijven in de dienst van zijnen leenheer verspilt, weet Willem, met den Graaf van Vlaanderen, den Hertog van Brabant mede te slepen, en trekt stoutmoedig met den Keizer en de machtigste

Nederlandsche Vorsten ten strijde tegen Philippus Augustus van Frankrijk. Ongelukkig is de uitkomst van den slag bij Bovines; zelfs valt de Graaf van Holland met dien van Vlaanderen in handen van den overwinnaar; doch toen het na dien geduchten volkenslag tot eene nieuwe inrichting kwam van Europa's politieken toestand, toen kon de overwonnene nog meer verwachten en bedingen, dan hij die *noch* onder de overwinnaars *noch* onder de overwonnenen geweest was. Zoo trad dan van Loon van het tooneel, en Willem werd als Graaf van Holland door Europa erkend. — Aldus werd Hollands zelfstandigheid door de wijsheid, de volharding en den moed van Graaf Willem I gered. Maar die strijd was niet vruchteloos geweest. Willem had op het volk moeten steunen. De burgerij had haar eigen gewicht leeren beseffen; aan verscheidene Steden waren privilegiën verleend; in die steden verrezen kathedralen en weldra raadhuizen, in een woord, er ontwikkelde zich een derde Stand, en spoedig zouden de Steden als volgerechtigd Staatslid erkend worden, en de wallen verrijzen van Haarlem, Alkmaar en Leiden, waarop eenmaal de Spaansche trots en dwingelandij het hoofd zouden stooten.

Nog een groot gevaar bedreigde Hollands onafhankelijkheid en vrijheid, te ernstiger naarmate het zich onder een glans van grootheid en aanzien verborg.

Wij hebben de Keizers vroeger bij de groote Kerkvorsten, en wederkerig dezen bij genen hunnen steun zien zoeken en vinden. Dit duurde zoolang als er nog Kerkvorsten overbleven, wier belang met dat des Keizers onverbrekelijk verbonden was. Maar naauwelijks waren de Kerkvorsten de macht der wereldlijke Rijksvorsten ontwassen en stonden zij voortaan, in dezelfde betrekking als die Rijksvorsten zelven, ijverzuchtig tegenover den Keizer; naauwelijks was, daarenboven, sedert Hildebrand, een verbazende dunk van haar recht om over de wereld te heerschen in de Kerk gevaren, of de Kerkelijken stonden tegen den Keizer over om hem tot onderdaan der Kerk te doen afdalen, alsof het zwaard, dat hij voerde, hem slechts door haar ware toevertrouwd. Keizer Frederik II was de man niet om zich zulke eischen te laten welgevallen. Hij vorderde erkenning van de hooge roeping en beteekenis van het wereldlijke bewind, en bestreed den stouten eisch der Kerk. Dezen tegenstand beantwoordde de Paus met een vermetelen stap: hij verklaarde den Keizer vervallen van zijne waardigheid. De Keizer handhaafde zich; maar een groot deel van zijn Rijk, de geestelijke Keurvorsten aan het hoofd, viel hem af. Zoo bestond er dan naar het recht, dat de Paus liet gelden, in Duitschland geen Koning meer, en zoolang de geeste-

lijke Keurvorsten zich wilden onthouden, kon er geen wettig Koning verkozen worden. Nu bracht, zou men zeggen, 's Pausen belang mede, dezen toestand te laten voortbestaan: immers zou van lieverlede Frederiks aanhang versmolten zijn; een opvolger, zoo stout als hij, zou zich waarschijnlijk niet laten vinden, en de Paus zou over een deel der wereld zonder mededinger hebben kunnen regeren. Niet aldus. Wanneer er geen Koning was, waren de Duitsche Rijksvorsten dubbel te vreezen; dan zag zich de Pauselijke macht en de geestelijkheid in het Rijk, in stede van tegenover een zwak algemeen Hoofd, tegenover vele machtige hoofden geplaatst. Alzoo eischte het belang der Kerk zelve, dat er een Koning was in het Rijk. Bovendien — het scheen toch heiligschennis den Koningstroon ledig te laten. — Zoo zocht men dan een Koning. Maar nu deed, als het ware, de Duitsche Vorstenstand dengenen, die onder 's Pausen bescherming de kroon zou aannemen, in den ban der menschheid. Op weinige uitzonderingen na liet zich geen Duitsch Vorst vinden om haar onder die voorwaarde te aanvaarden. Aan vreemde Vorsten, aan een Engelschen Prins, aan een Noorweegschen Koning, later zelfs aan een Koning van Castilie, werd de Duitsche Koningskroon aangeboden.

Onder de uitzonderingen, die ik bedoelde, toen ik van Duitsche Vorsten gewaagde, die de Koningskroon in dit

tijdsgewricht niet versmaadden, behoorde Willem II, Graaf van Holland, kleinzoon van Willem I. Zeker was deze Vorst uit Nederland van alle Duitsche Vorsten reeds de minst Duitsche; maar toch — was het edel in dezen tijd de kroon te aanvaarden, door een onvoltallig Keurvorsten-collegie aangeboden? De kroon van een Rijk, welks hoofdstad, waar de krooning plaats moest hebben, de poorten voor den gekozen Koning gesloten hield, en eerst na een lang en hagchelijk beleg veroverd kon worden? Doch wij willen gelooven, dat de taak, zoo als de Paus die voorstelde, alsof de nieuw benoemde Roomsche Koning geroepen was het katholiek geloof, den vrede der Kerk, de rust der wereld met de hulp des Almachtigen luisterrijk te herstellen; — wij willen gelooven, zeg ik, dat eene taak, dus aanbevolen, iets had, dat een jeugdig Vorst verlokken kon. Maar waren Willems betrekkingen van dien aard, dat hij met genoegzame vrijheid en eerlijkheid zulk eenen rang kon ophouden? Met de Huizen van Franken, van Sakken, van Zwaben, die tot nog toe *na* de Karolingen Koningen aan het Rijk geleverd hadden, was het Grafelijke Huis van Holland, hoe rijk en aanzienlijk ook, niet te vergelijken. De waardigheid der Hertogen uit die geslachten was reeds onder de Karolingen als eene zelfstandige macht erkend geweest, toen er nog geen

Holland was. Hollands Graaf bovendien stond voor een deel zijner landen in eene ondergeschikte betrekking tot de Graven van Vlaanderen, daar hij Zeeland Bewesterschelde van dezen in achterleen hield. Dus moest Willem, als Koning, leenhulde van Margaretha van Vlaanderen *ontvangen*, en tegelijk, als Graaf over Zeeland, haar leenhulde *bewijzen*. Dit was een schroomelijke misstand, en wij zien — het gevolg van dien misstand — Willem bij voortduring zijne waardigheid van Roomsch Koning misbruiken om zijne verplichtingen als leenman van Vlaanderen straffeloos te miskennen; wij zien hem Jan van Avesnes op eene trouwelooze wijze tegen zijne eigene moeder, dezelfde Margaretha, stijven, omdat hij de vernedering zijner leenvrouw begeerde, en in dien Heer van Avesnes, welke aan hem zijne grootheid te danken zou hebben, een gedwee volgeling te wachten had. — Maar Margaretha, uit dat Huis van Henegouwen gesproten, hetwèlk bij een van die ongehoorde feiten, die de wereld ten gevolge der kruistochten zag gebeuren, tot eene duizelingwekkende hoogte was gestegen, en aan het Byzantijnsche Rijk een Keizer had geschonken, Margaretha, zeg ik, was de vrouw niet om het lijdzaam slachtoffer van een Koning te wezen, die met eene partij stond of viel. Vandaar de bloedige veld-

slag van Westkappel, welke zoo als blijkt uit den dichterlijken toon, dien de kronieken hier aanslaan, zulk een diepen indruk op den tijdgenoot gemaakt heeft. — Margaretha dolf het onderspit, en van lieverlede won Willem ook in het Rijk na gelukkige veldtochten en aangegane verbindtenissen al meer en meer aanhangers; — welhaast zou hij als Keizer gekroond worden. Nog één ding ontbrak aan zijnen voorspoed. Een deel zijner eigen erflanden was nog niet onderdanig genoeg. De Westfriezen waren nog onbedwongen en hunne onderwerping liet hij zich ernstig aangelegen zijn. Kasteelen deed hij op hun grondgebied of grenzen stichten om hen in bedwang te houden. Ware zijn toeleg gelukt; had hij in zijn geslacht het Koningschap kunnen bestendigen, — geen twijfel, of het landsheerlijk recht, gelijk het gold in het Duitsche Rijk, zou ook in Holland ingescherpt en in West-Friesland ingevoerd zijn. Hier lag het groote gevaar, hetwelk de verheffing van den Graaf tot Roomsch Koning voor Holland medebracht, dat Holland niet alleen aan de belangen van een Vorstenhuis, hetwelk elders zijnen werkkring, roem en hoofdbelang zou gezien hebben, ondergeschikt ware geworden, en geheel en al uit hare baan afgeleid zou geworden zijn; — maar dat de vrije Fries zijne vrije stede en vrije sprake zou ver-

loren hebben; dat de stoute spreuk: alle man is zijn eigen meester, zoo lang hij 't niet door eigen schuld verbeurd heeft, — een leugen zou geworden zijn. Neen! hier moest een vrijstede blijven, eene enkele onaangetaste vrijplaats, een enkele onoverwinbare veste —, en toen Willem het doel zijner wenschen met de hand scheen aan te raken, en nadat hij zijn eigen erfland bedwongen zou hebben, zich de Keizerlijke kroon op het hoofd ging zetten, werd hij door eenige Friesche boeren, die hij over het ijs, dat hem en zijn paard niet dragen kon, was komen bestoken, en die zelven niet wisten wat zij deden, ellendig afgemaakt. — Wat dunkt u, mijne hoorders, is niet Hollands zelfstandigheid meermalen op den rand des ondergangs geweest, en even zoo vele malen wonderbaar gered.

Met Willems zoon, Floris V, die verkondigen durfde, dat hij zijn goed en zijn gebied van Gode te leen hield, was Holland tot een volkomen zelfstandig Vorstendom geworden; — en daarmede was de taak der Graven van het Hollandsche Huis ten einde gebracht. Toch stierf het niet uit, voordat het bloed van Floris aan het Land eene onberekenbare dienst had bewezen. De Edelen, misnoegd op een Vorst, die van hen zijne hovelingen wilde maken, en hun in den nieuwen Staat, thans aanvankelijk uit het

leenstelsel geboren, de betrekking van ambtenaren wilde opdragen, spanden tegen hem zamen, en zonder het zelf te willen, sloeg een hunner de hand aan 's Graven leven. Oneindig groot was de indruk, door dezen moord gemaakt. Die moord brandmerkte de Edelen als vijanden van het Land, als ondankbare, gelijk Melis Stoke, de geschiedschrijver van die dagen, te kennen geeft, lager staande dan de redelooze honden, die Floris lijk niet wilden verlaten; die moord legde den dorper de ridderlijke taak op om den Graaf op die laaghartige ridders te wreken, en wapende hunne handen, welke zij anders nimmer tegen de Edelen zouden hebben durven opheffen. Zoo werd niet alleen Holland zelfstandig, maar het Hollandsche volk van de boeijen van het afgodisch ontzag voor de Edelen, als voor wezens van hooger orde, ontslagen. — In den eersten schrik na 's Graven dood riepen de Edelen zelven Jan van Avesnes Graaf van Henegouwen in het land, omdat zij in hem den wreker van Floris te vreezen hadden, en met hem haalden zij den voortzetter van Floris staatkunde binnen. Vandaar dat zij er nu weldra op aandrongen, dat Floris jonge zoon, Jan, die in Engeland met de dochter des Konings zou trouwen, naar Holland mocht overkomen. Tijdelijk moest de Graaf van Henegouwen voor den jon-

gen Graaf wijken; doch toen deze, in een tijd dat den Vorst geen persoonlijke bekwaamheden ontbreken mochten, het werktuig van den heerschzuchtigen Wolfert van Borselen geworden was, en een geweldige dood de heftige maatregelen, die deze edelman stond uit te voeren, had verijdeld, toen kwam Jan van Henegouwen weder in het land, en weldra, met den dood van den zoon van Floris, op den grafelijken zetel.

Maar door een wanhopigen vijand werden de Avesnes in het bezit van Holland bedreigd. Als trouwe leenmannen en bondgenooten van den Koning van Frankrijk, die in dezen tijd het Graafschap Vlaanderen tuchtigde, hadden zij den jongen Guy van Vlaanderen tegen zich, die door Holland te bestrijden en aan zich te onderwerpen, zijne macht zocht te herstellen. Hij vond in Zeeland en zelfs in Holland een sterke partij. Geen wonder dus, dat deze beide gewesten, op een paar Zeeuwsche en Hollandsche steden na, den Vlamingen in handen vielen.

Thans was Holland verloren, verloren na al den arbeid aan hare opkweeking besteed; na tot zulk eene rijpheid gekomen, na uit zoo vele gevaren van vijanden en vrienden gedurig zoo wonderbaar gered te zijn; thans nu het vruchten zou gaan dragen voor zich zelve en de mensch-

heid, was Holland uit de rij der volkeren weggecijferd. Niemand, geen Keizer of Koning had meer over Holland te beschikken: want Holland was niet meer. — Maar — gelukkige val om volkomen vrij te herrijzen! Witte van Haamstede, Floris bastertzoon, verlaat Zieriksee, dat door Willem van Oostervant, den zoon van Jan Avesnes, tegen de Vlamingen nog gehouden werd. In een visschersbootje vaart hij het strand langs naar Zandvoort; hij heft Hollands banier op de duinen. De Haarlemmers, die de Vlamingen niet hadden ingelaten, stroomden hem derwaarts te gemoet. De vaderlandsche geestdrift is aanstekelijk en in ééne week tijds zijn de Vlamingen het land uitgedreven onder den wapenkreet: Holland! Holland! alsof men gevoelde, dat de Hollanders eerst nu een volkomen zelfstandig Vaderland verwierven. — Nog had Willem van Oostervant de zege op het mededingend Huis van Vlaanderen niet behaald, zoolang Zieriksee met een machtig leger door den Vlaming berend werd, — en zonder Hollands macht en medewerking was hij machteloos. Dus was de glans van het Huis van Avesnes in de handen der Hollanders — en wat doen zij nu? Ditmaal eendrachtig, ondersteunen den Graaf burgers en Edelen met manschappen en geld, en stellen hem in staat den gedenkwaardigen scheepstrijd in de Zeeuwsche wateren te strijden, ten gevolge van welken Zieriksee ontzet

wordt, en nu — na zich zelve heroverd en over zich zelve de vrije beschikking bekomen te hebben, schenkt Holland zich aan het Huis van Avesnes, vertegenwoordigd door een Vorst, welken men in dien gemeenschappelijken strijd had lief gekregen en die (Melis Stoke zegt het met zoo vele woorden), die nimmer vergeten moest, wat hij aan Hollands volk had te danken.

Hoe zou het mogelijk zijn, mijne hoorders, dat ik bij het behandelen mijner stof niet meer dan eens gedacht had aan van Lenneps Duinzang, een gedicht, waarin meer verstand van Hollands grafelijken tijd en bij gevolg meer ware liefde voor dat tijdvak doorstraalt, dan in menig lijvig boekdeel van Vaderlandsche Historiën. Verkwikt u ten slotte aan de woorden van den dichter, waar hij op een liefelijken herfstdag, met het jachtgeweer op den schouder, de duinen beklommen is, en het onbeschrijfelijk lief gezicht van Hollands beemden, in de prikkelende en toch warme herfstlucht gebaad en door de gouden herfstzon beschenen, met nette boerderijen en bevallige lusthuizen en Haarlems torenspitsen, voor zich ziet uitgebreid. Hoe is dat wonder gewerkt? Van waar die tuin in plaats van wildernis, die blinkende waterspranken in plaats van moerassen? Van waar die torens, die met stille pracht ten hemel wijzen? Van waar dat dit tooneel door menschen betreden wordt, die volkomen

gerust genieten kunnen, wat hunne nijverheid hen hier doet verwerven, en geenen heer boven zich huldigen, dan alleen dien God, wiens werk zij in 's menschen werk erkennen? Dat alles heeft Holland in de eerste plaats aan zijne Graven te danken.

Is het wonder, dat de dichter op dat gezicht uitroept:

Beur dan blijder, o Haarlem, uw torens omhoog,
En roept uit over beemden en velden,
Wat al heils, toen het land voor uw zetel zich boog,
Werd gekweekt door uw Vorsten en helden.
Prijs den roem uwer Graven van 't Hollandsche Huis;
Niet, hoe braaf ze in het steekspel zich droegen;
Niet, hoe vroom ze aan den Nijlvloed zich weerden voor 't kruis
Of den Moor van bij Lisbon verjoegen.
Maar, hoe talrijk in 't oord, aan hunn' herstaf betrouwd,
Zich verhieven de dorpen en steden,
Hoe de klei werd bedijkt en de heigrond bebouwd
En 't moeras van het kouter doorsneden;
Hoe in 't schut van hun heerbijl, zeeghaftig gezwaaid,
Tot ontzag voor wie Holland wou moeijen,
Steeds de nijverheid juichte om het loon hier gemaaid,
En het volk zijn vermogen zag groeijen!
Was het vreemd zoo na 't zinken van 't achtbaar geslacht
(Toen, *vertrouwend op* 't Henegouwsche wapen, 1)
't Land met Vlaandren in strijd nu verloren zich dacht,

---

1) In dezen regel heb ik mij een kleine wijziging veroorloofd.

En der landzaten deugd scheen te slapen),
Was het vreemd, zoo, bij 't zien van den Hollandschen Leeuw,
Dien de blinkert verhief van zijn kruinen,
Jong en oud met triomfen en jubelgeschreeuw
Kwam uit Haarlem gestroomd naar de duinen?
Waar hun Witte verscheen, als een gift van omhoog,
Hij, de zoon van dien Floris zoo goedig,
Hij, het beeld van dien vader in houding en oog,
En niet min dan zijn vader kloekmoedig.
Toen riep alles: »te wapen bij de oude banier!
»Fluks te wapen, gij dappren en vromen!
»Ziet uw helper, uw heervoogd, uw redder is hier,
»Ziet, het Hollandsche bloed is gekomen."
En — om Haemstede drong zich de Landzaat bij een,
En de bloedige strijd werd gestreden,
En der Vlamingen hoogmoed verging en verdween,
Bij het Manpad met voeten getreden.

NEDERLANDSCH EN SPAANSCH.

Die onderscheidenheden der volken, waartoe dienen zij? — Deze vraag begeert juist geene verklaring van het doel, met hetwelk dat verschil tusschen volk en volk te midden der ééne en ondeelbare menschheid, ja, tusschen natie en natie bij oorspronkelijke eenheid van stam, zou verordend zijn. Dat verschil zelf is uitdrukking en openbaring eener wet, en die wet is deze: dat voor volken, zoo wel als voor personen, geene ontwikkeling mogelijk is zonder de ontmoeting met een wezen, wel gelijk, maar toch van tegenovergesteld karakter. Deze wet is niet gesteld tot onmin en strijd, tot wederzijdsche vernieling, maar tot liefde, tot onderlinge aanvulling en omhelzing, opdat de twee onderscheidenen in hunne vereeniging eene bron van nieuw leven vinden, die voor elk van beiden, alleen gebleven, ontoegankelijk was. — Maar

4

toch, hoe vaak wekt die tegenstelling verscheuring en haat in de verdwaasde harten der menschen! Het is, dat men meent, alleen reeds alles te bezitten, geen ander noodig te hebben tot zijne volmaking. Het tegenovergestelde karakter eischt, dat wij plaats geven aan iets met onze natuur lijnrecht strijdigs: juist dit wil, dit kan men niet — en de krijg is uitgebroken.

Merkwaardiger tegenstelling onder de volken van Europa bestaat er niet, dan tusschen Romaansche en Germaansche volken. Naarmate zij elkander nader staan, naar die mate is de tegenstelling, die er tusschen beiden bestaat, belangwekkender en, bijna zeide ik, aandoenlijker. Oorspronkelijk zijn zij één. De oude Romeinen zijn Ariërs, zoo wel als de Germanen: beider talen, het Latijn en het Duitsch, zijn verwant met de edelste en oudste der Aziatische talen, het Sanskriet. Onmiskenbaar blijken alzoo Romeinen en Duitschers broeders te zijn van het edelste menschengeslacht, welks gaven van geest en gemoed men niet in staat zou moeten zijn te waarderen, zoo men aarzelen kon te verzekeren: aan dien Stam heeft God de eer der menschheid en de toekomst der wereld toevertrouwd. En bovendien, de tegenwoordige Romaansche volken hebben allen hun bestaan te danken aan eene inmenging van zuiver Ger-

maansch bloed. Frankrijk en Spanje zijn Provinciën, op het Romeinsche Rijk veroverd door Germanen, die zich aldaar hebben gevestigd en met de inboorlingen zijn zamengesmolten. Italie zelfs moest de tenten der Germaansche verovering op haren bodem dragen, en Rome, de zetel van het wereldrijk, den Duitschen vreemdeling, als gebieder, binnen hare muren ontvangen.

Maar op dien Romeinschen bodem hebben de Germaansche veroveraars zich naar de aldaar gevonden orde gevoegd, de aldaar heerschende tucht als een werktuig om te regeren overgenomen, en hun eigen Duitsch verleerd. Vandaar de tegenstelling tusschen Romanen en de zuiver gebleven, de echte, de *germane* Duitschers. O! wonderbare kracht en nawerking van de eenheid des ouden Romeinschen Rijks! Aan dien te voren bestaanden vorm onderwierpen zich de veroveraars; zij beschouwden dien als heilig en onaantastbaar, en kenden zich zelven slechts rechten toe, in zooverre zij in de rechten der Romeinsche heerschers traden. In plaats van nieuwe, natuurlijke, vrije, nationale vormen uit eigen boezem te ontwikkelen, ontleenden zij den gegeven vorm, zoo goed het gaan wilde, vulden leemten, schraagden wanden, die op 't instorten stonden: in één woord, bergden zich onder het oude gebouw, in plaats van een nieuwen tem-

pel op den van puin gezuiverden bodem onder Gods hemel te doen verrijzen. — Maar hoe zou het anders mogelijk zijn geweest? Hoe de slechts ten deele onderworpen elementen, die de Duitschers in Gallie, in Iberie, in Italie aantroffen, hoe de mogendheid van die grooten, die rijken, die beschaafden, welke staande waren gebleven te midden van den val der Romeinsche macht, hoe, zeg ik, al die elementen op te nemen in een eigenaardig ontwikkelingsproces van een betrekkelijk klein en bijna verachtelijk hoopje volks? Neen! de indringers konden die grondstoffen slechts beheerschen met den staf, dien zij daar vonden; zij moesten hunne overwonnelingen houden aan de tucht, die daar ontzien werd, aan welke grooten en geringen een onwedersprekelijk gezag toekenden, en die door de godsdienst was geijkt en gehandhaafd. Zoo wordt op aarde wat door de Vaderen overgeleverd is, onontkoombaar verbindend voor de jongere, ja, voor gansch nieuwe geslachten.

Doch die in hun eigen land op eigen bodem zuiver gebleven Duitschers, zij ten minste zullen hunne eigene wegen bewandeld hebben en in het bezit van maatschappelijke vormen zijn gekomen, wel niet uit de natuur gewassen of uit de rede gesponnen: want de natuur schept niets menschelijks en de rede geeft bloote theorie;

maar uit de versche kracht der ingeving, aan welke ook dat wat in het Romeinsche en Roomsche waar en goed was, zijnen oorsprong te danken had . . . . Ach neen! Die Romeinsche, die Roomsche eenheid is uitsluitend; zij beschouwt zich als de eenige ware, de eenige rechtmatige; zij acht zich opgelegd aan al wat ademt op aarde. Dus moest zij streven om ook de Germanen in haren schoot op te nemen. Een Duitsche Vorst op Romeinschen bodem staande beproefde zulks bij uitnemendheid. Karel de Groote zou aan het Duitsche element, mits eenmaal aan het Heilige Roomsche Rijk onderworpen, den voorrang verzekeren. Maar ook onder die voorwaarde gelukte de toeleg geenszins. De bestanddeelen van het groote Rijk verdroegen zich niet met elkander: zij waren elkaâr te vreemd, te vijandig, en juist door Karels veroveringen, in Duitschland gemaakt, viel zijn gebied uiteen, en bovendien Karels geslacht in Duitschland stierf uit.

Nu ten minste was Duitschland vrij en zelfstandig. Andermaal neen! Duitschland was in zich zelf verdeeld. Zwaben, Beijerschen, Franken, Saksen, Lotharingers of Nederlanders, zij vormden afzonderlijke hertogdommen, en toch — Duitschland was één: éene Kerk breidde zich over de Duitsche Stammen uit, en de Vorsten dier Kerk, onwillig hét juk hunner Landsvorsten te torschen, verlang-

den eenen Meester over alle Hoogheid. Alzoo deed de eisch zich gelden, dat er één hoofd over Duitschland, dat Duitschland één Rijk zijn zou. Maar, na het uitsterven van het Karolingische Huis, was er geen Hertog, die, als hij den opengelaten zetel des Rijks had durven beklimmen, bij de Vorsten, zijne gelijken, op erkenning van zijn gezag kon rekenen. Één middel slechts was er, dat aan éénen uit de Hertogen gezag over de anderen kon verzekeren. Het was de ondersteuning der Geestelijkheid, dierzelfde Vorsten der Kerk, welke onder geenen Hertog bukken wilden. De Kerk had in de zalving het middel in handen om den nieuwen heerscher te doen doorgaan voor den rechtmatigen opvolger van de Karolingische Koningen en bepaaldelijk van Karel den Grooten, door den Paus tot Keizer van het Westersche Rijk gekroond. Door de ondersteuning derhalve van de Geestelijkheid, aangevoerd door den Aartsbisschop van Mainz, den zetel van den Apostel der Duitschers, werd Koenraad van Franken Koning; door zich als den opvolger der Karolingen te doen gelden, en zich door den Paus de Keizerskroon op het hoofd te laten zetten, wist Otto van Saksen, gesproten uit den Stam, welke het hardnekkigst voor de Germaansche onafhankelijkheid tegen Karel den Grooten had gestreden, het Koningschap, reeds door zijnen vader

bekleed, in zijn geslacht te verzekeren. Maar zoo werd Duitschland een tweede Roomsche Rijk: de toepassing van Romanische vormen werd gewettigd, de Romanische tucht eene noodwendigheid, de Romanische eenheid het ideaal. Niettemin, de tegenstelling tusschen Germanen en Romanen bleef bestaan, in weerwil van de uitwendige en oppervlakkige gelijkheid van vormen, en bovendien de echte, door geene opgedrongen Romaansche tucht gefnuikte Germaansche geest bleef voortbestaan, voortbestaan in een afgelegen uithoek van het Duitsche Rijk, in Holland.

In Holland! Hier leefde een deel der Friezen, die te midden der plaatsveranderingen, welke bij de andere Duitsche volkstammen van de oudste tijden af worden waargenomen, hunne woonstede behielden en niet in vreemde landen vreemde zeden gingen leeren; der Friezen, die het juk der Romeinen nimmer hebben geduld. In Zuid-Holland en Zeeland woonden die Friezen op de grenzen van het West-Frankische Rijk buiten het bereik der Overlandsche Koningen. Zoo de Graven, hier tot het bewind verheven, de afstammelingen van Karel den Grooten, alstoen nog in Frankrijk regerende, als hunne leenheren erkenden, was dit eene vrije hulde en een middel tevens om den Duitschen Koning geen gezag in te ruimen. Moedig verzette zich Holland onder

zijne Graven tegen de Bisschoppen van Utrecht. Had het gezag dezer Kerkvoogden zich over Holland uitgebreid, het kleine gewest zou zijne zelfstandigheid, ten gevalle der Roomsche eenheid, kwijt geraakt zijn en juist daardoor een onderdanig lid van het Duitsche Rijk zijn geworden, met eene maatschappelijke orde aan die der Overlandsche Gewesten gelijk: een tweede Westfalen, op welk land de vrije Nederlander steeds met verachting als op een land van lijfeigenen nederzag. Nu Holland zegevierend den Utrechtschen Kerkvoogd weerstond, had juist het omgekeerde plaats. Niet Utrecht verzwolg Holland; maar Holland oefende op het Sticht eenen invloed, zoo sterk, dat de Bisschop in zijne hoofdstad zelve getrotseerd werd door den burgerzin der ingezetenen en door het wereldlijk gezag der Hollandsche Graven.

Nog meermalen, nu eens op deze, dan weder op gene wijze, soms door dapperheid, soms door eene gelukkige beschikking, ontkwam Holland aan het gevaar om zich in het Rijk verzwolgen te zien. En deze plek was de zelfstandigheid waard. Wij noemden haar eenen uithoek van het Duitsche Rijk; maar ten gevolge van de nijverheid der ingezetenen, door den aard en de ligging van hunnen bodem aangeprikkeld, was zij niet zoo zeer het uiteinde van het Duitsche land, als wel

het begin van een nieuw land, gevloerd door hunne schepen op de groote rivieren en op de zee, de poorte van nieuwe werelden, aan gene zijde van den Oceaan. Die nijverheid, de tot instandhouding van den bodem zelven onmisbare inspanning van krachten, duldden geene belemmering. Al wat knellende tucht en heerschappij van bevoorrechte Standen en Corporaties hier te lande zou hebben kunnen bevorderen, werd gedurende de tijden van de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten in naam van den maatschappelijken vooruitgang bestreden en gefnuikt. Geene afsluitingen binnenslands konden stand houden onder een volk, dat zich niet afsloot tegen het buitenland, maar vreemdelingen inhaalde of hen ten hunnent ging opzoeken, al waren het ook Turken. En daarbij verloor de natie hare eigenaardigheid niet. Integendeel het Hollandsche karakter was onuitdelgbaar: het vreemde versmolt in den schoot des volks, en de kleine Staat kwam tot eene zelfstandigheid, die hem bekwaam maakte om als de ware vertegenwoordiger van den Germaanschen geest zich zelven en de vrijheid der wereld tegen den inmiddels opgetreden trouwsten en stoutsten vertegenwoordiger van het Romanisme zegevierend te handhaven.

Wie was die toenmaals trouwste en stoutste vertegengenwoordiger van het Romanisme?

Aan het andere uiteinde der Christenrijken, in een achterhoek van het Iberische schiereiland, in het gebergte van Asturie, had zich een Christenvolkje tegen de Saracenen gehandhaafd; die Spanje en Portugal sedert de achtste eeuw bijna geheel hadden overstroomd en onderworpen. Het was het onverwonnen overblijfsel van het Rijk der Gothen, dat is, van dien volkstam onder de Germanen, welke de eerste was om zich in de dienst der Romeinsche orde te stellen en door dat dienstbetoon Rome en hare Provinciën te beheerschen. Thans vond de in dien schuilhoek gedreven Goth een volk tegenover zich, uit een ander werelddeel overgekomen, en van eene godsdienst, waarvan zijn christelijk geloof moest gruwen. Zoo hij niet dienen of huichelen wilde, geen slaaf wilde worden of renegaat, was er geen vrede mogelijk met den Mohammedaan, die met tergenden praal zich nedergezet had in de gezegende velden en de fiere steden, te voren het eigendom van den thans onttroonden landaard. Vandaar een oorlog zonder verpoozing, waarvan op den duur slechts de vernietiging van één der beide rassen en godsdiensten, die hier om het gebied streden, het gevolg kon zijn. Wat elders plicht is, liefderijke toenadering tot den medemensch, hoe vreemd hij ook tegen ons over sta, aflegging van hetgeen de zamen-

stemming bezwaarlijk zou maken; verzoening eindelijk op wederzijdsche erkenning gegrond, hier was het bijna ondoenlijk, hier scheen het misdaad. Hoe zou het mogelijk geweest zijn, dat zich in die tijden en omstandigheden eene zienswijze had doen gelden, die Saraceen en Goth, Mohammedaan en Christen zonder smadelijke inwilligingen van een der beide zijden, onder ééne banier vereenigde? Welk hooger symbool was er voor den Castiliaan denkbaar, dan dat hetwelk zijne Kerk hem voorhield, en wat had de Islam aan te bieden, in staat om de verstanden en zinnen der overwonnelingen tot vrije hulde uit te lokken? Bij gevolg waren hier twee rassen gedoemd om een verdelgingsoorlog te voeren, en na eeuwen langen strijd won het Kruis het op de Halve Maan.

Maar die worsteling, sints welker aanvang vijf en twintig menschengeslachten elkander waren opgevolgd, kon niet anders dan onuitwischbare sporen in geest en gemoed van den Spanjaard achterlaten. Zij was wel geschikt om het uitsluitendste, minst meêgaande, onbuigzaamste volk der aarde te vormen. — Er is een oneindige zegen voor volken zoowel als bijzondere personen verbonden aan barmhartigheid en verdraagzaamheid... Maar als men nu niet barmhartig en verdraagzaam zijn mag noch kan? Als plicht, zoo 't schijnt, verbiedt den mededinger plaats te

geven, en beveelt halsstarrig te zijn en onbuigzaam. O! dan wreekt zich de met geweld tot buigen gedwongen overwonneling eenmaal, hoe dan ook, op zijnen overwinnaar. Zulks was ook hier het geval. Het is alsof de Moor in de bitterheid van zijn gemoed, bij 't verlaten zijner heerlijke hoofdsteden Valencia, Cordova en Grenada; het is alsof dat volk, hetwelk met den Moor rijkelijk in de vervolging der Spaansche Christenen deelde, dat volk, tot welks stamvader zijn Jehova eenmaal gezegd had: wie u vloekt, dien zal Ik vloeken; — het is alsof Moor en Jood, die wraakzuchtigste onder de menschenkinderen, hunne zegevierende vervolgers hebben toegeroepen: „Gij hebt ons tot slaven willen maken, — zoo weest zelven slaven en verwekt u tuchtmeesters uit uw midden. Gij hebt ons als onreinen beschouwd, — zoo wordt vervolgd door den twijfel aan de zuiverheid van uw eigen bloed. Gij hebt de godsdienst van den man, die met tollenaren verkeerde, en barmhartigheid predikte jegens den gewonden Samaritaan op den weg, gij hebt ze misbruikt om ons wonden te slaan en ons uit dit paradijs te verjagen en den weg der ballingschap te doen inslaan, — zoo ervaart al de armzaligheid der grootschheid en al de ellende der hoovaardij. Uit de woestijn waren wij opgekomen om in dit land te wonen, dit land, hetwelk als een hof des Heren geweest is zoo-

lang wij het bewoond hebben, — onder uw beheer verkere het in een woestijn." — Deze vloek is aan het Spaansche volk letterlijk vervuld.

Het is ontegenzeggelijk waar: wie niet naauwgezet is in het geringste, overtreedt ook in het groote. Maar ook het omgekeerde is waarachtig: wie in het groote faalt, verraadt zijn gebrek tot in het kleinste toe; wie niets in zich heeft, wat hem liefde kan inboezemen voor den vreemdeling, ja, voor de gansche menschheid, hij schiet in liefde te kort voor zijn eigen bloed. De Castiliaan in zijnen strijd tegen den Saraceen had zich in volkshaat, in volksafzondering geoefend; hij had geleerd te trachten zich rein te houden van de besmetting van vreemd bloed en valsch geloof; hij was in eigen oogen steeds de uitverkorene tegenover den verworpene, de edelgeborene tegenover den in erfsmet ontvangene, de heer tegenover den slaaf. Hoe beschaafder en rijker die Mooren waren, hoe fierder zij zich aanstelden, des te feller kwam het gemoed van den vaak armoedigen en vertreden Castiliaan tegen die aanmatiging op, — en hij wist zijne vernedering te wreken. Maar wie trotsch is, op grond dat hij tot een bevoorrecht volk behoort, is trotsch tot zelfs tegenover de medeleden zijner eigene natie. Hoe enger de kring is dergenen, die zich op dien volksadel kunnen beroemen, des te meer vindt de

hoogmoed er zijne rekening bij. En inderdaad, uit het standpunt van den aanzienlijken Castiliaan geredeneerd, was het getal gering der ware adellijken, dergenen, die recht hadden zich uitverkorenen te achten. De man uit het volk had den Moor op het veld en in de stad gediend; hij had zijn bloed niet rein kunnen houden van de vermenging met de ongeloovigen: immers had hij geen heugenis, wie zijne vaderen waren. Zoo stond de adellijke Spanjaard als de eigenlijke bezitter van het echte *blaauwe* bloed (want zoo sprak men) tegenover den boer en den burger; zoo gaapte de klove, die er tusschen Moor en Spanjaard, tusschen Mohammedaan en Christen bestaan had, bijna even wijd tusschen den Castiliaanschen *hidalgo* en den burgerman of landbouwer. Zoo wreekte zich reeds de vervolging van den vreemdeling, om den Spanjaard te vervreemden van zijn eigen bloed. Vandaar scherpe scheiding tusschen adel en burgerstand, van weerszijde gemis aan medegevoel, aan besef van gemeenschappelijke belangen. Vandaar dat, terwijl de Nederlandsche adel zich in de bresse stelde voor 's volks rechten, en medelijden had met den verdrukte, de Spaansche adel in den wanhopigen strijd, door de Gemeenten voor hare voorrechten gevoerd, Karel den Vijfden de heldhaftige stedelingen hielp onderdrukken.

Nu had Spanje eenen heer gevonden in den onbe-

perkten Koning, en de Adel had zich, met de verdrukking der nijvere klasse, den waren bodem zijner macht als onder de voeten laten wegnemen. Of is er arbeid vruchtbaar zonder vrijheid, en is er een gezond bloeijende adelstand denkbaar zonder dat er eene arbeidzame klasse onder en nevens hem tiert? Niets bleef den edelman over dan in de paleizen der Vorsten uit het Oostenrijksche Huis hoveling te worden, of soldaat op alle slagvelden van Europa, Azie en Amerika, in de dienst van de ideeën eener Dynastie, welke de wereld wilde veroveren om ze voor Rome en haar stelsel te beheerschen.

Want, maakte de Spanjaard aanspraak op reinheid van bloed tegenover Moor en Jood, evenzeer en nog veel meer moest hij zich beijveren op zuiverheid van geloof tegenover den ketter. Gruwelijker dan de Moor of Jood buiten den schoot der Kerk, was de ketter in haren boezem. De ketter verwierp moedwillig de genademiddelen der Kerk; in schande stelde hij zijne eer; hij was een onheilige, een onreine, een vreemdeling, evenzeer en meer dan Jood of Moor, en werd als zoodanig uitgeworpen, in de eerste plaats en met den meesten afschuw door zijne naastbestaanden zelven. Bij het auto-da-fé, dat Filips II zich gehaast had, den 8 October 1559, daags na zijne komst uit de Nederlanden, te Valladolid bij te wonen, gebeurde het, dat een

der slachtoffers, Don Carlos di Sesse, een voormalig gunsteling van zijnen vader Keizer Karel, naar den brandstapel gevoerd, den Koning voorbij gaande, tot hem zeide: hoe durft gij mij doen verbranden? Filips antwoordde: indien mijn eigen zoon zoo slecht was, als gij, zou ik zelf het hout tot den brandstapel aandragen. — Gij hoort de taal der dweepzucht. De ware godsdienst beveelt barmhartigheid jegens den onrein geachten vreemdeling; hier verneemt gij de stem der wreedaardige woede tegen eigen bloed. — Omstreeks het jaar 1581 bracht een edelman van Valladolid zelf zijne twee dochters bij de Inquisitie aan. Vergeefsch waren de pogingen, aangewend om haar te bekeren. Nu veroordeelde de vader zelf zijne dochters ter dood, richtte op de plaats van zijn huis eenen brandstapel op en stak zelf de vlam in de takkebossen. Zoo zuiverde hij zijn adellijk bloed van de smet, die het zou bezoedeld hebben. Anderen, waaronder Grandes van Spanje, onder verdenking van onzuiverheid in de leer geraakt, wisten naauwelijks hoe zich te reinigen en offerden eenige oncen van hun bloed, die op den brandstapel werden verteerd. Gij bespeurt het: de ketterij werd als eene besmetting in het vleesch aangemerkt. De ware geloovige stond tegenover den ketter juist zoo als de blanke in Noord-Amerika tegenover den kleurling, en niet anders dan de Spanjaard tegenover Jood of Mo-

risk. In onze eeuw heeft men van een proces in Louisiana vernomen, voor het Hooge Gerechtshof gevoerd tegen eenen der hoogst geplaatste personen van den Staat, wien de smet was aangewreven, dat eene zijner over-oud-grootmoeders eene Afrikaansche was geweest. In het Spanje van de 16de eeuw vervolgde de Aartsbisschop van Toledo, Siliceo, de kanunniken van zijn Kapittel, onder wier voorouders hij Joden had weten op te sporen. Gelukkig dat de Kerk ten minste in volledige onderwerping aan haar gezag en in eenige droppels bloed, door den Priester geofferd, een middel aanbood om den berouwvollen ketter te redden. De natuur, die iemand tot een afstammeling van Moor, Jood of Neger maakt, is onverbiddelijk; maar de Kerk had genade..... voor wie zijne overtuiging kon smoren: want aan oprechtheid en recht van overtuiging gelooft zij niet.

Bij dien ijver voor het katholieke geloof was de Castiliaan de voorbestemde voorvechter van het Romanisme, toen in de Nederlanden de opstand uitbrak van den Germaanschen geest tegen de Roomsche tucht. Daar stonden dan die twee volken, Nederlanders en Spanjaards, tegen elkander over, langzaam gedurende eeuwen ontwikkeld, zonder van elkander te weten, maar toch van lieverlede gevormd, om tegen elkander bestand te zijn,

en eenmaal het felste tweegevecht te voeren, dat er in de geschiedenis nog gezien was. Daar kwam zoo menig Spaansche Grande aan het hoofd zijner bende, daar kwamen tallooze Castiliaansche Edelen met ongenaakbaren Spaanschen trots, om den smaad, hunner Kerk en hunnen Koning aangedaan, te wreken, en den opstandeling tot onderwerping te brengen of zijne rebellie tegen het goddelijk gezag in zijn bloed te smoren. De Spaansche edelman, die eere moet men hem geven, vermocht voor zijne zaak koelbloedig te sterven. Maar de dood, ver van zijn vaderland en van de oogen zijner Spaansche schoone, was het ergste niet, wat hem op dezen in zijn oog vervloekten Nederlandschen bodem verbeidde. Den opstand onbreidelbaar en eindelijk in zijne ondernemingen ongehoord voorspoedig te zien, nederlagen, geldnood en gebrek van allerlei aard te lijden, muiterij onder zijn eigen soldaten te verduren, vernederingen te ondergaan, zijn zuiver bloed door den verwaten landzaat gesmaad te hooren met de scheldnamen, uitgezocht om hem op het gevoeligst te treffen, van „spek en Maraan of halfgewasschen Moor," alsof hij zelf een Jood of een Mohammedaan geweest ware, en al het vergoten Moriskenbloed hem nog niet genoeg van de smet had gezuiverd, — zoo veel moest hij hier uitstaan, en dat alles om

een herschenschim. Immers Spanjes zonen streden om een beeld, dat slechts in het afgetrokken denken bestaat: eene kerkelijke leer, een staatkundig stelsel zijn scheppingen van het menschelijke brein, en wie daarop eenheid en orde onder de menschen grondvesten wil, hij wil een schaduw leggen tot het fundament van een gebouw. De maatschappij wordt, even als de geheele wereld, door niets gedragen, dan door den levenden God zelven.

Het is mij niet mogelijk de Spaansche Ridders te gedenken, die hier in Nederland voor een droombeeld kwamen strijden, zonder dat mij de held voor den geest komt, door Cervantes voor de geheele wereld met onuitwischbare trekken geteekend. Cervantes begreep de vrijheid. Zijn tooneelstuk *Numantia* getuigt, dat hij wist, hoe een volk voor haar sterft, en dat hij verlangde de kroon der poëzij op het hoofd te drukken van de slachtoffers der strijders in de dienst van een heerschzuchtig Rijk. In den val van Numantia zong een Spanjaard wat later de Leidenaren zouden verwezenlijken, en om te weten, hoe die Leidenaren gestreden hadden, behoefden de Spanjaards slechts het gedicht van hunnen Cervantes te lezen. Wel nu, met zulk eenen geest bezield, den geest der gefnuikte Gemeente, zag de dichter zijn volk al meer en meer eenen weg opgaan, die naar zijn oordeel ten

verderve leidde. Hij was nederig en gering: toorn voegde hem niet: zijn eigen ellende moest hij wel gelaten opnemen, en zou hij het de valsche glorie zijns volks niet gedaan hebben? In één woord, hij behield zijn schertslust en goede luim in weerwil van alles, en schetste, in zijn Don Quijot met zijnen schildknaap, den Spaanschen Ridder, die ter liefde van een hersenschim zijne haardsteden verlaat en op dolle avonturen uitgaat, met den goeden boer, van zijn huis en akker afgerukt, op het sleeptouw.

Van huis en akker afgerukt: want dat 's Lands Grooten zich op dien verkeerden weg begeven hadden, het bleef natuurlijk niet zonder invloed op den geringen man en den boer. In plaats van zich op het land te vestigen en een zorgend oog op den landman te houden, deed de edelman zijne onderhoorigen de wapenen aangorden, verpandde zijne landgoederen en putte zijne bestaansbronnen uit. Hierbij kwam de druk der belastingen, door den Koning ten behoeve zijner verre oorlogen geheven. En, wat alles afdoet, de arbeid was in Spanje niet geacht. Waar eene klasse van menschen bestaat, die zich boven hunne medemenschen verheven rekenen, is het gewoonlijk door het nalaten van den arbeid, dat zij zich van den minderen man onderscheiden. Doch waar niet te arbeiden geen blaam is, maar een voorrecht, daar is de

arbeid eene schande, daar is hij een teeken van vernedering, het bedrijf van slaven, — en wie zou, anders dan volstrekt gedwongen, een slaaf willen zijn? Zoo daalde de ijdele trots van den hoogsten tot den laagsten af, en vond daar te gereeder ingang, eensdeels omdat in het klimaat van Spanje, gelukkiger, zoo het heet, dan ons barre Noorden, de mensch zijne behoeften lichter bevredigt, maar anderdeels ook omdat de Spaansche boer geleerd had zich tegenover Moor en Jood mede als een edelman te gevoelen, met wiens trots de zure veld- en handenarbeid zich kwalijk verdroeg: monnik of soldaat te worden, dat strookte beter met zijnen zin. De Spanjaarden waren juist een volk om slaven te bezitten: hadden zij die nijvere Nederlanders tot slaven kunnen maken om hen de Castilianen, eene natie van louter edelen en geestelijken geworden, met de vruchten van hun zweet te doen dienen, dan zou alles, zoo lang het duurde, naar hunner harten lust gegaan zijn. Ongelukkig faalde die toeleg, en de Spanjaard moest afstand doen van zijn streven om de wereld aan het Katholicisme te onderwerpen; hij moest te huis blijven, zijnen akker bestellen en zelf arbeiden, — of te gronde gaan. Dit laatste is dan ook gebeurd. Niettegenstaande Oost- en West-Indie onmetelijke schatten opleverden en een grenzenloos veld voor handel en

nijverheid en volkplantingen openden, is Spanje uitgeteerd van gebrek. Reeds in 1619 klaagden de Cortes, dat het land te gronde ging; dat bij de vermindering der bevolking, het gemis aan handen voor den akkerbouw en de zeldzaamheid der gesloten huwelijken, het tijdstip van 's lands geheelen ondergang zich, als het dus voortging, liet berekenen: er zou, zeiden zij, zelfs geen bootsvolk overblijven om hen, die hun vaderland zouden willen ontvluchten, over zee elders heen te brengen. Geheele vlakten lagen braak; de dorpen stonden bij honderden van hunne inwoners verlaten; in één jaar stierven te St. Jago in Galicie vijftienhonderd menschen van honger. Het was alsof de woestijn van Arabie en Afrika zich over Spanje begon uit te breiden, ja, of de maatschappij tot het oorspronkelijke Oostersche herderleven stond terug te keren; zulke uitgestrekte gronden werden ten gevalle van de teelt der merinosschapen aan den akkerbouw onttrokken: geheel Estremadura was ééne schapenweide: de vloek, door het volk der woestijn achtergelaten, scheen Spanje in eene woestijn te verkeren.

Stelt hier tegenover den toestand der Nederlanden. Wel gelukte het niet, alle Nederlanden aan het Spaansche juk te onttrekken. De Romaansche tucht werd dubbel streng op de Zuidelijke gewesten toegepast: daar was

nog te veel, dat met den vijand zamenspande. Maar hoe dikwijls is, ook in de geschiedenis, bewaarheid, wat de oude Hesiodus zeide: de helft is meer dan 't geheel. Maar het volk van Holland en Zeeland althans wilde zich niet onderwerpen: integendeel door geestelijke en wereldlijke macht in den ban gedaan en uitgeworpen, maakte het ruimschoots van deze slaking aller banden gebruik. Geene betrekking was te nederig om er zich in te schikken, geen vreemdeling te barbaarsch om zich aan hem aan te sluiten, geen land te ver om er zich heen te begeven. Overal ontmoette men in die tijden Nederlanders: op Portugeesche schepen, in Oost-Indie; op Venetiaansche bodems, in de Levant; in het Noorden als ossenkoopers, in Algiers en Tunis als renegaten, op de zeeën van Afrika en Spanje als zeeschuimers. Doch weldra traden de Hollanders, die zich kruipende en veracht overal heen- en ingedrongen hadden, als gezaghebbenden op. De Nederlandsche Sancho-Panza, weggeloopen van zijnen heer met de in waarheid droevige figuur, verruilde zijnen ezel voor een vloot, en deelde eilanden uit om zijnen gezellen tot goevernementen te strekken. Holland hief eene banier, hoog voor het oog der wereld, en op die banier stond met de vrijheid des gewetens, in plaats van den valschen adel van een bevoor-

recht geslacht, de ware adel der menschheid geschreven. Op dien adel stout kon men met opgeheven hoofde voor Vorsten en Volken treden, en die adel werd willens onwillens erkend. Holland oefende eenen invloed en aantrekking uit, die de hulde van de grooten der aarde aan de voeten van Hollands grooten veldheer bracht, en het eerbetoon der vrije en nijvere burgers uit het buitenland aan Hollands grooten staatsman ten deel deed vallen.

Na eene korte verpoozing moest de oorlog worden hervat, en daarvan droeg zoo wel Spanje als Nederland de schuld. Spanje gaf zijn opzet niet op, en had daarvoor nieuwe wanhopige pogingen over; en Nederlands geloof en wijsheid faalde: terwijl men in het binnenland nieuwe banden voor 't geweten smeedde, gaf men aan het buitenland grond om de zuiverheid onzer bedoelingen te verdenken. Maar de oorlog putte ons niet uit: integendeel, zij gaf aanleiding tot meerder en stouter ontwikkeling. De arbeid was hier in eer, en de verste en langste tochten der Nederlanders brachten noch de verwaarloozing van den landbouw mede, noch gingen het knopen van huiselijke banden tegen. In het felste van den oorlog wist men den Hollandschen bodem vrij van oorlogsrumoer en schade te houden. Holland werd al meer en meer herschapen in een tuin. Geen stukje

gronds, dat niet werd gebruikt, en lustig leefde daar de boer, omgeven van een talrijk gezin. Ziet in de Nederlandsche schilderkunst, hoe lief het stille huiselijke leven, hoe lief het land en de runderweide den Hollander waren. Die Nederlandsche kunst laat zich eerst begrijpen, als men de weelde indenkt, die de aanblik en het genot van het vreedzame landleven geven moest bij de bewustheid dat daarginder over de grenzen het wapengeweld woedde in het gedurende dertig jaren uitgemergelde Duitschland en het steeds verdrukte Brabant. Die bodem, op twee vijanden, de zee en den Spanjaard, veroverd, straalde in een glans van stille poëzie; de aanblik van die natuur en dat leven doorstroomde de borst met de zachtste gewaarwordingen, en het penseel was vaardig om het liefelijk beeld voor het verwonderd oog van vriend en benijder beiden te malen.

Ook de Spanjaards hadden schilders in die dagen. Grooter tegenstelling tusschen hunne kunst en de onze is er niet mogelijk. Herrera en Zurbaran schilderden, als het ware, bij het licht van de brandstapels der inquisitie, en de tafereelen hunner heiligen en monniken zijn getuigen van het hartstochtelijk gevoel van een volk, dat ter meerdere eere Gods de zinnelijkheid tuchtigt en allen lust des levens naar de aanschouwing der Heilige

Maagd en der Engelen verwijst. Hoort, hoe een Fransch kunstrechter zich over de Spaansche schilderkunst van dat tijdperk uitlaat: „Hardvochtigheid, gepaard aan geestdrift, dweepzucht, tevens somber en fel, roekelooze liefde tot den dood, de alles tartende kracht eener koortsachtige verbeelding, die het met zich zelve volkomen eens is om de mystieke weelde, waarin zij zich verlustigt, tegen de geheele wereld te verdedigen, zelfs door middel van vervolging en moord, — al die trekken van het Spaansch Katholicisme leven in de wilde, zonderlinge stukken van een Zurbaran en Herrera."

Zoo openbaarde zich, tot in de sfeer der kunst, eene tegenstelling, welke gestrekt heeft om een der grootste episoden te vertoonen van den strijd, die de voorwaarde is, welke vervuld moet worden, zal er eene wereld van zelfbewuste schepselen aan het licht des goddelijken levens komen.

Die rol is thans voor de beide helden afgespeeld. Beiden zijn tot eene betrekkelijke rust teruggekeerd, en hebben zich onder en achter andere thans tot de hoofdrollen geroepen acteurs verloren. Onderling zijn zij elkander vreemd geworden: zij doorgronden elkander niet meer, zoo als voorheen, met den scherpen blik van den haat. Neen! zij zijn elkander volkomen onverschillig: zij hebben voor

elkander noch liefde noch haat. En toch is het goed, dat wij weten, tot welk eene taak wij eenmaal geroepen zijn geweest Wanneer wij eenmaal mochten vergeten wat wij geweest zijn; wanneer onze geest te klein mocht worden om te vatten, op welk een hoog standpunt wij gestaan hebben, o! dan zou de Nederlandsche natie te beklagen, ja, te verachten zijn. Niet in staat te wezen om in te denken en na te vertellen, wat onze Vaderen ontworpen en uitgevoerd hebben, het zou wel een laag peil zijn, waartoe wij gedaald waren. En toch, ik twijfel of de beteekenis onzer geschiedenis genoegzaam gekend is. Maar — van onze geschiedenis los gerukt, zijn wij ellendige opkomelingen van éénen dag, wezens van gisteren, speelballen van de tegenwoordige hoofdacteurs, naauwelijks goed genoeg om een stomme rol te vervullen en ergens een leeg vak op de planken te stoppen. Herinnert u, Nederlanders, uwen adel! Gij hebt het bij uitnemendheid adellijke volk onder de volkeren van den aardbodem gedwongen den hoogen adel van uwen geest te erkennen. Uit de vertreding zijt gij hoog verheven geworden om de hoog verhevenen tot den staat der diepste vernedering te doen vervallen. Meent niet, dat die tijden hebben afgedaan: de beginselen, waarom het toen te doen was, zijn eeuwig. Voorzeker is met de handhaving van die eeuwige beginselen het een en ander vermengd

geweest, dat afgedaan zijn moet, daar het niet dan een geestelooze wederinvoering was van begrippen, die in het vijandelijke kamp te huis behoorden. Ach! dat juist zulke begrippen bij voorkeur door sommigen worden aangeprezen, als men van onze geschiedenis kennis neemt! Maar de zaak, om wier-wil deze bodem voet voor voet op den Spanjaard is veroverd, ten einde elke voetbreed gronds de zetel van een zelfstandig leven zou worden, — die zaak voor te staan is nog steeds de voorwaarde van alle gezond en gezegend maatschappelijk leven.

Ook is de tegenstelling tusschen Germaansch en Romaansch nog niet opgeheven. Zij is een vorm van verscheidenheid, die de eeuwen verduurt: zij sluit de schoonste overeenstemming zoo weinig uit, dat zij die eerst mogelijk maakt. Zoo echter de een of andere Romaansche Mogendheid weder eens in den waan mocht komen, dat zij geroepen was op de Germaansche wereld onbehoorlijken invloed uit te oefenen, of wel, zoo de een of andere Vorst of natie van de Germaansche zijde aan Romaansche droombeelden van overweldigende heerschappij toegaf, zou dan onze natie mogen verraden, dat zij vergeten was, op welken grondslag haar zelfstandig bestaan nu reeds bijna duizend jaren lang gevestigd is geweest?

Om onze onafhankelijkheid in den strijd met Spanje te winnen, heeft een der Romaansche volken, Frankrijk

bedoel ik, ons trouw bijgestaan. Ten einde door Spanje niet overvleugeld, ja van zijne zelfstandigheid beroofd te worden, had Frankrijk in onze Republiek en in de Gereformeerden van Duitschland hare natuurlijke bondgenooten. Maar toen Frankrijk op hare beurt de eerste der Romaansche Mogendheden was geworden, daar Spanje was uitgeput door den strijd voor het Pausdom, en Italie steeds zwak was ten gevalle van het Pausdom, toen matigde zij zich over de wereld gezag aan, en streefde naar machtsuitbreiding in die mate, dat zij onze Republiek als hare tegenstandster ontmoette.

Wederom streeft Frankrijk onder Napoleon naar de hegemonie over de Romaansche volken, tot in Amerika toe. Kon de Keizer slagen die te bekomen, dan zou de vraag gesteld zijn, of de wereld onder Romaansch oppergezag zou geraken al of niet. Spanje en Filips de tweede geloofden aan de godsdienst, die zij voorstonden; zij waren, — tot opoffering van zich zelven en van het dierbaarste toe, — bereid hunne zaak te dienen. Voor Frankrijk en Napoleon is dat, waarvoor Spanje en Filips eenmaal met overtuiging streden, ja, ook het geloof aan de vrijheid, niets dan middel. Wanneer nu het hoogste en het heiligste voor den mensch slechts middel is geworden, wat is er dan anders overgebleven, dan de ledige menschelijke persoonlijkheid, zij moge zich, als in Lodewijk XIV,

den naam van Staat geven en de reden van Staat als het hoogste recht doen gelden, of, als in Napoleon III, zich den naam van democratie toekennen en aan de natien, als boven alle wet verheven, de laatste uitspraak opdragen. Ik zeg *ledige* menschelijke persoonlijkheid: want slechts het geloof vult 's menschen ledigheid: wat hij zonder geloof bezit, is aangematigd en slechts oppervlakkig gekend, en bij al wat de ongeloovige doet, ontbreekt het rechte vertrouwen. Die ledige menschelijke persoonlijkheid nu dingt in het tegenwoordige Frankrijk, met Napoleon aan het hoofd, naar den troon der wereld. Hare kracht is geweldig: want zij is de afgod van allen, die geen anderen God kennen dan haar en hare begoochelingen; en het getal derzulken is overal bedroevend groot. Hoe het zij, onze geschiedenis wijst de plaats aan, waar bij zulke vraagstukken Nederland behoort te staan, en waar Nederland, staande gebleven zijnde, zal overwinnen, zoo waar als de goddelijke werkelijkheid het steeds wint op een droom, in kranke hersenen geteeld.

Ik heb gezegd.

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

DR. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

3de Stuk.

LEIDEN,

E. J. BRILL,

1864.

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

DR. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

3de Stuk.

LEIDEN,

E. J. BRILL,

1864.

INHOUD.

PARIJSSCHE BESCHAVING EN NEDERLANDSCHE ZIN IN DEN TIJD VAN JAN DE WITT.

Tegen het einde van het jaar 1656 togen twee jonge Hollanders naar Parijs om aldaar eenigen tijd door te brengen [1]. Het waren de Jonkers de Villers, zoons van Alexander Soete van Laeke, Heer van Villers, Sevender en Potshoek, en van Adriana van Aerssen, dochter van Frans van Aerssen, Heer van Sommelsdijk en Ooltjesplaat, den beroemde Nederlandschen Ambassadeur te Parijs en voornaam bewerker van Oldenbarnevelts val. Hun grootvader van vaderszijde was een Vlaming van afkomst: hij was krijgsbevelhebber geweest in Staatsche dienst, en hun overgrootvader van moederszijde, de griffier der Staten-Generaal, Cornelis van Aerssen, was van een Brabantsch geslacht. Doch in het midden der 17de eeuw, nadat hunne families meer dan eene halve eeuw de Staten-Generaal in de aanzienlijkste betrekkingen

1) *Journal d'un voyage à Paris en* 1657—1658, *publié par A. P. Faugère, Paris* 1862.

gediend hadden, en in Holland gevestigd geweest waren, moesten zij Hollandsch zijn of nimmer zouden zij het worden. — Laat ons zien, in hoeverre onze Jonkers op den eernaam van Hollander aanspraak maken, en of er van dien zuurdeesem, welke sedert het uitbreken van den opstand tegen Spanje door de Brabanders en Vlamingen in Holland gebracht werd, nog wat in hen was overgebleven.

Nu althans vinden wij hen op weg naar Parijs. — Er gingen in die dagen meer jongelieden van hunnen stand met hetzelfde doel derwaarts. Den vorigen winter had hun neef, de Heer van Ooltjesplaat of de Plaat, zoon van hun moeders broeder Cornelis van Aerssen, te Parijs doorgebracht, en wij zullen hen er verscheidene Hollandsche jongelieden zien aantreffen. Maar wat was dat doel? Geen ander dan om er hunne opvoeding te voltooijen, en er die beschaving op te doen, welke den fatsoendelijken man maakt (zoo als de Franschen toen zeiden: l'honnête homme), en die nergens zoo volkomen als te Parijs was te verkrijgen.

Zou er in dien tijd werkelijk iets van dien aard te Parijs te bekomen geweest zijn, voor den Hollander van waarde en in zijn eigen land niet te winnen? Op deze vraag aarzel ik niet volmondig neen te zeggen. Er is

geene beschaving van eenige waarde, die niet in eigen land te verwerven is voor den vrijen burger en den degelijken mensch. Wie iets zoekt buiten den toon en de manieren, welke den man van verstand en van eer kenmerken, die zijn leven aan een waardig voorwerp wijdt, hij jaagt ijdelheid na, gemaakten of aanmatigenden pronk, dien men slechts kan zoeken, als men de ware degelijkheid miskent.

Zoo dachten de ouders van al de aanzienlijke jongelieden, die toen ter tijd met dat doel naar Parijs gingen, er niet over. Zij begrepen, dat de Hollander van nature iets miste, dat slechts de omgang in de groote wereld en met beschaafde vrouwen te Parijs hem kon verschaffen. Slechts dezulken, die in dien kring gevormd waren, mochten, huns bedunkens, er aanspraak op maken om eenmaal de betrekkingen van den Nederlandschen Staat met het buitenland en bepaaldelijk met Frankrijk aan hun beleid toevertrouwd te zien. Anders was de Hollander, meenden zij, te bot en te plomp.

Wat schuilde er veel verkeerds onder zulk een oordeel! Bij hem, die het velde, was de Hollandsche burger veracht, en tegelijk het beginsel van den vrijen Staat der Vereenigde Provinciën miskend, een beginsel, berekend en bestemd om de menschheid van een doodelijken

waan te verlossen, en haar nieuw leven toe te voeren.

Immers de duurgekochte Nederlandsche vrijheid te kennen en lief te hebben, en tevens den Nederlandschen burger te verachten, zietdaar twee dingen, die onmogelijk zamen konden gaan. Of was de opstand tegen Spanje niet het tijdstip; waarop de mensch, zonder onderscheid van rang of stand, in zijne rechten trad? Geene tucht noch van geestelijken, noch van wereldlijken aard, door eenigen bevoorrechten Stand uit te oefenen, ziedaar de leus van het verzet tegen de regering en de Landvoogden van Filips II. Den mensch tegenover God alleen zijn eigen zaligheid te laten werken, en hem het vrij beheer over zijne eigene middelen te gunnen, ziedaar de strekking van den afval van de Kerk en van de afzwering des Konings.

Daarmede nu vervielen de voorrechten van de middeleeuwsche Standen. Wie aan den nieuwen Staat, op zulk een beginsel gebouwd, deel wilde nemen, kon niet meer zijn en moest niet meer willen wezen, dan burger. Door zich, hetzij tot opbouwing van het Rijk Gods in de harten, hetzij tot bestiering of verdediging van het land, in de dienst der maatschappij te stellen, kon men zich eene nieuwe ordening en waardigheid verschaffen; maar op geene geboorte of uitwendige wijding vermocht

men eenige aanspraak bouwen om in dien nieuwen Staat invloed of gezag uit te oefenen.

Zij, derhalve, die, op den Hollandschen burger nederziende, hunne zonen naar Parijs zonden om iets hoogers op te doen, dan in Holland te verkrijgen was, gaven een slecht bewijs van Nederlandschen zin, en aan diegenen, welke, in die school gevormd, terugkwamen, moesten later de belangen van het Vaderland kwalijk vertrouwd wezen.

Ik wensch niet te overdrijven, en geef toe, dat het voor jongelieden hoogst vormend zijn kan, vreemde landen en volken te leeren kennen. Hoe velen van onze groote mannen van het begin der 17de eeuw hadden Frankrijk en Duitschland bezocht! De Gereformeerde Hoogeschool van Genève was de eenige niet, die Nederlandsche jongelingen onder de hoorders harer leeraren zag. Maar die mannen waren in hunne jeugd derwaarts gereisd met de bewustheid, dat zij als Nederlanders eenen schat bezaten, dien zij door de kennis van vreemde zeden en door aanraking met uitheemsche talenten slechts te beter zouden leeren beheren ten nutte van het vaderland. — Ik ga verder, en erken, dat bepaaldelijk Parijs van toen aan eene groote aantrekkingskracht uitoefende. Het is niet zonder oorzaak, zoo eene stad eene zoodanige

betoovering wekt. Dat Jerusalem en Rome pelgrims en bedevaartgangers van verschillenden aard hebben uitgelokt en nog uitlokken, is aan geene willekeur te wijten. Het zijn heilige steden: heilig, hetzij om de herinneringen aan haar verbonden, hetzij om het beginsel of de geestelijke kracht, die zij vertegenwoordigen. Ook Parijs noemde in onzen tijd een harer geestrijkste schrijvers een heilige stad: de heilige stad, niet van de godsdienst, verre van daar; ook niet van de kunst; maar de heilige stad van het menschelijke vernuft [1]). Inderdaad te Parijs zit het menschelijke vernuft ten troon; daar acht zich de mensch bevoegd en geroepen om zijn oordeel te laten gaan over alles; hij rekent geen voorwerp te hoog of te ernstig om het niet aan deze kracht zijns geestes te onderwerpen. Elders vermag de godsdienst een huiverend ontzag in te boezemen of de kunst den geest in ongekende sferen op te voeren; te Parijs, daarentegen, zijn zelfs de godsdienst en de kunst aan de maat van het menschelijk oordeel, aan den goeden smaak, onderworpen. In stede van den hoogen ernst der godsdienst, van de diepe wijding der kunst, is daar eene zekere

1) Zijn eigen woord is: *la vile sainte de l'intelligence.* De schrijver is Oct. Feuillet.

aesthetische roering op hare plaats. En wat het maatschappelijke en staatkundige leven aangaat, met eene machtspreuk of eene geestige opvatting maakt men zich af van de gewichtigste vraagstukken op dat gebied, en men leeft voort, meer in een roes, dan in ware harmonie met de wereld en met God. Die roes, die schitterende luim, die schijnbare vrijheid van den geest, die losheid en bevalligheid tot in de bewegingen van het ligchaam toe, oefenen eene tooverkracht uit. Terwijl te Londen de macht der menschelijke nijverheid, tot die hoogte opgevoerd, waarop hare werken, als het ware, onder den invloed en het bestuur geraken van eene bovenmenschelijke drijfkracht, ons verbaast en medesleept, vervoert ons te Parijs de macht van het menschelijke vernuft, dat zich verheft boven alles wat als Goddelijk vereerd wordt en zich zelf als God laat aanbidden. Wilt gij hooren, hoe de zoo even bedoelde auteur de uitwerking beschrijft van het verblijf te Parijs op de heldin van zijn laatsten, zoo uitnemenden roman? „Zij ademde, zegt hij, met volle teugen die atmosfeer van Parijs, die atmosfeer als met uitvloeisels van den altijd werkzamen, altijd fonkelenden menschelijken geest bezwangerd. De zeevaarders der Oudheid, die den voet zetten op het strand van Cyprus, werden er dadelijk eenen geur van

wellust en wierook gewaar, die hun door de aderen drong en hun de machtige Godin van het oord openbaarde. Zoo schijnt ook Parijs bedwelmende geuren uit te wasemen, die hare eeredienst verraden, hare eenige, maar tot afgoderij toe vurige en hartstochtelijke eeredienst, de eeredienst van het menschelijke vernuft." Wie wat anders kent, wie den ernst van het leven gevoelt, en geen rust of evenwicht vindt, dan in overgave aan den almachtigen geest, die 's menschen geest als een speelbal in zijne hand heeft, hij gevoelt zich op ned duur in dat Parijsche leven niet tè huis. Het is hem te ijdel, te oppervlakkig, te gemaakt vrolijk; het ontveinst hem te leugenachtig den jammer des levens en der maatschappij; het is hem te weinig ingewijd in de diepte der wetenschap, te weinig waarlijk vrij. Ja! wie maar in zich eene gave des geestes tegen de tirannij van het menschelijke vernuft voelt opkomen, hij mag Parijs niet lijden. Vandaar de geweldige afkeer, dien onze Bilderdijk, de man der onbeteugelde ingeving, tegen Parijs aan den dag legde, en in welken niet alles aanstelling geweest is, evenmin als in de vervoering dergenen, die Parijs bewonderen.

Naar dat Parijs togen onze Hollandsche jonkers van het midden der 17de eeuw.

Maar was Parijs toen reeds wat het thans is? Twij-

felt er niet aan! Op elke natie, op elke stad van zulk eene beteekenis voor de menschheid, is een onuitwischbaar karakter gedrukt van haren oorsprong aan. Zulk eene hoofdplaats der menschheid heeft haar noodlot: zij is in het spel van den eeuwigen toonkunstenaar een noodwendig orgaan, hetwelk steeds denzelfden toon geeft om mede te werken tot de oneindige harmonie, die ons op ons bekrompen standpunt vaak als de gruwelijkste wanklank kwetst. Het Parijs van het midden der 17de eeuw oefende een dergelijken invloed uit, als in onzen tijd. Gij bemerktet het reeds aan den stroom van jongelieden, die derwaarts werden aangetrokken om bevallige en vrije manieren en een vaardige tong en vlug beleid op te doen. Reeds bevatte zijn naam alles wat het Parijs van onzen tijd vertegenwoordigt. Wat zeg ik? Toen was sedert dertig jaren dat waarin wij den geest van Parijs erkennen, met het ministerie van den Kardinaal de Richelieu, tot het regeringsbeginsel verheven van Frankrijk, ja van gansch de wereld. Hoe zoo? — Frankrijk, geplaatst eensdeels tegenover de monarchie van Spanje, die groot wilde zijn door de bescherming aan de Katholieke Godsdienst verleend; anderdeels tegenover de Vorstenaristocratie van het Duitsche Rijk, dat op de heiligheid der wijding zijner keizers boogde;

daarbij geschokt en bijna verscheurd door de twee godsdiensten, die in zijn eigen boezem woelden, kon de macht, waarop het aanspraak maakte, niet ontwikkelen, tenzij het een standpunt innam, verheven boven het verschil der Godsdienstige belijdenissen en boven het vooroordeel van welken Stand ook, die zich als door God geordend mocht aanmerken. Zulk een standpunt bestaat er; maar Richelieu vond het niet, waar het te vinden is. Hij vond het in de menschelijke rede, welke ook de godsdienst wegens den invloed, dien zij op de gedragingen der burgers heeft, moet beheerschen, en ook de machten, welke zeggen van God te zijn, voor hare vierschaar moet dagen, waar zij zich met de openbare orde niet verdragen zouden. Die rede noemde hij *rede van Staat*, en in die rede had hij een beginsel aangegrepen, op welks gezag hij de opperste vrederechter en politiebeambte kon zijn, niet alleen in Frankrijk, maar in gansch Europa. Dit beginsel beloofde verlossing van den vreeselijken religiestrijd en van de bodemlooze verwarring, waarin de aanmatigingen der middeleeuwsche feodale heerlijkheden de Staten dompelden. Dit beginsel werd dan ook alom als een nieuw staatkundig evangelie verkondigd, omhelsd en nagevolgd, en wien het aan een beter ontbrak, wie het geloof miste aan het recht van het

menschelijke geweten, en geroepen meende te zijn tot het bekleeden van eenig gezag, hij wilde dat beginsel als een middel om menschen te beheerschen, neen! laat ik liever zeggen, als het werktuig eener nieuwe tirannij, in de bron leeren kennen, — en had de oogen naar Parijs gewend. Dit schuilde er achter bij de ouders, die hunne zonen naar Parijs zonden. Of ons Vaderland zich van staatslieden, dus gevormd, veel goeds kon beloven? — Laat ons in de bijzonderheden zien, wat onze jonge reizigers te Parijs kwamen leeren, en met welke oogen zij hun Vaderland en de toen aldaar heerschende echt Nederlandsche staatkunde beschouwden.

Na behoorlijk te Leiden gestudeerd te hebben, zouden zij te Parijs den tijd toch niet geheel zonder oefening doorbrengen. Zij zochten daar eene akademie uit, waar zij, behalve op zon- en feestdagen, gemeenlijk de morgenuren doorbrachten. Maar wat dien naam van akademie droeg, was niets anders dan een rijschool. Volleerd te zijn in de rijdkunst en in het ringrijden, en, wat vooral niet verzuimd mocht worden, in de danskunst (in den laatsten tijd van hun verblijf namen zij vijf malen in de week dansles); ziedaar begaafdheden die allerminst bij den jongen edelman mochten gemist worden. Voorts besteden zij den tijd, behalve in den schouwburg en de

kolfbaan, aan bezoeken in de groote wereld, en aan het onderhoud, bepaaldelijk met geestrijke dames. Zij hebben daarbij tot stelregel, dat zij zich niet aan hunne talrijke landgenooten te Parijs moeten aansluiten. Daardoor toch zouden zij de vereischte oefening missen. In de Duitschers veroordeelen zij het uitdrukkelijk, dat zij te Parijs de gewoonte hadden, zich aan hunne landslieden te houden, waardoor hun de gelegenheid ontbrak om zich in de vreemde zeden in te wijden. Met Hollanders zouden zij dan ook Hollandsch hebben moeten spreken, en dat verlangden zij niet. Zij klagen over Mevrouw Boreel, de echtgenoot van den Nederlandschen Gezant, dat zij zich met haar in het *Vlaamsch*, — want zoo noemde men onze taal tegen over den Franschman, — moesten onderhouden. „Want, zeggen zij, zij spreekt noch verstaat Fransch, hetgeen ons reeds (zij waren naauwelijks aangekomen) vrij groote moeite kost, daar wij onze taal ontwend zijn.” Het dagverhaal is dan ook in het Fransch, en, men moet het erkennen, in zeer goed Fransch geschreven. Opmerkelijk is in dit opzicht wat zij schrijven van hetgeen hun overkwam, toen zij reeds ruim een jaar te Parijs hadden doorgebracht. „Wij kregen, zeggen zij, bezoeken van personen uit drie of vier Provincies van onze kwar-

tieren: uit Gelderland, Holland en Zeeland, in den persoon der Heren (Blanche zoo staat er), Gleser en Reigersbergen. Het was àlsof zij het met elkander hadden afgesproken om tegelijk bij ons te zijn, en opdat wij op nog ruimer schaal Hollandsch zouden spreken (*afin que nous flamandisassions plus amplement*: tot die grammaticale vorm toe moet het hatelijke en verachtelijke van de zaak uitdrukken), kwam de Heer Lamire er bij. Verdrietig dat wij een deel van den namiddag zoo slecht besteed hadden, gingen wij het andere deel daarvan nuttiger doorbrengen bij Mevrouw de St.- Amant. Wij brachten er den geheelen avond door: zoo aangenaam en vermakelijk is het gezelschap van Mejonkvrouw hare dochter."

Maar nog een andere reden hadden zij, het is waar, om het verkeer met hunne landgenooten te vermijden. Dezen leefden hun niet fatsoendelijk en sober genoeg. Zoo ontzagen zij het, zich aan te sluiten aan den zoon van den Heer Philibert Tuyll van Serooskerken van Wulven, die volgens hen in een min uitgelezen herberg en met niet zeer kiesch gezelschap als een vraat en wijnzuiper leefde. — Het verkeer met nog een ander Hollander verbood zich van zelf. Ik bedoel niemand anders, dan den kleinzoon van Prins Maurits van Oranje,

den Heer van Odijk, zoon van den Heer van Beverweerd, Prins Maurits natuurlijken zoon. Deze leidde daar een schandelijk leven; hij stak vol schulden, en toch leefde hij er lustig op toe, totdat hij ten laatste, nadat alle middelen om geld te borgen en op de beurs van anderen te teren, waren uitgeput, geen kleederen meer aan het lijf had en broodsgebrek leed. Toen ziekte daarbij kwam, scheen de achterkleinzoon van den grooten Willem van Oranje als een ellendeling te Parijs om te zullen komen. Zijn vader had steeds geweigerd hem geld te zenden. Eindelijk kreeg men voor hem een duizendtal franken bijeen, waarmede hij in de kleederen gestoken en, in het geheim, om zijne schuldeischers niet op zijn spoor te brengen, de stad uitgeholpen werd.

Maar er waren dan toch wel Hollanders te Parijs, die hen niet in opspraak zouden gebracht hebben, en bij wie zij geene slechte manieren zouden hebben aangeleerd. Zoo werden zij uitgenoodigd bij den Heer van Kenenburg. Waarlijk geen burgerlijke naam. Hij behoorde tot de Heren van Sevender, in wier geslacht door het huwelijk van Frederik van Sevender met Elisabeth van Egmond de Heerlijkheid Kenenburg gekomen was. Maar neen! die uitnoodiging vinden onze jonkers lastig:

hij had hen, schrijven zij, drie dagen achter elkander vervolgd om bij hem het middagmaal te komen houden. Zij hadden het moeten aannemen, maar lang bleven zij niet, daar zij zagen, dat men het er op drinken aanlegde: want, zeggen zij, het gezelschap was geheel Vlaamsch (d. i. Hollandsch) en zulk gezelschap ontziet zich niet om in zoodanig geval om het hardst te drinken. — Eene enkele uitzondering was er evenwel. Zij verledigden zich van tijd tot tijd den middag en dan ook den avond door te brengen bij den Heer van Voorst, zoon van den Heer van Pallandt van Keppel. Deze leefde, zoo als zij zeggen, *en honnête homme:* hij had in de hoedanigheid van hofmeester een Franschen edelman, eenen Sieur *de Marbay* bij zich, die er in slaagde hen na den maaltijd over te halen eenige partijen op het verkeerbord te spelen: hij wist wel, voegen zij er bij, dat wij de lieden niet waren om ons aan wijn te buiten gaan. — Maar vergeten mag ik niet, dat er ten minste één Hollander was, dien zij niet vermeden of bloot goedwilligheidshalve niet veronachtzaamden. Integendeel, dien éénen vervolgden zij op hunne beurt, en als zij hem telkens niet ten zijnent vonden, herhaalden zij onvermoeid hun bezoek. Geen wonder, want die Hollander was de Heer van Brederode, die als kolonel

van een regiment in Fransche dienst, door hem zelven uitgerust, te Parijs kwam. Met eenen edelman, van wien men aan het Hof met veel ophef verhaalde, dat hij van de oude Graven van Holland afstamde, en die daarenboven de Prinses, douairière van Willem II, tot tante had, — met zulk een hoog personaadje zou het tot oneer verstrekt hebben niet bekend te zijn.

Maar voor het overige was het uitsluitend het verkeer met Fransche families van den hoogen toon, dat zij aankweekten. Daar was iets te leeren, dat men in Holland te vergeefs zou gezocht hebben. „Het onderscheid, schrijven zij, tusschen de manier van omgang met de vrouwen van aanzien in deze stad en die van ons land, is zoo groot, dat wij vinden, dat onze neef de la Plate (d. i. van Ooltjesplaat) gelijk heeft, zoo hij vurig verlangt naar Parijs terug te keren, alwaar men alle hoedanigheden kan verwerven en behouden, die voor een fatsoendelijk man (*un honnête homme*) vereischt zijn." Tot in de hoogste kringen toe was het leven in Holland hun en den hunnen niet beschaafd genoeg. Zoo had de Heer van Obdam een feest gegeven bij gelegenheid van zijne ontvangst in zijne Heerlijkheid Wassenaar, die, een tijd lang in andere handen geraakt, door aankoop weder in zijne familie was gekomen. De vader

van onze Jonkers was op dat feest genoodigd geweest, maar hij had er voor bedankt: want, zeide hij, hij hield er niet van om te wezen onder zoo veel *bierbuiken.* Bij deze kieschkeurigheid van den ouden Heer de Villers mag evenwel in aanmerking gekomen zijn, dat Obdam Staatschgezind was en tot den ouden Hollandschen adel behoorde, die de Sommelsdijken als nieuwelingen beschouwen moest, na 1618 tegen alle recht en rede door het geweld en de bedreigingen van Prins Maurits in hunne corporatie gedrongen.

Zulke gemeene Hollandsche zeden wenschten onze reizigers dan ook allerminst te Parijs terug te vinden, en wanneer Mevrouw Boreel vriendelijk genoeg is, hen op zijn Hollandsch te onthalen, hetgeen hun in het vreemde land het hart had behooren te verkwikken, schrijven zij van hunne gastvrouw, ditmaal met eene echt Hollandsche uitdrukking te midden van hun Fransch: „'t is een echte *Amsterdamsche moër*", en voegen er met zekere minachting bij: „wij werden onthaald op de Hollandsche wijze: er was bier, boter en kaas, en alles was voorgediend op porceleinen schotels, *recht op zijn Amsterdamsch* (*ce qui sent fort son Amsterdam*)."

Doch om al wat hun vaderlandsch aankleefde, volkomen te kunnen afschudden en in den omtrek van het

Hof te kunnen verkeren, dienden zij zelven vrij te zijn van elke verdenking van Hollandsche burgerlijkheid. Daarvoor zorgden zij dan ook. Zij hadden eenen in Fransche ooren goed klinkenden naam, en schoon de Hollandsche Edelen den titel *baron* niet voerden, zullen zij toch niet geschroomd hebben dien in Frankrijk aan de leden hunner familie toe te kennen. In het najaar van 1655 schreef Chanut, toenmaals Fransch Gezant te 's Hage, aan den minister te Parijs: „Mijnheer van Sommelsdijk (de oom van onze Jonkers), die, zoo als gij weet, iemand is van verdiensten en zeer innig aan onze belangen gehecht, heeft mij gevraagd, of hij een paspoort zou kunnen bekomen om zonder inkomend recht acht paarden te zenden, toekomende aan den *baron de la Plate*, zijnen zoon, die den winter aan ons Hof zal doorbrengen, waar hij wil dat hij verteringen en vertooning make. Ik heb gezegd, dat ik zulks voor vrij moeijelijk hield (hetgeen zeker zoo veel te kennen geeft, als dat de prijs, die het land te kort zou komen, aan particulieren in den zak moest vloeijen), maar hij heeft mij betuigd, dat hij het niet vraagde om geld te besparen, maar eershalve." Dus de *baron de la Plate* (dat is, op zijn Hollandsch, heer, door zijns grootvaders aankoop, van Ooltjesplaat) moest als een aanzienlijk

openbaar personaadje, als met eene soort van ambassadeursbetrekking bekleed, behandeld worden: dáárom was het den vader te doen, en hoe veel hem dit kosten moest, kwam er voor eenen man, die in Frankrijk den naam had de rijkste heer van Holland te wezen, volstrekt niet op aan. Op zulk eene wijze en met zulke opofferingen moest den jongen Hollandschen heer opgang te Parijs verzekerd worden: van uit Parijs meende men aanzien in Holland, en, wie weet het? mettertijd den een of anderen gezantschapspost, liefst te Parijs zelve, te veroveren.

Ook de beide Heren de Villers leefden te Parijs op een hoogen voet: zij bewonen apartementen in een voornaam hôtel; houden er eene gansche hofhouding van bedienden op na; hebben rijtuig en paarden; zelfs vertoonen zij zich een enkel maal in den Corso bij de poort St. Antoine en elders in een eigen koets met zes paarden bespannen, en hetgeen voorzeker de kroon op zet aan den staat, dien zij voerden, zij zijn verzeld van eenen hofmeester, den Heer de Brunel, een edelman van Bourgogne, een zeer verstandig en geleerd man, die reeds met hunnen neef te Parijs en te Madrid was geweest en nog steeds in briefwisseling stond met den Nederlandschen Gezant in Spanje, den Heer van Reede van Renswoude.

Zoo gevoelden onze jonge Heren zich edellieden en, door den vertrouwelijken omgang met al dien Franschen adel nog meer bedwelmd, zien zij uit de hoogte neder op den burgerman. De Ambassadeur Willem Boreel, Heer van Duinbeek, met zijn gezin was in de eerste plaats het voorwerp hunner minachting. Wij hebben gezien, hoe spijtig zij zich over Mevrouw Boreel uitlaten, dat zij geen Fransch sprak noch zelfs verstond, schoon het wel te denken is, dat deze dame zulks slechts voorgegeven en die Hollandsche jongelieden opzettelijk op de taal en de spijzen van hun moederland onthaald zal hebben om hun eene les van patriotisme te geven in de vreemde stad, waar zij in hare schatting en in die van haren man zich slechts konden versterken in eene richting, die voor Hollandsche staatslieden niet deugde. — Maar verneemt, hoe de jonge Heren verder over het gezin van den Gezant oordeelen. „De Heer Boreel is een vrij goed man, maar hij heeft kinderen, die alles met hem doen wat zij willen, vooral St.. Agathe (zijn zoon, Heer van St. Aagt). Deze meent deel aan de ambassade te hebben (men ziet, dat zij den jongen Boreel het uitzicht op het Parijssche Gezantschap benijden). De ijdelheid (zoo gaan zij voort) is zoo groot bij dat gemeene volk (anders kan ik *ce*

petit peuple niet vertalen), dat zijne dochter zich Mejufvrouw de Ambassadrice laat noemen." Op dezen uitval zullen wij niet antwoorden met den juist in 1655 te Parijs uitgekomen *Trésor de recherches et antiquités gauloises et françoises*, waarin de Zeeuwsche en Hollandsche Boreels in verband gebracht worden met de Vlaamsche Boreels, die van Katalonisch bloed en zelfs met de Koningen van Arragon verwant zijn zouden. Neen! de Boreels waren eene Middelburgsche familie, die sedert de 16de eeuw leden aan de Regering hunner vaderstad leverden. In zoo verre dus was het volkomen billijk, dat zij, de verachtelijke uitdrukking daargelaten, als burgerlieden werden bejegend. Maar wij vragen: zijn het Hollanders, die zich dat woord veroorlooven, van den roekeloossten adeltrots getuigend? Heeft er een opstand van Holland en Zeeland tegen Spanje plaats gehad, al of niet? Een opstand, door welks zegevierende uitkomst de dorper zich eindelijk als een wezen van éénen bloede, van gelijke krachten en met gelijke rechten als de ridder of edelman, heeft doen gelden? En zoo ja, hoe vermogen dan deze jonkers zulk eenen toon aan te slaan? Ach! de zaak is maar al te duidelijk.

Met de Hervorming, de wedergeboorte der Oudheid en den bloei der Gemeenten in de 16de eeuw was de

dorper inderdaad van elk juk, dat de gewaande meerderheid van den edelman hem opleide, volkomen ontslagen. Hoe kon dat vooroordeel stand houden tegenover de vrijmaking van den mensch door de leer der rechtvaardiging uit genade? Hoe tegenover het licht der thans geopenbaarde oude wereld met hare groote burgers van Griekenland en Rome; tegenover den glans, met welken de kennis der klassieke taal en letterkunde, het orgaan van den menschelijken geest tot den hoogsten trap der vrijheid gestegen, haren beoefenaar, van welken stand ook, omstraalde? Hoe, eindelijk, tegenover de achtbaarheid en het vermogen der stedelingen, die, met den rijkdom, de bronnen van het bestaan der maatschappij in hunne hand schenen te hebben? En toch! meent niet, dat die gelijkheid, of laat ik liever zeggen, die voorrang alleen aan hoogere gaven toegerekend lang in volle zuiverheid kon blijven bestaan. De edelman, de hoveling vond weldra een nieuw middel om zich te onderscheiden. — In Italie was de degelijke omwenteling der Hervorming niet doorgedrongen. Daar had zich reeds vroeger eene maatschappij, zonder geloof aan deugd of recht, met Grieksche letterkunde en wijsbegeerte beginnen af te geven, en de inwendige bedorvenheid met schoonschijnende vormen, in welke men

voor den mensch alle heil gelegen achtte, leeren tooijen. Van dit Italie nu ging die valsche beschaving uit om het overige Europa te verleiden en haar de pas herkregen ware vrijheid des geestes door een loozen schijn te doen vervangen. De krijgstochten van Karel VIII en Lodewijk XII van Frankrijk openbaarden Italie aan den verbaasden blik van het wufte Fransche volk; de Prinsessen van Medicis aan het Fransche Hof waren, om zoo te spreken, de uitgezonden priesteressen der bastertleer, en in weinig tijds verstonden zelfs de Engelsche edellieden aan het Hof van Koningin Elisabeth de kunst om platonische idyllen te kweelen, en de taal der ware natuur door spitsvindige beeldspraak te vervangen.

Daar de degelijke burger, die, in den strijd des levens gewikkeld, noch zin noch tijd had om zulk een laffe kunstenarij te leeren nabootsen, zoo was er een middel gevonden, waarvan de edelman zich kon bedienen om zich als een wezen van fijner vorming op nieuw van den burgerman te onderscheiden. In die kunst, trouwens door verloop van tijd en verschil van nationateit gewijzigd, gingen onze Jonkers zich te Parijs oefenen. Zij wilden ingewijd worden in de wetenschap, die den adel op nieuw in staat moest stellen zijne meerderheid boven den dorper te doen gelden, en hem weder in

het bezit moest brengen van het recht om den boer en burger te beheerschen. Ja! dat was des adels onvervreemdbaar recht; voortbrengen en verwerven, daarentegen, voegde den minderen man, maar bestieren en genieten was het deel van Vorst en Edelen. Kon men den burger de volkomen beschikking laten over de rijkdommen, die hij won? Zoo immers zou hij geen schatting meer opbrengen, dan in de mate en tot de bedoeling, die hij zelf verkoos. Zoo kwam op den duur het staatsbewind alleen in 's burgers handen, en wat bleef er dan voor Prins en edellieden over? Immers niets dan schade, vernedering, onderwerping aan den burger en eindelijk onvermijdelijke ondergang. Voor dit lot beefde men terug; zulk eene uitkomst moest op alle manieren tegengegaan worden. De voorname kracht nu van die beginselen, zoo dreigend voor vorstenwillekeur en adellijk voorrecht, berustte bij de Republiek der Vereenigde Nederlanden, neen! bij de Regenten van Holland, en nog nader bij de Stad Amsterdam. Vandaar die haat tegen Amsterdam. Vandaar de benaming *Amsterdamsche moêr* als een scheldnaam, aan Mevrouw Boreel gegeven; vandaar dat verachtelijk *recht op zijn Amsterdamsch*. Leve Parijs! maar Amsterdam moest er onder. Amsterdam moest er onder! Maar hoeveel zou er met

Amsterdam te gronde zijn gegaan! Amsterdams ondergang zou de triomf van vorstenwillekeur over geheel den aardbodem geweest zijn. Wat Frankrijk thans was, 't is bekend; in Engeland zouden weldra de Stuarts weder op den troon zitten; in Duitschland trokken de Vorsten partij van den ondergang der zedelijke en stoffelijke krachten des volks in den dertigjarigen oorlog, om ze uit te zuigen naar het voorbeeld, door de Fransche Regering gegeven. Denemarken was steeds, wat het reeds onder Christiaan IV geweest was, en in Zweden had de dochter van den edelen Gustaaf Adolf het werk haars vaders bedorven. Dus Holland, en Hollands kracht, Amsterdam, was de eenige hoop der menschelijke vrijheid op aarde. Is Parijs als een heilige stad gevierd, Amsterdam was niet minder een heilige stad der menschheid, de heilige stad der burgervrijheid! — En toch Amsterdam moet er onder, het zijn Hollanders, die het zeggen. Ach! dat ik er bij moet voegen, ook de zoon van Prins Willem van Oranje, die aan den mensch geloofd en den burger op de plaats der eere gesteld had, en daarvoor van de Koningen en Grooten der aarde schande en vloek had verduurd, ach! dat ook Frederik Hendrik het woord gesproken heeft: „krijg ik Antwerpen eens, dan zal ik Amsterdam zoo laag ver-

nederen, dat zij zich nimmer opbeuren zal." Hij wilde Amsterdam in zijn bedwang krijgen; hij kon niet dulden, dat die aanmatigende kooplieden hem, het land, de wereld beheerschten. Hij wilde de beschikking over hunne onuitputtelijke middelen, om daarmede zijne staatkunde te doen zegevieren. Hij wilde wat Karel I in Engeland gewild heeft: de natie laten arbeiden en voortbrengen, maar de beschikking over den gewonnen rijkdom aan hem, den Koning, houden. De dwaas! alsof die schatten nog bleven bestaan, wanneer de vrijheid van dengenen, die ze verwerft, wordt belemmerd! — Toch trachtte Prins Willem II uit te voeren, wat in het hart en op de lippen van zijnen vader geweest was. Met krijgsgeweld trachtte hij Amsterdam te dwingen. Met een verrasschenden aanslag ging hij in Amsterdam de ongetelde Rijken van Oost- en West-Indiën, de specerij-eilanden en de goudmijnen veroveren, of liever hij ging Amsterdams wereldgebied onwillens in duigen werpen, den Amsterdamschen arbeidslust knakken, Amsterdams krediet fnuiken en een onmetelijk kapitaal vernietigen. Die aanslag was mislukt, maar men gaf het niet op. De Prinsenpartij bleef bestaan, en trachtte mettertijd te winnen wat haar ontsnapt was. Dit bleek haar niet gemakkelijk te zijn. Waren er burgerlui, die, ontdaan

van beginselen, door den afgod van den tijd werden bedwelmd; die het den adel na wilden doen, en gelijk aan den M. Jourdain van Molière, van Fransche meesters dansles namen, zoo goed als onze beide Jonkers, — alsnog waren de Hollandsche burgerregenten tegen de verleiding bestand, en handhaafden zij de Hollandsche taal en zeden. — Thans gevoelt gij, hoe welsprekend die Hollandsche taal was op de lippen, die Hollandsche kaas op de tafel van Mevrouw Boreel te Parijs. — Maar, vooral, de Hollandsche beginselen waren toevertrouwd aan de krachtige hand van Jan de Witt, die zich meer dan eenig ander bewust was van het gewicht der belangen, die hier op het spel stonden, en van den aard van het dreigend gevaar, en die daarom 's Lands middelen, 's Lands vloot en 's Lands leger met ware jaloerschheid onttrok aan het beheer van al wie eenen Prins naar den smaak van Europa's Vorsten en met hem een heirleger van hovelingen in het land zou hebben willen halen. Die regering van Jan de Witt, te Parijs zoo uitnemend vertegenwoordigd door Willem Boreel, stond dan ook onzen Jonkers en hun, wier gevoelen zij teruggeven, geweldig tegen; zij heette bij hen het bewind van een factie, en alles wat zij verrichtte, werd bedild tegen de klaarblijkelijkheid der voortreffelijke uitkomsten aan. Hier-

van vinden wij een luidsprekend voorbeeld in het reisverhaal, dat ons bezig houdt.

Den 8sten April 1657 vernamen onze reizigers, dat de Koning alle Hollandsche schepen in zijne havens had laten aanhouden, alle eigendommen van Hollanders in zijn land in beslag had laten nemen en een iegelijk verboden had eenigen wissel voor Hollandsche rekening te betalen. Wat was de aanleiding tot zulk een heftigen maatregel? Deze, dat de Admiraal de Ruiter in de Middellandsche zee twee Fransche schepen had genomen. Een daarvan had hij vrij gelaten, na eerst de bemanning op de Spaansche kust aan wal gezet te hebben. — Ziedaar, zal men zeggen, eene daad van den Hollandschen vlootvoogd, wel geschikt om 's Konings toorn te verklaren en te wettigen. Geen wonder, dat hij dien maatregel tegen alles wat hij aan Hollandsch eigendom in zijn bedwang had, niet zou opheffen, voordat hij eene schitterende voldoening zou bekomen hebben. — Eerst ging dan ook de Koning zoo ver van te eischen, dat de Ruiter met den dood zou gestraft worden. — Over deze zaak kreeg Boreel last, den Koning bij een bijzonder gehoor te onderhouden, en onze Jonkers namen van de aanbieding gebruik om den stoet te vermeerderen der heren, die hem bij deze gelegenheid ten hove ver-

gezelden. Onze Gezant moest er te meer prijs op stellen om met een achtbaar gevolg te komen, daar ook van 's Konings zijde de gehoorzaal bijzonder vol was, vermits juist op dien dag de Hertog van Orléans na vijf jaren weder voor het eerst aan het Hof was verschenen, en de Prins met al de Heren, die deze ontmoeting had aangelokt, de audientie bijwoonde. Dus waren onze Jonkers getuigen van het optreden van den Gezant. Hoe nu geven zij verslag van hetgeen zij bijwoonden? Hij hield, zeggen zij, eene redevoering als een echte Amsterdamsche pensionaris, beginnende met een langdradig en kwalijk uiteengezet verhaal van de zeerooverijen, door de Franschen tegen onze kooplieden gepleegd, en beschuldigde daarvan de Regering. De Kardinaal viel hem drie of vier malen in de rede, en zeide hem onder anderen, dat zijne redevoering geene declaratie was van de belangen zijner Meesters, maar eene declamatie. — Onze verslaggevers doen niet genoegzaam uitkomen, dat de Kardinaal alle reden had om ontsteld te zijn, toen de Gezant zich niet ontzag om als beschuldiger op te treden van het Ministerie, dat volgens hem de koninklijke waardigheid kwalijk handhaafde; noch ook voegen zij er bij, dat Boreel zich niet uit het veld liet slaan, en telkens zijne rede hervatte met de woorden: dat hij de

eer had tot den Koning, en dus niet tot zijn minister, te spreken. — Toen de Koning, zoo gaat het verhaal voort, den Gezant geantwoord had, dat hij het beslag op de Hollandsche eigendommen niet zou opheffen, voordat hij voldoening had ontvangen, en Boreel vraagde, of hij niets meer kon verkrijgen, zeide de Koning: Niets, ga henen, ga henen! De Kardinaal leidde daarop onzen Ambassadeur naar de deur, en zeide tot hem: „nooit heeft aan dit Hof een Gezant zulk een hoogen toon gevoerd, en het zoù u kennen berouwen." Ja! wat meer is, hij zeide tot den kamerheer, „zeg hem, dat hij zulk een hoogen toon niet voere tegen de Koningin: 't is een gemeene vent (*un coquin*), ik ken hem wel," en intusschen snelde hij zelf langs een verborgen trap naar de vertrekken der Koningin om haar te waarschuwen, dat zij den Gezant niet ontvangen moest. Hare Majesteit ontving hem dan ook met te zeggen, dat zij hem niet behoefde aan te hooren.

Ziedaar in de oogen van onze Jonkers een vreeselijke nederlaag, door onzen Gezant geleden. Zulke verwijten van den Kardinaal, zulk eene beleediging van de Koningin te hebben moeten verduren, in de ongenade van zulke personen vervallen te zijn, het was, docht hun, alles verloren. Aan zoo iets moest een Gezant

zich en den Staat, dien hij vertegenwoordigde, niet bloot stellen. „Dat kwam er van, als men zulke menschen met zoodanigen post bekleedde. Inderdaad, zoo redeneerden zij, hij deugt niet voor dit Hof; geeft men geene voldoening en roept men Boreel, die hier niet aangenaam is, niet terug, dan zullen wij met deze Kroon in onmin raken. Geluk en ongeluk (voegen zij er bij) hangen dikwijls af van een bekwaam ambassadeur, en voorzeker hier is er een noodig van geboorte en die weet te geven en te nemen (*qui ait l'esprit souple*)." — Gij ziet het, mijne hoorders, onze Jonkers hebben reeds over het Gezantschap beschikt ten behoeve van eenen persoon van hunne staatkundige partij, en wellicht van hunne familie, die zij bij voorkeur van het hout achten, waarvan men Ambassadeurs te Parijs moest maken. Gij merkt tevens op, hoe zij, verleid door hunne bewondering voor al die Parijssche heerlijkheid, welke haar toppunt in den Koning en den eersten staatsdienaar bereikte, geneigd zouden zijn de belangen van hun land prijs te geven. Er moest voldoening gegeven, die stoute Gezant moest teruggeroepen worden. — Zoo zou ons Vaderland, voor de aanmatigingen van Frankrijk geweken, spoedig alle waardigheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid hebben verloren. Gelukkig, dat die

belangen aan bevoegder handen waren toevertrouwd. Boreel vond zijnen hemel niet in den glimlach van den Koning en den Kardinaal; hij rekende het zich niet tot een zegepraal, zoo hij hun beviel, maar zoo hij de zaak zijner Regering onwrikbaar voorstond. Dat woord: nooit heeft aan dit Hof een Gezant zulk een hoogen toon gevoerd, rekende hij zich tot een lof en niet tot een blaam. En werkelijk er was reden om een hoogen toon te voeren. Zoo oppervlakkig beschouwd, als onze reisdagverhaalschrijvers de zaak mededeelen, zou men meenen, dat onze Staten hunnen Gezant eene slechte zaak op eene onbeschofte wijze hadden laten voorstaan, en dat zij zoo iets onmogelijk konden volhouden, noch op zulk een wijze met eere daarvan af konden komen. Maar, kent men de feiten en den ganschen staatkundigen toestand beter, hoe geheel anders zal men dan oordeelen. Die zeeschuimerijen, door de Franschen met medeplichtigheid der grootste Heeren tegen onze kooplieden gepleegd, gingen werkelijk alle grenzen te buiten, en wat de Ruiter een paar roovers had laten ondervinden, was meer dan verdiend. Het kwam er op aan, te toonen, dat onze handel, op welke zee ook, ons rijksgebied was en ons leven, en dat wij dien zouden verdedigen, evenzeer als de grenzen van ons land. De

macht ontbrak er ons niet toe. Dat bewees de ontzaggelijke oorlogsvloot, die overal onze koopvaarders beschermde, als de vestingen den Hollandschen tuin. Alle daden derhalve van roof en geweld, tegen onzen handel gepleegd, ja, zelfs de maatregelen tegen den toevoer van contrabanden, zoo zij al te kwellend toegepast werden, waren de Staten besloten af te weren. Had Frankrijk, dus vraagden zij, het recht, onzen handel in zijn verkeer met Spanje al te streng op de vingeren te zien in een tijd, dat het zelf op het punt stond met dat Rijk den vrede te sluiten? Het was er kennelijk om te doen om ons te vernederen en te benadeelen en onze macht van lieverlede den ondergang te bereiden. Wat zou het zijn, als Frankrijk, dat ons nu nog ontzien moest, eens werkelijk met Spanje vrede zou gemaakt hebben? Met Portugal, over welke Mogendheid wij ons te beklagen hadden, scheen Frankrijk zich door het huwelijk van den Koning met eene Portugeesche Prinses te zullen verbinden; de Kerkelijke Vorsten op onze Oostelijke grenzen wapenden zich. Zoo scheen een algemeen verbond der Katholieke Mogendheden tegen ons in werking te zullen komen, waartegen wij zoo weinig steun bij Engeland verwachtten, dat zich in dezen tijd in Holland het ge-

rucht verspreidde, dat men in Frankrijk zulke stoute maatregelen genomen had, omdat men het met Engeland eens was en een verdrag had gesloten om onzen handel in den grond te boren. Wat dunkt u, was dit een tijdstip om toe te geven en met wellevende, sparende vormen Frankrijks toorn te verbidden, en niet veeleer om een stuk uit te voeren, zoo welsprekend als die daad van de Ruiter, die de buitgemaakte Franschen hulpeloos op Spaanschen bodem uitzette, als het ware, om hen te doen gevoelen, dat zij nu maar hulp tegen ons, hunne oude vrienden, bij hunne aanstaande vrienden moesten zoeken, en om de Spanjaarden te doen zien, hoe weinig vrees wij ons door de Franschen lieten aanjagen? Gelukkig waarlijk, dat er een ander Bewind te 's Hage zetelde, dan aldaar zou zijn opgetreden, zoo de partij onzer Jonkers haren zin gehad had. Ook bereikten de maatregelen van wedervergelding, door de Staten tegen Frankrijk verordend, en de hooghartige toon, door onzen Gezant ten aanhooren van die schare, zoo talrijk als onvergelijkelijk aanzienlijk, aangenomen, volkomen het beoogde doel. De Fransche Gezant, de Thou, te s' Hage gekomen, bemerkte, al spoedig, dat Frankrijks eischen overdreven, ja, onbillijk waren. Holland kwam met glans van de zaak af. Zoo verre was het er vandaan, dat Boreel

zijnen post ruimde, dat toen hij, bedroefd over het plotseling verlies van zijne vrouw, zijn ontslag gevraagd had, de Staten hem zulks niet verleenden, en hem met de blijken hunner goedkeuring overlaadden. En niet alleen dit, maar de Kardinaal, die over zijne houding als kwetsend en beleedigend voor den Koning had laten klagen, moest zijn misnoegen verduwen. Den 19den Maart van het volgende jaar had Boreel weder gehoor, en toen (de Jonkers moeten het zelven erkennen) onderhield de Kardinaal zich lang en minzaam met hen. Toch, voegen zij er bij, haatte de Kardinaal hem zeer. Zeer wel, voegen wij er op onze beurt bij, zeer wel, mits hij hem vreesde.

Maar, zullen zij die dit reisverhaal in al zijne bijzonderheden gelezen hebben, mij te gemoet voeren, er was toch van die richting, die de jonge Heren de Villers vertegenwoordigden, geen zoo overgroot gevaar voor de ware belangen van Nederland, geen verraad van onze onafhankelijkheid aan Frankrijk te duchten. Of houden zij niet vast aan het Gereformeerd geloof? Zij nemen de dienst te *Charenton* stiptelijk waar en bij plechtige gelegenheden bezoeken zij de godsdienstoefening aldaar zelfs met eene staatsie, bestemd om den Franschen Katholieken te toonen, dat zij hunner belijdenis allen

eerbied toedroegen, en daarvoor ook van anderen ontzag vorderden. En wanneer zij belet waren naar *Charenton* te rijden, woonden zij de godsdienst bij ten huize van den Nederlandschen Gezant; of lieten zich in hun eigen huis door den Heer de Brunel de schrift verklaren of eene predikatie voorlezen. Wat kon men meer verlangen? Zulke lieden, zegt gij, zullen ten minste voor de godsdienst van hun land in de bres staan en met de godsdienst het land zelve verdedigen. — Ik ben geenzins geneigd, hun eenige verdienste te ontzeggen; maar mag toch niet nalaten, in het licht te stellen, wat de godsdienst van zulke Heren beteekende. De Gereformeerde Godsdienst was eene wereldsche macht geworden. Door haar voor te staan handhaafde men zijne staatkundige stelling; door haar openlijk te belijden wettigde de Republiek haar eigen bestaan onder de Mogendheden van Europa, daar dit bestaan berustte op eene verdeeling van de wereldheerschappij tusschen Katholiek en Gereformeerd. Het behoorde tot de stelregels van de richting, welke in onze Jonkers hare latere vertegenwoordigers vond, dat de Republiek of liever de Prins van Oranje, door zich aan het hoofd van de Gereformeerde elementen te plaatsen, zich als eene macht moest doen gelden, met welke de Mogendheden zich te

verstaan hadden en die zij als een noodwendig lid in de huishouding van Europa dienden te erkennen. Dat was de godsdienst voor onze Jonkers; dat was de beteekenis van de overlevering der godsdienstoefening in hun geslacht. Het uitwendig bestaan der godsdienst werd dus alleszins verzekerd; maar werd dat bestaan zelve van den anderen kant niet ondermijnd door de wereldsche ijdelheid der zeden, die de leden van de gewraakte richting te Parijs gingen opdoen? Van die ijdelheid geeft ons reisverhaal de doorslaandste bewijzen. — Als de Heer van Brederode eenen val van het paard gedaan heeft en men voor zijn leven vreest, zeggen onze auteurs: „men zal reden hebben om zijn verlies te betreuren: *want* hij is een edelman, die den goeden toon begon aan te leeren." Hoe? Is dit het dan vooral, wat een mensch waarde geeft en waarom men het betreuren moet, zoo de dood iemand wegraapt? — Wanneer een markies de Hauterive in een vechtpartij ter liefde eener coquette weduwe, Mevrouw de Marolles, doodelijk gewond is, zeggen zij: „het zal jammer zijn, zoo hij het niet ophaalt, *want* het is een zeer goede en welopgevoede jongen. Wij hebben hem veel gekend: te meer omdat hij les in het paardrijden nam in onze akademie. Hij is van de beste geslachten in Bourgogne." Waar-

lijk jammer, dat zooveel genot voor hem en zooveel glans voor de wereld verloren moest gaan! Elders heet het van de Hertogin de Roquelaure, in het kraambed gestorven: „Het is zeer jammer, *want* zij ging door voor de schoonste van het Hof." Dat de dood ook zoo weinig heusch wezen kan! — Van menschen, die niets voor de wereld hebben, is het dan ook niet jammer, zoo zij sterven. Men zou het opmaken uit de hardvochtige wijze, waarop onze Jonkers een allerjammerlijkst geval vermelden. Op St-Jan werd te Párijs voor het stadhuis gewoonlijk een vuurwerk afgestoken. „Het vuurwerk, schrijven zij, was ditmaal niet van de mooiste, omdat den dag te voren brand was ontstaan bij den vuurwerkmaker. Hij was in zijn huis verbrand met zijne vrouw en zijne twee kinderen, en men had geen tijd genoeg gehad om zijn werk te doen voltooijen." Dus voor den rampzaligen dood van die lieden geen woord van deelneming: het was alleen maar jammer, dat men deswegens zulk een gebrekkig vuurwerk zag. Had men tijd genoeg gehad om het behoorlijk af te maken, het ware alles goed geweest.

Toch ontbrak het onzen jongen lieden niet aan de gelegenheid, eensdeels om den ernst des menschelijken levens, anderdeels om het inwendig bederf, dat onder

de schoone oppervlakte van het Parijssche leven woedde, te leeren kennen. Een reisgenoot, een gewezen schoolkameraad in Holland en thans een mede-akademist van hen, met name jonker Herbert, had het ongeluk in de rijbaan een schop van een paard te krijgen, en daarop een val op straat te doen. Dien ten gevolge kreeg hij ijlende koortsen, waarbij hij zijne medgezellen dwong om voor hem te bidden. Weldra was hij in doodsgevaar en vol van berouw over zijn ijdel leven. Werkelijk kwam hij te sterven, nadat onze jongelieden ontzettend veel met hem hadden uitgestaan. Tijdens zijne ziekte wilden twee Roomsche priesters bij hem doordringen. Hun was gezegd, verklaarden zij, dat de kranke geen rust had gevonden bij zijn godsdienst. De aandrang dier twee geestelijken was zoo onbescheiden, dat onze Jonkers en Brunel hen vrij onzacht de deur moesten uitzetten, hetgeen hun nog moeijelijkheden met den wijkmeester en den *lieutenant-civil* op den hals haalde. Na Herberts dood kwamen de lieden uit het hôtel spoken, om den gasten schrik aan te jagen: het was, gaf men te verstaan, de geest van den overledene, die verlangde dat er missen voor hem gelezen werden.

Ik laat daar de geduchte les, die onzen Jonkers in dat vreeselijk sterven van hunnen vriend werd gegeven.

Zij zeggen er zelven van: „Zoo ziet men wat de mensch is en dat men zich niets moet laten voorstaan op krachten of jeugd: want wanneer die ure is gekomen, is er niemand, die er iets tegen vermag." Maar wat te zeggen van de opgedrongen zielezorg dier priesters en van het grove middel, dat werd aangewend om een offer voor de Kerk af te dwingen? Waarlijk zoo iets was wel geschikt om de bewondering van onze Nederlanders voor de Fransche beschaving eenigzins te bekoelen. Zelfs bij die hoogere Standen, onder welke zij de modellen zochten der levenskunst en der goede manieren, hoe veel barbaarschheid viel hun daar op te merken! De laatdunkendheid der adellijke heren, die geen helder begrip hadden van het recht van den burger noch ontzag voor eenige maatschappelijke wet, maakte Parijs bijna even onveilig als de landwegen van Calabrie. Bij het minste misnoegen bezigden zij den stok tegen den burgerman, en even dikwijls, in weerwil van de strafbepalingen ter beteugeling der duels, trokken zij den degen tegen elkander. De fijne zeden, meestal uit enkel verwaandheid en behaagzucht voortgevloeid, werden tot in de voorkamer des Konings toe door de grootste Heren met de grofste onbeschoftheden afgewisseld.

In ons Vaderland, daarentegen, had de achting voor

den burger en het ontzag voor de openbare orde zulke schandalen sints lang met verontwaardiging onderdrukt. Maar wanneer de partij van onze Jonkers had gezegevierd, zouden dergelijke zeden hier zijn ingevoerd: want hunne leer deed zich onvermijdelijk aan zulke vruchten kennen. Gelukkig, driewerf gelukkig, dat de burgerlijke regering van Jan de Witt zich tegen hare tegenstanders heeft weten te handhaven. Elken dag, dat zij het langer uithield, was een zegen voor het land. En toen de geest van Frankrijk, door de wapenen van Lodewijk XIV voortgeplant, ons Vaderland eindelijk dreigde te overweldigen, was deze vreeselijke bezoeking er zoo verre af, eenen Prins van Oranje, omgeven door eenen stoet, naar het model van het Fransche Hof en door Frankrijk begunstigd, aan het bewind te brengen, dat zij veeleer eenen Prins van Oranje *tegen* Frankrijk opriep, eenen Prins van Oranje, die in aanleg en zeden een volkomen tegenbeeld van het ideaal der Fransche sierlijkheid mag heeten. En had de degelijkheid der Hollandsche regenten Amsterdams onafhankelijkheid niet tegen 's Prinsen vader gehandhaafd, Willem III zou niet in staat geweest zijn den troon van Groot-Britannie te beklimmen, ten einde machtig genoeg te wezen om Europa tegen Lodewijk XIV te verdedigen. Immers

met de onafhankelijkheid ware Amsterdams krediet te gronde gegaan, en Amsterdams krediet alleen was eene macht groot genoeg om den Prins in staat te stellen Engelands troon te veroveren. Dat krediet omstuwde hem bij zijne verschijning op den vreemden bodem met eene onzichtbare onoverwinnelijke legermacht. Wie kon zich sterk genoeg achten om eenen man te wederstaan, die, door dat krediet ondersteund, soldaten zonder tal als uit den bodem kon doen oprijzen en vloot op vloot kon uitrusten? En bovendien de roem van de vrijheid der Nederlanders omgaf hem: de tiran van een klein volkske zou machteloos geweest zijn om een groot volk te veroveren; maar welke Engelschman, die zich zelven of zijnen medeburger niet te slecht achtte om vrij te zijn, kon eenen Vorst willen weerstaan, die geleerd had de vrijheid der Hollanders te ontzien? Het stadhouderlooze Bewind heeft het land voor den Stadhouder en den Stadhouder voor het land bewaard. Zonder de tucht van de Staten van Holland zou zijne eigen partij hem bedorven hebben, en den man in hem te gronde hebben doen gaan, bestemd om Frankrijks geest en Frankrijks heerschzucht het hoofd te bieden.

Willem II heeft zijnen toeleg om Amsterdam te verrasschen moeten zien beschamen, opdat zijnen zoon het

middel tot zijne grootheid niet zou ontbreken; de Prinsgezinden zagen eindelijk hunnen wensch vervuld en eenen Prins van Oranje aan het hoofd der Republiek, maar — om in hem den felsten tegenstander van den Franschen geest te zien opdagen. Dus is het, dat de stervelingen hunne begeerten verkrijgen in de gestalte, die de Bestuurder van de lotgevallen der menschheid wel aan het voorwerp hunner wenschen wil geven. Tot zulke uitkomsten behaagt het den grooten Dichter de afwisselende tooneelen der wereldgeschiedenis te doen leiden. Dwaas, die meent, dat de gebeurtenissen iets zullen medebrengen wat Hij niet beschikt! Zalig, die ook bij den ongunstigsten zamenloop op Hem blijft vertrouwen!

HET HERSTEL VAN NEDERLANDS VOLKSBESTAAN IN 1813.

Is het eigenlijk geen dwaasheid blijde te zijn bij eenige gebeurtenis, al is zij ook buiten twijfel gelukkig? Immers, de wijze voorziet de gebeurtenissen; hij maakt het volgende uit het voorgaande, uit de oorzaken de gevolgen op; hij kan dus door de uitkomst niet verrascht worden, en is dit het geval, gebeurt het dat hem iets onverwacht overkomt, al is dat ook iets goeds, alsdan heeft hij veeleer reden om zijne kortzichtigheid, zijn gebrek aan berekening te betreuren, dan zich als een onnoozel kind te verblijden. Ook het kwade vóór die uitkomst mocht hem niet verdrieten: want dat kwade was immers noodzakelijk, het was noodwendig voortgevloeid uit vroegere gebeurtenissen en toestanden, en hoe ijdel zou het dan zijn zich er over te bedroeven! Neen! voor den wijze is het kwade geen kwaad in den zin, waarin de dwaas van kwaad spreekt, en

juist daarom kan hij, zoo hij zijne beginselen getrouw blijft, geene verlossing van het kwade, geene gelukkige uitkomst als stof van blijdschap erkennen.

Inderdaad! om zich over eene gelukkige gebeurtenis te verblijden, om zich daarover als eene verlossing en uitredding te verheugen, is het noodig dat men een kind gelijk zij; dat men niet in de meening verkere, alles te kunnen doorgronden en vooruit berekenen; dat men aan eene Macht geloove, die ons verstand tebovengaat, die onze verwachting beschamen kan, die licht kan scheppen, waar wij niets dan duisternis zien. Zóó gestemd, worden wij onuitsprekelijk zoet verrascht door eene gunstige wending in ons lot, danken wij een weldoend Alvermogen voor zijne redding en juichen van ganscher harte in de zwakheid van onze kracht en de kortzichtigheid van ons oordeel, om het goede aan te nemen als een gift van hooger hand.

Doch zelfs de wijze, als hij, in weerwil van zijn besef van de noodwendigheid der dingen, eens recht beangst is geweest en er verlossing gekomen is, kan zich niet bedwingen, noch nalaten blijde te juichen en oog en hand dankbaar op te heffen; dan gaat, naar de gewone uitdrukking, de natuur bij hem boven de leer.

Is die leer dan leugen, en heeft de natuur gelijk? Hoe zouden wij dit mogen beweren? Werkelijk geschiedt er niets, dat niet noodwendig geschiedt, en bijgevolg is het verblijden even ijdel als het treuren.

Maar aan welken waan zijn wij, menschen, dan toch prijs gegeven, dat wij telkens beurtelings schreijen en juichen? Wat is die zoogenaamde natuur in ons, die ons misleidt, en ons, tegen beter weten aan, den hartstocht doet bot vieren? Wat is het, dat wij onwillekeurig een vrije, door geen noodlot gebonden Macht erkennen? Zoo die hemel ledig is, wat heffen wij dan oog en hand derwaarts op? Woont daar werkelijk eene Godheid? eene Godheid, die slechts baat heeft bij onze kortzichtigheid en zich niet gehuldigd kan zien dan door onnoozelen?

Tot oplossing van deze zwarigheid zal ik mij niet begeven in een fijngesponnen betoog. Ik wil aanstonds optreden met de verklaring: Gij, wijze, gij hebt gelijk: alles wat gebeurt, gebeurt noodwendig; geene uitkomst, die niet noodzakelijk uit het onmiddellijk voorafgaande en meer verwijderde voortvloeit; alles wat voorvalt, is te voorzien geweest, en het is ijdel zich te bedroeven, ijdel zich te verblijden, alsof eenig ding anders zijn of uitvallen kon, dan het uitvalt en is.

Maar, het noodwendige te willen weten, en te meenen het te weten, het is niet dienstig voor den mensch. Gesteld dat een mensch werkelijk zulk een diep inzicht had, dat voor hem niets onverwacht plaats greep; gesteld dat het geheele plan der geschiedenis, zoo verleden als toekomstige, in al hare bijzonderheden voor hem ontsluijerd lag; dat het noodlot, het eeuwige Raadsbesluit, door hem erkend werd; dat aldus de onbegrepen Macht, die alles verordend heeft, aan zijn verstand geopenbaard ware; hij zou met dat alles niets anders hebben dan een levenloos spiegelbeeld, een schimmenwereld, een dooden God, een Afgod. Die afdruk der dingen in zijn brein, al ware hij ook volkomen getrouw, is een bedriegelijk beeld, — en te willen handelen naar zijne voorstelling van hetgeen noodwendig is; het noodlot, als het ware, in de kaarten ziende, daarnaar zijn spel in te richten, het is een onzedelijk bestaan, het is een zich stellen in de plaats eener Godheid, het is eene daad van aangematigde goddelijkheid, eene daad, die zich wreekt door de dorheid en laaghartigheid, die haar kenmerkt. Neen! menschelijk, in den bescheidenen en tevens edelen zin menschelijk is het, geen andere beweegreden voor eenige daad plaats te geven, dan de aandrift, die ons tot handelen roept binnen het gebied, dat wij met

geopenden zin van de wereld overzien, tot handelen in overeenstemming met eene orde, tot welke wij in de betrekking staan van dienaren, en niet van gebieders, bevoegd om genot en roem te bejagen. Zoo volgen wij eene edele natuur, die vrij boven de leer mag gaan; zoo grijpen wij het leven, dat is, de elementen, niet onbewegelijk, gelijk wij ze in het brein hebben, maar vloeijend en kneedbaar; zoo zijn wij het gebied der menschelijke bewegingen en tevens der zedelijkheid, der vrije bepaling onzer daden ingetreden; zoo hebben wij gemeenschap met een levenden God, die ons eene beperkte taak te vervullen geeft, en die als wij soms daarbij ten einde raad zijn, mits wij, door geen dunk van eigen weten vervuld, het Hem willen overgeven, vrolijk licht na bang gevaar wil schenken; zoo, eindelijk, hebben wij het recht terug om in druk menschelijke tranen te schreijen, en bij blijde uitkomst dankbaar te juichen.

Dankbaar heeft Nederland gejuicht in 1813. Dankbaar heeft het zelfs nog onlangs gejuicht bij de herinnering. Het is, dat Nederland eenen levenden, vrijmachtigen God erkende, die redding geeft, wanneer het volk het door eigen schuld heeft bedorven, en geene natie zoo zeer als de Nederlandsche, heeft grond om aan zulk eenen God te gelooven. Zij heeft haar in de

16de eeuw vernieuwd bestaan, de verbazende kracht, sedert ontwikkeld, aan niets anders te danken dan aan de afzwering der Macht, welke zich in de plaats Gods stellende, haar verbieden wilde te leven volgens het recht harer natuur. Alleen, gelijk zij zich dunken liet, alle wijsheid in pacht, en tegelijkertijd voor ellendige menschen het middel ter zaligheid in gereedheid hebbende, eischte die Macht de onderwerping van den geheelen mensch. Doch de Nederlanders hebben zich aan haar niet willen onderwerpen: als burgers verlangden zij hunne eigene zaken te doen, en als ellendige menschen, afgaande op de openbaring Gods in 's menschen natuur, dat is, op het vrije geweten, vonden zij in het Woord Gods genoeg troost en kracht om daarbij geene menschelijke inrichting te behoeven. Zij hebben aan God geloofd, aan God, die vrij maakt wie zich aan hem onderwerpt, en vrijheid vordert als een plicht. En nadat in later tijd de natie, zichzelf verzakend, voor de menschheid heil verwacht had van beginselen, die niets anders vermochten, dan eene nieuwe en gruwelijker tirannij op te richten, heeft dat geloof, in 1813 herlevend, Nederland gered.

En niets geringers kon Nederland redden. Had dat geloof de Nederlanders niet indachtig gemaakt aan den

oorsprong huns Staats en aan hunne eigene waardigheid, er is geen twijfel aan, wij hadden onze zelfstandigheid niet herkregen; maar, al ware het Fransche juk op onze schouderen van zelf gebroken, het zou slechts geschied zijn om ons een ander juk te doen opnemen. Hadden wij ons het roemrijk verleden niet herinnerd, het ware even goed geweest, alsof wij geen edeler geschiedenis gehad hadden, dan onze naaste Oostelijke en Zuidelijke buren, en wij zouden ons gedragen hebben als zij. „Wat gebeurde," vraagt de niet minst voortreffelijke der vaderlandsche schrijvers, die in deze dagen de herstelling van het Nederlandsche volksbestaan herdacht hebben [1], „wat gebeurde in Oost-Friesland, in Munster, in Belgie? Men wachtte af dat de Kozakken en Pruisen kwamen; haalde die met nieuwsgierigheid en vreugde in, en liet zich welgevallen — men vond dit niet meer dan natuurlijk —, wat de krijgsbevelhebbers en staatslieden der Verbonden Mogendheden over hen bepaalden." Inderdaad, hadden wij ons zelven niet erkend, anderen zouden ons niet erkend hebben; hadden wij onze eigene waardigheid niet beseft, vreemden zouden ze ons niet hebben indachtig gemaakt. Zij zouden gedacht hebben:

---

1) Prof. Hofstede de Groot.

die natie is groot en ons allen vooruit geweest; maar thans is zij zedelijk uitgeput, thans is zij dood. Zij, de heraut der vrijheid, is een slavin geworden, die haren meester wacht. Komt! wij moeten ons harer aantrekken, dat zij niet hulpeloos daar sta. Wij willen haar een gebieder geven. — Zoo zouden de vreemdelingen gesproken hebben, al ware het ook geweest tot hunne eigene verbazing. Want eeuwen lang hadden zij aan onze eenige roeping onder de volkeren der aarde moeten gelooven. De gebeurtenissen sedert ruim het het midden der 16de eeuw hadden als met donderende stem gesproken, en wie het hooren wilde of niet wilde hooren, gedwongen hier wat groots te erkennen. Immers den kortzichtigsten moest het in het oog vallen, dat sedert dat tijdstip, — hadden de Nederlanders het niet verhoed —, de Europesche volken meer dan eens de onmetelijke ramp zouden beleefd hebben van uitsluitend aan ééne Macht onderworpen te zijn. — Reeds binnen de grenzen van één Land is de poging om allen geest en alle leven in één middelpunt zamen te vatten een verderfelijk bestaan. Het Bewind, dat in het *zelfstandige* streven der onderdanen het belang van den Staat niet weet te erkennen, heeft van dit belang een valsch begrip, en de onderdanen, die van hunne zelf-

standige werkzaamheid afstand doen ten gevalle van het Bewind, zijn niet slechts knechten, maar onnutte knechten. Een Bewind te bezitten, dat geen vat heeft op het leven, en leden, die geen leven voortbrengen, ziedaar het deel van den Staat, die op de vernietiging der zelfstandigheid zijner leden zijn bestaan wil bouwen. Hij is tot kwijning gedoemd en bestemd om te sterven, zoodra de bestaande middelen om te leven zijn opgeteerd. Om voort te bestaan heeft zulk een Staat noodig zich gedurig uit te breiden, ten einde voor het uitgeputte of misbruikte gebied een nieuw gebied om te misbruiken of uit te putten in de plaats te krijgen. Uit den aard der zaak is hij dus veroverend, al ware hij dit niet reeds ten gevolge van den waan, dat hij bij uitstek in het bezit der waarheid is. Want zulk eenen Staat ontbreekt het nimmer aan eene leer of zoogenaamd geloof. Zelfs is soms eene leer de grondslag, of moet ik zeggen het voorwendsel? waarop een Staat nieuw gebouwd wordt. Maar hoedanig die leer zij, het is om het even. Een Christelijke tirannieke Staat is niets minder slecht dan een Mohammedaansche; een volstrekt Bewind, op de degelijkste staatshuishoudkundige theorie bogend, is even slecht als zulk een Bewind met de domste oeconomische praktijk. Want ook het waarachtigste dogma,

als bindende en het leven dwingende macht aangewend, is louter leugen geworden. De waarheid zelve maakt vrij, slaakt alle banden, wekt beweging, schept leven; immers de waarheid is het leven zelve, en niets anders dan het leven.

Kort na het midden der 16de eeuw wilde Filips II de wereld onderwerpen aan zijne dynastie, steunend op de Roomsch-Katholieke Kerk. Zijne kans stond schoon.

Langen tijd was de ontwikkeling van de macht van het Oostenrijksche Huis belemmerd geworden door de mededinging van den Koning van Frankrijk. Deze rekende zich evenzeer als Karel van Habsburg, bevoegd om de wereld als Keizer te beheerschen, of ten minste, waar Frankrijk zich nog kon doen gelden, duldde hij van de Oostenrijksche zijde geenen toeleg tot grondvesting eener algemeene monarchie. Hij was de natuurlijke bondgenoot van al de vijanden des keizers, ook in Duitschland, en bijgevolg hadden de Luthersche Vorsten in het Rijk de oogen op Frankrijk geslagen. Bovendien de Paus zelf vreesde de afhangeling te worden van het wereldlijke gezag, zoo het in de hand was van zulke machtige Vorsten met een zoo uitgebreid en zoo aanzienlijk gebied, als dat der Habsburgers was. Kon Filips

het zoo ver brengen, dat hij den Paus zijn beschermheerschap deed aannemen, dan deed hij tevens den Koning van Frankrijk zijnen steun in Italie en zijn vertrouwen bij de Geestelijkheid verliezen, en kon hem dwingen, eindelijk in te zien, hoe raadzaam het voor hem was, ten minste vrede te maken. Filips slaagde, daar zijn oprechte kerkelijke vroomheid den Paus een genoegzame waarborg scheen. — Had Karel V in zijne jeugd, toen zijn geeerde leermeester, de Nederlander Adriaan Floriszoon, den pauselijken stoel beklommen had, van eene heerschappij gedroomd, door hem uit te oefenen in vereeniging met zijn vaderlijken vriend, tot geluk der volken en met medewerking van alle frissche krachten in zijn ontzaggelijk Rijk; thans onder zijnen zoon Filips was de vereeniging tusschen den grootsten Vorst en den Paus geen droom meer. Maar, wanneer eens menschen droom verwezenlijk wordt, hoe ongelijk is dan de vervulling aan hetgeen de geest zich voorspiegelde! Slechts hij, die in de werkelijkheid niet naar de verwezenlijking van droomen grijpt, heeft een oog en een hart voor hetgeen zij schoons heeft. Filips zag in het gebied, dat hij met het Opperhoofd der Kerk zou deelen, niets dan de verplichting om de wereld door tucht te beheerschen en haar te dwin-

gen tot dien staat, in welken Koning en Paus het heil der onderdanen of leeken gelegen achtten.

Maar, zal men zeggen, weinige jaren te voren was de godsdienstvrede in Duitschland gesloten, waarbij den Lutherschen gelijkheid van staatkundige rechten met de Katholieken verzekerd werd. Zoo was dan de wereld voor eene Katholieke algemeene monarchie beveiligd, daar aan de helft der Duitschers het recht was toegekend om het hoofd niet voor Romes kerkgezag te buigen. Doch men meene niet, dat de Duitsche Vorsten, die zich in 1555 te Augsburg met de Katholieken verstonden, zulke geduchte voorstanders der menschelijke vrijheid waren. Filips althans en de Paus zagen om hunnentwil van hun plan in geenen deele af. Die Luthersche Vorsten hadden zich in het bezit van de hun ten deel gevallen kerkelijke goederen te handhaven, en waren de Katholieken er toe te krijgen om, uit vrees voor grooter schade, hun het verworven goed te waarborgen, dan konden zij zich met die Katholieken uitnemend verdragen. Dan immers stonden zij tot hen in de betrekking van mededeelgenooten aan éénen buit. — Of zich op zulk een standpunt het geestelijk beginsel der Hervorming kon laten gelden, hetwelk — steeds met de wereldsche toestanden, — maar met de wereld nooit vrede sluiten

kan, — deze vraag te stellen is haar beantwoord te hebben. Dus was met dat werk der ongerechtigheid, hetwelk men den godsdienstvrede noemt, de Hervorming tot stilstand gekomen, dat is, van haar beginsel afgevallen. Dat begrepen de Katholieke Machten ten volle. Zij erkenden de nieuwe bezitters der kerkelijke waardigheden en goederen, wel wetende, dat, als de Hervorming zich zamentrok in enkele uitsluitend gerechtigde Vorstelijke personen, zij, zoo er weder eens een krachtig Keizer optrad, in die personen tot het teruggeven van het geroofde goed te dwingen, ja, ganschelijk uit te roeijen zou zijn.

De Luthersche Vorsten derhalve waren de tijdelijke vrienden en bondgenooten en, als het ware, de pandhouders der Kerk; — maar de Zwinglianen en de Calvinisten, wien het ernst was met de Hervorming, zij waren van den godsdienstvrede uitgesloten. Die sectarissen moesten van stonden aan uitgeroeid worden. De Aartshertogen van Oostenrijk kregen de onderwerping der Gereformeerden in Oostelijk Zwitserland, en, kwamen zij daarbij met Venetie in strijd, de ondermijning dezer laatste zelfstandige Italiaansche Macht tot hun deel; het Huis van Savoye bekwam de bedwinging van *Genève* en van de Westelijke Zwitsersche Cantons tot

zijne taak, en, elk in hunne Rijken, zouden Filips en de Koning van Frankrijk het verdere doen. In Spanje zelf, waar de Gemeenten waren geknakt en de Adel den waren bodem zijner macht miste, was de ketterij spoedig in de vlammen verstikt. Hield Filips nu zijne Nederlanden zuiver en wist hij deze onberekenbaar rijke en machtige Landen tot een onwrikbaren grondslag van het aanzien van zijn Huis en tot een gehoorzaam werktuig ter uitvoering zijner wereldomvattende plannen te maken, dan was, ten gevolge van eene der reusachtigste zamenspanningen, die er ooit tegen de vrijheid gesmeed zijn, de zaak van het Katholicisme gewonnen en tevens de beheerscher van Spanje en van de beide Indiën het opperste hoofd der Christenheid geworden.

Maar zijne Nederlanden zou hij niet zuiver houden; de ingezetenen zouden zich niet tot een werktuig laten gebruiken. Integendeel, de Hervorming drong hier door, onwederstaanbaar, omdat zij geen bondgenoot vond in denkbeelden van wereldsche glorie en nationale verheffing; integendeel, die haar omhelsden, getroostten zich, dat de natie de hooge dingen, die Filips voor haar scheen te beoogen, te verbeuren stond. Inderdaad, Nederland gehandhaafd op het standpunt, waartoe Karel V het had opgevoerd; met dezen Keizer, het Hoofd

der Christenheid, tot de eerste natie en tot het toonbeeld der volken verheven, ziedaar waarlijk een schitterend ideaal. Waren de Nederlanders onderdanen geweest, gevoelig voor zulk eenen roem, en ijdel genoeg om te wanen, dat de glorie van den Vorst hun glorie was, zij zouden zich hebben laten verblinden; zij zouden den Vorst hebben aangebeden als de bron hunner eer en der schatten, die de glorie steeds vertoont in het verschiet, en gewillig zouden zij zich tot zijne werktuigen gemaakt hebben. De enkelen, die zich verzetten en geen heil in de dienstbaarheid zagen, zouden zij als kwalijkgezinden hebben afgewezen en tot zwijgen gedwongen. — Zulk een kwalijkgezinde was Willem van Oranje. Zoo iemand, zou hij, de eerste in het land en tevens onder de eerste Vorsten in Duitschland en Frankrijk aangeschreven, eene schitterende rol bij de uitvoering van Filips plannen hebben kunnen vervullen. Doch hij wilde geenen Koning dienen, wiens beginsel hij niet huldigen kon, maar verfoeijen moest, en door onverdroten tegenstand besloot hij den Koning te nopen tot eene andere praktijk, met het ware geloof der menschheid, met de belangen der natie en ten slotte met 's Vorsten eigen wezenlijk voordeel beter in overeenstemming, — en toen zich in Frankrijk de onroomschen

krachtig deden gelden, en de hoeksteen van Filips sterkte met het bondgenootschap tusschen dat Rijk en Spanje verbroken scheen te zullen worden, was het de tegenstand van Willem van Oranje, die den Koning van Spanje belette de Roomsche partij in Frankrijk te hulp te komen.

Maar, helaas! waartoe leidden de onverdroten bemoeijingen van den Prins en de opstand der Gereformeerden tegen de Kerk? Het liet zich aanzien, dat zij Filips te eerder tot zijn doel zouden brengen. Immers scheen de bedwinging van den opstand het middel te zullen zijn om Nederland, waar ook de minst met ketterij besmette ingezetenen zich jaloersch op hunne privilegiën betoonden, den Koning gebonden te leveren. Dát derhalve had de geestelijke beweging onder de schare, dát de staatkunde van den Prins uitgewerkt! Hoe zullen de deelgenooten des geloofs in Duitschland en Frankrijk den moed hebben opgegeven, en in hunnen geest den heerscher der wereld, al was het ook met een bitteren glimlach, den handkus hebben toegeworpen. Maar neen! Daar slepen de Hugenoten, door Coligny aangevoerd, den Koning van Frankrijk mede, en Franschen zullen den Nederlanders ter hulpe snellen in hunne hopelooze worsteling tegen den hertog van Alva. Dan

is het uit met de plannen van Filips en de menschheid is van de algemeene monarchie gered.

Maar nogmaals neen! Het oogenblik was te gewichtig, het gevaar te dreigend, er moest raad geschaft, alle middelen moesten worden aangewend.... en omgezet werd de zwakke Koning van Frankrijk, gesmoord de triomf der Hugenoten in het bloed van den Bartholomaeusnacht.

Nu was de zaak dan toch zekerlijk verloren. Waarlijk, de zaak der Nederlanders zou verloren geweest zijn, wanneer zij om iets anders dan om des gewetens wil hadden gestreden. Ook Koning Filips wist van volharding: hij zou zijn eigen bloed opgeofferd hebben om te verhoeden, dat zijn stelsel hem na zijnen dood op den troon niet overleefde; na elke nederlaag hervatte hij alweder den strijd op het onbegrensd gebied zijner staatkunde; hij gaf het niet op. Maar voor het geloof van hen, die voor een godsdienstig en staatkundig stelsel de zege op aarde vorderen, moet bij den achteruitgang hunner zaken dan toch ten laatste een tijdstip van ontmoediging komen: hun kan iets ontnomen worden, dat zij tot hun voortbestaan noodzakelijk achten. Den Jezuiten in den strijd om hun bestaan wordt het woord in den mond gelegd: sint ut sunt, aut non sint, dat is, *laat hen zijn, zoo*

als zij zijn, of zoo niet, laat hen niet zijn. Bij monde van niet weersproken woordvoerders verklaart het Katholicisme in onze dagen, dat het met de wereldlijke macht van den Paus te gronde moet gaan. Wordt de gestelde voorwaarde niet vervuld, dan geeft de Societeit van Jezus hare zaak gewonnen, en levert het Katholicisme de wereld aan den Satan over. Maar voor onze voorvaderen kon het zóó niet gaan, dat zij den strijd anders dan met hun eigen leven zouden opgegeven hebben. De Prins van Oranje en de echte Nederlanders geloofden niet, dat den Satan ooit eenig deel aan den mensch toekomt: zij erkenden het Goddelijke in den mensch, en dat handhaafden zij onvoorwaardelijk, omdat het aan geenerlei voorwaarde van aardsche vormen gebonden kan zijn. Daarom was na den Bartholomaeusnacht, na Alva's zege en 's Prinsen vlucht uit Brabant, de zaak niet verloren. Holland werd een bodem van onverwinnelijk verzet en van oneindige krachtsontwikkeling, der zamengezworen wereld te sterk. Met welk een oog nu, denkt gij, zal men algemeen in Europa het schouwspel hebben aangezien van dat volkske, hetwelk den strijd volhoudt op een handbreed gronds, telkens op het punt om door het vuur afgeweid en door het water verzwolgen te worden? De tirannij heeft toch niet bloot

aanbidders, en er is toch weerklank in den boezem van menigeen voor de daad der zulken, die, alle overmacht ten trots, op eigen zedelijke kracht durven steunen.

Zoo werd dan van toen aan de meening in Europa gegrondvest, dat de Hollanders een éénig volk waren, aan wie, waar alles kroop of weifelde, de adel van den mensch en de eer van den burger was toevertrouwd.

Toen in 1609 de vrede met Spanje bevochten was, liet de Republiek der zeven Provinciën in Duitschland de zaak niet varen, van welke zij in haren strijd de natuurlijke verdedigster geworden was. Zij nam de taak op van Hendrik IV, die vermoord was om te verhoeden, dat Frankrijk, in Duitschland optredend, de Spaansch-Katholieke partij ging bestrijden, — vermoord, derhalve, met hetzelfde doel, waartoe het bloed van den Bartholomaeusnacht was vergoten. Maar het gansche Hollandsche volk liet zich niet vermoorden als één enkel man, of als de hoofden eener partij. Zelfs den oorlog kon Spanje, geheel afgestreden, niet hervatten. Dus nam de Republiek, door Oldenbarnevelts beleid, te midden van den vrede, in Duitschland eene stelling in, die al wie van de inmenging van Spanje in de Duitsche zaken afkerig was, in het tegenwicht, door de

Noord- Nederlanders in de schaal geworpen, een geruststellenden waarborg gaf, zonder hem het vernederende gevoel te geven van door den vreemdeling beschermd te worden: immers de Nederlanders waren Duitschers. Ziedaar dan de kleine Republiek het zedelijk hoofd geworden van al de elementen, welke geenen Keizer, door Jezuiten beheerscht en door Spanje gesteund, voor Duitschland begeerden; ziedaar al die elementen zedelijk in het kleine Nederland ingelijfd. Want sedert oefende onze Staat, bepaaldelijk op de Noord-Duitsche Steden, waar bij den burger nog fierheid en handelsgeest leefden, een machtigen invloed uit, en was hij op het punt om het gansche gebied, waar Hansesteden verspreid lagen, met zich tot een ontzaggelijk Verbond te vereenigen. Van dat Verbond zou Prins Maurits het krijgshoofd geweest zijn, hij, de Vorst, die, zonder grootspraak, over de gansche wereld bij vorst en onderdaan, bij Gereformeerd en Katholiek, bij Europeaan, Aziaat en Afrikaan, en tot op de verste stranden, als de grootste veldheer van zijnen tijd werd verheven.

Welke stemmen toen uit Duitschland klonken om den lof der Republiek te verkondigen, die, zeide men, zich door de Goddelijke Voorzienigheid in hare onnaspeurlijke wijsheid de voortplanting en handhaving van de rechten

der volken zag toevertrouwd, zulks hebben wij elders medegedeeld [1]). Maar wilt gij vernemen, hoe de afgezant van een Katholieke Mogendheid, zelf Katholiek, over onzen Staat oordeelde, zoo hoort de woorden van den Franschen Ambassadeur d' Espesses, waar hij, den 26sten April van het jaar 1625, in zijne rede van rouwbeklag wegens Prins Maurits dood tot de Vergadering der Staten-Generaal het volgende zeide: „Het is redelijker wijze te verwachten, dat, zoolang gij uwen gewonen gang volgt, mits gij u zelven niet verzaakt, gij niet alleen een bloeijende Staat zult blijven, maar meer en meer in voorspoed zult toenemen en de eer handhaven van door God te zijn uitverkoren om, in zwakheid en verdrukking, onverdroten wederstand te bieden tegen de heerschzuchtige Mogendheid, die de Christenheid poogt in te zwelgen, en dat op niet minder wonderlijke wijze dan uwe dijken en die kleine zandhoopen, op uw strand verstrooid, het geweld van den onstuimigen oceaan vermogen te keren." Dit was toenmaals de stem der openbare meening in gansch Europa.

Doch de staatkunde, die zulke vruchten opleverde, bracht mede, dat in Frankrijk de Hugenoten niet wer-

---

1) Zie *Verslagen en mededeel. der K. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. D.* VIII, *St.* I, *bl.* 11.

den gestijfd in hun oproerig streven, hetwelk de strekking had om dat Rijk te verzwakken, terwijl dáár voor het evenwicht van Europa eene krachtige Monarchie noodig was. Zoo kreeg Oldenbarnevelts bewind de dweepzuchtige Gereformeerden hier te lande en elders tegen zich. En aan den anderen kant maakte zich de Nederlandsche Regering bij den Duitschen Vorstenstand, die in de autonomie der Steden haren ondergang zag, geweldig gehaat. Graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland en Groningen, trok zich de zaak der Duitsche Vorsten aan, tot wier Stand hij en Prins Maurits immers zelven behoorden; en hij maakte gemeene zaak met de Contraremonstranten, om Oldenbarnevelt te gronde te richten. Deze staatsman kwam ten val, en in hem viel de vertegenwoordiger van den eenigen gezonden en rechtmatigen tegenstand tegen Rome en de tirannij. Hij immers zette tegen de Katholieke dweepzucht geen Protestantsche dweepzucht met even verderfelijke strekking over, maar vrijheid van geweten, vrijen burgerzin en vrije nijverheid.

Sedert stonden de beide dweepzuchtige stelsels, op herovering, of behoud en verovering van een aardsch rijksgebied bedacht, tegen elkander strijdvaardig over, en de dertigjarige oorlog brak uit. — Al was het nu

ook, dat Holland zijn vertrouwen en daarmede zijnen invloed in Duitschland, met Oldenbarnevelts val, verbeurd had, — niettemin strekte de tijd van den dertigjarigen krijg om de Duitschers en gansch Europa de Nederlandsche Republiek met afgunst, verbazing en bewondering te doen aanstaren. Of moesten die gevoelens niet opgewekt worden, waar de vreemdeling op de grenzen van dit land de dolle baren van den oorlog, die in Duitschland en de Zuidelijke Nederlanden woedde, bestendig zag afstuiten? De niet noemenswaardige militaire wandeling van Graaf Hendrik van den Berg in de koude van den winter van 1624 niet medegerekend, overschreden de vijandelijke troepen gedurende dien oorlog slechts eenmaal onze landpalen; maar het was met zoo geringe uitwerking, dat Prins Hendrik zich daardoor niet eens van het beleg van 's Hertogenbosch liet aftrekken, en de krijgsbedrijven van het jaar 1629 juist door twee gewichtige feiten, den overgang van Wezel, dat men 16 jaren lang noode in 's vijands handen geduld had, en van 's Hertogenbosch, eene der vier hoofdsteden van het oude Brabant, gekenmerkt werden. Voor het overige bleef de Hollandsche tuin ongerept. De Keizer, die het te doen was, zoo als hij zelf verklaarde, om in den Nederlandschen Staat den wortel

der oproerigheid zijner onderdanen uit te roeijen, stuitte op een stalen muur; hij was genoodzaakt dit zijn eigenlijk doel te ontveinzen, en, terwijl in Duitschland door bandelooze krijgsbenden de boerenstand uitgemergeld, vertreden en zedelijk te gronde gericht, de burgerstand gebrandschat, vernederd en onherstelbaar aan laaghartigheid gewend werd, hield de Nederlander de huurlingen van de eene en van de andere partij, de scharen zoowel van Mansfeld, als van Tilly, buiten zijne grenzen. De Nederlandsche boer zat rustig op zijne hoeve, en tot afwisseling van den rijkbetaalden arbeid vierde hij de feesten, die de Nederlandsche schilders vereeuwigd hebben, en de Hollandsche steden huisvestten de eigenaars van talrijke handelsvloten, de bezitters van de specerij-eilanden en van de Rijken in het Oosten, waarop in de middeleeuwen de verbeelding der menschen zich blind had gestaard. Wat vermochten die Hollanders zich een rust te verzekeren met hunne eendracht en met hun geld! Uit de diepte zijner ellende zag de vreemdeling op tegen de fierheid van den Hollandschen koopman, die wel den angst en de zorgen kende, aan het bewind verkocht, maar zich, daartegen, ook den gelijke en niet zelden den meerdere van koningen en vorsten gevoelde.

In 1648 kwam de vrede tot stand. Thans eindigde de oorlog op nieuw met een vergelijk tusschen Roomsch en Onroomsch; maar dit was slechts schijn. Inderdaad had, terwijl die twee partijen elkander bevochten, zich een derde opgedaan, de Geest van Richelieu, en deze, die van lieverlede de gemoederen had ingenomen, en de godsdienstige dweepzucht verstompt had, deze was het, die bij de Westfaalsche vredehandeling de weegschaal hield. Te Munster zegepraalde het heilloos Evangelie van den Kardinaal, de godsdienst van de Reden van Staat, en sedert betraden de Duitsche Vorsten het spoor, door het voorbeeld der Fransche staatswijsheid aangewezen. De Duitsche *volken* waren genoeg te ondergebracht om zich de vruchten van hunnen arbeid te laten afpersen door een despoot op grooter of kleiner schaal, van een kring van edellieden en hovelingen omgeven, die, zonder geweten of waardigheid, den burger en den boer tot het voorwerp hunner onbeschoftheden maakten.

Alleen in ons vaderland vond zulk een voorbeeld geen navolging. Die leer kon hier niet toegepast worden. Voor zulk zaad ontbrak hier de bodem. Hier was noch despoot, noch onderdanen, die zich vertreden lieten. Vandaar dat ons Vaderland kracht behield in de alge-

meene verslapping. En die kracht had men noodig.

Toen in Engeland, in den persoon van Cromwell, met koningsbloed bespat, de genius der Protestantsche dweepzucht zich op den troon der zeeën nederzette, en het toelegde op het verwerven van het gebied der wereld, ontmoette hij de Republiek der Vereenigde Provinciën op zijnen weg. Holland moest medegesleept of vernietigd worden, zou er iets van zulke stoute plannen komen. Dus wordt tot de Republiek der Vereenigde Nederlanden de eisch gericht om zich in hare Engelsche zuster te laten insmelten: immers beoogden zij hetzelfde doel; een gelijk belang wapende beiden tegen de aanslagen der vorsten, die hare vrijheid belaagden; dezelfde godsdienst werd door beiden beleden: waarom zouden zij dan niet één zijn? Liet Holland zich overhalen, zoo kon men gezamenlijk uitgaan op de onderwerping der wereld. — Hoe beantwoordde Holland de stem dezer verleiding?...

Geen der Mogendheden was in staat, of had moeds genoeg om tegen Cromwell en zijne vermetelheden eene hand op te heffen; maar Holland, hetwelk voor zulk eene zelfverzaking het schoonste voorwendsel zou gehad hebben, Holland ontzag geen oorlog met den Britschen reus. Het wilde zich niet in de dienst stellen van een

heerschzuchtig stelsel. Zelfstandig en onafhankelijk wilde het blijven binnen de door God aangewezen grenzen van het eigen vaderland, — en de wereld zag eene worsteling, zoo als nog nimmer was aanschouwd: vloot op vloot uitgerust; de Noordzee keer op keer rood geverwd van Britsch en Hollandsch bloed; meer dan eens dagen achtereen bij den nieuwen morgenstond den doodelijk vermoeijenden strijd van den vorigen avond hervat.... Britannië was sterker; maar was juist daarom de strijd niet roemrijker aan onze zijde? Wel mochten Europa's volken verbaasd toezien. Wij streden ook voor hen. Had Engeland bij ons geenen tegenstand gevonden, het zou reddeloos op een verkeerde baan zijn geraakt, en de menschheid zou aan Britannië niet verplicht zijn, wat het thans aan dat vrije volk te danken heeft.

Wij streden ook voor hen. — Dat deden wij ook in den tweeden Engelschen oorlog. Het bewind der Stuarts was hersteld. Voor goed, waande men, had het volk die vermetelheid afgeleerd, welke den eersten Karel op het schavot gebracht had, en zonder iets te ontzien, kon het Hof zich overgeven aan elk vergrijp tegen de maatschappij en tegen de zedelijkheid. De Republiek der Vereenigde Provinciën hinderde Karel II. Door haar te verdelgen

kon hij tegelijk de jaloersche hartstochten zijner onderdanen bevredigen; het bewind van Cromwell overtreffen; zoo doende de nog overgebleven republikeinen beschamen, en zich zelven en de wereld verlossen van het schouwspel van eenen Staat, waar men nog aan de waardigheid van den mensch geloofde en de rechten van den burger gelden liet. Ware Jan de Witt er niet in geslaagd om Lodewijk XIV in het behoud der zelfstandige regering van de Vereenigde Provinciën het belang zijner heerschzucht voor te spiegelen; maar vooral had Holland, in een tijd, dat het meerendeel der Provinciën, de hegemonie van dit Gewest als een juk voelend en niet inziende waarom zij niet liever aan Frankrijk dan aan Holland zouden gehoorzamen en toebehooren, zich niet onwraakbaar weten te handhaven op het slagveld der zee; — Frankrijk en Groot-Britannië zouden, ten prijs eener verdeeling van den buit der Nederlanden en hunner koloniën, zich met elkander hebben kunnen verstaan, en de wereld ware aan den overmoed der Mogendheden geleverd geweest: met ons volksbestaan ware het geweten der menschheid versmoord en volslagen Godsverzaking in de staatkunde ingewijd geworden.

Doch weldra zou Lodewijk XIV stouter dan ooit den

droom zijner ijdelheid trachten te verwezenlijken. In hem zagen de volkeren zich bedreigd met het zelfde stelsel, dat reeds het vaste land van Europa veroverd had, maar nu, in een koninklijken persoon vertegenwoordigd, dubbel verleidelijk en machtig was. Engeland, welks Vorst van hem afhankelijk was geworden, behoefde hij ditmaal niet te tellen. Spanje werd al meer en meer machteloos, en in Duitschland bewonderde men den Franschen monarch: hij had er een weergaloozen invloed: slechts door hetgeen men wel eens de kracht der traagheid noemt, bleef de bekrooning aan het werk ontbreken, en ging men er niet toe over om aan den schitterenden jeugdigen Lodewijk de keizerskroon op te dragen. Alleen Holland was Lodewijk een struikelblok. Opmerkelijk, niet waar? dat steeds de heerschers der wereld met spijt moesten erkennen: alleen Holland staat mij in den weg! Had ik dat Holland slechts eerst onder den voet! — Zoo dacht en sprak eerst Filips II, toen de Keizer, daarna Cromwell, thans Lodewijk XIV. Wat heeft dat Holland eenen haat bij de tirannen gewekt! en daar de wereld met hare heerschers zamenstemt, wat is Holland bij de wereld een voorwerp van haat geweest! Ja! wij waren gehaat, maar bewonderd; men gunde ons het licht niet, maar wij waren een

licht in de wereld; men zou ons gaarne allen toevoer hebben willen afsnijden, en ziet! wij voerden allen volken niet alleen het noodige, maar het overtollige toe!

Thans kwam het er op aan, ons tegen Lodewijk te handhaven, en ditmaal tegen *Frankrijks* Koning te toonen, dat wij waren, wat, nog geen 50 jaren te voren, de Gezant van den vader van dezen Lodewijk van ons getuigd had, te weten, door God uitverkoren om in zwakheid en verdrukking onverdroten wederstand te bieden tegen de heerschzuchtige Mogendheid, die de Christenheid poogde in te zwelgen. — In zwakheid en verdrukking, zoo was het ook ditmaal. Lodewijk was reeds doorgedrongen tot in de Provincie Holland. Maar, had die zelfde Gezant gezegd, wij zouden ons handhaven, zoo wij slechts ons zelven niet verzaakten. God dank! dat deden wij niet geheel. Reeds had de heerschende geest maar al te zeer veld bij ons gewonnen. Vandaar dat Lodewijk ons zoo na bij den ondergang bracht. Maar Amsterdam hield het nog, en gaf den strijd niet op, en een nieuwe Willem van Oranje sterkte de verlamde leden tot den tegenweer en hereenigde weldra half Europa tot wederstand tegen de Fransche heerschzucht. Zulk een kracht ging van het kleine Holland uit. Waarlijk, een Duitsch schrijver van onze

dagen [1]) zegt niets te veel, waar hij, sprekende van de laatste jaren der 17[de] eeuw, van de Hollanders getuigt: „zij bekleedden toen in Duitschland ongeveer dezelfde plaats, als nog kort geleden, ook aan Duitsche Hoven, aan de Engelschen werd ingeruimd. De hooge beteekenis hunner natie gold bijna zoo veel als een adelsbrief.”

Hoezeer Frankrijk door Europa bestreden werd, de Fransche geest bleef in Europa de heerschende. Slechts voor hun uitwendig bestaan, niet voor eenig beginsel hadden de Vorsten tegen Frankrijk gestreden. Maar de vorm van den Franschen geest, welke sedert Richelieu geheerscht had, zou in Frankrijk zelf aangerand en ten val gebracht worden. In Frankrijk zelf kwam men met feller wapenen dan elders op tegen vorstenwillekeur, geestelijk gezag, adellijke voorrechten en allerlei misbruiken. — Ons Vaderland leed mede aan misbruiken, en de Regering had ook hier het karakter van eene taak van zelfopoffering voor de Gemeente verloren om dat van een voorrecht aan te nemen. Wat was nu de fout? Deze, dat men niet tot het beginsel

1) Gustav Freytag, in zijne *neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes.*

van onzen Staat, tot het geloof en de daad van Willem van Oranje terugkeerde. Doch tot zoo iets wordt niets minder vereischt, dan de uitstorting van een nieuwen geest, en die levendmakende kracht heeft de mensch niet in zijne hand. Eene poging werd in het midden der 18de eeuw aangewend om onder eenen Prins van Oranje uit den Frieschen stam de natie te verheffen; maar de greep was te zwak en de adem te kort. De meesten kwamen er toe om in den geest, die zich in Frankrijk roerde, het hoogste symbool voor de menschheid te begroeten. Dat, docht hun, wat dáár werd verkondigd, zou der menschheid eerst de ware vrijheid, de ware eere aanbrengen. Wat tot nog toe bestaan had, was slechts gebrekkig geweest. Ook hier in ons Vaderland — welke misbruiken, welke vooroordeelen, welke dwaasheden, welk een verdrukking! Zoo leerde de Nederlander, toen de vreemdeling nog niet opgehouden had hem te vereeren, zijne eigen nationaliteit verachten. — Wat nationaliteit? De Fransche geest zou van alle volken ééne natie maken: daarom behoefde men zich dan ook niet tegen Frankrijk te weer te stellen. — Men had den mond vol van het vaderland; men noemde zich *patriotten:* voorwaar niet in den zin, waarin Oldenbarnevelt zich een patriot genoemd had op het

schavot: men dacht zich onder dat woord van *vaderland* een denkbeeldig iets, dat nooit bestaan had; men begreep niets van de geschiedenis van zijn land, en bij de herinnering der verloopen eeuwen niets vindende waaraan men zich hechten kon, klom men op tot een tijdperk, waar de verbeelding vrij spel had: men deed als in 1830 de zuidelijke Nederlanders, die zich *Belgen* noemden, en greep den naam en het beeld aan der *Bataven*, die, ja, hier gewoond hadden, doch, voor dat Holland Holland was, na eene even ontijdige als vermetele poging om het zwaartepunt van het Romeinsche Rijk te verplaatsen, waren te gronde gegaan.

Dus vond thans voor de eerste maal de tirannij geen onverbreekbaren slagboom in Holland. Integendeel Holland ontsloot zijne grenzen, en haalde de Franschen in. Holland had niet gedaan, wat diezelfde Fransche Ambassadeur in 1625 als de voorwaarde van de voortduring van zijnen bloei had vermeld. Holland had zijn gewonen gang niet gevolgd; het had zich zelve verzaakt. Alleenlijk het was niet door den vreemdeling veroverd; het was door geene macht overwonnen, dan door zijn eigenen waan. Eene natie kan nog bedroevender vallen. Zie slechts onze voormalige tegenstandster, de Spaansche Monarchie. Zij stortte voor de Fransche

omwenteling ineén, zonder eer of waardigheid, met een volk zonder wil, onder een Koningschap, aan de zwakhoofdigheid prijs gegeven, welke het kenmerk is van dengenen, op wien het leven, ik bedoel het menschelijke, niet het bloot zinnelijke leven, geen vat meer heeft.

Maar het zou nog erger komen. Ten laatste zag men den Franschen geest het masker, waarvan de geschilderde trekken trouwens reeds door bloed waren uitgewischt, ganschelijk afwerpen, — en dat het weder niets anders dan de oude waan van eene alle persoonlijkheid vernietigende eenheid geweest was, waarin zich de verstanden met zelfbehagen hadden toegegeven, het bleek spoedig, allermeest toen die eenheid, die theorie, verligchamelijkt optrad in eenen mensch, in Napoleon, die bij zijne onderdanen werkelijk alle persoonlijke zelfstandigheid wilde vernietigen en de hersenschim zijner ijdelheid met omverwerping van al wat tegenstreefde, door vuur en bloed poogde te verwezenlijken.

Zoo vond dan in hem ook Holland zijnen meester. De natie, die nooit een tiran had gehoorzaamd, ja, die het plechtanker der vrijheid van andere natiën geweest was, thans leerde zij vleijen en buigen en kruipen en van de beschikking over eigen middelen afzien, ja, eigen bloed opofferen. Wat nog in 1795 den Fran-

schen Gezant als instructie naar Holland was medegegeven: „de Hollanders hebben zich langen tijd als de eenige vrije natie der wereld beschouwd. Daaruit is bij hen zekere fierheid ontstaan, misschien zelfs zekere trots, ten minste zekere lichtgeraaktheid, die men zich ontzien moet te kwetsen." — dat behoefde Napoleon niet langer te ontzien. Hij achtte Holland als natie dood. — Doch Holland was niet dood. Holland leefde nog. Wie denkt hier niet aan Bilderdijks dichtregelen, zoo vaak reeds aangehaald en die niet dikwijls genoeg aangehaald kunnen worden:

» Holland leeft weer,
Holland streeft weer,
Met zijn afgelegde vlag,
Door de boorden
Van het Noorden
Naar den ongeboren dag.

Holland groeit weêr,
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is weêr hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen:
Stervend heb ik 't u voorspeld!"

Deze woorden, in den tijd toen onze toestand het hopeloost was, in 1811, gezongen, zijn een bewijs wat den dichter als eene noodwendigheid voor den geest

stond, wanneer hij zich een enkel maal volkomen los wist te maken van het verwarrende der dagelijksche gebeurtenissen, van het prangende der zorgen, van de onrust der eerzucht, en als van gindsche zijde des grafs, als uit de gewesten der eeuwigheid, op wier grenzen hij zich voelde zweven, de wereldsche zaken beschouwde. — De man, die lijnrecht tegen Bilderdijk overstaat, de philosoof Kinker, gevoelde hetzelfde. — Op de aanvraag om zeker werk uit een der oude talen in het Hollandsch overgebracht te mogen uitgeven, gaf de bittere scherts van den Franschen landvoogd het volgende bescheid: wat nut zou het inhebben uit de eene doode taal over te brengen in de andere? Maar Kinker, in zijne *Stille bemoediging na de inlijving in het Fransche Keizerrijk*, staafde dat de Nederlandsche taal leefde, en hij zag in de dubbel liefdevolle aankweeking der vaderlandsche spraak den waarborg van het voortbestaan der nationaliteit en van haar luisterrijk herleven. „Het Vaderland bestaat (zoo zingt hij in het genoemde gedicht):

»Het Vaderland bestaat, wat lot ons zij beschoren!
Nog heft het zijn gelaat, en zonder blos, omhoog,
Zoo lang zijn schoone spraak voor 't oor niet gaat verloren...

en verder:

't Beslissend tijdstip naakt: de noodkreed gilt: » niet langer!""

Zoo liet zich de geest der Nederlandsche natie hooren in twee mannen van de verschillendste richtingen, maar beiden waard haar te vertegenwoordigen.

Inderdaad, het was eene noodwendigheid, dat Holland hersteld werd. Want nu alles wegviel; nu alle aardsche roem en steun ontzonk, werd de bron van de kracht der natiën, de kiem der macht, die de wereld overwint, hervonden. De natie had zich door de ervaring laten leeren; zij gevoelde zich overtuigd van dwaling; zij voelde de slagen, die haar werden toegebracht, niet als een slaaf, in wien alles buigt, behalve den wil, maar als een die buigt voor God, en niet voor een altijd nietig mensch. Er waren er voorzeker, die, zonder behoefte aan het bezit van een vaderland, zonder liefde voor hunne landgenooten, zonder gevoel voor schande, met de tirannij zamenspanden en hun fortuin zochten te maken bij 's lands vernedering en verarming; doch de meesten wilden zich door geene giften van den tiran laten troosten bij den jammer van hun land, en juist dezen waren het, die hun hart voelden opengaan voor hemelsche vertroosting. Nimmer was er eene taal van dien ernst en die diepte van den Nederlandschen kansel gehoord, als van eens Borgers lippen vloeide. De Kerk had schipbreuk geleden met den Staat, op wiens gezag

zij gesteund had, en zie! de val der Kerk was de herrijzenis der Godsdienst en tevens de geboorte der kanselwelsprekendheid. En hoe kon bij dit nieuwe geestelijke leven het herleven van den Staat achterblijven? Wie zich met het eeuwige troost, hij heeft eene kracht in zich, sterker dan die van den sterksten tiran; hij gelooft aan menschelijke vrijheid, want hij *is* vrij. Alleen omdat dit gevoelen bij de natie leefde, was de arbeid van Hogendorp meer dan een ijdel werk, toen deze staatsman op het oogenblik, dat Napoleon alsnu het bedwang over de geheele wereld met de hand scheen te zullen grijpen, zich bezig hield met het ontwerpen van een Staatsgrondwet voor zijn Land, als ware het herboren.

Doch de staatsman, de geleerde, kleedt zijne overtuiging in stellingen; hij pleit op rechten, in afgetrokkene bepalingen uitgedrukt. Het volk, daarentegen, heeft den naam noodig van een mensch, in wien wat het behoeft en vordert, lijf en leven bekomen heeft. Slechts wanneer een beginsel in menschelijke gestalte is verschenen, is het waarlijk vruchtbaar. Zien en tasten wil de schare; anders is het denkbeeld voor haar niet te vatten. Maar vermag zij zich een beginsel op die wijze toe te eigenen, dan vindt de man van het studeervertrek, wiens bespie-

gelingen anders gelijk zouden zijn aan zeepbellen, schitterend gekleurd misschien, maar ijdel, — dan vindt hij op het noemen van den bekenden naam overal geopende ooren en harten, en de menigte woelt en juicht, zij gaat over tot handelen, en het geloof van den brave, de gedachte van den wijze heeft wortel geschoten in het leven. Welke de naam *was*, neen *is*, waarin voor het Nederlandsche volk het denkbeeld zijner vrijheid en onafhankelijkheid leeft, geenen Nederlander kan het een geheim wezen. Het is de naam van Oranje. Van ouds was het zoo. — Dat na de afzwering van den Spaanschen Koning, geen andere genadige Vorst en Heer zich geroepen kon rekenen in de hoofdelooze Provinciën als gebieder op te treden, heeft Willem van Oranje te weeg gebracht. Immers in hem had men hier een Vorst, wiens bezit elke aanmatiging van vreemde Prinsen en Koningen afwees, en met dien Vorst bleven de Provinciën zich zelven toebehooren. Want geen recht buiten of boven de vrijwillige opdracht des bewinds door de natie kon of wilde Willem van Oranje doen gelden. Toen men ons *hem* ontnomen had, en noch de Koningin van Engeland, noch de Koning van Frankrijk stoutmoedig genoeg was om met de soevereiniteit der zeven Provinciën den plicht te aanvaarden om in de

wereld onze zaak tegen Spanje op zich te nemen, verscheen hier een Engelsch Edelman, een geschenk van Elisabeth Tudor, met den last om zich van ons land als van een pand te verzekeren, waarmede zijne meesteres voordeelige voorwaarden van Spanje zou kunnen bedingen. Tegen hem, tegen zijne aanmatiging en tegen zijnen invloed, helaas! maar al te groot binnen ons eigen land, was er slechts één krachtig middel. Het was dit, dat men den zoon van Willem van Oranje tegen hem overzette. Dit deed men; weldra plaatste Maurits onvergelijkelijke krijgsroem hem genoeg op den voorgrond, en de onafhankelijkheid des Lands was gered.

Toen Prins Maurits gestorven was, achtte men algemeen in Europa, dat ook de onafhankelijkheid der Vereenigde Provinciën den laatsten adem stond uit te blazen; niet omdat zij nu haren dapperen voorvechter verloren hadden: dat was Prins Maurits in de laatste jaren niet meer geweest; maar omdat nu de Vorst van het tooneel was afgetreden, wien, met de afgeperste goedkeuring van Spanje, de Nederlanders, door den oorlog uitgeput, als weerlooze buit ten deel schenen te moeten vallen.

Thans was het, dacht men, slechts de vraag, welke der Mogendheden hier het bewind zou aanvaarden. Het

scheen er slechts op aan te komen, wie van beiden, Frankrijk of Engeland, zich het eerst zou kunnen meester maken van de legermacht der Staten, voor het meerendeel uit vreemdelingen bestaande, en op dit tijdstip tot ontzet, zoo mogelijk, van Breda in Noord-Brabant te velde. Maar Frederik Hendrik was daar. Noch door de naderende doodstonde zijns broeders, noch door de naauwelijks gesmaakte huwelijksweelde in den Haag teruggehouden, was deze Prins in het leger der Staten aanwezig. Zijne tegenwoordigheid sneed alle mogelijke kuiperijen en aanslagen van vreemde legerhoofden af, en, zoo spoedig als het in eene erfelijke monarchie slechts toe kan gaan, werd hem, zoodra Prins Maurits den laatsten snik had gegeven, de waardigheid van Kapitein- en Admiraal-Generaal der Unie en weldra van Stadhouder in de machtigste Provinciën opgedragen.

Toen de Republiek op het punt was vrede te sluiten, stierf Frederik Hendrik. Zoo was dan thans, konden de Mogendheden denken, de persoon uit den weg geruimd, die de Provinciën, soms tegen den zin der machtigsten in haar midden, tot oorlogvoeren gedreven had; zoo zou dan nu de begeerte naar rust en vrede, de weinig krijgshaftige zin der burgers en kooplieden in hare raadsvergaderingen den boventoon hebben.

Een weinig stoutheid, een dreigende krijgsbeweging zou genoegzaam zijn om de Staten tot alle inwilligingen te bewegen: wisten op dit oogenblik de met ons onderhandelende Mogendheden zich onderling te verstaan, dan konden zij de Nederlanders tot alles krijgen, wellicht ten slotte de Provinciën onder zich verdeelen. — Op al zulke gedachten hadden de Staten één antwoord, en dat antwoord was de benoeming van Willem II, den ridderlijken, jeugdigen zoon van Prins Hendrik tot de waardigheden zijner voorzaten. — Hóé later, tot tweemalen toe, een Prins van Oranje in de bres werd gesteld, is te bekend om er hier bij stil te staan. In 1672 was het land reeds gedeeltelijk veroverd; in 1747 werd het aan de grenzen bestookt. Op die beide hagchelijke tijstippen was er telkens een Vorst uit dat Huis voorhanden, door de Voorzienigheid bewaard, toen de vroege dood des vaders den stam tot uitsterven scheen te veroordeelen. Kon het dan anders, of in 1813, toen het er op aan kwam om het volk de mogelijkheid zijner onafhankelijkheid te doen beseffen, en tegelijk het Buitenland te doen begrijpen, dat wij geenen Vorst van de beschikking der Mogendheden hadden af te wachten, — kon het anders, of in 1813 moest Oranje tot banier en tot schild tevens verstrekken?

De Franschen gevoelden aan den angst van hun hart, dat zij met de onwederstaanbare macht te doen hadden van een volk, dat zich zijner aloude grootheid en zijner onwedersprekelijke rechten weder bewust wordt: zij vloden zonder door krijgsgeweld verjaagd te zijn, — en den troepen der bevriende Mogendheden kwam een machtige geest, als uit een graf verrezen, ontzagwekkend op de grenzen tegen, — die hen leerde dezen bodem te ontzien, als bewoond door een volk, grooter en edeler dan het hunne.

Het zou ook waarlijk, moet ik zeggen: al te betreurenswaardig of al te belagchelijk? geweest zijn, zoo een Koning van Pruisen of een Czar van alle Russen, ik zeg niet, ons land in beslag genomen, maar ons sparend en genadig een Vorst had gegeven.

Of had de Pruisische Monarchie haar *bestaan* niet aan de Republiek der Vereenigde Provinciën te danken? Zonder deze zou de Keurvorst van Brandenburg in 1610 geen voet hebben gevat in Westfalen en de Rhijn-Provincie. De Republiek verlangde een Gereformeerd Vorst op hare aantastbare oostelijke grenzen. Daarom stelde zij den Keurvorst van Brandenburg in het bezit van een deel der Guliksch-Kleefsche erfenis, en hield dien Vorst, tot in zijn Hertogdom Pruisen toe, tegen

zijne Luthersche onderdanen en tegen den Koning van Polen, de hand boven 't hoofd, en kwam hem en zijnen nazaten in hunne zwakheid en geldnood meer dan een halve eeuw lang onverdroten te hulp. Wel was dit den Pruisen van onze eeuw niet bekend: want van geene geschiedenis zijn de minder eervolle bijzonderheden meer in het duister gehouden en achter schoonklinkende onjuistheden verborgen, dan van die der Vorsten van Hohenzollern in de eerste helft der 17de eeuw. Maar de vergetelheid en de onkunde van het nageslacht wisschen de feiten van vroeger tijd niet uit, en het zou een jammerlijke zaak zijn geweest, zoo wij het ons hadden moeten laten welgevallen, dat over ons lot beschikt ware door een Vorst, wiens voorzaten gelukkig geweest waren, dat wij ons hunner hadden aangetrokken. Doch Nederland herinnerde zich, ik zeg niet zijner verleden geschiedenis, maar zijner tegenwoordige zedelijke kracht, en daarom behoorde zulk eene gebeurtenis tot de onmogelijkheden.

En wat zou het geweest zijn, zoo de Czar der Russen ons land eens aan zijnen neef, den Hertog van Oldenburg (want daar was sprake van), had gegeven? Welk eene vereeniging van namen voor iemand, die onze geschiedenis kent: de Czar der Russen en de Hertog

van Oldenburg. Die naam, Oldenburg, was in onze geschiedenis niet anders bekend, dan als die van zekere kleine Duitsche Vorsten, welke geen den minsten dank bij de Republiek hebben ingelegd, maar integendeel door de Staten gedurig aan hunne zwakheid herinnerd werden, wanneer de tol, door hen op de Wezer geheven, Hun Hoogmogenden mishaagde. Eilieve! op welk een grond zou die Vorst op onze onderdanigheid en liefde aanspraak hebben kunnen maken? Op geen anderen grond zou zijne verheffing gesteund hebben, dan op de willekeur van den Czar. En die Alexander zelf, wat was hij? De gebieder van een volk, dat bij de eerste onzekere schreden, die het op het veld der Europesche diplomatie gewaagd had, aan den leidband der Staten had geloopen; de afstammeling van een Vorst, die het voorzeker bij overlevering wist, dat de naaste tegenstander zijner heerschzucht, Zweden, groot was geworden door den *geest* en de kracht der Vereenigde Provinciën, levend en werkend in Gustaaf Adolf, en die nu op zijne beurt groot meende te worden door de *stoffelijke* ontwikkeling dier Provinciën over te nemen en na te bootsen in die mate, dat hij zelf een tijd lang den scheepstimmerman speelde te Zaandam. 't Is waar, den *geest* der Vereenigde Nederlanden over te nemen, daar-

aan viel niet te denken voor den gebieder van een Rijk, welks treurige taak van ouds juist de vernietiging geweest is van datgene, waarin Nederlands kracht bestond. Moscovië toch mag zich in de geschiedenis beroemen het krachtige gemeenteleven der Slavische Steden, — getuige de val van Kiew, Novogorod, Pskov en Polotsk, — te hebben uitgeroeid, en daardoor de Slavische landen ten westen van zijne grenzen, Polen daaronder begrepen, van dat element te hebben beroofd, welks ontwikkeling gansch Ruthenië voor de Moscovitische tirannij gevrijwaard en Polen gered zou hebben. — Men haalde in 1813 de Kozakken in; men gaf hun den bespottelijken liefkozenden naam van *Kozakjes;* maar voorwaar *zij* behoefden ons niet vrij te maken: zij waren niets anders dan de slaven van een autocraat, op wiens vrijzinnigheid, teergevoeligheid en godsdienstigheid niet viel te bouwen. Ook Frederik II van Pruisen was in zijn tijd vrijzinnig, — en hij behandelde zijne Duitschers als beesten; hij verpleegde zijn zieken hond, als een moeder haar kind, — en hij gaf aan de heelmeesters van zijn leger de order om de gewonden aan hun lot over te laten, ten einde de kosten van het verplegen van een te groot aantal invalieden te besparen. Voor aesthetische roering blijft er eene plaats over, wanneer de mensch

zich den vrijmachtigen beschikker over medemenschen kan wanen, en die ontbrak bij Alexander niet; — maar de godsdienst, die ons den medemensch en ons zelven als de leendragers des almachtigen Gods alleen leert erkennen, — hoe zou zij zich kunnen verdragen met de rol van een autocraat, min of meer argeloos gespeeld?

Maar zoo wij eenen Vorst van de Mogendheden moesten krijgen, scheen de opdracht van al de Nederlanden aan een Prins uit het Oostenrijksche Huis een gelukkig denkbeeld. Immers op de grootere helft der Nederlanden had Oostenrijk aanspraak. Zij waren aan deze Dynastie slechts door het geweld der revolutionaire Fransche wapenen ontroofd, en op die wijze zou een Nederlandsch Rijk ontstaan, sterk genoeg om een voormuur tegen Frankrijk te strekken en de koloniën der voormalige Vereenigde Provinciën terug te ontvangen uit de hand van Engeland, dat die panden niet terug verlangde te geven aan eenen Staat, zoo zwak dat hij ze misschien weldra weder in Frankrijks handen zou laten vallen. Maar welk een gruwelijke ontknoping zou zulk eene schikking aan onze geschiedenis hebben gegeven! Zoo ware Noord-Nederland in Zuid-Nederland ingelijfd. De Zuidelijke Nederlanden, die buiten machte

geweest waren zich de vrijheid toe te eigenen; die deswegens afstand hadden moeten doen van de wereldhistorische rol, waartoe de Nederlanden geroepen waren; die zich om dezelfde reden steeds de hardste voorwaarden van hunne noordelijke broeders hadden moeten laten welgevallen, — zij zouden ten slotte de zegevierende partij geweest zijn, en onder een naverwant der door ons afgezworen Oostenrijksche Vorsten zich van het gebied der voormalige Unie hebben meester gemaakt. Welk een wreede scherts zou dit geweest zijn! Welk een nederlaag zou met die nederlaag te vergelijken zijn geweest!

Maar wat verdiep ik mij met de Mogendheden van die dagen in onmogelijkheden? Immers het was eene onmogelijkheid, dat men ons aan een steeds door ons tot dienstbaarheid verwezen deel der Nederlanden zou hebben vastgehecht. Dit ware slechts doenlijk geweest bij de volstrektste zelfverzaking der Noord-Nederlanders, en toonden dezen niet, dat zij wisten wie zij waren? Het was eene onmogelijkheid, dat men ons een Vorst zou gegeven hebben: wij zijn van die volken, welke zich zelven Vorsten geven, en wij hadden immers den Prins van Oranje, eenen naam, waarvoor hier elke andere naam verbleekte, en tegen wiens recht, zoo het door de Nederlanders erkend werd, geen Vorst ter we-

reld in de gedachte kon krijgen eenig recht te doen gelden.

Wij hadden den Prins van Oranje, en wel in oprechter zin en inniger mate dan sedert Prins Willem I nog het geval geweest was. — Niets zoozeer als gemeenschappelijk ongeluk strekt om de harten tot één te brengen. Na den langen druk, na door de onderwerping ervaren te hebben wat het zegt onafhankelijk te wezen, gevoelde de natie, dat zij eenen Prins van Oranje noodig had: hem in te halen was een eerste behoefte: het was als het ware de onmisbare bezegeling van de daad harer zelfbevrijding, de voorwaarde der uitvoering van haren verklaarden wil. En van den anderen kant, voor den Prins was terug te komen in het land zijner Vaderen eene zaak zoo gewenscht, zoo noodzakelijk, dat hij aan geene voorwaarden kon noch mocht denken. Aldus bestond hier een toestand, zoo als zij sedert Prins Willem I niet bestaan had: het volk droeg de soevereiniteit op aan den Prins, en de Prins maakte geene zwarigheid ze van het volk aan te nemen. Dat was al dien tijd van het bestaan der Republiek sedert 1584 het geval niet geweest.

Er is geen twijfel aan, of dezelfde mannen, die in Holland de opdracht der soevereiniteit aan Prins Wil-

lem bevorderd hadden, zouden, zoodra de toestand der Republiek ten aanzien van het binnen- en het buitenland het toeliet, niets liever gedaan hebben, dan de soevereiniteit op dezelfde voorwaarden aan Prins Maurits op te dragen. Maar de uitvoering van dit denkbeeld werd eene onmogelijkheid wegens de staatkunde van den Prins. Hij was van lieverlede begonnen gemeene zaak te maken met zijnen zwager, den Keurvorst van de Palts, en den vader van zijnen anderen zwager, den Hertog van Bourbon. Het streven dezer Vorsten en hunner partij strekte om Europa in nog erger verwarring te storten, dan men reeds beleefd had. Het Gereformeerde Huis van de Palts achtte zich geroepen om de hervorming des Rijks, welke nagenoeg schipbreuk had geleden, op nieuw te beproeven: stelde de Keurvorst te Heidelberg zich aan het hoofd der beweging, dan was er hoop, al mocht het ook een nieuwe en algemeener oorlog kosten, op een degelijker regeling der zaken in Duitschland, en het hoogste aanzien, misschien wel de keizerlijke Kroon was aan het geslacht van de Palts verzekerd. — Gelijk de denkbeelden, die te Heidelberg broedden, de strekking hadden om Duitschland weder in onrust en oorlog te dompelen, even zoo moest het streven van die Fransche Hugenoten, welke

in den overgang van Hendrik IV tot de Roomsche Kerk een gevaar voor de Reformatie beweerden te zien, een nieuwen burgerkrijg in Frankrijk medebrengen. Nu laat het zich gemakkelijk denken, welk een schrikbeeld in Duitschland niet alleen; maar ook en vooral voor Hendrik IV de verheffing van Prins Maurits tot de soevereiniteit in de Nederlanden zou geweest zijn. Werd den Prins het hoog gezag opgedragen, dan, meende men, had hij de vrije beschikking over de onuitputtelijke middelen der Republiek; dan kon hij hare legermachten voeren werwaarts hem goed docht: de Maas opwaarts tot versterking van den opstand van den Hertog van Bouillon, den Rijn opwaarts tot hulpbieding aan den Paltsgraaf. Zoo zou des Grooten Hendriks werk in Frankrijk verijdeld zijn; hij zelf mocht wel met schande aftreden; eene verdeeling van het Koningrijk stond te wachten, en tegelijkertijd een volslagen ommekeer in Duitschland.

En zou de Prins de soevereiniteit wel uit de hand der Staten hebben willen aanvaarden? Hij heeft het zelf met krachtige woorden ontkend. De voortzetting van den oorlog was, schijnt het, in 's Prinsen oog een geschikter middel om hem eene vaste betrekking in het land te verzekeren. Redelijker wijze toch kon men de

uitroeijing van het Katholicisme niet verwachten: zoo zou dan immers de oorlog, in zamenspanning met de elementen van verwarring in Frankrijk en in Duitschland voortgezet, ook slechts tot verdrag met Spanje hebben geleid. Maar dat zou een verdrag geweest zijn, waarbij de Prins den Spanjaard voorwaarden zou hebben voorgeschreven en van Spanje zijne erkenning als soeverein der Nederlanden zou hebben kunnen vorderen. Zoo zou hij soeverein geworden zijn zonder toedoen der Staten; de Staten zouden eenen meester gekregen, en zich geen Hoofd gegeven hebben. Op deze voorwaarde nu zou het gezag den Prins beter aangestaan hebben: onder den naam van Vorst een dienaar en werktuig der Staten te blijven, was een vooruitzicht, hetwelk geenerlei bekoorlijkheid voor hem had.

En evenmin voor eenen der Prinsen, afstammelingen van Prins Willem in de rechte lijn. Hun persoon was onafscheidelijk aan de Republiek verbonden: buiten haar was er voor hen geen fortuin denkbaar. Maar zich met het geloof van Prins Willem I aan de zaak der zelfregering van vrije burgers te wijden, dat vermochten zij niet. Dat vermocht ook Willem III niet voordat hij ingezien had, dat hij ter volvoering zijner plannen op Groot-Britannie de middelen der Republiek slechts dan

ter zijner beschikking zou hebben, wanneer hij den Regenten hunne volkomene vrijheid liet. Maar sedert zou de opdracht der soevereiniteit over de Vereenigde Provincien hem zelven eer geschaad dan gebaat hebben. Of zouden de Engelschen daarin geen teeken gezien hebben, dat hij ook ten hunnent ten slotte naar een minder beperkt gezag streefde?

In het midden der achttiende eeuw, toen de vertegenwoordiger van den Frieschen tak van het Huis van Oranje in Holland werd ingehaald, waren de vormen van het Staatsbestuur te stram en te stroef geworden, en om ze lenig en kneedbaar te maken, daartoe was de gloed te flaauw of te weinig algemeen. Dus bleef het met een Stadhouder aan het hoofd, bij het oude, en de dubbelzinnige titel van Erfstadhouder verried wat er aan de hartgrondigheid der wijziging van zaken ontbrak.

Eerst nadat het volk tot in zijn ingewand was beroerd geworden; eerst nadat men al het oude overboord had moeten werpen; eerst toen noch de natie, noch de Prins, elkander in de armen gevlogen, er aan denken kon om de beteekenis van den stap te berekenen, dien zij wederzijds deden; — eerst toen was het problema van bijna derdehalve eeuw opgelost, en in de Nederlanden ontbrak de Kroon niet meer aan Oranje, noch Oranje

aan de Kroon. Eerst toen — zoo ver was de groote Prins de tijden vooruit geweest —, eerst toen lieten de tijden toe, wat er tot verwezenlijking van Prins Willems gedachte vereischt werd; eerst nu was de toestand mogelijk, die voor zijnen geest gestaan heeft; eerst nu derhalve (en niemand wellicht heeft dit in dien tijd duidelijker beseft dan Kemper), eerst nu moest het werk van Willem I worden tot stand gebracht, en een Staat gesticht, waartoe men gerust een ieder kon noodigen, die vrij durfde zijn; een ieder, die, zonder den naam der vrijheid te misbruiken, geenerlei volstrekt gezag eens menschen, al ware het in den naam Gods uitgeoefend, vermocht te erkennen. Maar toen ook was alles volbracht. Wat het Weener Vorstencongres later ten aanzien van de betrekking tusschen ons en onzen Vorst mag verricht hebben, het was eene overtolligheid, en zou slechts kunnen schaden, in zoo verre men het anders dan als niet geschied wilde aanmerken.

Ziet daar een overzicht van den gang en de strekking onzer geschiedenis in de laatste drie eeuwen. Wat legt zulk eene geschiedenis allen, die tot het Nederlandsche volk behooren, zware verplichtingen op! Niets wat naar

vergoding zweemt van hetgeen slechts beeld is en geen wezen; niets wat de strekking heeft om den mensch in eenig opzicht tot een knecht te maken, mag onder ons voorgestaan worden. De Nederlandsche Regering bovenal heeft in de behartiging der belangen, en in de handhaving der eer eener natie van zulk eene beteekenis een ontzaggelijk gewicht te dragen. Vurig zou ik wenschen te mogen gelooven, dat al hare leden dat gewicht beseffen, en dat er niet één onder hen is, die 's Lands geschiedenis of niet kent of stout genoeg is om te meenen haar te mogen wraken.

Toch zijn er onder onze landgenooten, die of onze geschiedenis slechts ten halve goedkeuren, of te zeer met eigen afgetrokken denkbeelden ingenomen zijn om eene *volstrekte* waarde te kunnen toekennen aan de verdiensten van hun Land.

Er zijn beoordeelaars onzer geschiedenis, die met haar slechts ten deele vrede hebben. Slechts enkele personen, die er in optreden, staan zij voor; anderen verguizen zij en triomferen in hunne nederlaag, alsof hunne nederlaag niet tevens die des lands geweest ware. Zulke beoordeelaren, die, ter oorzake van zekere bij hen gehate richting, in het leed en de schade van hun land zegepralen, zijn de ware liefhebbers van hun vaderland niet. Hun

oordeel verraadt, dat zij in den grond afkerig zijn van het beginsel, waarop de Staat der Nederlanden gebouwd is. Hadden zij dat beginsel lief, zij zouden in de geschiedenis steeds dezulken erkennen, die het vertegenwoordigden en het in de regering des lands deden gelden, onverschillig welken naam zij dragen. Doch waarom zou ik niet duidelijker spreken? Het is zonneklaar, dat in Oldenbarnevelt de geest van Willem I leefde; beider Staatkunde was dezelfde; in geen opzicht zou de Prins anders gehandeld hebben, dan de advokaat van Holland. Zoo men nu niettemin, meenende Willem I te kunnen blijven vereeren, vóór Prins Maurits tegen Oldenbarnevelt partij trekt, is het dan niet, dat men zich aan een persoon en een naam hecht, en niet aan een beginsel? Wie werkelijk den geest, die in onze geschiedenis ademt, waardeert en lief heeft, herkent hem in al zijne vormveranderingen, hetzij hij eenen Prins uit den Stam van Oranje, of in Oldenbarnevelt een Stichtsch Edelman, of wel in Jan de Witt een Dortschen burgemeesterszoon tot werktuig en vertegenwoordiger heeft. Of zou men dezulken te gering achten om tegen den misleiden zoon van Oranje of tegen Oranjes kwalijk beraden aanhang het beginsel van Oranje te vertegenwoordigen? Men kieze toch geene

partij voor leuzen of namen, voor eenigen persoon of stand, zoo men ten minste een rechtvaardig oordeel vellen wil en niet wrokken tegen het bestel van God zelven. In Gods hand zijn al die personen werktuigen geweest, en niet alleen in hun handelen, maar ook in hun lijden; niet alleen in hun leven, maar ook in hunnen dood. Prins Maurits is in de laatste jaren zijns levens een werktuig geworden om na Oldenbarnevelts dood het voortleven van Oldenbarnevelts staatkunde te verzekeren, en het eerste Stadhouderlooze bewind zou, als zulks zijn toeleg geweest ware, Willem III niet beter, dan het dit werkelijk gedaan heeft, hebben kunnen bewaren en voorbereiden tot de rol, die hij heeft moeten vervullen, en voor welke hij verloren zou geweest zijn, zoo zijne vrienden hunne wenschen vervuld hadden gezien.

En niet alleen kunnen wij met onze geschiedenis, wanneer wij haar dus beschouwen, ten volle vrede hebben; maar ook, wanneer wij weten, welk beginsel ons volk vertegenwoordigt, kunnen wij niet anders dan ons vaderland boven alle andere landen waarderen.

Wanneer onze voorouders gestreden hadden voor een godsdienstig stelsel, voor eene tijdelijke staatkundige orde in, één woord voor een toestand en voor meeningen,

die wij thans te boven zijn, dan zou zekere onverschilligheid ten aanzien van hunne daden en lotgevallen volkomen gewettigd wezen; maar de zaak, voor welke zij geleden hebben, is eene eeuwige zaak, waarvoor altijd te strijden valt. Wie die zaak niet is toegedaan, hij verzaakt het vaderland, in zoo verre als het eervol bestaan van dat vaderland met die zaak één is.

Toch moet ik waarlijk gelooven, dat er nog Nederlanders zijn, die meenen, dat het bekrompenheid is aan het eigenaardig nationale te hechten. Maar, eilieve! laten zij, die zoo denken, zulke wereldburgerlijke gevoelens uitstellen te koesteren tot den tijd, dat werkelijk alle volken zullen hebben weten te verwerven, wat wij bevochten hebben. Zoo ver is het heden ten dage nog niet gekomen. Ik denk aan de beschaafdste natiën. Nu dan, ziet men de volken, die zich aan het hoofd der menschheid wanen, er niet naar haken om anderen de vrijheid te brengen, terwijl zij hun niets anders te brengen hebben, dan de onderwerping aan een juk, waaronder zij zelven gebukt gaan. Het is dat zij naar de verwezenlijking streven van een denkbeeld van nationale grootheid, terwijl de ware nationale grootheid het ongezochte gevolg is van de zelfstandigheid der burgers. De ware grootheid grijpt eene natie niet als uit de lucht door de

gemeenschappelijke dienstbaarheid der burgers aan een hersenschim; zij vloeit voort uit het hart van elken burger. Dat heiligdom onaangerand te houden, was het doel, waarvoor zij, die Hollands vrijheid bevochten hebben, alles veil hebben gehad. Is het anderen natiën mede dáárom te doen, dan zijn zij inderdaad onze broeders. Maar dan is de broederschap niet daardoor bereikt, dat men zijne eigenaardigheid verloochende; maar hierdoor dat elk zich in zijne eigenaardigheid wist te ontwikkelen.

Men achte toch zich zelven voor zijne nationaliteit niet te hoog, om algemeene begrippen en theoriën aan te hangen. Voor theoriën is het niet dat men des noods zijn leven opoffert, ten minste zoo zij het hoofd niet in die mate verbijsteren, dat de werkelijkheid daartegen haar gezag verliest. Is men niet waanzinnig, dan moet men het natuurlijk en bijna plichtmatig achten tegenover den gewelddadigen aanrander te zwijgen, wanneer men niet meer dan denkbeelden te verdedigen heeft. Maar voor beginselen, die als scheppende en werkende krachten bestaan in het leven, zal men niet bloot voorzichtig en bescheiden spreken, maar onwederstaanbaar getuigen, of des noods door zijnen ondergang hunnen lateren triomf verzekeren. Door de erkentenis dat zulke beginselen

met de verdediging van het vaderland gemoeid zijn, zal zich ook onder ons eene zedelijke kracht openbaren, die niet hooren mag van het gewone beklag over de zwakheid van ons land tegenover de onoverwinnelijke macht der Mogendheden, van wier genade, zegt men, wij afhangen. — Onze Voorvaderen hebben er anders over gedacht: zij hebben het in hunnen tijd tegen de zaamgespannen wereld durven opnemen, en wie thans aan ons behoud zouden wanhopen, zij zijn het alweder met onze voorvaderen niet eens: haten zij al niet hun beginsel, gelijk die anderen, zij begrijpen en erkennen het ten minste niet in zijne kracht. — Maar vergelijk toch, zegt men, het toenmaals niet met het thans! Hoeveel machtiger zijn de groote Mogendheden! Welke werktuigen van vernieling staan hun thans ten dienste! — Laat het waar zijn! Ik durf beweren: wanneer wij onderdrukt werden, het zou zijn, niet omdat wij stoffelijk te zwak, maar omdat wij geestelijk te dwaas en zedelijk te slecht waren. Sterker dan alle stoffelijke kracht is de wijsheid en het recht. Wij hangen van niemands genade af, dan alleen van God. De soldaten der Mogendheden zijn menschen en geen God, en hun monstergeschut is stof en geen geest. En de geest, die bayonnetten en kanonnen als drangredenen gebruikt,

is niet sterker, dan de geest der waarheid. Maar, het is waar, men gelooft niet aan geest, men gelooft niet aan God; men gelooft slechts aan macht, slechts aan het geweld. O! liefelijke leer voor tirannen: buig en kruip, wie geen stoffelijke macht heeft! Hoe lager hoe beter! De wereld komt toe aan het onrecht! Het is niet waar, dat er Een is, die de wereld door de kracht der waarheid overwonnen heeft en overwint.....

Een ieder, die wil, noodig ik uit, mij voor een dom mensch en een dweeper te verklaren, maar dergelijke stellingen te onderschrijven, dat weiger ik.

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

Dr. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

4de Stuk.

LEIDEN,

E. J. BRILL,

1865.

INHOUD.

DE NEDERLANDSCHE DICHTERS

VAN DE EERSTE HELFT DER ZEVENTIENDE EEUW

MET DE GEBEURTENISSEN IN VERBAND BESCHOUWD.

Ons vaderland heeft in de eerste helft der zeventiende eeuw staatslieden gehad, die dichters waren, en dichters, van nabij met de staatkunde bekend; maar, in het algemeen gesproken, hebben die vernuften de gebeurtenissen van hunnen tijd niet bezongen. De dichters, daarentegen, die de roemrijke feiten hunnes tijds bezingen, zijn mannen, vreemd aan het beleid der zaken en in de geheimen van Staat niet ingewijd.

Deze opmerking geeft stof tot nadenken. Zij doet ons dadelijk vermoeden, dat wij hier een bewijs aantreffen van eene niet zeer troostrijke waarheid: deze, namelijk, dat men de staatszaken niet te zeer van nabij moet kennen om in de lotgevallen eener natie stof tot dichten te vinden. Toch zou ik deze zwartgallige mee-

ning niet in volstrekten zin tot de mijne willen maken. — Doch, laat ons zien, wat er van de zaak is.

Er is eene staatkunde, die tot haar doel, voor hetwelk zij tegenover de geheele wereld durft uitkomen, niet dan eerlijke middelen bezigt. — Wie een oogmerk heeft, dat hij zich niet alleen niet behoeft te schamen, maar tot welks bevordering hij zich zelfs door zijn geweten geroepen acht; wie daarbij, met volkomen vertrouwen op zijne zaak bezield, door geene vrees tot slinksche wegen verleid wordt, — de zoodanige verricht geene andere daden, dan die van nabij mogen gezien worden. Zijn bedrijf zal er slechts bij winnen, zoo het in zijn volle waarheid gekend wordt; heeft het eenig karakter van grootheid, en is er een dichterlijke geest onder de tijdgenooten, — hoe meer deze in de gelegenheid is om de zaken in haren waren aard, en de wezenlijke drijfveren der handelingen naauwkeurig waar te nemen, des te meer zal hij zich gedreven gevoelen om zulk eenen man en zijne daden te bezingen.

Eene staatkunde, gelijk ik daar schetste, bestond er in Holland, zoolang de geest van Prins Willem I van Oranje hier leefde. Deze Vorst weet wat hij wil, en komt er voor een iegelijk voor uit. Hij schaamt zich

niet in een tal van brieven, naar alle oorden van hem uitgegaan, en in geenen deele voor geheimhouding bestemd, belijdenis van zijne overtuiging af te leggen. De macht, om wier bestrijding het hem te doen is, spaart hij in het minste niet. Integendeel, hij brandmerkt ze voor de geheele wereld. Onophoudelijk, in verklaringen, berichten, redevoeringen, stort hij zijn hart uit.

Na Willem I zet Oldenbarnevelt dezelfde ruiterlijke staatkunde voort. Zonder te vreezen, dat men hem weerspreken zal, beroept hij zich tegenover vreemde Mogendheden op de oprechtheid (*candeur* is het woord, door hem gebezigd), die de handelingen der Nederlandsche Regering kenmerkt. Welk eene kracht van overtuiging, welk eene eerlijkheid en vastheid spreekt in de staatsstukken, instructies, brieven en berichten, door Oldenbarnevelt of onder zijn beleid gesteld! Waarlijk, die man speelde met open kaart, en wat ook de Staat gedurende zijn bewind ervoer, het mocht roemrijk zijn of betreurenswaardig, tot schande strekte het nooit. Het verdroeg het licht van het naauwlettendst onderzoek. De glans van hetgeen er voorviel, werd niet beneveld voor het oog van dengenen, die het in zijnen oorsprong en eigenlijke toedracht gadesloeg.

Geen wonder dat die tijd den aanvang zag eener echte historische poëzij. In plaats dat de dichters het min schoone uit onbekendheid met het wezen der zaken versieren, of in idealen, met de werkelijkheid in strijd, hunne ingeving zoeken, blijven zij veeleer bij het groote der uitkomsten achter: hunne taal kan er niet bij halen, hun geest niet alles omvatten. Maar niettemin, wat zij geven op dit gebied, het is echte poëzij. — Oordeelt zelven, en wel het eerst uit eene proeve, ontleend uit dat tijdperk van *Vondels* poëzij, toen deze dichter nog met hart en ziel de in zijn vaderland heerschende richting was toegedaan. Hoort, hoe hij, vijfentwintigjarig dichter, in de eerste jaren van het Twaalfjarig Bestand eenen *Hymnus* zingt *op de wijdberoemde scheepvaart der Vereenigde Nederlanden.* Hij begint met Nederland en den Prins aan te roepen:

O bondig Nederland, die al des werelds perken
Beschaduwt en doorvliegt met uw bepekte vlerken,
En om den aardenkloot met uw meerminnen zweeft
Tot daar u de natuur de rijkste schatten geeft [1].
. . . .

---

1) Ik wijzig de spelling en hier en daar eene uitdrukking, ten einde bij de lezing geene zwarigheden te laten bestaan. Bij eene kritische uitgave dient men natuurlijk anders te werk te gaan.

En gij, o Admiraal! die op de winden zwiert,
En van 't lazuren veld de zoute toomen stiert,
Begunstig mijne reis . . . . .

En nadat de dichter in fiksche, na 250 jaren nog altijd nieuwe verzen den oorsprong der scheepvaart geschetst en de oudste volken vermeld heeft, die haar uitoefenden, wendt hij zich dus op nieuw tot Nederland: Waar, zegt hij, de scheepvaart in zwang geraakt, daar

Wordt ieder dorp een stad, elk reeder wordt een vorst,
Vruchtrijke markten van onnutte en dorre stranden.
Getuigen zult gij zijn, vereende Nederlanden,

wier zeesteden, door den dichter een *peerlenkreits* genoemd, den aanschouwer verbazen

. . . . . omdat hij zoo veel torens ziet gewassen
Uit laag verdronken land, uit poelen en moerassen.

Daarna verheft hij het aanzien van Hollands Graven in de middeleeuwen. Doch waaraan hadden zij dat aanzien te danken? Waaraan anders, dan aan de welvaart der steden, in hun gebied gelegen, — en wat was wederom de bron dier welvaart? Wat anders dan

. . . . . de zegening der scheepvaart, die den schoot
Der landen maakte rijk en hunne Vorsten groot.

Zelfs Karel de Vijfde,

> . . . . . die niemand zijns gelijke
> Ten zijnen tijde heeft in mogendheid erkend,

had ondervonden,

> . . . . . wat nut in zijne tochten
> En krijgen jaarlijks deez' Provinciën hem brochten.

Maar zijn zoon Philips had, tegen zijns vaders raad, ons het „Spaansch ondraaglijk juk" willen doen torschen, en nu had Nederland, als „'t getergde Spaansche ros zijn toomen losgebroken":

> De meester was den hengst, de hengst den meester kwijt.

En wederom waren het de zeesteden, te beginnen met Enkhuizen, waar „de eere van Oranje" was aangeland om zijn lot met dat van Nederland te verbinden, — wederom waren het de zeesteden, die de zenuw van een veertigjarigen strijd verstrekten, daar

> Gedurende den storm der dolle krijgsrumoeren
> Zij, veilig als voorheen, de stroomen staâg bevoeren.

Na het ontzaggelijk aantal bodems, die ons bij de nadering der onverwinnelijke vloot en op het tijdstip van den slag bij Nieuwpoort te stade kwamen, opgeteld en zich tot eene stoute beschrijving van dezen

veldslag te hebben laten vervoeren, stemt hij den toon lager, als ware het om den gevelden vijand niet op nieuw op de been te helpen, en gaat hij over om de wakkere visschers, die hun „vliênde leven op den diepen afgrond slijten", te zegenen om den wil van hun beroep, zoo rijk aan zelfverloochening, en om „de gulden nering", die „den koninklijken haring" in het land brengt.

Daarna trekken de stoute zeetochten zijne aandacht, die onze voorouders, zegt hij, te eerder konden aanvangen, omdat zij,

. . . . vrank en niemand onderdaan,
Niet hadden om te zien naar 's Roomschen Paus statuten.

Hij staat stil bij Barends tocht, tot ontsteltenis der Natuur zelve, naar Nova-Zembla, „dien dooden hoek vol ijs en sneeuwgebergt," ondernomen, alsof er geene plaats zijn mocht

. . . . op 's werelds aangezicht,
Waar deze woeste hoop zijn zolen niet en licht.

Nadat hij ook de uitbreiding der Oost-Indische Compagnie en de uitzending van Gerard Reinst, als Gouverneur-Generaal, naar Java, tot bevestiging van ons gebied aldaar vermeld heeft, treft hem de gedachte, hoe

oneindig ver de werkelijkheid hier de fabel zelfs van het oude Griekenland te boven gaat, en hij roept uit:

Oud Griekenland! treed voort, treed voort met uw zeilaziën,
Maar kinderspel bij al ons drijvende bosschaziën,
Die door 't gekrulde blaauw gaan voeren haren last,
Getimmerd op een ree, daar nergens hout en wast.

En nu wendt hij zijne rede tot Prins Maurits:

Naast Hem, die 't al regeert, voert van der Staten stroomen
Nassau als Admiraal de breidels en de toomen,
Wien weder, wind en storm zoo vriendelijk toelacht,
't Zij als hij spelevaart met zijn beschilderd jacht,
Hetzij wanneer hij gaat zijns vijands heir verstrooijen,
Of ergens winnen Sluis, terwijl men krijgt voor Trojen.

dat is voor Ostende, als een ander Troje.

Des dichters verbeelding ziet hem in zijne hoedanigheid van Admiraal, meest geschikt om hem als het hoofd van dat zeevarend volk voor te stellen, op zijn Admiraalschip met „zwierende vlaggen" op de lagchende zee, die „een groot behagen schept"

Van zoo een dapper held op haren vloed te dragen,

en de winden beveelt te gaan liggen, ziende

.... wat grooter Vorst haar natte borst doorkruist.

„O! onverwonnen Prins," zoo spreekt de dichter hem aan,

O onverwonnen Prins! O bloëme van Orangen!
O groote kapitein! O tegengift van Spangen!
'T Geruchte van uw lof zij nimmer uitgewischt,
Die t'onzen dienst tot nog uw leven hebt verkwist.

En eindelijk is de vrede door die dapperheid bevochten.

Bestendig moet de vrede, o Nederlanders! duren,
O heimelijke schrik van uwe nageburen,
Een ieder u bemint, een ieder u begeert,
Uw bondgenootschap is een ieder lief en weerd.

„De uitheemschen," tot den Grooten Heer in Turkije toe, die „'t heele Kristenrijk" bedreigt, „laten zich van alle kanten vinden" om zich eendrachtig te verbinden met de jonge Repuhliek. — Maar zal men zich nu op al dien voorspoed verheffen, en op aardsche welvaart bouwen als op eene onvergankelijke bezitting? Neen!

Welaan, gij Bataviers! die, als op gouden straten,
Als Vorsten, henen treedt, wat zal u mogen baten?
Wat baat het, of gij smaakt zooveel weldaden Gods?
Wanneer gij die misbruikt, wellustig prat en trotsch?
Zoo gij te hooge vliegt, te lage zult gij dalen;
Zoo gij den bliksem naakt, o! wacht u voor zijn stralen!
. . . .
Werpt al uw kroonen weg, uw purpren sluijers scheurt,
En met een droef gemoed om uwe zonden treurt.

Schuldbelijdenis derhalve voegt tegenover den ontzettenden zegen Gods, en uit den verworven rijkdom me-

dedeelzaamheid aan de armen, om 's Hemels wraak te ontgaan, die anders de aan vroegere eigenaren afgewonnen schatten niet missen zouden op den zelfzuchtigen bezitter te doen nederkomen:

U zelven dan ontwordt, uw schatten treedt met voeten,
En met den blinden mol blijft niet in de aarde wroeten;
Maar koopt een zekre rent, een eeuwig blijvend pand,
In 't nieuw Jeruzalem, der vromen vaderland,
Alwaar te vinden is, na al dit pijnlijk slaven,
Na al dit aardsch gewoel, een zoete en stille haven.

Ten slotte een terugkeer tot zich zelven:

Gedurende, o mijn God! dat ik in 's werelds krijt
Naar uwen heilgen wil mijn broze leven slijt,
Vergun mij dat ik mag, o Vader aller dingen!
Den uitgebreiden lof van uwe daden zingen,
Tot mijner zielen heil, mijn eenig oogenmerk,
Ter eere van uw naam, en bouwing van uw Kerk.

Zulk eene roeping wenscht zich de dichter, en hij streeft daarbij niet naar te hooge dingen: immers, bij eenen geest, bekwaam om de grootheid van het schouwspel, dat zijn vaderland hem aanbiedt, te waarderen, voegt hij een rijke phantasie, om wat het leven hem vertoont, in treffende beelden terug te geven, en dat alles, wij hoorden het, gepaard met dien nederigen zin, welke den mensch tot het orgaan maakt eener hoogere kracht.

Wat dunkt u, mijne Hoorders, vernemen wij hier

niet het aanslaan der eerste tonen van een heldendicht, dat voor het minst de *Lusiados* van den Portugeeschen zanger zal kunnen evenaren?

Een diergelijken toon laat in hetzelfde tijdperk Daniel Heinsius hooren. Hem geeft „de dood en de treffelijke victorie van Jacob van Heemskerk” slagbeschrijvingen in, die het van Homerus in zoo verre winnen, als de zee ontzaggelijker tooneel oplevert, dan het land, en donderende zeekasteelen de wagens der Grieksche helden voor Troje in afmetingen en moorddadig geweld overtreffen. De auteur zelf gevoelt, dat hij hier Homerus den loef afsteekt. „Gelijk de dolle Mars,” zegt hij, eer Diomedes op hem aan kwam rijden, op zijnen wagen stond, „gewapend en zoo vast als een stalen muur, zoo stond” de Hollandsche Admiraal „voor de mast,”

Het zwaard was in de vuist, het ligchaam was omgoten
Van ijzer en metaal, en rondom toegesloten;
Het hart sprong uit het lijf....

Daar staande ziet hij

..... man voor man uitvoeren zijn bevelen,
En in Neptunus baan staan kaatsen ende spelen
Met ballen van metaal, die vlogen, alzoo dik
Als hagel en als sneeuw, en maakten grooten schrik.
De donder met geweld kwam breken door de baren,
Of Jupiter zelf hadd' op 't water komen varen.
....

Neptunus zwom in 't bloed, men zag zijn baren rollen
En steigeren omhoog, van dooden opgezwollen.
De zee was gansch ontsteld.....

En hoe gevoelt deze dichter, dat de Nederlander door Spanje niet overwonnen had kunnen worden, omdat eene zaak, waarvoor men kon sterven, niet overwonnen worden kan, en omdat wie aan den mensch iets wil opdringen, dat tegen zijne natuur strijdt, een hopeloos stuk onderneemt. Na eene aandoenlijke schildering van een der tafereelen, die de hongersnood der Leidenaren gedurende het Spaansche beleg opleverde, roept de dichter Leiden toe:

.,........ Gij hieldt in deze smart,
Een ijzeren gemoed en een metalen hart:
De Liefde van het land was krachtiger van binnen,
Dan die van buiten was: wie zoude kunnen winnen
Den mensch die niet en vreest?.....

En wie kent niet deze zijne taal tot den Spanjaard:

Marane, neem ons weg de landen, waar wij leven,
Wij zullen zonder vrees ons in de zee begeven:
Daar nu de schepen gaan, daar zullen wij, tot spijt
Van uwen trotschen moed, zijn evenwel bevrijd.
Alwaar de hemel strekt, en waar de wolken drijven,
Is 't even waar men woont, als kinderen en wijven
Zijn buiten slavernij, zijn verre van uw hand:
Al waar gij niet en zijt, daar is ons vaderland.

De vogel is alleen geboren om te snijden
Met vleugelen de lucht, de paarden om te rijden,
De muilen om het pak te dragen of de lijn
Te trekken met den hals, — en wij om vrij te zijn.

Zoo zongen er dichters in den tijd van de jeugdige kracht der Nederlandsche Republiek, toen men, hoe stout en onbegrensd ook de uitzichten waren, nog geen raadslagen kende, dan voor welke men voor God en menschen durfde uitkomen, omdat men niets verlangde, dan erkenning van het geloof, dat men voorstond; niets begeerde, dan het behoud van hetgeen men met eigen goed en bloed in afgedwongen strijd had verworven, — verworven ten einde het dienstbaar te maken aan de zaak, die men als het belang der geheele Christenheid beschouwde. — Maar toen eer- en heerschzucht, de Christenheid aanmerkende als een buit ter beschikking deels van Vorstengeweld, deels van het recht eener Kerk, die zich in het bezit der waarheid waande, toen, zeg ik, eer- en heerschzucht zich waren begonnen te doen gelden, van dien tijd aan was Nederland aan de macht gelijk geworden, die het bestreed, en geen echt dichterlijke lofverheffing lokte het meer uit. Doch, en dit bovenal, die verandering kwam niet tot stand zonder eene geweldadige onderdrukking der richting, welke

vroeger aan het roer was geweest. De vertegenwoordiger der vorige, door de hoogste wijsheid en eerlijkheid gekenmerkte en door de ongehoordste uitkomsten gezegende staatsbeginselen, werd als een landverrader verguisd, gevangen en op het schavot omgebracht, en met hem de achtbaarheid van het onkreukbare recht in den persoon van den Raadsheer Hogerbeets, en de goddelijke gave van het genie op elk gebied in Hugo de Groot, gesmaad en vertreden. Gebeurde zoo iets, *moest*, gelijk men zeide, zoo iets er mede door; was staatsmanswijsheid misdaad, de naauwgezetheid van den rechter dwaasheid, de fierheid van het genie ijdelheid, dan was het bewijs geleverd, dat er aan geen regeren der menschelijke zaken te denken viel, anders dan door list en geweld en tot bevordering van eigenbelang. Door de omwenteling van 1618 werd het geweten van den Nederlandschen burger in de war gebracht, en hij kon geen rust vinden dan in de noodlottige meening, dat de staatkunde, dat het beleid der maatschappelijke zaken een gebied is, waar echte zedelijkheid niet te huis behoort. — Dus was het huwelijk tusschen zedelijkheid en staatsontwikkeling verbroken; de bloem was afgevallen, de kroon geroofd. Na Hooft zagen wij ons geschiedschrijvers opgelegd, als Aitsema en Wicquefort,

en de historische, in engeren zin nationale, poëzij was in hare geboorte gesmoord. En ware nog slechts de godsdienst niet mede begrepen geweest onder de zaken, die de Nederlandsche burger sedert dat heillooze tijdstip had leeren verdenken, de schade, die de zielen geleden hadden, ware spoedig hersteld, en het verlorene herwonnen. Maar wat moest men oordeelen van eene Kerk en hare dienaren, die met eene staatkundige partij triomfeerden over de ware godsdienst, welke men, met mannen als Uytenbogaert, Episcopius en Grevinchoven, het land uitjaagde?

Eenige jaren na de gebeurtenissen, die wij op het oog hebben, behandelde dezelfde Vondel dezelfde stof in een gedicht, getiteld *Lof der Zeevaart*, opgedragen aan Laurens Reael, vroeger Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. Ditmaal begint hij met de matrozen aan te roepen en Reael met hen, op een toon, die te veel heeft van scherts:

Al wat bepekt, beteerd, aangrijpen kan en vatten,
En dansen op de koorde, en klauteren als katten;
  Zeespoken, die gezwind den steilen mast opvliegt,
  En zijt in Thetis schoot van kindsbeen opgewiegd;
Bolkvangerdragend gild en blaauwe toppershoeden,
Die koortsen haalt op 't land en lucht schept op de vloeden;
  Stuurluiden, grijs van kop, die liever rijst en zinkt
  In 't bedde van de zee, dan in de pluimen stinkt,

Gij schippers.....
. . . .
Verzelschapt mijne reis.....
. . . .
Sint Laurens (niet die eer geroost was en gebraân,
Maar voormaals is als Voogd naar Indiën gegaan)
Begunstige onzen tocht.....

Weder haalt hij den oorsprong der scheepvaart op, maar, vergenoegde hij er zich vroeger mede om dien in den aard der menschelijke natuúr op te sporen; thans somt hij met vermoeijende volledigheid de fabelachtige overleveringen op aangaande hare uitvinding, en den strijd, waar dan eigenlijk die kunst is uitgevonden, beslecht hij met een grap:

De eerste zeeman is van 't schuim der zee geboren
Omtrent die streek, daar nu Enkhuizen is bespoeld.
. . . .
Zijn eigen naam was Vreek, vermits hij vrek, onmild,
Kon vorderen zijn vracht, en eerde 't schippersgild,
Als hij op 't sterfbed nog, uit zijn veroverd goedje
Zijn bollekvanger schonk en smoddig toppershoedje,
Die van dien tijd matroos zijn wettig aangeërfd:
Een dracht, die sterven zal, wanneer de scheepvaart sterft.

Maar, den twist wie de ware uitvinder was daarlatende, geeft de dichter thans een tafereeltje, een genrestuk, dat het bouwen van een schip tot voorwerp heeft, en, is het schip gereed, en, tot schrik en ergernis van

deze en gene mythologische Godheid, te water gelaten, dan houdt het, met al wat het aan of in zich heeft, den dichter gedurende het grootste gedeelte van zijn gedicht min of meer geestig bezig. Op het aanschouwen van de pracht, met welke de bodem wordt opgetooid, die toch eigenlijk slechts een noodhulp is om een toomeloos element te bevaren, staat zijn toon ernstig vermanend te worden; maar hij breekt af met te zeggen:

Maar zwijg, poeet! dit zij den Predikstoel bevolen!

en deels op niet ernstig gemeende, mythologisch opgesmukte en vernuft najagende, deels op prozaisch inventariserende manier gaat hij verder. Daarna krijgen wij eerst eene vermelding van al de gevaren, waaraan het schip op de reize is blootgesteld, en straks de beschrijving eener voorspoedige vaart, plotseling afgewisseld door een storm, met eenige overdrijving gemaald in den stijl, sedert Virgilius in gebruik. Het gedicht gaat nu over tot eene gekunstelde en overladen lofverheffing der stuurmanskunst, afgebroken door de zwaarmoedige gedachte, dat de uitvinding der scheepvaart het einde was van de gouden eeuw en het sein tot de vervulling van het aardrijk met hebzucht en oorlog. De dichter eindigt met de vermaning om wegens dit misbruik het zedig gebruik eener zoo nutte en noodige kunst niet te

verzaken, en met de aansporing om op de reede van Tessel der Scheepvaart een standbeeld op te richten tot verbazing van de "opgedonderde" Watergoden, en ter aanbidding van de verschillende zeevarende volken, die hier aanlanden. En zoo vindt hij zich eindelijk na zijne denkbeeldige zeereis weder bij Roemer Visscher en zijne beide dochters te huis.

Mijne Hoorders, ik schroom onbillijk te wezen: een dichter mag, ook bij een ernstig onderwerp, wel eens meer of minder geestig schertsen; maar toch het voorwerp, waarop onze dichter thans zijn vernuft oefent, hoe ernstig, hoe heilig was het hem vroeger! Heeft hij hier een tegenhanger geleverd van het vóór tien jaren gezongen lied, van welk eenen val zijn wij dan de getuigen! Waar is die aandoenlijke toon, die tedere godsvrucht, die dichterlijke kracht gebleven, welke aardsche voorwerpen in een hemelsch licht doet aanschouwen, en de kunst verstaat om menschelijke helden zonder zweem van vleijerij tot Goden te maken? Waar is dat alles gebleven, en wat is er in dien tusschentijd gebeurd? — Wat er gebeurd is, de dichter zelf zal het u zeggen: "men was (al was het ook niet onherstelbaar) de vrijheid kwijt geraakt en 't recht." Er had eene omwenteling plaats gehad: er had bloed gestroomd, al was het slechts het bloed eens enkelen mans. De dichter

had zijn vertrouwen op zijn land verloren; zijne eerste liefde was bedrogen, en zoo de poëzij hem sedert nogmaals volle ernst is, heeft hij voor de natie en hare bestuurders strenge bestraffing en bits verwijt:

. . . . Overdaad stopt d'ooren voor de reden
En kromt des vromen recht, deelt ampten uit om loon
En stuurt den vijand 't geen op halsstraf is verboon,
Luikt 't oog voor sluikerij en onderkruipt de pachten,
Besteelt het land aan waar, aan scheepstuig en aan vrachten,
Neemt giften voor octrooi, of maakt den geldzak t' zoek,
En, eischt men rekening, men mist den zak en 't boek.
. . . .
'l Is »drijft den ezel voort! gemeenten-ezel, draag!
Het land heeft meel gebrek, dus breng den zak ten molen:
Hét drijven is ons ampt, het pak is u bevolen.
Vernoegt u dat ge zijt een vrijgevochten beest,
Is 't naar het ligchaam niet, zoo is het naar den geest."

Of hij heeft bittere tranen voor een eeuwig beschreijenswaardig feit. Op de verjaring van den sterfdag van Oldenbarnevelt roept hij uit: „'s Lands treurspel weêr verjaart," en waar de verbeelding hem den bebloeden zandhoop op het schavot voor de oogen brengt:

. . . . o bank des doods! o zand!
Waartoe verzeilt ons land!

En dan die eeuwig in de ooren en harten weergalmende Geuzen-vesper, Oldenbarnevelts rechters toegezongen:

Had hij Holland dan gedragen
Onder 't hart,

Tot zijn afgeleefde dagen,
Met veel smart,
Om 't meineedig zwaard te laven
Met zijn bloed,
En te mesten kraai en raven
Op zijn goed?

Maar waarom den hals gekorven?
Want zijn bloed
Was in d'aders schier verstorven;
In zijn goed
Vond men nooit de pistoletten
Van 't verraad,
Uitgestrooid om scherp te wetten
's Volleks haat.

Gierigheid en wreedheid beide,
Die het zwaard
Grimmig rukten uit der scheide,
Nu bedaard,
Zuchten: »wat kan ons vernoegen
Goed en bloed?
Och! hoe knaagt een eeuwig wroegen
Ons gemoed!"

Weest te vreên, haalt predikanten,
West en Oost!
Gaat en zoekt bij Dortsche Santen
Heil en troost!
't Is vergeefs, de Heer komt kloppen
Met zijn Woord;
Niemand kan de wellen stoppen
Van dien moord.

Spiegelt, spiegelt u dan echter,
Wie gij zijt;

Vreest den worm die dezen rechter
't Hart afbijt;
Schendt uw handen aan geen vaders,
Dol van haat;
Scheldt geen vromen voor verraders
Van den Staat!

In dezen kreet mocht het gekwetste geweten der Nederlandsche Natie voldoening vinden, — hij is het graflied van Vondels echt nationale poëzij, zoo spoedig op haar morgenlied gevolgd. Sedert de gebeurtenissen van 1618 en 1619 trok Vondel het hart af van zijn vaderland. Zooals het werkelijk was, zooals het leefde en streefde, leed en handelde, was het hem geen voorwerp meer van poëzij. Hij was den tooversleutel kwijt, die hem de gebeurtenissen kon verklaren; de morgenstar had hij uit het oog verloren, die hem de lotgevallen van zijn land in een poëtisch licht had kunnen doen aanschouwen. In zijn Palamedes, gelijk een Samuel Coster in zijne Iphigenia, brengt hij, als een rechter over de rechters, de hoofden zijns volks op de planken om ze te veroordeelen, of hij stort de bitterheid zijns harten uit in felle hekeldichten. De zuivere en verhevene dichter van het tooneelspel *Pascha of de verlossing der kinderen Israëls uit Egypte*, en van *den Hymnus op de wijdberoemde scheepvaart der Vereenigde Ne-*

derlanden, ontziet zich niet vuile taal te gebruiken, hij neuriet straatdeunen, en, den Calvinisten ten spijt, plant hij, als het ware, een paapschen meiboom, die onzwaarmoedig staat te pronken te midden van den onherstelbaren rouw van zijn land. — Blind ben ik niet voor de dichterlijke verdiensten van de hier bedoelde liederen, noch van zoo menig ernstiger hekeldicht; maar is het niet jammer, dat aan den aanvang van de geschiedenis onzer Republiek in eenen stijl moest geschreven worden, der verontwaardiging van eenen Juvenalis en Persius door de bedorven zeden van den Romeinschen Keizertijd ontlokt? Die schoone verzen van Vondel zijn door de vernedering van zijn Vaderland al te duur betaald.

Maar die dichters dan, welke, sedert de meer gemelde gebeurtenissen, met den gang der zaken van nabij bekend en ingewijd waren in de geheimen van den Staat, de dichters-staatslieden, — want ons land bezat ze toen, — hadden zij een oog om het groote, het verhevene van het schouwspel op te merken, dat het vaderland ook in hunnen tijd aanbood? — Eerst op het standpunt, waarop wij ons na meer dan twee eeuwen geplaatst bevinden, vermogen wij poëzij te zien in die, wel beschouwd, veelal prozaische werkelijkheden; eerst

nu vermogen wij eene besturende Meesterhand te erkennen te midden van al die bange bemoeijingen van zoo vele regenten en diplomaten; eerst nu kan ons Vaderland verrijzen voor onzen blik, ook *na*, ja *ten gevolge* van de zonsverduistering van 1618, ontzagwekkend voortschrijdend op de baan zijner heerlijke bestemming in de geschiedenis der menschheid. Maar de toenmalige staatslieden... te midden van de hitte van den dag hebben zij voor hunnen zuren arbeid geenen troost gevonden in eene poëtisch ware beschouwing van de lotgevallen van hun land.

Daniel Heinsius, wel geen regent, maar in de zaken zoo diep ingewijd, als de secretaris der politieke leden van de Dortsche Synode dit wel zijn moest, — na 1618 wordt van hem geen Hollandsche toon voor Holland meer gehoord.

En Hooft? Zijne Italiaansche reize en Italiaansche studiën leerden hem als het toppunt der kunst beschouwen, wat de hoofsche zeden aan het Hof van Ferrara, door het zwakke hart van Tasso bewonderd, van de poëzij gemaakt hadden.

Reeds om deze reden was hij de geschikte man niet om de ware grootheid van het Nederland der eerste jaren van de 17de eeuw te waarderen. Toen vervaardigde hij, behalve een paar historische treurspelen, die alles

behalve het tegenwoordige in een poëtisch licht stelden, in Nederlands taal een pastoraal drama van de soort dier gedichten, waarin de hofwereld, op de Italiaansche leest geschoeid, te Madrid en te Londen, laat staan te Parijs, zich afgespiegeld verlangde te zien, en het sluiten van het Twaalfjarig Bestand werd hem een text voor Italiaansche *concetti* in Hollandsche Alexandrijnen. — Maar sedert de wending van 1618, die hem zoo sterk tegen de borst moest stuiten, was minder dan ooit van den Drossaart echt Hollandsche historische poëzij te verwachten: want deze naam mag zijn zoogenaamde *Hollandsche groet aan den Prins van Oranje bij het beleg van 's Hertogenbosch* niet dragen. Immers dit bont en brommend gedicht, met woordspelingen en mythologie opgeluisterd, geeft niets te gevoelen van het treffende van een tijdstip in onze geschiedenis, waarin op het vernemen van de verrassching van Wezel Prins Hendriks woord gehoord werd tot den bode, die hem het bericht kwam brengen: „O mijn vriend, mijn zoon, is het zoo geschied? is het zoo? dan is het louter een werk van God en niet van de menschen." — In het lieve vers: „Schoon Prinsenoog, gewoon te flonkeren," der Prinses van Oranje bij het afzijn van Prins Frederik Hendrik voor 's Hertogenbosch toegezongen, is de dichter in zijn element: daar breekt

zich, gelijk bij hem zoo menigmaal, de gezonde natuur een baan door de gekunstelde manier; — maar die raad om het krijgsgevaar te ontschuilen, aan de verliefde Vorstin in den mond gelegd, mag hij historische poëzij heeten?

Dat Hugo de Groot, een man van een hoofd en een hart, zoo eenig ander, bekwaam om Hollands roemvolle taak en aard te vatten, Hugo de Groot, wiens staatkundige maximen, aan Hollands daden ontleend en tot handhaving van Hollands veroveringen uitgedacht, door eene vlucht als die der poëzij waren gekenmerkt, — dat die man door den staatsgreep van 1618 voor Nederland is verloren gegaan, het is bekend. Men meende Hugo de Groot te veroordeelen tot het verliezen van zijn land, en men veroordeelde het land om Hugo de Groot te verliezen. Evenwel, zoolang hij in den kerker van Loevestein gevangen zat, was de band tusschen hem en zijn land nog niet verbroken. Zelve drukt hij dit uit, waar hij schrijft: Mijn leed „wil ik mijn vaderland niet wijten, daar ik niet *van* mijn vaderland, maar *om* en *met* mijn vaderland lijde". En gevoelde hij zich niet door zijn hart gedreven om zijn *Bewijs van de ware godsdienst*, in die gevangenis geschreven, aan het Nederlandsche scheepsvolk toe te wijden met de toespraak aan het begin:

Trouwhartig Hollands volk, vermaard van menig eeuw,
Die nu al overlang de vlagge van den Leeuw
Doen vliegen hebt zoo ver de wind heeft kunnen dragen,
En uwen naam verbreid, zoo daar 't begint te dagen,
Als daar den avond rijst, — ja wijder zijt gegaan,
Dan zich de zon wel strekt door zijne dwarsche baan.

En deze nieuwe toespraak aan het einde:

Neemt niet onwaardig aan dit werkstuk mijner handen,
O des aardbodems markt! o bloem der Nederlanden,
Schoon Holland! laat dit zijn in plaats van mij bij u,
Mijn koningin! ik toon, zoo als ik kan, nog nu
De liefde, die ik heb altijd tot u gedragen,
En draag, en dragen zal voorts alle mijne dagen.

Maar toen hij, aan eenen levendigen inval zijner vrouw gehoor gevend, op het gevaar af van te schande te komen, den kerker ontvlucht was, die voor hem of eeuwig gesloten had moeten blijven, of eervol geopend had moeten worden, toen was de loopbaan gesloten, die Hugo de Groot als Nederlandsch-nationaal letterkundige zou hebben bewandeld.

Huyghens en Cats, de dichters-staatslieden bij uitnemendheid, — zij vooral bewijzen, dat sedert het tweede vierde der 17de eeuw degenen die 's Lands zaken kenden, daarin geenszins stof tot dichten konden vinden. De poëzij in plaats van hun eene verheerlijking te

zijn van het aardsche leven in zijn ganschen wijden omvang, eene openbaring van iets goddelijks, allereerst in het streven en lijden van volken en Staten, was hun eene verpoozing van het vermoeijende, eene verademing van het beknellende openbare leven. Zij was hun een spel, eene letteroefening. Op hen is toepasselijk wat Hooft reeds van Italie geleerd had en in zijne Granida aan Dorilea in den mond legt:

> Wanneer de hövelingen
> Een vrolijk liedje zingen,
> 't En is van vreugde niet;
> Maar 't is om het verdriet,
> Daar 't hart af wordt gebeten,
> Een weinig te vergeten.

Niet dat de poëzij eenen Huyghens en Cats slechts scherts was, o neen! zij achtten zich wijzen in hunne dichtoefenende afzondering op Hofwijk of Zorgvliet; maar om het contrast te overwinnen tusschen de deels burgerlijk-zedelijke, deels hoofsch-gekunstelde wereld hunner poëzij, en de groote ware wereld, waarin de lotgevallen der volken door vorsten en staatslieden geleid worden, zoo ver brachten zij het nimmer. Op dat duizelingwekkend tooneel hield hen geen geloof staande, als in Willem I en Oldenbarnevelt geweest was; in hunne brave natuur en in het gevoel van hunne ver-

plichting als edellieden vonden zij daar een richtsnoer hunner daden; — doch konden zij dien maalstroom van zorgen, dat Babel van veinzerij, hetwelk men het staats- en hofleven noemt, soms ontvluchten, dan eerst waren zij gelukkig. Maar juist daarom schoot dan ook Cats, behalve zijne onpoëtische emblemata, niet veel meer over, dan, als ware het op het voetspoor van het proza van Vader Caussin, de verschillende menschelijke levenstanden breedsprakig in rijm te behandelen. Juist daarom zien wij Huyghens zich zoo menigmaal aan de poëzij bezondigen, en in plaats van den sluijer der Gratiën te weven, dien oplichten om ons walgelijke naaktheden te vertoonen. Want wie de groote wereld noodwendig aan een ijdel en vaak misdadig spel overgeleverd waant, vertwijfelt aan den mensch, en is buiten staat hem steeds met een oog van geloovige liefde en achting te aanschouwen.

En toch wat zouden, bij meer geloof in hunne staatkundige beginselen, een Huyghens en een Cats een verheffenden vaderlandschen toon hebben kunnen aanslaan! Het is alsof zij ons daarvan een proef hebben moeten leveren. Een enkel maal hebben beiden, in hagchelijke omstandigheden, begrepen, dat het land niet te behouden was zonder een herleven van den

ouden moed, die Neerlands redding aangebracht had uit zee, en — zij richtten tot het bootsvolk eene tot dapperheid ontvlammende taal. Bij den dood van Prins Maurits, toen het de vraag was of de elementen, die deze Vorst beteugeld had, de Staten met hunnen nieuwen Prins gehoorzamen zouden, sprak Huyghens de matrozen in hun eigen taal aldus aan:

Mouring, die de vrije schepen
  Van de Zevenlandsche buurt,
Veertig jaren, onbegrepen,
  Onbekropen, heeft bestuurd;
Mouring, die ze, door de baren
  Van zoo menig tegentij',
Voor de wind heeft leeren varen,
  Al en was 't maar wind op zij;

Mouring, schipper zonder weergâ,
  Die zijn onverwinlijkheid
Waar de zon op, waar zij neer ga,
  t' Aller ooren heeft gepreit;
Mouring, die de zee te nauw hiel
  Voor zijn zeilen en zijn want,
Die de vogelen te gauw viel,
  Al bezeilde hij maar 't zand, —

Mouring was te kooi gekropen,
  En den endelooze slaap
Had zijn wakker oog beslopen,
  En hem, leeuw, gemaakt tot schaap.

Reeders en matrozen riepen:
»Och! de groote schipper, och!
Wat zou 't schaân of wij al sliepen,
Waakte schipper Mouring nog.

Schipper Mouring!... maar ge legt er,
Maar ge legt er, platgeveld,
Stout verweerer, trotsch bevechter,
Bei' te zeewaart en te veld.
Kijk, de takels en de touwen
En de vlaggen en het schut
Staan en pruilen in den rouw, en
Altemalen in den dut."

»Dutten?" sprak mooi Heintje, »dutten?
Stille, maats! een toontje min!
Dutten? wacht, dat moet ik schutten:
Bin ik anders, dien ik bin.
'k Heb te lang om Noord en Zuijen
Bij den baas te roer 'estaan;
'k Heb te veul gesnor van buijen
Over deuse muts zien gaan.

'k Zal 't hem lichtelijk zoo klaren,
Dat ik vlaggen, schut en touw
En de maats, die met me varen,
Vrijen zal van dut en rouw.
Reeders (Jouwer Liefde mien ik
Die van ver op 't kussen vicht),
Wilje'r an? kedaar! jou dien ik,
Jou allienig, bij dit licht!"

»Weeran!" riepen de matrozen,
»'t Is een man of 't Mouring waar'."

En de Reeders, die hem kozen:
»Weeran! 't Is de jonge vaêr!"
Heintje peurde straks aan 't stuur, en
Haalde 't anker uit de grond:
't Scheepje ging door 't zeesop schuren,
Of er Mouring nog aan stond.

Twaalf jaren later moest het pleit beslecht worden, of wij ons de heerschappij der zee zouden laten ontvallen, of ze tegen Engelands toorn, over het verdeelingstraktaat van de Zuidelijke Nederlanden tusschen ons en Frankrijk ontstoken, onder de nieuwbenoemde Admiraals Maarten Harpertszoon Tromp en Witte Corneliszoon de Witt, zouden handhaven. Toen was het Cats, die datzelfde scheepsvolk dus toesprak:

Zeehelden, wakker volk, pekbroeken, rappe gasten,
Op! rukt nu wederom de vlaggen van de masten;
Gaat, jaagt eens op een nieuw de Spanjaard over boord,
En haalt eens wederom wat gij ter zee verloort.
't Is lang genoeg gegeeuwd, 't is al te lang geslapen;
Komt wordt eens wat je waart en als je zijt geschapen.
De zee en haar gevolg daar zijt ge toe gewend;
Daar is uw eigen huis, uw eigen element.
Al wat op aarde leeft, al wat er is geschapen,
Dat kent zijn eigen kracht, en weet zijn eigen wapen,
Ja, weet wat hem gemak of eenig voordeel doet,
En hoe het naar den eisch zijn vijand krenken moet:
De leeuw vecht met de klaauw, de stier gebruikt den horen,
Het paard slaat met den voet, een haan met felle sporen;
De zee is uw geweer: gebruikt daar uw geweld,

Daar is geen twijfel aan, de Spanjaard moet geveld.
De zee die heeft u eerst den vrijen hals gegeven,
De godsdienst ingevoerd, den Spanjaard uitgedreven;
De zee die heeft u eerst den vijand leeren slaan;
De zee maakt u gevreesd ook bij den Indiaan;
De zee brengt voordeel in, en bouwt hier groote steden;
De zee verrijkt het land, en dat in verre leden;
De zee maakt dat het land den vijand overwint:
Gij daarom bouwt de zee, zoo gij het land bemint,
En valt dan aan het werk met onversaagde zinnen,
Gij zult gewissen buit, groot lof en eere winnen:
Want als naar rechten eisch de Leeuw de benden leidt:
Daar is geen twijfel aan: de zege is bereid.
Tromp gaat u heden voor; hij trompt met alle krachten,
En roept u naar de zee, en stort in uw gedachten
Een lust om wèl te doen, een ijver voor het land,
Waarvan zijn innig hart en al zijn wezen brandt.
Gij, let op zijn bedrijf, en let op zijn bevelen;
Hij zal u naar de kunst met ijzer leeren spelen,
En kaatsen met het staal, ja leiden aan den dans,
Daarbij geen vrouw en dient, maar niet als flukse mans.
Maar gij, o dapper held, en leider van de benden,
Die haar geduchten schrik naar Oost en Westen zenden,
Kom, toon ons op een nieuw, dat Holland weder leeft,
Dat Holland boven ligt en op de baren zweeft.
Ziet hier een wakker man; die niet en zal bezwijken,
Die niet en is gewend voor iemand ooit te wijken,
Die wordt u toegevoegd om met gemeene kracht
Te doen al wat de Staat van uwe daden wacht.
Gaat, gaat, manhaftig paar, van duizend uitgekoren,
Gaat, richt eens weder op wat scheen te zijn verloren;
Gaat, dondert met geschut, bezet de Vlaamsche kust,
En toomt de Spaansche pracht en ongetoomde lust.
Maakt, dat de koopvaardij de stroomen mag gebruiken;

Maakt, dat de visscherij de netten mag ontluiken;
  Maakt, dat de rijke zee met haar geheele strand
  Een zegen overal mag storten over 't land.
Nu, mannen, 't is genoeg, en waarom meer geschreven?
Uw namen doen alreê de Vlaamsche kusten beven.
  Wel, fluks dan aan het werk, gij zijt er toe genood:
  Zoo gij de zee bevaart, het land is buiten nood.

Dat is hartige taal. Ware het water, evenzeer als in de eerste tijden van den oorlog, aan de lippen gekomen, en had de nood hen het spel der ijdele menschen leeren voorbijzien, er is geen twijfel aan (zeggen wij op onze beurt): in een Huyghens en Cats zou de oude geest zich niet onbetuigd gelaten hebben. Maar, wij zagen het, nu de diplomatie de hoofdrol in handen had gekregen en de wereld scheen te regeren, schoot hun geest te kort, en zoo er een vaderlandsche toon zou klinken, moest men dien niet van de ingewijde staatslieden, maar van dichters van lageren rang verwachten. Maar ook dezen (en met die uitdrukking: dichters van lageren rang, bedoel ik meer bepaaldelijk dichters van minder aanzien en invloed in den Staat), ook dezen lieten zich niet allen noch altijd hooren: want ook de Decker, een werkelijk dichterlijke geest, een dichter van hoogen rang, ook de Decker zweeg. De gebeurtenissen van het tweede vierde der 17de eeuw bezong hij

niet. Eerst met den Engelschen oorlog, toen hij reeds meer dan veertig jaren oud was, gevoelde hij zich opgewekt om uit den naam van »'t vrije Nederland" de Nederlandsche "Zeehelden" tot inspanning van de uiterste krachten tegen den onrechtvaardigen vijand op te wekken, in een gedicht, waarin enkele schoone regels voorkomen, doch dat zonderling verflaauwend eindigt, alsof de dichter aan zijn recht twijfelde:

> Maar 't is genoeg: waar word ik heengedreven?
> Mijn helden, waar, waar of mijn reden loopt?
> Ik was verrukt, gij moet het mij vergeven:
> 't Is al te lang het willig ros genoopt.

Voorts bezong hij nog: "de Sont en de Oostzee (in 1658) ontboeid" door onze Vloot onder Jacob van Wassenaar-Obdam, en "de troonsbestijging van Karel II van Groot-Britannië". Maar de toestanden waren den dichter niet klaar genoeg om, stout op hooger inzicht en goddelijk recht, in die verhevener sfeer hetzelfde meesterschap te ontwikkelen, dat hij bij de opvatting van het bijzondere leven aan den dag legt.

Minder nog mocht men van een Westerbaen verwachten, waar hij de lotgevallen van het vaderland tot een voorwerp zijner verzen koos. Zijn gedicht op den Westfaalschen vrede is niets dan een opgesmukte welkoms-

groet aan den aangebroken *Dag* des vredes. Al te breed meet de dichter de inwilliging uit, waartoe zoo groot een koning, als die van Spanje, tegenover onze geringheid gekomen was, en ten slotte komt zijn dichten hierop neder: wanneer nu de predikanten zich slechts tot de godsdienstige belangen bepalen, en de ingezetenen zich recht onderdanig onder hunne Overheden schikken, dan zal alles welgaan. — Van zulk een gehalte is Westerbaens patriotisme. — Trouwens, dat de Westfaalsche vrede, dat werk van beginselooze transactie, geene dichterlijke ingeving wekte, kan ons niet bevreemden; — maar als hij geene ingeving ervaart, dan zwijgt de ware dichter. Dát was Westerbaen slechts op een bepaald gebied, het tamelijk laag gelegen gebied der dartele poëzij. Zijne gedichten tegen de Contraremonstranten en hunne staatkunde zijn bitse uitvallen of prozaïsche reclamaties tegen het gebeurde met zijn vrouws schoonvader (hij was gehuwd met de weduwe van Reinier van Oldenbarnevelt) en even prozaïsche vertoogen tegen de leer van Calvijn. Voorts bezingt hij onbeduidende zoo wel als beduidende vaderlandsche stoffen, doch altijd onbeduidend, en bij den eersten Engelschen oorlog vermag zijn vaderlandsche zin slechts te schelden tegen Engeland. Het gedicht, namelijk,

getiteld *Hollands vloek aan het Parlementsche Engeland*, begint en eindigt met:

Verduiveld Engeland, en gij, vervloekte nest
Van tijgers en harpijen,
Zoo geef de Hemel u, door zoo veel bloeds gemest,
Tot een verdoemde prooi der helsche Razernijen!

Wat zal ik Ampzing vermelden, die waarlijk niets meer is dan een rijmkronijkschrijver in Alexandrijnen? Of Zevecote, wiens *beleg en ontzet van Leiden* slechts gedramatiseerde elegische gedichten mogen heeten, en wiens zang op Prins Maurits dood, zich tot algemeenheden bepalend, bewijst, hoe weinig hij den man en den toestand kende. Wat er met en door dien Vorst geschied was, het zou een weergalooze stof hebben opgeleverd voor een tafereel in de manier van den grooten florentijnschen dichter van de 13de eeuw. Doch een' Dante heeft Nederland niet bezeten.

Maar ik mag niet nalaten hier aan een paar dichters meer bijzonder de aandacht te wijden. Ik bedoel Revius en Starter. Wanneer wij den eerste noemen [1],

---

1) Prof. v. Vloten heeft zich door de onlangs bezorgde heruitgave en behandeling van eenige *uitgelezen zangen en dichten van Revius* bijzonder verdienstelijk gemaakt. *Klass. letterk. Pantheon*, bij Roelants, te Schiedam, 1863.

weten wij niet, of wij het meer een geluk, dan een ongeluk moeten achten, dat wij in hem een dichter aantreffen, die geen staatsman was. Immers, ware hij dit geweest; ware hij ingewijd geweest in de ware toedracht der zaken, voorzeker zou hij op het ontzet van Bergen op Zoom in 1622 geen zoo zangerig danklied vervaardigd hebben, als wij thans van hem bezitten. Wie toch, die de handelingen van Prins Maurits in die jaren doorgrondde, en wist, hoe opzettelijk hij toen Spinola's leger gespaard heeft, zou hem met Revius hebben toegezongen:

Wie is uws gelijke? In goedheid zoo rijke,
O Jezus, als gij?
Wie staat zoo getrouwe, Als 't bloed van Nassouwe,
Gods kinderen bij?
O! vader der landen! O! schrik der vijanden!
God geev' u zijn Geest!
O vijand! kom mergen Weer pogchen voor Bergen:
Gij zijt er geweest.
Gods zone wil loven, Gods zoon van hier boven
Heeft wonder gewrocht;
Hij heeft door Oranje Den hoogmoed van Spanje
Ter schanden gebrocht!

Niet door Oranje ditmaal, maar door de onverdroten aanmoediging, die Holland aan het garnizoen te beurt deed vallen, heeft Bergen op Zoom al de inspanning van den

belegeraar vermoeid, en al zijne hulpbronneu uitgeput. De komst van Maurits zonder doel om slag te leveren diende slechts om de schande van Spinola's aftocht te dekken. Onze staatslieden bezongen dan ook de gebeurtenis niet, ofschoon ze dichters waren. Die ze bezongen, waren geene staatslieden, in het geheim der zaken ingewijd. Niet dat er niet reeds vóór het Twaalfjarig Bestand groot verschil tusschen Prins Maurits en Oldenbarnevelt zou bestaan hebben, en dat derhalve ook Vondels lofverheffing in den bovenvermelden Hymnus niet aan bedenking onderhevig zoude zijn; maar toen gaf de geest en de staatkunde van Willem I, door 's Lands advokaat voortgezet, nog zegevierend den toon. Wie den Prins toesprak, zoo als Vondel het deed, behoefde zich niet te misleiden of te bedriegen, gelijk Revius later, maar bewees hem ware hulde, en verplichtte hem tot de edele taak om de heerlijke zaak dezer Landen te dienen.

Schoon is het bevrijdingslied door Revius Amerika toegezongen, toen de Hollanders met de verovering van Bahia den voet op den bodem van Brazilie gezet hadden; edel de verwachting dat Amerika thans veroverd zou worden door den zoon Gods, die haar reeds door zijn bloed tot zijne bruid had verkoren, voordat zij zijnen naam immer had gehoord. Maar weet men daarbij,

welk een woeste hoop die verovering tot stand bracht om ze straks door eigen bandeloosheid en brooddronkenheid weder te verliezen; bedenkt men, hoe weinig baats onze vrijheid en ons Christendom aan Brazilie beloofde, dan vraagt men den dichter onwillekeurig: wist gij zulks niet, of, zoo gij 't wist, hoe kondt gij zoo dichten? En men denkt terug aan Vondels Hymnus, die van de vestiging van ons gebied in de Oost-Indien gewaagt, doch daaraan een spoorslag ontleent, niet om die landen te bekeren, maar om ons zelven te verootmoedigen, en het verworven goed niet zelfzuchtig te beheren: bracht men die les in praktijk, dan volgde de bekering der heidenen van zelf.

Gelukkig het zalig vertrouwen en de luchthartigheid van hen, die de elementen, met welke men arbeidde, niet te naauwkeurig kenden, en de verantwoording van het beleid der zaken niet droegen, noch de onuitsprekelijke zorgen ondervonden om de uitrusting der legers en der vloten, naar Oost en West bestemd, te bekostigen. Slaagden zulke ondernemingen, dan konden zij, die ze beraamd hadden, niet anders dan God in stilte danken voor den zuur gekochten voorspoed. Maar wie de zaak op eenen afstand aanschouwde, kon zingen en luide danken, of ook wel pogchen en schertsen, al was

hij ook een Contraremonstrantsch predikant, gelijk Revius. Vandaar zoo menig waarlijk goedgeluimd en bewonderenswaardig zangerig lied van den genoemden dichter, zoo als bij voorbeeld dat gedicht, waarin hij een postiljon sprekend invoert, uitgezonden om Graaf Johan van Nassau op te sporen, die, aan de zijde onzes vijands strijdend, na zijne nederlaag in den scheepstrijd in het Slaak, zoek scheen geraakt te zijn. Enkele koepletten wil ik u niet onthouden:

Ik moet rijden, ik moet jagen
Om naar Grave Jan te vragen,
  Die of levendig of dood
  Wordt gemisset uit zijn vloot.
Hoort toch, hoort, gij goede luiden!
Kunt gij het mij niet beduiden?
  Hebt gij niet vernomen van
  Den verloren Graaf Johan?

. . . .

Spanjaards en Italianen
Van de nieuw gerichte vanen,
  Die nog zwemmet binnendijks,
  Met de knevelen vol slijks,
En vast roepet: miserere!
Weet gij niet van uwen Heere?
  Hebt gij niet vernomen van
  Den verloren Graaf Johan?

. . . .

Is hij weg? 't is om te klagen!
Wie zal nu de boeren plagen?

Of den armen onderdaan
Dwingen naar de mis te gaan?
Is hij weg? wat duizend schanden!
Wie zal nu de Veluw branden?
Hebt gij niet vernomen van
Den verloren Graaf Johan?

. . . .

Wandelt hij ook onder 't water
Met den kostelijken pater?
Is hij ook gereisd van hier
Met een trap naar 't Vagevier?
Zou de bloed ook loopen dwalen,
Om nieuw vuurwerk daar te halen?
Hebt gij niet vernomen van
Den verloren Graaf Johan?

Menschenvisscher, die te Romen
Duur verkoopet uwe vromen,
Komt eens hier en spant uw net,
Of gij hem daarin bezet!
Hier zijn overal te zoeken
Visschers met fluweelen broeken:
Hebt gij niet vernomen van
Den verloren Graaf Johan?

Hoort, Philips en Ferdinande,
Zendt niet meer in dezen lande
Een zoo snooden Mammeluk,
Of u naakt meer ongeluk:
God is met de Nederlanden!
God brengt Oostenrijk te schande!
Hebt gij niet vernomen van
Den verloren Graaf Johan?

Zulk eene poëzij derhalve verschafte ons de argeloosheid van zulk een dichter. Maar, mogen wij vragen, is dat nu de dichterlijke verheerlijking van dien bangen strijd, om de hoogste goederen der menschheid gevoerd, eenen strijd, toen te banger, omdat het doel beneveld en de weg, die er heen voerde, onzeker geworden was?

Doch niet altijd dichtte Revius op denzelfden trant. Heeft hij wellicht aan den eisch eener dichterlijke verheerlijking der geschiedenis zijns tijds voldaan, waar hij Pindarus (zegt hij) nabootsend, de vermeestering van 's Hertogenbosch bezingt? Verre van daar. Waar hij dichter zijn *wil*, en niet bloot zijn natuurlijke ader laat vloeijen, daar heeft hij zijn tooverstaf verloren, en de verzen, die hij schrijft, missen alle harmonie van inhoud en vorm: een voldoend bewijs, dat hij zijn onderwerp niet in het vereischte licht zag gloren: immers het onderwerp in dat licht gezien, doet (naar de Deckers woord)

> . . . . zijn gedichten kracht ontvangen,
> En maakt zijn schoone maatgezangen
> De schoonheid hunner stof gelijk.

En nu Starter! Doet hij beter recht weervaren aan de verhevenheid der stof? Of openbaart hij ten minste een even goede luim of een even trouwhartig geloof, als

Revius? Noch het een noch het ander. Slechts de liefde leerde Starter zekere vaardigheid tot dichten; maar ware poezij leerde zelfs zij hem niet: de echte kunst adelt alles wat zij aanroert, en Starter is te vaak gemeen. — Maar nu zijne vaderlandsche gedichten? — Graaf Willem Lodewijk, Stadhouder van Friesland, prijst hij met zulke algemeene uitdrukkingen, als slechts diegeen kan bezigen, die zich bewust is, dat aan zijnen lof niet veel waarde te hechten is. Zijne lijkklacht op dien Vorst, wij zeggen het zijnen aanprijzer Prof. van Vloten na, is een berijmd verslag van 's Graven leven. Zijn gedicht, den Amsterdamschen schutters, in 1629 naar Zwol uitgetrokken, toegezongen, is evenzeer een berijmd verhaal van dien uittocht, waarbij het onbeduidendste zelfs niet onvermeld blijft, — alles voorafgegaan door de prozaische uiteenzetting der gronden van den tegen Spanje aangevangen en in 1621 hervatten strijd, naar de voorstelling van den gemeenen man. Slechts zet het telkens terugkomende:

Als 't land gevaar lijdt, is elk burger een soldaat —

op de wijze, den Vlaamschen rederijkers afgezien, aan het redenerend gedicht eenige bevalligheid bij. Het gedicht op het ontzet van Bergen op Zoom is eene aan-

houdende snorkerij in verzen, wederom bij wijze van refrein afgewisseld (want hier brengt werkelijk de herhaling eenige afwisseling aan), afgewisseld, zeg ik, door den regel:

Als God ons staat beschut, geen vijand kan ons deren.

Stelde Starter zijner dichtkunst geene hoogere eischen, dan kon hij, gelijk hij werkelijk aanvankelijk deed, eenen avontuurlijken aanvoerder van losbandige huurlingen, als Mansfeld was, tot den held zijner zangen kiezen, hetgeen een eenigzins bescheiden dichter niet mogelijk geweest ware. In den *triomfwagen van Willem I* mist men evenzeer alle poëzij. De *lofzang van zijn Prinselijke Excellentie Maurits van Nassau* schijnt eer een grap, dan een ernstig gemeend lofdicht. Hoort zelven:

Weest nu; o Bataviers! niet slof
In 't zingen van uw Veldheers lof;
Want gij (naast God) uw hoop moogt bouwen
Op de vlijt van den Prins van Nassouwen,
Die u eert, die u hoedt, die u helpt, die u dient,
Die u toeft, die u troost, die u mint, die u mient, [1])
Die u schut, die u stut, die u vrijt,
In den strijd, in den storm, van de list, van de macht,
Van de roem, van de roep, van de trots, van de pracht,

---

[1]) d. i. *meent, welmeenend lief heeft.*

Van de vrees, van de spot, van de spijt,
Dien u uw vijand wreed
Hoogmoedig eertijds deed,
Daar hij nu met smaad, met schimp, met schande
Moet ontruimen uwe landen.

En zoo gaat het door nog vier zulke koepletten voort. Zijn gedicht, getiteld *Amnestia, vermanende de inwoners der Vereenigde Nederlanden tot eendracht en vergetelheid van al de bitterheden, die onder den naam van Remonstranten en Arminianen etc. in hunne harten geherbergd zijn geweest en nog zouden mogen wezen*, besluit hij met de regels:

God geef, dat dit gedicht de menschen sticht in 't leven,
Zoo heb ik nutter dicht mijn dagen niet geschreven.

Meer behoeft men niet om een billijk oordeel over die rijmen te vellen [1].

Maar waren er in Nederland dan slechts dichters van minderen rang om de groote gebeurtenissen van hunnen tijd te bezingen? Zweeg dan ook Vondel, wanneer hij hij niet bestrafte of schimpte? — Daartoe was Vondel te

---

1) Men is Prof. van Vloten dank verschuldigd wegens de keurige uitgave van Starter, bij L. E. Bosch en Zn. te Utrecht, 1864.

zeer dichter: daartoe had hij het zoete zijner kunst te zeer gesmaakt, en had hij, zoo goed als Huyghens en Cats, eene verheffende verpoozing te zeer noodig, niet, zoo als genen, van de beslommeringen van het staatsmansleven, maar van de zorgen en de nederdrukkende bemoeijingen van het koopmans- of ambtenaarsberoep; daartoe „waarden hem de Muzen des daags en des nachts te zeer door de zinnen", de Muzen, om wie, zegt hij,

Om wie ik 't leven lieve, en zonder welke ik niet
De majesteit der zonne aanschouw als met verdriet.

Zijne kunst won hem vrienden, en die vrienden verwierven van hem licht eenig lied, en de wisselingen op het groote tooneel der wereld binnen en buiten zijn land, de groei en de bloei zijner woonstad, hielden zijne aandacht bezig, en het was van zijne gave niet te veel gevergd, zoo die verscheidenheid van onderwerpen een vloeijend of statig lied van hem verlangde. Zelden verloochende zich zijn rijke geest en zijn kunstvaardig talent. En zoo hij zich aangordde om eene der gebeurtenissen te bezingen, ook door de vroeger gemelde dichters behandeld, was het wel te wachten, dat Vondel het kenmerk van zijn hoogeren geest op zijn werk zou drukken. Het rechte oog, het is waar, kreeg hij op

de geschiedenis zijns lands niet terug. Maar zag hij de voor het gros verborgen schoonheid der werkelijkheid niet in; hij was te groot om zich met de gemeene werkelijkheid te vergenoegen en haar met valschen pronk te tooijen, of met min of meer onwaardige luim te bejegenen. Had zijn naaste vaderland, de Republiek der Vereenigde Provincien, sedert den val van Oldenbarnevelt, zijne eerste liefde verraden, hij bleef de liefde voor zijn vaderland in ruimeren zin, voor gansch Nederland, Noord en Zuid, hij bleef de hoop van sommigen onder de overwonnen partij der Remonstranten getrouw, eene hoop gericht op vrede en verzoening tusschen de gescheiden deelen van één geheel. Wierpen de beide helften van het verscheurde Nederland elk haar juk af, de Noordelijke helft het juk der Contra-remonstranten, de Zuidelijke dat der Spanjaarden, zoo was, docht hem, verzoening mogelijk in den schoot eener nationale Katholieke Kerk. Hij deinsde niet terug voor een openlijken stap, en, ten laatste tot de Katholieke Kerk overgaande, deed hij, tot ergernis zijner voorzichtige staatkundige vrienden, openbare belijdenis van de hoop, die hij koesterde. Frederik Hendrik was de man, aan welken hij de vervulling van zulke wenschen vastknoopte. Was hetzij het Noorden, hetzij Spanje, eenmaal afgestreden, en door een schitterend wapenfeit aan eene der beide zijden de an-

dere tot inschikkelijkheid gebracht, dan zou men zich tot vrede kunnen verstaan; Spanje zou met eere uit den wanhopigen strijd kunnen geraken door aan den Prins hare rechten over te dragen, en het Noorden zou zich, om den wil des vredes, den afstand der soevereiniteit aan denzelfden Vorst kunnen getroosten, die dan, als „het voorbeeld van gansch Kristenrijk" heerschen zou over onderdanen in het genot eener waarachtige vrijheid van geweten. Zoo won Vondel een ideaal standpunt om Frederik Hendrik met zijne gemalin in menig gedicht met klanken te begroeten, zijner heerlijke dichtgave volkomen waardig, en hemelsbreed verschillend van wat wij van die andere dichters vernamen. Van het vele schoone kan ik slechts enkele proefjes aanhalen.

Reeds dadelijk bij de aanvaarding van het bewind door Frederik Hendrik zingt hij vertrouwend en blijde:

Meer eendracht wordt gespeurd, meer liefde en minder haat.

Hij acht den Prins bestemd

om onzes tijds gebreken
te heelen

en, na eene uitnemende voorstelling van het voorgevallene bij den slag van *Nieuwpoort*, gaat de dichter dus voort:

. . .

Indien ik volgen zou het spannen uwer tent,
Uw tochten wijd en zijd, de steên van u berend,

Haast waar ik afgemat: 't vernoegt mij nu, van verre
t'Aanschouwen 't blikkeren van uwe opgaande sterre
O, Hollands eenge hoop in velerlei gevals!

Na evenwel eenige wapenfeiten van den Prins te hebben opgehaald, gedenkt hij des Prinsen huwelijk met de schoone Amalia van Solms en levert het eerste der verschillende warm zinnelijke, maar toch kuische tafereelen, die hij van 's Prinsen huwelijksmin gemaald heeft. Hij spreekt van »'t aanminnig wezen" der Vorstin,

'tWelk dezen roem alleen voor veel Vorstinnen erft,
Dat aller-Prinsen doel in zijn beschouwen sterft,
En met de lippen leest uit leliën de rozen,
Die op haar kaken frisch van levend purper blozen.
O, eer van 't Huis van Solms, die Holland heil belooft,
En weeldrig in uw schoot den grooten veldheer stooft,
Wanneer hij uit den slag bezweet komt ingereden,
En 't harnas nu ontgespt aan zijn vermoeide leden;
Omhels uw bruidegom, gij, prinselijke bruid!
Zoodat er rijz' eerlang een nieuwe Oranje-spruit,
Daar 's vaders hart in leev'.....

En dan is het schier een gouden eeuw, die hij schildert, waar hij den zegen vermeldt, die de ambtsaanvaarding van Frederik aan het land belooft:

'tGeen olie is de wond, dat is hij onzen Staat;
Hij dempt wraakgierigheid, die lange was aan 't bloeden,
En strengelt liefelijk der burgeren gemoeden,
En murwt het steenen hart, en levert het gedwee,
En lokt en wenkt van nieuws den zegen uit der zee.

Koophandel wakkert weêr, die trager scheen en luijer,
De koe belooft meer rooms uit haar gezwollen uijer,
En treedt tot aan den buik in 't frissche klavergras,
En d'akker zeit ons toe een heerelijk gewas
En rijken overvloed met volgepropten hoorne.....

Welhaast zal onze vijand weder om vrede komen smeeken: dan „knoopt men den band des vredes":

Waar vrede is, daar is God.
Ik zie 't verbond gemaakt; het volk wordt goedertieren;
Ik zie de vredefeest op speeltooneelen vieren;
Ik zie de vredevlam, die drift van wolken lekt;
Ik zie, hoe als een kleed de vrede 't land bedekt.
Ik hoor Vorst Frederik van alle tongen roemen;
Ik hoor hem vrederijk en vredevader noemen.
Ik smaak zijn goedigheid; ik voel zijn heuschen aard;
Ik riek den zoeten reuk van vrede, die hij baart.....

De geboorte van den zoo vroeg reeds verbeiden Oranjespruit doet den dichter het liefelijke den Haag in den liefelijksten tijd van het jaar op zijne liefelijkste wijze vergunning vragen

Om haar Prins Willems wieg en boortedag te eeren
Met lieflijk maatgezang: zang, boeister van 't gehoor;
Zang, die de ruwste ziel lokt spelen buiten 't oor.

De mythologische personen, Mars, Venus en de Minnegoodjes, die hier optreden, zijn geen doode gestalten: neen! zij leven en lagchen, bezield door de god-

delijke luim, met welke de dichter ze opvoert. — Hoe weelderig moet de dichterlijke geestdrift zijn, waar zij verzen ingeeft, als die, in welke Vondel, het ontzet van Bergen op Zoom gedenkende, het riviertje verheerlijkt, waarnaar die plaats den naam heeft:

Zoom, die gekarmozijnd in 't laauwe bloed van d'Iber,
Door Bergens vesten bruist, zoo trotsch als ooit de Tiber,
Toen Rome zinken zag den hoogmoed van Tarquijn;
Zoom, die van Nassaus roem zal eeuwig tuige zijn.

Of waar hij den morgen maalt, die Amalia na eenen slapeloozen nacht uit hare schoone Oranjedroomen doet opschrikken:

Toen nu verdreven was 't saffraanlicht van Auroor,
En dat de Vijver van den Hove met den gloor
Der zon was overspreid, die op het water beefde
Met stralend spiegelgoud, dat in 't kwikzilver leefde.

Tot zelfs de uitvoerige beschrijving der tafereelen van het borduurwerk der Vorstin vermoeit ons niet, afgewisseld met de opmerking, dat, waar in den afgemaalden held de gelijkenis haar treft met haren beminden Prins, zij „het naaldwerk dikwerf kust:"

. . . . . de liefde is toch niet vrij
Van zulke tederheid en zoete afgoderij.

Doch waar zou ik eindigen, zoo ik het geheele, aan

schoonheden zoo rijke gedicht op deze wijze wilde ontleden? Toch enkele trekken! Het jaar van Amalia's zwangerschap heeft om harent wil een zachter lente en heerlijker bloemenpracht. Dit denkbeeld ontsteekt den dichter van een wonderlijke bloemenliefde. Als het ware in bloemen geboren, en, volgens zijn dichterenaard, als een bij, op bloemen azend, wenscht hij in bloemen begraven te worden. Nimmer zijn de bloemen gloeijender bezongen, dan door dezen onzen Hollandschen zanger. Zijn gedichten doen ons onze schilders, gelijk onze schilders zijne gedichten beter begrijpen, en elk zijner trekken openbaart ons een karaktertrek van ons volk in die eeuw. — En dan de beurtzang van dien boer en boerin, tot de vorstelijke kraamkamer toegelaten, met het refrein:

Zoo, kleene knaap! verzacht de zorgen uwer moeder,
Terwijl uw vader ligt te velde als 's lands behoeder.

Ook in dezen beurtzang treft ons de beschrijving der door den dichter gehoopte gouden eeuw:

Prins Willem brengt ons weêr te voorschijn de oude tijen.
'tIs bruiloft in de weî, 't is boter tot den boôm.
De koe is klaverkiesch; de Hemel druppelt room.
Onz' fuiken zijn vol visch, dat merkt men aan 't gespartel;
De leeuwrik kwinkeleert; onz' kalvers springen dartel.
'tIs vrede in onze buurt; geen mensch benijdt den aâr.

Men brandmerkt niemand meer voor schelm, voor landverraâr.
Geen schouten en beslaan de rijmers meer in boeten;
Deze edele Prinses kan allen druk verzoeten.

. . . . ,

Ik zie den tijd te moet, dat Willem zal te paard
Op Spanjaarts rennen aan.....

. . . .

Of boven Lillo slaan zijn schipbrug over 't Scheld,
En gaan zijn Burggraafschap verovren met geweld.

Zoo licht denkt deze Amsterdammer over de aanhechting van Antwerpen: want hem is de hereeniging met het Zuiden en de machtsuitbreiding van het Huis van Oranje geen schrikbeeld, maar eene vurig gewenschte uitkomst. — Het bericht van 's Prinsen geboorte wordt den Koning van Spanje aangezegd, in gezelschap van den Aartsbisschop van Toledo in het Escuriaal peinzend met het oog op een kolossalen aardkloot, de afbeelding van zijn op alle punten door Holland bedreigd wereldgebied, en dwingt hem den uitroep af:

Best gun ik Holland vrede, en zoek *den Vorst te paaijen.*

Waarlijk het Huis van Oranje is onzen dichter een nieuw geslacht van Augustussen, en *hij* is hun Virgilius. Zijne verbeelding, die de gedroomde toekomst legt in den mond van Urania,

Ziet Willem keeren van Castiljens nederlagen,
En zitten gelaurierd in God Augustus wagen.

Voor de toekenning van den naam en de eigenschappen eens Gods deinst hij evenmin als de Romeinsche Virgilius terug:

Gij, 's Gravenhage! zult op Willem moedig zijn;
Gij zult uw voedsterling met eedle borsten koesteren,
Hij, goedertieren God, zijn voedster weer zal voedsteren;
Zoo zal zijn moeder ook,....
. . . .
... wie 't gebeurt, twee Goôn te kussen en te omhelzen
Met geurig rood koraal en wit bezield albast,
Gelijk 't een Vorstenbruid en Prinsenmoeder past.

In het Oranje-meilied heerscht dezelfde gedachte:

O, hoe zalig is 't te duiken
Onder den Oranjeboom,
Bij een kristalijnen stroom
Gouden appelen te pluiken,
En te ruiken geur en lucht
Van die schoone Oranjevrucht!

. . . .

Zijt ge schuw voor eenig ondier,
Voor een adder of een slang,
Weest voor geen venijnen bang,
Duikt in luwte voor de zon hier:
Hier zijn alle beesten tam,
En de wolf gelijk een lam.

Maar indien Hollanders vragen,
Waan het daalt, dit vreedzaam lot?

Antwoord: waarlijk van een God,
Die in vrede schept behagen.
. . . .

Laat ons twee autaren wijen,
Een den vader, een den zoon,
En, met liefelijken toon,
Hunnen grooten naam belijen,
En hun Godheeên, al verheugd,
Eer bewijzen voor dees deugd.

En na den val van 's Hertogenbosch en Maastricht heet het:

Dan ruim' 't uitheemsch gebroedsel veld en slot,
En Brabant kniel' voor Hollands Wapengod!
. . . .
Zoo wordt met vuur het eeuwig vuur gebluscht,
Zoo vreet de vlam des Hemels taaije roê,
En Hendrik houdt de heerbaan van August,
En sluit de poort van 't gruw'lijk oorlog toe.

Wel bleef de verwezenlijking van 's Dichters droomen jaar aan jaar achterwege; doch zijne hoop gaf hij zoo licht niet op. Het huwelijk van den jongen Willem met Maria van Engeland deed hem wanen, dat hij nu ten minste het doelwit zijner wenschen nabij was: „'k Zie uit uw dochters schoot", zoo spreekt hij de op dat oogenblik zoo bitter bekommerde en diep vernederde, maar door onzen dichter zoo hoog opgeheemelde Henriette Maria, koningin van Groot-Britannië, aan:

'k Zie uit uw dochters schoot in Neerland peis geboren.

Want als de Prins bedenkt, hoe de Koning van Spanje thans zijn oom is geworden, en zijne jonge gade hem geen rust laat, en hem smeekt om door den vrede een eind te maken aan het gevaar, dat hem gedurig bedreigt, kan hij de olijf des vredes

Aanvaarden voor eene eeuw van honderd gulde jaren,
Die ongelijk meer lofs dan 't gruw'lijk moordspel baren.
  Maria zal dien dag verzeeglen met een zoen,
  En gaan met Willem schuil in 't myrthenpaviljoen,
Bestrooid met rozen en vol geuren van Oranje:
Daar heeft hij peis met haar, en vreè met oom van Spanje.

En elders:

Zie, och! zie het Westen blozen!
  Zie het mengen wit met rood!
Wat al leliën en rozen
  Baart het uit zijn zwangren schoot!
Zie dien dageraad eens krieken,
  Van den Teems af tot de Maas!

. . . .

't Is de dochter van Brittanje,
  Vrouw Maria, die dus bralt,
En den Zoon van 't fiere Oranje
  Schaamrood in zijne armen valt.

. . . .

Och, onnoozle! komt gij slapen
  Bij dat grimmig leeuwenbloed?

. . . .

Och! hoe wil de schoone droomen,
Dat zij haren jongen heer
In een rosbaar t'huis ziet komen,
Eens voor eeuwig, en niet meer!

. . . .

Neen, de vader heeft die slagen
Voor den zoon al doorgestreên,
En zal van den oorlogswagen
Op den vredewagen treên.....

Ten slotte moge blijken, hoe Vondel soms niet schroomde, zijne stoutste verwachting vrij onomwonden uit te drukken. Waar hij de verovering van Grol zal gaan bezingen, vraagt hij: zoo Hercules, na het aardrijk van ondieren gezuiverd te hebben, door de geredde menschheid met goddelijk eerbewijs beloond werd, wat eer de ingezetenen van Nederland dan nu dezen bedwinger van de Spaansche stroopbenden aandoen zouden, en hij antwoordt:

Komt, Heerlijkheen verknocht (dat is, komt vereenigde Provincien,
komt), met gravenband en mijter
En hertogschepter!

Eilieve! waartoe? Natuurlijk om elk aan den Prins de soevereiniteit aan te bieden met den titel, dien hare Vorsten voorheen hadden gedragen. En het gedicht eindigt met de nog duidelijker woorden: Hij, dat is de Koning van Spanje, die tot nog toe de volken onder-

drukt en ellendig gemaakt heeft, hij wete, dat de hemel heeft besloten

Der mindre Vorsten groei tot tuchtiging der groote.

dat is, dat Frederik Hendrik den Koning van Spanje moet opvolgen. Hetzelfde zegt Revius schertsend op zijne manier, waar hij dien Koning half dood op het bericht van het verlies van Fernambuco laat zeggen:

Prins Frederik Hendrik van Oranje,
Indien ik sterf aan deze kwaal,
Ik maak u erfgenaam van Spanje
En van mijn Rijken al te maal.

In die mate overdreef Vondel niet; maar den Prins in de Nederlanden opvolger van Spanje te zien, dat was zijn droom. Dat zelfde spiegelde ook Heemskerk, de neef en geestverwant van Hugo de Groot, de schrijver van de *Bataafsche Arcadia*, zich voor. Toen Frederik Hendrik Maastricht had ingenomen, en eene sterke partij in de Zuidelijke Nederlanden zich van het Spaansche juk trachtte te ontslaan, en nu ook Rijnberk in 's Prinsen handen gevallen was, bezingt hij de te verwachten groote gevolgen van dit wapenfeit in gespierde verzen (want ook hij ontleende aan zijn ideaal eene schoone poezij), en spreekt den Prins eindelijk dus toe:

Gij hebt wat heerlijks voor, het doelwit van uw vechten
Is d'overheerden grond aan 't vrije land te hechten.
Door d'oorlog zoekt gij vreê . . . .
Maar wat en mag men niet van Fredriks arm verwachten,
Die Wezel, die den Bosch, die Maastricht kon bemachten,
Die 's Keizers macht drijft af, die 's Konings macht doet breken,
En Holland, Hes en Palts weet tegelijk te wreken?
. . . . Vaar voort en houd niet op
Vóór uw beroemd bestaan rust op den hoogsten top;
. . . .
Vóór dat de gansche tuin van 't edel Nederland
In vrije vrede bloei', beveiligd door uw hand,
En weder zij gebracht tot 't oud eerwaardig wezen.
. . . .
Het einde blijft voor u: het einde is d'eer van al!
Komt vrijgevochten volk! Komt vrijgemaakte landen
En offert aan deez' Vorst uw eertijds zware banden!

dat is, de soevereiniteit, die u drukte in de handen van uwe oude Hertogen, Bisschoppen, Graven en Heren, offert ze den Prins, en ze zal u licht te dragen vallen. — In deze orde van denkbeelden heeft het mede niet weinig te beduiden, dat Vondel de Amsterdamsche Stedemaagd den Prins, in 1628, binnen hare stad gekomen om de Stedelijke Regering in haar gezag te handhaven, laat toevoegen:

Welkom, welkom Willems zoon!
Neem mijn keizerlijke kroon,
Die uw grootvaâr plag te voeren,
Toen hem alle Vorsten zwoeren . . . .

Maar toen nu de Prins gestorven en nog altijd de

vrede op den gewenschten voet niet gekomen was; toen eindelijk het Westfaalsche Verdrag op eene hoogst prozaïsche wijze tot stand kwam, en de scheuring tusschen de Calvinistische Noordzijde en de Spaansch-Katholieke Zuidzijde der Nederlanden bevestigde, toen was aan Vondels idealen een einde, — en wat schoot er toen voor zijne poëzij over? Zijne *Leeuwendalers* zullen het ons zeggen. Hij, de dichter niet alleen van roeping, maar ook van beroep, hij, die den vrede zoo lang met zijne gebeden en met zijne schoonste verzen had ingeroepen, die reeds 23 jaren vroeger in de verbeelding „het vredefeest op speeltooneelen had zien vieren", hij kon niet achterblijven, nu die vrede eindelijk daar was. Wel nu! Hij was met de zaak verlegen. En hoe redt hij zich? Door de stof in te kleeden in een Landspel. Daardoor was hij ontslagen van de verplichting om eenig ding bij zijn eigenlijken naam te noemen. Wat hij er erg van dacht, kon hij verbergen, zoo doende, gelijk hij het zelf uitdrukt in zijne opdracht van dat stuk aan Leblon „alle hatelijkheden schuwen", en over het geheel de bekoorlijkheden werpen van zijne gemakkelijke poëzij. Maar wat is dan ook het gevolg? Dit, dat de ontzaggelijke oorlog, om den wil des geloofs aangevangen en 80 jaren lang gevoerd,

wordt voorgesteld als ontstaan uit eene vechtpartij tusschen de brooddronken huislieden van een landgemeente, en geen grooter afmetingen bekomt, dan die van een geschil tusschen twee boeren om een verdronken lam en een gebroken hanepoot. Dat de twist, waarvan het gros reeds den oorsprong was vergeten, zoo lang heeft kunnen duren, wordt daaraan toegeschreven, dat de veelieden geen voorbeeld wisten te nemen aan hun eigen vreedzaam vee, en voorts aan de verwatenheid van den boer van de Noordzij, met name Warner of anders Warenar, die bij den strijd voordeel en buit bejaagt. Die Warner kon den vrede wel missen:

Als hij er vet bij wordt, wat röert hem wien het geldt?

Ja! zoo ver gaat zijne balddadigheid, dat hij dreigt de Heerschap (d. i. den Prins) en den Heemraad (d. i. de Regenten) te hangen, als men hem voor zijne oorlogzuchtigheid straffen wil. — Zoo is wel al wat er zich in ons vaderland groots en edels geroerd en vertoond had en voor dengenen, die een juist oog had, nog groots en heerlijks te zien was, hier ten eenen male uitgewischt. Er is voor den dichter boven dat gewoel van kleine schepselen zelfs geen God in den Hemel: want wie zal een waren God erkennen onder de ver-

momming van den belagchelijken tuingod Pan met een orakelsprekend noodlot nevens hem? — O groote Vondel, hoe verschilt de zestigjarige man van den vijfentwintigjarigen jongeling, die den *Hymnus op de wijdberoemde scheepvaart der Vereenigde Nederlanden* zong! Maar u wijten wij het niet. In allen deele hebben wij er vrede mede. Groot was de geschiedenis van ons vaderland, ook waar er dichters ontbraken om het op te merken. Niet erkend te worden, behalve in enkele tijdstippen, en dan noch slechts door enkelen, is de eigenschap van hetgeen er goddelijks werkt in de geschiedenis, terwijl zij die daaraan dienstbaar zijn, pijnlijk zuchten onder hunne taak. Dezulken, die juichen en roemen en het meenen te winnen, zijn oppervlakkige beschouwers en ijdele karakters, die weinig degelijks uitrichten. De historische poëzij is eene late nageborene, en is zij verschenen, alsdan gedraagt zij zich als vrijmachtige beschikster over de stof: zij is geene historische poëzij meer, maar is epische poëzij geworden. Onze natie heeft de stof geleverd, zal zij immer den dichter voortbrengen? Hoe het zij, wat er voor geesten, met de gave der kunst bedeeld, in dien grooten tijd onzer geschiedenis overbleef, te weten, het burgerlijke, het maatschappelijke, het stille leven, was eigenlijk een

voorwerp, geschikter voor de schilder-, dan voor de dichtkunst, en ziedaar! in de dagen, toen Vondel aan zijn vaderland begon te vertwijfelen en tegen de verbittering van zijn hart in idealen troost moest gaan zoeken, was er juist een zonderling groot aantal van toekomstige kunstenaars geboren, die, met den onvergelijkelijken Rembrandt aan het hoofd, nog de eerste helft onzer 17de eeuw met eene door de gansche wereld erkende en bewonderde schilderschool hebben verheerlijkt. — De geschiedenis der kunst in Italië biedt hier een punt van vergelijking. Wat den kunstzin eens Tasso's en der Italianen na hem trof, was inderdaad geschikter voorwerp voor de muziek, en zie dan ook Italië weldra den lauwer der dichtkunst met dien der toonkunst verwisselen [1]). Zoo verruilde ons vaderland den krans eener waarachtig oorspronkelijke dichtkunst met dien eener eigenaardige voor de eerste maal geziene schilderkunst. Den dubbelen lauwer eener oorpronkelijke dichtkunst en eener even oorspronkelijke beeldende kunst te dragen, is slechts aan de éene Grieksche natie gegund geweest. Maar het moge dan den geest eens volks slechts gegeven

---

[1]) Opmerking van E. Montégut, in eene studie over Tasso, *Revue des deux Mondes*, 1864.

zijn zich op één kunstgebied te gelijk te openbaren, die gedeeltelijke openbaring is bij dat volk steeds de getuige van het bestaan van eenen geheelen en geheel eigenaardigen geest. Dien geest in zijn waren aard te schatten, is de eenige oorsprong en grondslag eener ware liefde aan dat volk toegedragen, niet alleen in het verledene, maar ook in het tegenwoordige. Wie op ons volk in den tegenwoordigen tijd met minachting nederziet en zich niet ontziet zijn vermeend gemis aan veerkracht met ik weet niet welken schimpnaam te brandmerken, in geen tijdperk van onze geschiedenis heeft hij ons volk waarlijk lief. Wie ons tegenwoordig volk, dat hij ziet, niet liefheeft, hoe zou hij het volk van vroeger eeuw, dat hij niet ziet, in waarheid lief hebben? Derhalve ons volk in de tegenwoordige eeuw niet versmaad! Ook wanneer zij een volk tot voorwerp heeft, gelooft de liefde alle dingen.

HET OORDEEL VAN LA BRUYÈRE OVER WILLEM III.

Het is een wezenlijk nadeel te achten, dat zich omtrent den voortijd eens volks bij het nageslacht van zelf eene min juiste zienswijze vormt, die in den aard van den lateren toestand haren grond heeft.

Sedert den vrede van Utrecht was de zelfstandigheid van den Nederlandschen Staat in de voorstelling van alle Mogendheden onwraakbaár gestaafd. Waar wij alleen tegen allen gestaan hadden, of met enkelen een bondgenootschap hadden aangegaan, voor die zelfstandigheid soms gevaarlijker dan de oorlog, was onze bekwaamheid om van vriend noch vijand wetten te ontvangen, zonneklaar gebleken. Van dien tijd aan derhalve was het bestaan van den Nederlandschen Staat in zijne eigenaardigheid een feit: het werd als eene noodwendigheid aangenomen, welke het onzinnig zou geweest zijn niet te erkennen. Zoo ging bij vreemdeling en landzaat

de voorstelling verloren van hetgeen de Republiek der Vereenigde Provinciën bij hare opkomst in de oogen van de Machten der aarde geweest was.

En dan in den tegenwoordigen tijd, nu ons vaderderland een koningrijk is nevens andere koningrijken, en het niets aan zich heeft, dat den stipsten voorstander der legitimiteit billijk zou kunnen ergeren; nu zelfs de luim van vrijzinnigheid, welke onze Regering van tijd tot tijd aan den dag legt, niets heeft dat niet elders in even sterke of nog sterker mate bestaat, — hoe zou de Nederlander thans, wanneer hij de geschiedenis zijns lands niet anders heeft leeren kennen, dan zij uit de Handboeken gekend kan worden, een denkbeeld kunnen hebben van het oordeel, dat het beginsel, door ons vaderland in den aanvang vertegenwoordigd, eenmaal in de wereld gevonden heeft?

Of zouden er thans velen zijn, die eene rechte voorstelling hebben van de minachting en straks van den haat, dien de Republiek der Vereenigde Provinciën, ruim eene eeuw lang na hare eerste wording, heeft ingeboezemd?

De stelling: geen land zonder heer, was in het Europa der middeleeuwen algemeen in den geest van regeerders en geregeerden ingedrongen. Het is waar,

ook met de voorstelling dat een land van heerscher wisselde, moest men wel gemeenzaam zijn: men zag dit maar al te vaak met eigen oogen gebeuren; doch dan moest de nieuwe heerscher eenig recht kunnen doen gelden, zoo als de vaak verwarde bepalingen der feodale orde aan de hand gaven; of wel hij moest door het Godsoordeel des oorlogs als gebieder zijn aangewezen, en in allen gevalle moest hij tot dien Vorstenstand behooren, welken men alleen tot het gebied gerechtigd achtte. Dat een volk zijn eigen meester zijn zou, en zich als heerscher over zijn eigen land gedroeg, zonder eenen heer te erkennen, het was een gruwel, met goddelijke en menschelijke wetten in strijd.

Het is wederom waar, dat de staatsrechtelijke toestand der latere middeleeuwen een tweetal Staten had aan te wijzen: Zwitserland en Venetië, die aan geenen heer onderworpen waren. Maar hun bestaan werd nauwelijks meer als eene afwijking gevoeld. Venetië was een noodwendig element in de inrichting van Italië en het Rijk geworden. Voor de partijen, die rondom haar om het oppergebied streden, was deze Republiek, die zelve naar geene heerschappij streefde, gelijk die partijen beoogden, een noodige steun, — en wie zou de zeemogendheid hebben willen vernietigen, die deels den Muzel-

mannen ontzag inboezemde, deels de benoodigdheden der weelde uit het Oosten aanvoerde? En wat Zwitserland aangaat, het was een onzijdig gebied, dat zoo wel Frankrijk als den Keizer, tot wederzijdsche geruststelling, den rechtstreekschen toegang tot Italië afsloot; het was voorts eene kweekplaats van goede soldaten en als zoodanig een steun der Monarchiën geworden. Bovendien, Venetië was goed katholiek gebleven, en ook Zwitserland was met den opstand tegen hare heeren geenzins aan de eenheid der Kerk ontsnapt.

Maar wat zag men bij de opkomst onzer Republiek gebeuren? Hier zag men niet alleen een volk, dat zijn wettigen heer afzwoer, eene burgerij, die zich zelven bestuurde, die geene middelen opbracht, dan onder voorwaarde dat zij besteed zouden worden tot hetgeen haar 's Lands belang docht; maar tevens zag men een nieuwer en gevaarlijker vorm der Reformatie, het Calvinisme, ingevoerd. De Luthersche Hervorming had de feodale orde niet verbroken: slechts had zij de zelfstandigheid der leenmannen tegenover hunnen opperheerscher in de hand gewerkt. Bij den vrede tusschen het Lutheranisme en de Katholieke Kerk waren de zielen der geloovigen beschouwd als ter beschikking van den Landheer staande, eene bepaling, waarvan het gevolg was,

dat men slechts den Vorst had te winnen of te overwinnen om het land met zijne inwoners weder in den schoot der Kerk terug te zien keeren. De Calvinist, daarentegen, kende geen bisschoppelijk recht aan iemand, allerminst aan den Landheer toe; het Consistorie wist van geen aardsch gezag boven zich. Hier had men dus aan den eenen kant het schouwspel van vrije burgers, die zich jaloersch jegens alle heerschappij en aan elk heerlijk gezag ontwassen betoonden, en anderdeels eene godsdienst, wier beginsel aan de tegenpartij zelfs de hoop om door list te slagen afsneed. Zulk een ontzettende afwijking van den regel derhalve als de nieuwe Staat der Nederlanders aanbood, kon onmogelijk geduld worden. Wel zag men beurtelings Frankrijk en Engeland alhier den opstand voeden, ten einde daardoor Spanje te verzwakken en zich een noodigen steun te verzekeren; maar altijd hadden zij daarbij de geheime gedachte om de heerelooze gemeente mettertijd eenen heer te doen verkrijgen, en aan de godsdienst een minder ergerlijk karakter te geven en haar onder zeker bedwang te brengen. Toen beurtelings aan de beide Rijken door de Staten de soevereiniteit werd aangeboden, hadden zij den moed niet om, de gansche wereld ten trots, met Nederlands soevereiniteit Nederlands zaak

te aanvaarden. Maar had de Koning van Frankrijk of van Groot-Britannië de soevereiniteit kunnen aannemen zonder al te groote ergernis te verwekken en vooral zonder het gevaarlijk beginsel, waarop onze Staat rustte, voet te geven, zij zouden ze voorzeker aanvaard hebben. Het Rijk van Hendrik IV bevatte wel andere Calvinistische Heerlijkheden en Statenlanden, en had Prins Maurits zich hier een gezag kunnen verwerven, waardoor hij, een werktuig in de hand van Frankrijk geworden, de Provinciën tevens onder Frankrijks bedwang zou gebracht hebben, gaarne zou zijn Allerchristelijkste Majesteit den Prins als Vorst onder zijn opperheerschap erkend hebben. En wat Engeland betreft, dadelijk beschouwde Koningin Elizabeth, en elk echt Engelschman met haar, de Nederlanden als hun wettig deel. Ging de Hervorming niet verloren, en werd de Gereformeerde godsdienst in de zeven Provinciën gehandhaafd; zou de wereld verdeeld worden tusschen Roomsch en Gereformeerd, dan viel wegens de gelijkheid van godsdienst, zoo redeneerde men, de nieuwe Staat rechtens aan de aanzienlijkste Gereformeerde Kroon ten deel. Den toestand, die hier gevestigd was, merkte men als voorloopig aan, en intusschen beschouwde men de Nederlanden alreede als aan Engeland toegevallen. Aan de verwijderde Hoven

van Constantinopel en Moscovië, en bij de Oost-Indische Vorsten, waar de Europesche betrekkingen niet zoo nauwkeurig bekend waren, gaven de Engelsche gezanten en afgevaardigden hunnen Koning onbewimpeld voor den Heer der Nederlanden uit. Onze zelfstandigheid beschouwden de Engelschen als ten spijt van hun land bestaande, onze welvaart als een diefstal aan de Engelsche natie gepleegd. Zij kenden ons het recht niet toe om te handelen en vooral om veroveringen te maken voor ons zelven.

Hoe de Keizer en de Katholieke Duitsche Potentaten over ons dachten, het behoeft niet gezegd te worden. Het voorbeeld, door onze Republiek aan de Noordduitsche Steden gegeven; hare inmenging in de Duitsche zaken, nadat de Guliksche erfenis was opengevallen; de ondersteuning door haar aan de vrije Gemeenten tegen hare Vorsten, en vooral aan den eerzuchtigen en vermetelen Keurvorst van de Palts ter aanvaarding der Boheemsche Koningskroon verleend; dit alles deed den Keizer begrijpen, dat wat de constitutie des Rijks en der godsdienst in het Rijk met het grootste gevaar bedreigde, niet zou uit den weg geruimd zijn, zoolang in onze Republiek het broeinest van alle verkeerdheid niet zou uitgeroeid wezen.

Zoo stonden wij aangeschreven in de schatting der

Mogendheden van Europa, en het ergste was, dat de Vorsten uit het Huis van Oranje, — ongelijk aan hunnen voorzaat, den grooten Prins Willem I, die, geloovende aan het beginsel van onzen Staat, den smaad, welke ons deel was, gaarne droeg, — den geest, die hier heerschte, met leede oogen aanzagen. Het voldeed hun niet, met opoffering van zich zelven en met vertrouwen op de natie 's Lands zaak te dienen, groot door de diensten, die zij belangeloos bewezen, en geenen grondslag vaster achtende dan de liefde van een door moed en nijverheid welvarend volk. Verre van daar. Het verdroot hun, hier niet meer dan ambtenaren en afhankelijk van de Regenten te wezen. Zij trachtten naar eene verzekerde betrekking. Zoo strekte hun streven er toe om ons Land aan de overige Mogendheden gelijk te maken en wat het afwijkends had, aan den gewonen regel te onderwerpen. En de Koningen, zij zouden gaarne te doen gehad hebben met een Vorst hier te lande, hun gelijk. Door hem ware Nederland in den schoot der broederschap teruggekeerd; er ware hier een persoon gevonden, met wien te handelen, op wien invloed uit te oefenen, die door titels en allianties om te koopen geweest ware, en wat de kracht van dit volk dreigends en uittartends had, ware gebroken geweest.

De laatste Vorst evenwel in de rechte lijn van Willem I heeft, ten minste van de zijde van Frankrijk, rijkelijk den smaad, dien ons vaderland te dragen had, gedeeld. In zekeren zin had Willem III zulks niet verdiend. Aan hem heeft het niet gelegen, dat hij de soevereiniteit niet op kosten van zijn Land uit Engeland, ja! uit Frankrijks handen heeft aanvaard. Ongeduldig verduurde hij de afhankelijke betrekking, die hij alhier bekleedde. De Regeringsreglementen, in Gelderland, Utrecht en Overijsel ingevoerd, verrieden, hoe hij eene monarchie in den slechtsten vorm en steunend op de laagheid van ambtenaren, slechts door hunne gedienstigheid gedurig voor afzetting behoed, wenschte in te voeren. De opdracht der hertogelijke waardigheid in Gelderland was een wenk; dien de Hollanders en Zeeuwen niet verstaan wilden: anders ware de Prins toen soeverein geworden. Sedert ontstond er eene worsteling tusschen den Prins en Amsterdam, totdat gene eindelijk inzag, dat hij van de vriendschap dezer Stad datgene moest trachten te verwerven, waartoe geen dwang haar brengen kon. Amsterdam nam de hand der vriendschap aan. Want bij de sedert 1685 dreigende zamenspanning van Frankrijk en Engeland tot uitroeiing van de Gereformeerde Godsdienst scheen, om onze zaak te redden,

in Engeland eene omwenteling noodig. Van nu aan ondervond de Prins eerst recht, hoe veel meer een Vorst verwachten kan van eene vrije natie, die zich zelve belastingen voorschrijft, dan van een onderworpen volk, dat zich lasten laat opleggen. Hij leerde de theorie der staatkundige vrijheid en der godsdienstige verdraagzaamheid uitspreken en prijzen, ten einde zich in de oogen der partij, die zijne overkomst naar Engeland begeerde, aannemelijk te maken. Zoo bekwam de Prins de middelen om naar Engeland over te steken; zoo werd hij dáár ingehaald als een echt volkslievend Vorst, warsch van volstrekte en willekeurige Vorstenmacht, en van alle vervolging om des geloofs wille afkeerig. Die rol hadden onze Staatslieden hem geleerd, en de eisch zijner betrekking tot de Engelsche omwentelingsgezinden had ze hem opgelegd. Had hij ze in ons land niet leeren spelen, hij had de Kroon van Engeland reeds vóór hij ze op het hoofd had, verspeeld. Inderdaad had Willem III in dit Land geene opleiding ontvangen, als hij zich werkelijk heeft moeten getroosten; had hij hier niet geleerd te danken, gelijk hij deed bij het afscheid dat hij in December 1688 van de Staten van Holland nam, voor hetgeen hij van hen, zoo wel gedurende zijne minderjarigheid, als naderhand, genoten had; hij ware

onbekwaam geweest Groot-Britannië te redden; in Europa ware de vrijheid onder den voet geraakt, en alles wat Engeland sedert voor de menschheid geweest is, ware in de geboorte verstikt. Thans, daarentegen, was Willem III een waar zoon van Willem I geworden, gemerkt met den stempel, door dezen onvergelijkelijken Vorst op zijnen Stam gedrukt. Willens onwillens hebben de Vorsten uit het Huis van Oranje de bestemming moeten volgen, die de groote geest huns voorzaats aan zijn nakroost had opgelegd: een Vorst van Oranje, hoe vreemd zijn hart ook was van de beginselen zijns stamheers, kon niet anders zijn dan een bevorderaar van des grooten Willems zaak. Zoo beschouwde hem steeds de wantrouwende blik der Mogendheden; als zoodanig werd Willem III in Engeland ontvangen. Bij zijnen intocht in Londen voerde Sir George Treby het woord voor de Magistraat van de City. Sommige Vorsten van het Huis van Nassau, zeide hij, waren de voornaamste ambtenaren geweest van eene groote Republiek; andere hadden de keizerlijke Kroon gedragen. Maar de voornaamste aanspraak der Vorsten van dien doorluchtigen Stam op de openbare vereering was, dat God ze had bestemd en gewijd tot de hooge taak om de verdedigers te zijn van waarheid en vrijheid tegen de tirannen, van

geslacht tot geslacht. — Ziedaar de nawerking van de daad van Willem I; zie hier hoe de deugd eens vaders voortwerkt tot in het derde en het vierde lid. Jakob II, die toen hij pal had moeten staan, zich met de woorden: mijn hoofd is in gevaar, uit de voeten maakte, werd door de schim van zijnen onthoofden vader Engeland uitgedreven; Willem III werd door den genius van zijnen doorschoten overgrootvader Engeland ingeleid.

Maar zoo was de Prins en zijn karakter met de zaak zijns Lands ineengesmolten, en werd hij het voorwerp van Frankrijks bittersten haat.

Langen tijd had Frankrijk de zaak der burgervrijheid in ons Land tegen den Prins van Oranje opgehouden, en den invloed zijner buitenlandsche betrekkingen verijdeld: niet uit liefde voor die vrijheid, dat spreekt van zelf; maar omdat Frankrijk den Prins van Oranje vreesde. Groot was de glans, die de Vorsten van dit Huis omstraalde in de oogen der Fransche Hugenoten. Om den Koning van deze zijde eenige rust te geven, moest of de Prins van Oranje machteloos blijven, of de Hugenoten in Frankrijks eigen boezem moesten uitgeroeid worden, en sedert de Prinsen van Oranje met Engeland vermaagschapt waren, scheen hunne verheffing gelijk te staan met eene zegepraal van Engeland op

dezen bodem; sedert, daarentegen, de laatste Koning uit het Huis der Stuarts de Katholieke godsdienst omhelsd had, scheen die verheffing tot den val der Stuarts en tot de zege der Protestantsche partij in Engeland te moeten leiden. Vandaar dat Frankrijk de zoogenaamde Loevesteinsche factie vleide en steunde, in den waan dat zij, uit haat tegen de dreigende tirannij van Oranje, gereed zou bevonden worden zich in de armen van den grooten Koning te werpen.

Maar toen Lodewijks plannen rijp waren; toen hij zich door de vervulling eener taak, waartoe Spanje niet berekend was geweest, te weten door de uitdelging van den Nederlandschen Staat, gerechtigd wilde toonen om Spanjes opvolger in het wereldgebied te zijn, toen was het uit met al zijn vleien van de Staatschgezinden, en zou de Koning er zelfs geen bezwaar in gevonden hebben om in den uitersten nood van ons Land met den Prins van Oranje een akkoord te treffen, wanneer hem zulks tot zijn doel had kunnen leiden. Maar al 's Konings aanslagen mislukten, en van nu aan was alles wat het werk handhaafde, eenmaal door Prins Willems zelfopoffering hier te lande tot stand gekomen; van nu aan was bovenal Prins Willem III het voorwerp van Frankrijks felsten haat.

Belangrijk is het, ten einde dit te staven, het oordeel na te gaan, door La Bruyère over den Prins geveld.

Wij hebben hier niet te doen met een bekrompen en in alle opzichten bevooroordeeld mensch; verre van daar, La Bruyère is een man met den scherpsten blik, met een oordeel, even fijn als juist, met een gevoel, zoo diep, dat het zich nauw laat bedwingen binnen de opzettelijk strenge en gematigde uitdrukking, die hij zijnen hartstocht oplegt; een man, edel te midden van eene maatschappij vol laagheid, vrij te midden van een hof vol slaven. Maar die man is Franschman, is onderdaan van Lodewijk XIV, en deze zon niet te aanbidden het gaat zijne zedelijke kracht te boven. Zoo zelfstandig toch, zoo vrij kon een rechtgeaard Franschman, in de eeuw van den grooten Koning, niet wezen, dat hij zich in koele beradenheid zou hebben durven meten met een anderen mensch, zoo die mensch koning heette; dat hij al den glans van schoonheid, van genie, van roem, van pracht, die hem omgaf, als niets zou achten om hem te beoordeelen als ieder ander menschenkind, en zwak of laag, zondig en ellendig zou noemen, wat het zedelijk gevoel, wanneer het zich niet verblinden laat, gewoon is met die namen te bestempelen. Dat durfde

in die eeuw de Nederlander: wanneer hij een keizer of koning als een gansch gewoon mensch beschouwde, slechts meer aan verleiding en misleiding en bijgevolg aan slechtheid en dwaasheid bloot staande dan anderen; als hij den Paus aanzag als een onheiligen en zwakken grijsaard, dan had zijne zedelijkheid in geen opzicht schipbreuk geleden: integendeel, dan moest hij dubbel levendig gevoelen, dat hij geroepen was zich zijner verantwoordelijkheid en vrijheid waardig te gedragen. Maar een Franschman, slechts op straf van een slecht patriot en een verworpen ketter te zijn, kon hij zich verstouten den Koning vrij te beoordeelen. Daarom zweeft Lodewijk in een gouden wolk boven La Bruyères kritiek. Daarom is die Koning in zijn oog het toonbeeld van alle menschelijke voortreffelijkheid, het model der Koningen, geroepen om de andere Vorsten als planeten rondom zich te doen wentelen, en zelfs den glans des Keizers doof te schijnen. Gaat nu na, hoe eenen La Bruyère de gebeurtenissen moesten smaken, die het jaar 1688 had voorbereid, het jaar 1689 had uitgevoerd, en het jaar 1691 voleindigd? Jakob II was door zijnen schoonzoon, den Prins van Oranje, ondersteund door de Nederlanders, anders zoo jaloersch op elke gezagsvermeerdering van het Huis van Oranje, van den troon

verjaagd. De Keizer had, in de hoop op die gebeurtenis en na hare gelukkige voleindiging, moed gevat om zich krachtiger dan ooit tegen Frankrijk te doen gelden. Het was of Duitschlands Vorsten in het belang van den overweldiger hunnen onderlingen naijver vergaten: want ook de Keurvorst van Beieren scheen tot het groote verbond tegen Frankrijk toe te zullen treden. Ja, zelfs de Paus gedroeg zich, als vreesde hij bij Frankrijks machtsuitbreiding Lodewijks kapellaan te worden, en ontzag zich niet eene omwenteling in Engeland ten behoeve van den geboren vijand van het Katholicisme met zijne beste wenschen te achtervolgen. Dit alles verbijsterde den geest van La Bruyère. Hij kan het niet vatten, en hij vloeit over van bitterheid en gal; hij is ten diepste verontwaardigd over de Vorsten, dat zij zich dus konden aanstellen; hij veracht de geheele menschheid, dat er zoo iets op aarde kon gebeuren, en vooral de Prins van Oranje moet zijn verbeten woede misgelden.

Doch hooren wij hem zelven. Gij vindt zijn oordeel in het XII Hoofdstuk zijner *Caractères* op het einde.

„Er zijn plannen (ziedaar zijne eerste aanmerking), er zijn plannen, zoo geruchtmakend en zoo ver uitzien-

de, plannen, die de menschen zoo langen tijd bezighouden, en al naar gelang van de verschillende belangen der volken, zoo veel doen hopen of vreezen, dat al de roem en de geheele fortuin van een mensch er mede gemoeid zijn. Zou hij met zulk een weidsche vertooning op het tooneel verschenen zijn om af te treden zonder iets te zeggen. Welke afgrijselijke gevaren hij ook begonnen zij van de uitvoering zijner onderneming te verwachten, hij moet ze aanvangen. Zijn minste ongeluk zou zijn, den tijd en de gelegenheid om ze aan te vangen ongebruikt voorbij te laten gaan." — Uit alles wat straks volgt, blijkt onmiskenbaar, dat de auteur hier het voornemen van Willem III om in Engeland eene omwenteling te gaan bewerken op het oog heeft, en gij merkt op, dat La Bruyère hier dat plan bij al zijne stoutheid als willekeurig opgevat, en dus als niets meer dan vermetel doet voorkomen, en dat hij wil doen gevoelen, hoe degeen die de volvoering van zulk een voornemen aangekondigd heeft, gebonden is door zijn ontwerp. Hij kan niet meer terug, al wilde hij wegens de gevaren, die hij begint te voorzien, ook nog zoo gaarne. Zoo geeft de auteur ons den Prins reeds dadelijk als een beklagenswaardig wezen te beschouwen, als den slaaf van een monsterachtig plan. — Hoe geheel

anders was de ware aard der zaak! Wanneer na de zamenspanning van Frankrijk en Engeland de vrijheid des gewetens op aarde zou gered en Europa voor de algemeene monarchie in de handen van den Koning van Frankrijk behoed zou worden, dan was niemand anders dan de Prins van Oranje daartoe de aangewezen persoon. Lang vóór zijne geboorte was een Vorst uit dit Huis tegen het geval dat een van Europas Vorsten zulke monsterachtige plannen koesterde, als waarvan Lodewijk zwanger ging, bestemd om Europas bestrijder te zijn. Had Lodewijk, met Koning Jakob in verbond, de Nederlandsche Republiek niet met den ondergang bedreigd, Holland zou geen heil gezien hebben in de ondersteuning, aan den Prins verleend om eene vreemde Kroon te bekomen. Dus was Willems plan zoo verre van willekeurig te zijn, dat hij er veeleer toe gedwongen en tevens in staat gesteld was door toedoen van Lodewijk XIV zelven.

„Een slecht mensch kan geen groot man opleveren." Dit laat zich hooren, zegt gij; zoo geeft La Bruyère dan ten minste toe, dat Willem een groot man was, en gevoelt hij zich gedwongen te erkennen, dat hij bij gevolg geen slecht mensch kon zijn. Gelooft het niet! In plaats daarvan wil hij Koning Willem den roem van

een groot man te zijn ontnemen. Het staat bij hem vast, dat hij een slecht mensch is, en bij gevolg, dus redeneert hij, kan hij geen groot man wezen. Hoort slechts, hoe hij voortgaat: „Prijst de inzichten en ontwerpen van zoodanig iemand, bewondert zijn beleid, geeft hoog op van zijn talent om zich van de geschiktste en kortste middelen te bedienen ten einde zijne bedoelingen te bereiken, zoo die bedoelingen slecht zijn, heeft de wijsheid er geen deel aan, en waar wijsheid ontbreekt, hoe kan daar sprake van grootheid zijn?" Dus is Willem III dwaas genoeg om slecht te zijn, en bij gevolg is hij geen groot man, hoe groot ook zijne onderneming zij en met hoe veel behendigheid zij ook zij uitgevoerd. Volgens het bericht van den Jakobiet Middleton dachten Koning Lodewijk en zijne ministers er anders over. Ook zou het voor hen al te vernederend geweest zijn, eenen nieteling zoo veel voordeel op hen te zien behalen.

„Er sterft een vijand (ziedaar eene derde aanmerking van La Bruyère), er sterft een vijand, die aan het hoofd stond van een geducht leger, bestemd om den Rijn over te steken; hij verstond de krijgskunst, en zijne ervaring had kans van door het geluk begunstigd te worden. Wel nu? Zijn er vreugdevuren over zijnen dood

ontstoken, of openbare feestelijkheden deswegens aangericht? — Daarentegen zijn er menschen, zoo hatelijk en zoo algemeen verafschuwd, dat, al is men ook juist niet bang voor hen, de stem des volks uitbarst bij hunnen dood, en alles trilt, tot de kinderen toe, wanneer men maar mompelt op straat, dat de aarde eindelijk van hen verlost is."

Deze zinsnede vereischt opheldering. De persoon, door den auteur in den aanvang bedoeld, dat Hoofd van eene armée, gereed om den Rijn over te trekken, is de Hertog van Lorraine, opperbevelhebber van het leger des Keizers in westelijk Duitschland. Toen het bericht van het sterven dezes mans te Parijs was aangekomen, werd het met niet veel ophef ontvangen, en men zag geene openbare vermakelijkheden. Met hoe veel kwaad hij Frankrijk bedreigde, dit land was kalm genoeg om niet te triomferen in zijnen dood. — Maar kwalijk was het niet te nemen; integendeel, het was iets dat niet anders denkbaar was, dat Parijs het bericht van den dood van den Prins van Oranje met voorbarige gretigheid aangreep, en zich deswegens aan de uitbundigste vreugde overgaf. Hoe kon men anders dan juichen en allerlei vreugde bedrijven, nu men mocht gelooven, dat de aarde opgehouden had een

monster te dragen, dat zij al te lang getorscht had. — Dit ziet op het volgende feit.

Ten gevolge van de wond, welke Koning Willem aan den oever van de Boyne bekomen had, op den dag vóór den veldslag, naar dit riviertje genoemd, verspreidde zich te Parijs het gerucht, dat hij gesneuveld was. Dit verwekte aldaar zulk een blijde ontroering, dat zij die het nieuws vernomen hadden, met de mededeeling niet tot den volgenden morgen konden wachten, maar de slapenden wakker maakten om het hun te verhalen; vreugdevuren werden ontstoken, huizen verlicht, de trom geroerd, de trompet geblazen, 't kanon van de Bastille losgebrand, het volk met wijn vervrolijkt en onthaald aan tafels, op straat aangericht. De Prins van Oranje werd in beeltenis door het slijk gesleept en eindelijk verbrand, in gezelschap van een pop, die den duivel voorstelde, met een rol papier, waarop te lezen stond: twee jaren heb ik al op u gewacht. — Onze schrijver tracht het te vergoelijken, maar sterker bewijs van den schrik, dien Willem III aan de Franschen inboezemde, kon er niet geleverd worden. — Toen Parijs weldra uit den blijden droom gewekt werd, en het, integendeel, bleek, dat dat de Prins eene overwinning behaald had, die Jakob

voor de tweede maal als vluchteling op den Franschen bodem gezonden had, was voor de geestrijke en groothartige Franschen de beschaming groot, dat zij zich dus met een valsch bericht verblijd en in den vermeenden val huns vijands gezegevierd hadden. Die gansche zinsnede van den geestrijken La Bruyère is eene poging om de zaak te verklaren en te wettigen. Hij meent dit doel te bereiken door de schuld op de gansch eigenaardige en onvergelijkelijke afschuwelijkheid van den Prins van Oranje te schuiven.

En hierna heft hij een aandoenlijke rede aan, die hij in den mond legt van den wijzen Heraclitus, van wien de volksmeening zegt, dat het schouwspel der wereldsche dingen hem niets dan tranen ontlokte. „o Tijden! o zeden! o rampzalige eeuw! eeuw, vol van slechte voorbeelden, waarin de deugd lijdt, de misdaad heerscht en zegepraalt!" Zietdaar eene klacht, welke ieder geslacht in elke eeuw wel mag en heeft mogen slaken. Van waar evenwel de begoocheling, dat de tijd, waarin wij leven, slechter is dan andere? Zij spruit voort uit den waan, dat de deugd en de goede orde verbonden zijn aan eene bepaalde inrichting en aan zekere instellingen. Ziet men het dan die inrichting ontbreken aan gezag en voorspoed; ziet men die instellingen mis-

kend, zoo meent men, dat de zaak van het goede meer dan gewoonlijk bedreigd wordt en een buitengemeen gevaar loopt. Wie zijn geloof beter heeft weten te plaatsen, aanbidt het goddelijke wereldbestuur in alle dingen; nooit vloekt hij den mensch, en hij wanhoopt niet aan de maatschappij. — Waarlijk het is een leerzame zaak den braven en oprechten La Bruyère met de edelste en volste overtuiging kwaad te zien noemen en als een bewijs van 't diepst verval der menschheid te zien kenmerken, wat in het tegenovergestelde kamp als de zaak van het goede en van de ware godsdienst werd gehuldigd. De waarheid is, dat steeds aan beide zijden gebrek is en schuld, moeite en zorgen en eeuwige strijd, en dat slechts diegenen heilig en gelukkig zijn, die niet zich zelven zoeken. Maar zoo aan geene van beide zijden het volmaakte goede gevonden wordt, is het dan onverschillig, welke zaak men voorsta? In geenen deele. De man, die wijs en dapper is, zal *die* inrichting bevorderen en *die* instellingen voorstaan, waarbij zijn geloof aan het goddelijke in den mensch (niet in de instellingen) het minst wordt beleedigd.

Doch hooren wij, hoe La Bruyère Heraclitus verder laat spreken. „Ik wil een Lycaon, een Aegisthus zijn: de gelegenheid kan niet beter, de omstandigheden

kunnen niet gunstiger wezen, zoo ik daarbij roem en voordeel verlang te behalen." Gij hoort het, de tijd is zoo bedorven, dat men niet alleen straffeloos, maar met de zekerheid van eer en winst te bejagen, een overspelig moordenaar kan wezen als Aegisthus, en handdadig aan den gruwelijksten vorm van valsche godsdienst, als Lycaon. Maar deze namen van eenen Lycaon en Aegisthus, aan den Prins van Oranje gegeven, houden eene bedreiging in met de straffe Gods. Immers werd Lycaon om de menschenoffers, die hij bracht, door Jupiter met den bliksem getroffen, en achterhaalde Aegisthus de wraak van Orestes, den zoon van zijn slachtoffer. — Of twijfelt gij, of de Fransche schrijver met die benamingen van Lycaon en Aegisthus wel werkelijk den Prins van Oranje bedoelt? Hoort hem dan verder: "Een mensch zegt: ik zal de zee oversteken; ik zal mijnen vader van zijn erfdeel berooven; ik zal hem uit zijne landen en staten verjagen, hem, zijne vrouw, zijnen erfgenaam, — en wat hij gezegd heeft, dat heeft hij gedaan." En thans begint de strafpredikatie tegen hen, die hem zulks mogelijk gemaakt hebben. "Wat hij moest duchten, was de wraak der Koningen, die hij kwetst in den persoon eens Konings. Maar zij zijn op zijne hand; zij hebben

zoo goed als met zoo vele woorden gezegd: „Steek de zee over, beroof uwen vader, toon aan 't heelal, dat men eenen Koning uit zijn Rijk kan verjagen, als een landjonkertje uit zijn kasteel of een boer uit zijne hoeve."

Gij ziet het, La Bruyères verstand staat er stil voor, dat de Koningen hun eigen belang niet beter begrepen en Koning Jakob zoo lieten behandelen. En toch was het zoo eenvoudig. Die Koningen wilden niet onder de heerschappij van den Grooten Lodewijk geraken, en alzoo hunnen rang verliezen. De tuchtiging van dien Koning Jakob was hun juist het middel om hunne eigen koninklijke waardigheid te behouden. Reeds de onwaarschijnlijkheid dat zoo vele Vorsten hun belang zoo weinig begrepen zouden hebben, had La Bruyère moeten waarschuwen en hem doen inzien, dat hij de zaak uit een valsch oogpunt beschouwde; maar dat kon hij niet, omdat hij als Franschman en als aanbidder van het Fransche Koningschap niet kon bevroeden, dat de wereldheerschappij van Koning Lodewijk iets anders dan eene weldaad en een eer voor de menschheid en voor de Vorsten zelven kon wezen. — Maar let verder op, hoe hij den Koning als een wezen van hooger orde van de overige menschenkinderen, zoo edellieden als boeren,

onderscheidt, waar hij de Koningen, die Willem van Oranje tot zulk eene majessteitsschennis uitgenoodigd hadden, hem verder dus laat aanspreken: „er zij geen onderscheid meer tusschen eenvoudige particulieren en ons: wij zijn dat onderscheid moede; predik de wereld, dat die volken, welke God onder onze voeten geplaatst heeft, ons mogen verlaten, verraden, overleveren, dat zij zich zelven mogen overleveren aan een vreemdeling en dat zij minder van ons te vreezen hebben, dan wij van hen en van hunne macht." Welk een rechtzinnige legitimiteitsleer ligt aan dezen uitval ten grondslag! De volken zijn door God geplaatst onder de voeten der Koningen, en het is noodzakelijk, dat zij vreezen voor hunne macht. — Hier vragen wij: zou het ook noodig geweest zijn, dat de Republiek der Vereenigde Provinciën aan de wereld bleef verkondigen, dat in hare schatting een koning niet meer was dan een ellendig mensch, en dat als een vorst zijne taak niet verstaat, hij machteloos is tegenover den burger? Zou het noodig zijn geweest (zoo moeten wij verder vragen), dat de Nederlanders zelven in de overweldiging van een groot deel van hunnen bodem en in de Zwammerdamsche moorden hadden gevoeld, wat zij van eenen Koning en van dezen Koning te wachten hadden? Inderdaad, het

Hollandsch volk had die les hoog noodig. Of hoorde men dien matroos bij de lijken van de Gebroeders de Witt niet partij trekken tegen die gruwelijk vermoorde handhavers van Hollands zelfstandigheid en vóór de Stuarts en een Karel II, als wettige Koningen, daar hij schreeuwde: "dat zijn de schelmen, die geen vloot tegen Cromwell in zee wilden brengen; maar toen een wettig Koning bevochten moest worden, werd er wel voor de vloot gezorgd." Dat was de stem ook van het Hollandsch volk, en zou dan het schouwspel van Zwammerdams ingezetenen, door de edelen van den grootsten der wettige Koningen vermoord en verbrand; van hunne vrouwen en dochters, door zijne soldaten gruwelijk onteerd en wreedaardig mishandeld; van hunne akkers, door zijne paarden vertreden, geene heilzame leering hebben in gehad?

Maar de Heraclitus van La Bruyère schreit, dat dien grooten Koning niet alles medeloopt, en dat de Koningen zoo weinig hun waar belang kennen, dat zij van hem geene bevelen begeeren af te wachten. "Wie vermag, zegt hij, zulke treurige dingen met droge oogen en een kalmen geest te aanschouwen? Er is geene bediening, die hare voorrechten niet heeft; er is geen ambtenaar, die niet spreekt, niet pleit, niet ijvert om

die voorrechten te handhaven: de koninklijke waardigheid alleen heeft geene voorrechten meer: de Koningen zelven hebben er afstand van gedaan. Een enkele, altijd goed en groot (wie herkent aan deze hoedanigheden Lodewijk XIV niet?), een enkele opent zijne armen voor eene ongelukkige familie. Al de andere spannen samen, als om hem te straffen voor de ondersteuning, welke hij schenkt aan de zaak, die hun gemeen is met hem: de laaghartige naijver wint het bij hen op den eisch der eer, der godsdienst en hunner eigene waardigheid; — neen! nog zeg ik niet genoeg! hunne jaloezij wint het op den eisch van hun persoonlijk belang en van dat hunner familiën. Niet hunne verkiezing slechts is er mede gemoeid, maar hunne erfopvolging, de rechten hunner erfgenamen." Dat had Jakob II dan slechts wat beter moeten beseffen. Waarom niet liever gesneuveld in zijn paleis, dan als een lafaard gevlucht? Waarlijk Jakob II gedroeg zich zoo, dat men hem vereert door het vermoeden dat de Prins van Wales toch slechts een ondergeschoven kind en zijn zoon niet was. Ware die Prins zijn eigen kind geweest, de menschlievendheid dringt ons te gelooven, dat hij zijn recht beter zou verdedigd en des noods zijn bloed voor de kroon zijns zoons zou over gehad hebben.

Die zinsnede van La Bruyère eindigt met het besluit: „in één woord de mensch wint het bij die Vorsten in alle opzichten op den soeverein." Dat is, de zucht om hunne lage menschelijke drift van wangunst en naijver bot te vieren, doet hen hun belang als soevereinen over het hoofd zien. En dit gaat hij in een paar bijzonder luide sprekende voorbeelden aantoonen, in dat van den Keizer en van den Paus. „Een Vorst, zegt hij, zou Europa en zich zelven tegelijk van een noodlottig vijand hebben kunnen verlossen; hij was op het punt de glorie te smaken van een groot Rijk verdelgd te hebben, en hij laat dat alles varen om een oorlog van eene onzekere uitkomst." O ja! Gaarne zou Lodewijk gehad hebben, dat Oostenrijk zich uitsluitend tot het bestrijden van de Turken bepaald en hem in het Westen en zelfs in Duitschland de baan ruim gelaten had; en liefst van alles had hij gezien, dat de Keizer zich daardoor had uitgeput en zijn gebrek aan macht had verraden, om ten slotte meêdoogenloos in den steek gelaten of misschien wel grootmoedig uit den nood geholpen te worden door Frankrijks Koning, die de gevallen keizerskroon wel op zijn eigen waardiger hoofd zou hebben weten te laten plaatsen. „Zij (zoo gaat La Bruyère verder, en hij heeft den Paus op het oog), zij die als door

de natuur bestemd zijn om scheidslieden en middelaars te wezen, laten den tijd met afwachten voorbijgaan, en waar zij reeds krachtig als bemiddelaars hadden kunnen optreden, beloven zij steeds, dat zij het zullen doen." Scherper durft hij den Paus niet laken, en hij legt Heraclitus deze slotrede in den mond: „O! veehoeders, o boeren, die in rieten hutten woont, zoo het gerucht van hetgeen er in de wereld voorvalt, niet tot u komt; zoo uw hart niet gegriefd wordt door de slechtheid der menschen; zoo men in uwe woonplaatsen in het geheel niet van de menschen, maar alleen van vossen en lynxen spreekt, ontvangt mij dan onder u, om uw zwart brood met u te eten en het water uit uwe regenputten te drinken." Sterker kan de afkeer van de menschheid, de walging van de beschaafde samenleving niet worden uitgedrukt! — En al die hartstocht spreekt uit zijnen mond alleen omdat Lodewijk geduchten tegenstand in het buitenland vond. Was dan die Lodewijk waarlijk zulk een heil voor de menschheid? Zóó weinig, dat Heraclitus waarlijk niet lang zou hebben behoeven te zoeken, om dat te vinden, wat hij in het geboorteland van den Prins van Oranje, in Holland, vergeefs zou gezocht hebben: boeren in ellendige hutten, om hun zwart brood met hen te deelen. Hooren wij wat La

Bruyère zelve elders zegt: „Men ziet zekere wilde dieren, mannetjes en wijfjes, over het veld verspreid, zwart, loodkleurig, gansch verbrand van de zon, gebogen over de aarde, waarin zij wroeten met onverdroten hardnekkigheid. Zij hebben iets dat naar een menschenstem zweemt, en als zij zich op hunne beenen oprichten, blijkt het, dat zij een menschengezicht hebben, en, waarlijk, het zijn menschen. Zij kruipen 's nachts in holen, waar zij leven van zwart brood, van water en wortels. Zij besparen aan de andere menschen de moeite van te ploegen, te zaaien en te oogsten om te leven, en zouden dus verdienen, dat zij geen gebrek hadden aan dat brood, hetwelk zij gezaaid hebben." — Zoo moest La Bruyère zelf over de Fransche boeren spreken, en hetgeen hij zegt, is niet overdreven: dat leeren ons de gedenkboeken, die in onze dagen de geheimen van de groote eeuw in Frankrijk onthullen. — En zou dan de tegenstand, dien Lodewijk bij onzen Prins heeft gevonden, inderdaad een reden geweest zijn om aan de menschheid en de beschaving te wanhopen? La Bruyère meende het, en zijne stemming geeft hem verder eene taal in van eene nauwelijks door eenen Rabelais of Swift geëvenaarde kracht van ironie en spot. „Kleine menschen, zes

voet, hoogstens zeven voet lang, die u op de kermis als reuzen en als een zeldzaamheid voor geld laat kijken, zoodra gij de acht voet haalt, en die u toch zonder blikken of blozen uwe Hoogheid of wel uwe Grootheid laat noemen, alsof gij niet behoefdet onder te doen voor die hemelhooge bergen, welke de wolken zich zien vormen aan hunnen voet; verwaand en hoogmoedig geslacht, dat al de andere dieren veracht, en niet eens duldt, dat de olifant en de walvisch zich met u meten, — menschen, nadert en staat Democritus eens te woord, waar hij u dus toespreekt: Hebt gij den mond niet vol van roofzuchtige wolven en van woedende leeuwen, en gebruikt gij de zegswijze niet: zoo arglistig als een aap? Maar wat zijt gij dan zelven? Wel klinkt het mij tot doofwordens toe in de ooren: de mensch is een redelijk dier: maar hoe zijt gij aan die uitspraak gekomen? Hebben de wolven, de apen, de leeuwen zulks van u getuigd? Ik spreek niet, o menschen, van uwe onbezonnenheden, van uwe dwaasheden en grillen, die u beneden een mol en een schildpad plaatsen, welke wijselijk hunnen stillen gang gaan en zonder weifelen hun instinkt volgen. Maar hoort mij eens een oogenblik aan! Gij zegt van een mannetjes valk, die vlug is en fraai op den patrijs neerstrijkt: zie dat is een goede vogel! en van een haze-

wind, die den haas te lijf gaat, dat is een goede hazewind! Ook mag ik wel lijden, dat gij zegt van een mensch, die een wild zwijn opjaagt, nazet, inhaalt en velt: zie dat is een knappe man! Maar zoo gij twee honden tegen elkaâr ziet blaffen, en ze elkaâr ziet aanranden, bijten en verscheuren, dan zegt gij: zie die gekke beesten eens aan, en gij neemt een stok om ze uiteen te jagen. Zoo men u eens vertelde, dat al de katten van een heel land zich bij duizenden op een vlakte hebben vergaderd, en dat zij, na gemiauwd te hebben tot zij er genoeg van hadden, zich woedend op elkander geworpen hebben en elkaâr met tanden en nagels braaf toegetakeld; dat er aan beide zijden negen à tienduizend katten op het slagveld zijn gebleven, die de lucht op tien mijlen afstands met hunnen stank hebben verpest, — zoudt gij dan niet zeggen: wie heeft ooit zulk een helsche vertooning meer beleefd? En zoo de wolven eens hetzelfde deden, welk een gehuil, welk een slachting zou dat niet geven! En zoo er dan onder die wolven waren, die beweerden dat zij den roem lief hebben, zoudt gij dan daaruit opmaken, dat zij dien roem daarin stellen, dat zij zich bij zulk eene ontmoeting laten vinden, om aldus hun eigen geslacht te verdelgen? Of, zoo gij dit wel denken moest,

zoudt gij dan niet hartelijk lachen over de onnoozelheid van die arme dieren?" — Neen, hartelijk lachen, dit gevoelen wij ons gedrongen den schrijver hier te gemoet te voeren, hartelijk lachen zal hij niet, maar een uiterst pijnlijke lach zal het gelaat misvormen van hem, die de oorlog, de vijandelijke ontmoeting van menschen met menschen in een wettig aangekondigd gevecht, uit geen ander oogpunt beschouwt. Doch dat oogpunt is het ware niet. Menschen strijden om een goed, vrij zij het veelal een waan, toch strijden zij om een goed, dat hun meer waard is dan het leven: daarom brengen zij dat leven voor hunne zaak ten offer. En omdat honden, die met elkander vechten, zulk een oorzaak niet hebben kunnen, daarom dulden wij ook niet, dat zij er het voorkomen van schijnen aan te nemen, en te recht voelen wij ons gedreven, ze met het woord: zie die gekke beesten, op de lippen, uit elkander te jagen. — Maar de schrijver zet zijne sarcastische rede voort: „Reeds hebt gij, als redelijke dieren, die gij zijt, en om u te onderscheiden van de andere dieren, die zich slechts van hunne tanden en nagels bedienen, lansen, pieken, pijlen, sabels en zwaarden uitgevonden, en daar hebt gij wel aan gedaan: want wat zoudt gij met uwe handen meer kunnen uit-

voeren, dan elkander de haren uittrekken en in 't gezicht krabbelen, of hoogstens de oogen uit het hoofd halen, terwijl gij nu de middelen bezit om elkander met alle gemak gapende wonden toe te brengen, waaruit uw bloed kan vloeien tot den laatsten droppel toe, zonder dat gij gevaar loopt van er levend af te komen. Maar daar gij van jaar tot jaar redelijker wordt, zoo hebt gij het veel verder gebracht in de kunst van u onderling uit te roeien. Gij houdt er knikkertjes op na, die u in eens dood maken, zoo zij u maar aan het hoofd of de borst treffen, en een grooter soort, die u vanéén splijten en met opgescheurde ingewanden neersmijten. En dan spreek ik nog niet eens van die van de grootste soort, die, als zij op uwe daken neêrkomen, door alle verdiepingen heen gaan, van den zolder tot den kelder toe, en uwe zwangere vrouwen, het kind en zijn voedster, met huis en al in de lucht doen vliegen. . . ."

Na deze uitweiding brengt zijne luim hem weder op de gedachte, hoe klein toch eigenlijk onze grootste oorlogshelden en oorlogsfeiten zijn. "Verbeeldt u, zegt hij, een mensch, zoo groot als de berg Athos . . . . Zoo die mensch scherp genoeg zag om u in uwe volle wapenrusting op den grond te kunnen onderscheiden, wat,

meent ge, zou hij denken van zulke kleine kereltjes, die het zoo druk hebben over cavallerie, infanterie, een gedenkwaardig beleg, een roemruchten veldslag? Zal ik dan onder u van niets anders meer hooren? Is de geheele wereld voortaan slechts in regimenten en compagniën afgedeeld? Is alles bataillon of escadron geworden? „Hij heeft een stad ingenomen, straks een andere, ja, een derde; hij heeft een veldslag gewonnen, en nog een tweeden daarbij; hij verjaagt den vijand, hij behaalt de zege te water en te land." Menschen, wanneer gij zoo spreekt, spreekt gij dan van uwer een, of van een reus, van een Athos? Toch niet, hoop ik, van dien mensch met zijn bleek, loodkleurig gelaat (en zoo komt de Prins van Oranje weder ter spraak), van dien mensch, die geen half pond vleesch aan zijn lijf heeft en dien men meenen zou om te kunnen blazen." — Zoo schilderde men zich algemeen in Frankrijk den persoon van Koning Willem. Ook Boileau, in zijne mislukte Ode *op de inneming van Namen*, spreekt van den „bleeken Nassau." Nog Macaulay noemt hem een asthmatiek skelet. In zulk een gedaante maakte hij een zonderling contrast met den Koning van Frankrijk, die zich zijn eten en drinken wel liet smaken, een toonbeeld van weelderige zindelijkheid. Doch hoe nietsbe-

duidend ook op het oog, die man, welken men omver scheen te kunnen blazen, was even min te vellen door den dolk van het verraad, als door de kanonskogels, hoe goed ook aangelegd. La Bruyère zelf zegt: in weerwil van de nietigheid zijner vertooning „maakt hij meer gedruis dan vier anderen, en hij brengt alles in rep en roer. Pas heeft hij in troebel water een geheel eiland gevischt. Het is waar, hij wordt wel eens verslagen en nagezet; maar dan redt hij zich achter zijne moerassen en wil hooren van vrede noch bestand." Dit ziet op den tegenstand, door den Prins tegen het sluiten van den Nymeegschen vrede geboden. „Vroegtijdig heeft hij getoond (dus gaat de schrijver verder), wáártoe hij in staat was: hij heeft zijne voedster in de borst gebeten, en de arme ziel is het bestorven." De auteur bedoelt, dat de Republiek der Vereenigde Provinciën het slachtoffer is geworden van den Prins, dien zij opgekweekt heeft. De Franschman, namelijk, meent, dat de vrijheid der Nederlanders de verheffing van den Prins tot Koning van Groot-Britannië niet zal kunnen overleven. Hij houdt het er voor, dat de Hollanders reeds om den tuin geleid waren, toen zij hem de middelen verschaften om naar Engeland over te steken, en zijne slechte zaak tot de hunne maakten. In één

woord, hij is van het gevoelen van Boileau, die in zijne reeds vermelde Ode den naam *Bataven*, om hunne vermeende onderdanigheid jegens Koning Willem, op *slaven* laat rijmen. Zoo er zelfs ten onzent zijn, die het gewone gezegde napraten, dat Willem III metterdaad Stadhouder was in Engeland en Koning in Holland, is het La Bruyère en Boileau te vergeven, dat zij niet wisten, hoe Amsterdam waarborgen genoeg bezat om gerust te kunnen zijn; hoe naijverig deze Stad zich betoonde, dat geen vrienden van den Prins, in Engelschen veranderd, een voet in de regering van Holland kregen, en hoe zij zich beijverde, dat zelfs de schijn vermeden werd, alsof wij eenen meester buitenslands hadden bekomen. Ook bleek van de onderwerping der Hollanders nog niets. Vandaar dat de auteur eenigzins bedekt spreekt en er bij voegt: »ik weet wat ik zeg; maar genoeg!" Ook voegt het (schijnt hij te bedenken) eigenlijk geenen onderdaan, over hooge staatszaken, die hij aan den Godenraad des Konings moet overlaten, vrij uit te spreken. Dat deden alleen de Hollanders. Dezen waren gewoon in huis en daarbuiten, met vertrouwden en met vreemden, over de belangen van heel de wereld, over den Keizer en de Koningen der aarde en hunne ontwerpen en aanslagen te redeneren; alle staats-

geheimen trachtten zij te doorgronden: dit achtten zij hun plicht en hun recht, want met of tegen de Koningen bestuurden zij de wereld mede. — Toch kon onze schrijver niet nalaten van de betrekking tusschen den Prins en de Nederlanders nog dit te zeggen: "in één woord, hij was onderdaan en dat is hij niet meer, integendeel, hij is de baas, en zij, die hij getemd en onder het juk gebracht heeft, trekken getroost den ploeg: zelfs schijnen die goede sukkels bang te zijn, dat zij zich eens zouden kunnen ontboeien en vrij worden: want zij hebben dengenen, die hen drijft, den teugel gevierd, en zijne zweep een eindje langer gemaakt; zij verzuimen niets om hunne slavernij te verzwaren: zij doen hem het water oversteken om nieuwe vassallen te winnen en nieuwe domeinen te verwerven. Het is waar, het is er ook om te doen om zijn vader en moeder bij de schouders te pakken en ze uit hun huis te werpen, en zij helpen hem tot zulk een eervol werk."

Opmerkelijk is het bij dezen bitteren uitval tegen de Hollanders, dat de Franschman, die de rechten van het koningschap zoo hoog stelde, het onzen voorouders kwalijk schijnt te nemen, dat zij hunne vrijheid aan een koning zouden hebben prijs gegeven. Het is alsof

hij met leedwezen ziet, dat eindelijk de Hollanders, die fiere republikeinen, zich door een Koning hebben laten onderwerpen. Het is waar, die Koning, het is een overweldiger; maar de republikeinsche geest moest den Franschen zedemeester nog grooter gruwel zijn dan de onderwerping van oproerige burgers aan een koninklijk gezag, van welken oorsprong dan ook. — De zaak is deze. De Franschman meende, dat het aan niemand toekwam om in Nederland te heerschen, dan aan Frankrijk alleen, en onze vrijheid waardeert hij als het middel om Frankrijk ten onzent invloed te doen bekomen, als de wegbereidster voor de Fransche heerschappij in de Vereenigde Provinciën. Doch hooren wij hem verder. „De lieden van de overzij (dat is, de Engelschen) en die van deze zijde (dat is de Hollanders) leggen zich zelven belastingen op en hebben er opofferingen voor over om hem voor zich van dag tot dag geduchter te maken. De Picten en Saksen hebben den Bataven, en dezen den Picten en Saksen niets te verwijten. Beide partijen kunnen zich beroemen, dat zij zijne nederige slaven zijn, zoo veel als zij maar verlangen." Evenwel, dat volken de onderdanige dienaren van een Vorst zijn, dit is ten slotte in de oogen van den Franschman niet anders dan in den regel. Doch

dat ook de grootste Koningen, ja, de Keizer naar de pijpen van den overweldiger dansten; dat de hoogharttigste Vorsten op de Haagsche conferentie in 1690 en 1691 niet alleen hunne afgevaardigden zonden, maar daar in persoon verschenen, en bij den Prins, bij gelegenheid van zijne overkomst herwaarts, door Macaulay zoo idyllisch-romanesk beschreven, hunne opwachting kwamen maken; dat met name de Keurvorst van Beieren, de oude medestander van Frankrijk in het Rijk, bij die nieuwe Majesteit ter audientie ging, — dit kan hij volstrekt niet vatten. Vandaar de volgende woorden: „Maar wat hoor ik van zekere groote personaadjes met kroonen op het hoofd, ik zeg niet van graven en markiezen: daar krioelt de wereld van, maar van Vorsten en Soevereinen? Zij komen dien mensch opwachten, zoodra hij maar gefloten heeft; reeds in zijn antichambre ontdekken zij het hoofd, en zij spreken slechts, als men hen vraagt. Zijn dat diezelfde Vorsten, zoo op hun punt van eer gesteld, en zoo naijverig, dat zij om de vraagstukken van vorm en voorrang uit te maken; op een Rijksdag geheele maanden kunnen verspillen? Wat zal de nieuwe Archont doen om zulk een blinde onderwerping te beloonen en aan den hoogen dunk, dien men van hem heeft, te beantwoorden? Zoo er een veldslag

geleverd wordt, moet hij dien winnen, en wel in persoon; zoo de vijand een beleg slaat, moet hij het doen opbreken, en wel met schande voor den belegeraar, of hij moest door den oceaan van zijnen vijand gescheiden wezen: minder kan hij voor zijne hovelingen niet doen." Gij bemerkt, dat de schrijver, op grond van de onberekenbare moeilijkheid der taak, zich wederom vleit, dat hij, die ze ondernam, beschaamd zal uitkomen. — Maar nog is aan de opsomming van Willems zegepralen geen einde. "Zal Caesar (dat is, de Keizer) zelf niet het getal der hovelingen komen vergrooten? Ten minste wacht hij van hem belangrijke diensten: want of de Archont zal met zijne bondgenooten schipbreuk lijden, hetgeen meer moeilijk dan onmogelijk is om ons voor te stellen; of zoo hij slaagt en niets hem weerstand biedt, dan ontbreekt er nog slechts aan, dat hij zich met zijne bondgenooten, die de godsdienst en de macht van Caesar niet verdragen kunnen, op hem storte om hem den arend te ontrukken en hem of zijnen erfgenaam tot de faas van zilver (het wapen van Oostenrijk) en tot zijne erflanden te beperken." — Wat zegt gij er van? Zoo hoog achtte de Franschman de macht van Willem III gestegen, dat hij de keizerskroon slechts voor het grijpen zou hebben. — Dat niet wel eens de Duitsche

keizerskroon, en de Fransche koningskroon, zoo goed als de Engelsche, eenen Prins Maurits en Frederik Hendrik in hunne droomen in de oogen hebben geblonken, ik zou het niet durven ontkennen. Zoo hoog had hen de zaak van hunnen vader gesteld in de schatting eener machtige partij in het eene en het andere land. Maar hier overdrijft La Bruyère. Aan Koning Willem leent hij slechts de uitzichten en plannen van Lodewijk den XIV, die steeds naar de hoogste, naar eene eenige kroon in de Christenheid gehaakt had. Om hunnen Koning dit doel te zien bereiken, moesten zich de Franschen verarming en berooving, zwart brood en wilde wortels getroosten, en kon er binnen hunne grenzen van vrijheid van taal noch godsdienst sprake zijn. Zou Lodewijk recht gehad hebben om te meenen, dat de volken zich het gemis der vrijheid getroosten ter liefde van de grootheid hunner Vorsten en van de uitbreiding der grenzen van hun land? De voorbeelden van onzen tijd dwingen ons deze vraag toestemmend te beantwoorden. Maar Amsterdam dacht er in 1690 anders over, en, in den strijd om hare vrijheden tegen den Stadhouder aangemaand om de voordeelen, op Frankrijk te behalen, niet door haren tegenstand te belemmeren, antwoordde de Stad, dat zij de overwin-

ning der geheele wereld niet zoo dierbaar achtte, als het behoud harer privilegiën. En nimmer zou die Stad hebben medegewerkt om den Prins zoo overmatig groot te maken, als La Bruyère droomt. Immers reeds in 1692 zag onze Republiek niet ongaarne, dat de oorlog tusschen den Keizer en de Turken aanhield: 's Keizers macht moest niet onverdeeld ter beschikking der Geallieërden gesteld worden: dit zou den Koning van Groot-Britannië te sterk tegen Frankrijk gemaakt hebben, en Frankrijk moest steeds een tegenwicht blijven vormen, ook tegen Engeland, al zat daar een Prins van Oranje op den troon.

„Kortom (dit voegt La Bruyère er bij), 't is gedaan: de Vorsten hebben zich allen vrijwillig overgeleverd aan dengenen, dien zij misschien het meest moesten wantrouwen." En hij eindigt met een fabel: „Zou Aesopus, zegt hij, hun niet toeroepen: De vogels van zeker land maken zich bang voor de nabuurschap van den leeuw, wiens gebrul alleen hun schrik aanjaagt. Zij nemen de toevlucht tot het beest, dat hun van schikking laat praten, hen onder zijne bescherming neemt en eindigt met hen allen na elkander op te eten." De leeuw is Koning Lodewijk, het beest is Willem van Oranje.

Zooveel toorn heeft deze Vorst zich op den hals ge-

haald, met andere woorden, zoo veel schrik heeft deze Vorst aangejaagd. — En om terug te komen tot hetgeen waarvan ik uitging: zoo geducht en zoo gehaat is ons Vaderland geweest. De tegenwoordige Nederlanders zijn noch gehaat noch geducht, ja zelfs kunnen zij zelven zich er geen rechte voorstelling meer van maken, dat hunne voorouders met zulke oogen werden aangezien. In die mate is het karakter van Nederland uitgewischt! En toch, de zaak, waarvoor onze voorouders gestreden hebben, en om wier wil zij zoo veel haat hebben ingeoogst, is een eeuwige zaak, waarvoor altijd te strijden valt.

Bladz. 86, 10de regel staat *Europas bestrijder*, lees *zijn bestrijder.*
" 96, 20ste " " *en zijn zoon niet was*, lees *en niet zijn zoon was.*
" 104, laatste " " *zindelijkheid*, lees *zinnelijkheid.*

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN,

DOOR

Dr. W. G. BRILL,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

5de Stuk.

LEIDEN, E. J. BRILL.

1866.

INHOUD.

NEDERLAND EN DE OOSTERSCHE VOLKEN.

De strijd tegen Spanje bracht in zijne gevolgen de Nederlanders in aanraking met de einden der aarde, met volken van een vreemden stam en van eene andere dan de Christelijke godsdienst. De doodelijke vijandschap tegen eene zusternatie deed eene soort van vriendschap ontstaan tusschen de Hollanders aan den eenen, en volkstammen aan den anderen kant, die zij ter nauwernood als hunne naasten, laat staan dan als hunne broeders schenen te kunnen of te mogen erkennen .... Tegen eene zusternatie! .... Inderdaad, was in vergelijking van Turken en Maleijers de Spaansche natie onze zuster niet?

Hoe veel gemakkelijker valt het ons, deze vraag toestemmend te beantwoorden, dan het eenen Aeschylus vallen moest in de Helleensche en de Perzische natie zusters te erkennen! En toch hij doet het! In den droom van Atossa, in zijn treurspel de Perzen, verschijnen Per-

ziё en Hellas als twee groote, edele en prachtige maagdengestalten, uitmuntend boven alle anderen in dien tijd, „beiden van onberispelijke schoonheid en zusters van één huis [1]." Zij waren het oneens, het is waar, doch het verschil leidde eerst tot eene geweldige uitbarsting, doordien Xerxes de tweespalt met ongepaste middelen milde bijleggen. Hij trachtte de vrije maagden in één gareel als trekbeesten voor zijnen wagen te spannen. De éene gedroeg zich wel aanvankelijk als een moedig steigerend ros, doch duldde welhaast het gebit in den mond; maar de andere verzette zich breidelloos tegen den dwang, greep den wagen en smeet hem met den voerman omver. — Is het niet als of deze beeldspraak was uitgedacht om ons het bestaan en het lot van Karel V en Filips II, als heer over Spanje en de Nederlanden, voor te stellen? Hoe het zij, de blik van Aeschylus had ontdekt, wat eerst de jongste wetenschap in het volle daglicht gesteld heeft: dat inderdaad de Grieken en de Perzen, in onderscheiding van andere menschenrassen, loten zijn van éenen stam; dat zij talen bezitten, bij alle verschil, niettemin volkomen één in den grond. En voorzeker is het menig even scherpziend

---

1) *Κάλλει τ' ἀμώμω, καὶ κασιγνήτα γένους Ταὐτοῦ.*

Athener niet ontgaan, wat de wetenschap thans nog slechts als een vermoeden durft uiten, dat Perzië en Griekenland oorspronkelijk ook uit een staatkundig en godsdienstig oogpunt op denzelfden bodem stonden, en beiden aan een protest tegen het hiëratisme van oudere Staten hun karakter en zelfstandig bestaan dank wisten. Doch in Perzië had men eenen Vorst zich van het beginsel, waarop de natie gegrond was, meester zien maken: hij, de Vorst, zou er de handhaver van zijn: hij zou er, naar zijne wijsheid, den landzaat deelachtig van maken; met andere woorden: het beginsel van den Staat was er een voorwendsel van tirannij geworden. De Grieken, daarentegen, hadden van geene Vorsten willen weten; zelfs traden de Hoofden, onder wier aanvoering zij zich eene veilige woonstede op het geweld en de barbaarschheid hadden veroverd, van lieverlede van het tooneel, en ten laatste werd aan elken vrijen burger het geheim van het staatsbeleid toevertrouwd, en de handhaving van dat pand opgelegd, als een plicht. Vandaar de tweespalt tusschen Perzen en Grieken, te feller, naarmate de beide natiën meer oorspronkelijk één waren; vandaar de krijgstochten van Darius en Xerxes om het gevaar af te wenden, waarmede de invloed dier vrije mannen hun Rijk bedreigde.

In nog enger zin dan Perzen en Hellenen zijn de Nederlandsche en de Spaansche natie zusters. Beiden mogen zich beroemen van het bloed af te stammen, dat in de aderen der Gothen vloeide: diegene der twee evenwel, die er zich het minst op beroemde, had dat bloed het zuiverst bewaard. Beiden beleden oorspronkelijk dezelfde godsdienst: die godsdienst, welke de diepste en laatste uitdrukking gegeven heeft aan het beginsel der volstrekte zelfstandigheid, der goddelijke roeping zelfs van den geringsten der menschelijke wezens tot afzwering van elke doodende letter en van alle voogdij over den geest. Maar ook hier hadden bij de eene der natiën, niet zonder dat zij, als een moedig ros, aanvankelijk het haar vreemde juk had pogen af te werpen, de macht van een Vorst en een Geestelijk gezag beslag op het beginsel gelegd. Juist toen de andere der beide zusternatiën ver genoeg gevorderd was om de Hoofden gerust te kunnen missen, onder wier aanvoering zij zich eene veilige woonstede op het geweld der elementen en op de barbaarschheid der menschen veroverd had, juist toen wilde de Vorstenmacht en het Geestelijk gezag, dat de eene bedwongen had, de andere aan banden leggen. Vandaar die vreeselijke worstelstrijd tusschen het paar maagden, als die van Aeschylus, beiden „van onberispelijke schoonheid

en zusters van één huis": een strijd, die ons eigen bloed tot onzen vijand maakte, en de vijanden van onze tegenstanders tot onze vrienden, daar hij ons het gruwelijke woord uit de keel perste: liever Turksch dan Paapsch!

Voorzeker strekte het den Koning van Spanje tot eer, dat hij zich geroepen achtte de Westersche beschaving en de Christelijke godsdienst te blijven verdedigen tegen de Turken, die in het begin der eeuw onder Soliman II Europa hadden doen sidderen, en onder Selim II den loop hunner veroveringen schenen te willen hervatten. Doch toen de Hollanders tegen Spanje om hun bestaan moesten strijden; toen zij ieder oogenblik gevaar liepen van ganschelijk uitgeroeid te worden, toen moest hun alles welkom wezen, wat hunnen verdelger afbreuk kon doen, en de Turk werd hun natuurlijke bondgenoot. Bleven derhalve de Spanjaarden in oorlog met de Osmanen; beschouwden zij dezen met hunne vazalstaten van zeeschuimers en menschenroovers op de kust van Afrika als buiten de wet der menschheid gesteld, — de Nederlanders trachtten zich met die onverlaten te verstaan, opdat dezen de Spanjaarden zoo veel mogelijk zouden benadeelen en hunzelven zoo min mogelijk overlast zouden aandoen. Zich er weinig om bekreunende, dat de Tur-

ken eene tegen het Christendom vijandige godsdienst beleden, aarzelden zij niet het voorbeeld te volgen, reeds door den Allerchristelijksten Koning, den oudsten zoon der Kerk, gegeven, en den Turk tegen het Huis van Oostenrijk op te ruien, en met den Leenheer te Constantinopel capitulatiën te sluiten, die de Barbarijsche Staten, ten spijt der andere zeevarende volken, tot rede brachten, in dier voege dat zij, liever dan onze scheepvaarders te berooven en tot slaven te maken, zich door ons bondgenootschap tegen den Spanjaard versterkten. Zoo ver ging onze verbroedering met de Mohammedanen, dat de afstammelingen der meer dan een eeuw vroeger uit Spanje verdreven Mooren de hoop begonnen op te vatten om met behulp van onze Republiek in Spanje te kunnen terugkeeren, ten einde wraak te nemen voor den val van Valencia, Cordova en Grenada. Tot ons wendden zich de Hanzesteden om door onzen invloed te Algiers en te Tunis hare burgers, die in de slavenboeien der zeeroovers zuchtten, verlost te krijgen. Frankrijk werd bijna jaloersch over hetgeen wij in die Staten vermochten, en verlangde aldaar gemeenschappelijk met ons op te treden, om er in invloed niet bij ons achter te staan. En Engeland, waar steeds een sterke partij de vriendschap met Spanje zocht, stelde zich aan als

diep verontwaardigd, dat wij op een voet van bondgenootschap met zulke vijanden van het menschelijk geslacht verkeerden.

Doch die staatkunde had hare groote bezwaren. Inderdaad werd het bijna door eer en geweten verboden, alleen en ten koste van al onze Medechristenen bevriend te zijn met Algerijnen en Tunetanen, en dat zonder dat wij bij hen eenigen invloed tot invoering van meer zedelijkheid en orde, laat staan dan van de Christelijke godsdienst, konden uitoefenen. Wij ondervonden het zelven: want de onmogelijkheid om eenig ernstig traktaat tot afschaffing van zeeroof en tot uitwisseling van Christenslaven tot stand te brengen, noopte ons vaak tot vijandelijkheden, en om tegelijk de Zeemogendheden met onze praktijken op de Afrikaansche kust te verzoenen, was er gedurende het Twaalfjarig Bestand meer dan eens sprake van eenen gemeenschappelijken kruistocht tegen de Barbarijsche Staten. Van den anderen kant maakte onze groote vriendschap met de Porte, en het vertrouwen, dat onze Staat te Constantinopel genoot, ons verdacht bij de Levantijnsche Christenen, zoodat onze kooplieden er vaak hun belang in zagen om onder vreemde vlag te varen, en onze Protestantsche schippers, uit vrees dat hun: liever Turksch dan Paapsch, door de

Katholieke onderdanen der Porte al te zeer als oprecht gemeend mocht worden opgenomen, somtijds namen en zinnebeelden van Roomsche Heiligen aan hunne bodems gaven.

Maar in en door dien strijd met Spanje kwamen wij ook in aanraking met volken, zoo in afstand van woonplaats als in graad van verwantschap, nog verder dan de Turken van de Europeanen verwijderd.

Wat gingen wij in de Oost-Indië verrichten? want de Oost-Indianen heb ik op het oog. Hoe vatten wij het plan, hoe getroostten wij ons de ontzaggelijke taak om van onze stranden en uit deze zee den verren weg in te slaan naar de eilanden van Zuid-Oostelijk Azië?

Bij den oorlog, dien wij tegen Spanje hadden te voeren, mocht de bedrijvigheid van den landzaat niet stilstaan: men mocht de handen niet blootelijk gebruiken om den vijand, die in onze gewesten en huizen binnendrong, af te weren, en ze voor het overige werkeloos in den schoot leggen. Dan zou de strijd, bij alle dapperheid en moed om te sterven, spoedig ter grooter glorie van Rome en het Pausdom afgeloopen geweest zijn. Neen! de handel en de nijverheid moesten voortgezet, wat zeg ik? met dubbele kracht gedreven worden. Terwijl de eene helft der mannen in het land en op de

wallen der steden bleef strijden, ging de andere helft ter zee om een wettigen buit in den haring of den walvisch te gaan behalen, of onze waren naar vreemde havens over te voeren en terug te keeren, met de voortbrengselen van andere landen ten behoeve van een gansch werelddeel beladen: alles ten einde den oorlog te voeden en den strijd vol te kunnen houden. De Portugezen waren in het bezit van de vaart naar Oost-Indië en in de Portugesche havens voorzagen wij ons van de voortbrengselen dier verre gewesten. Maar nu was Portugal na de verovering van dit land door Philips II vijandelijk land voor ons geworden. Konden onze zeevaarders nu, als of er niets ware voorgevallen, de Portugesche havens blijven bezoeken? Zij zouden zich aan gewelddadigheden, aan verbeurdverklaring van hunne rijke goederen, aan gevangenneming van hunne personen hebben blootgesteld. Dus staakte men den handel in koloniale waren, en zag men zich verstoken, niet alleen van de verbazende winsten, daaraan verbonden, maar tevens van de gelegenheid om de visch van onze zeeën, het hout en de granen van het Noorden aan de bewoners van Zuid-Westelijk Europa af te leveren? Ware dit geschied, zoo zou het geheele gebouw van ons bestaan in één zijn gezonken. Moesten wij bij dezen slag berusten,

zoo schoot er wederom niets anders over, dan den strijd op te geven. Dit nu wilde noch kon men om der eer en des gewetens wil: wel wilde men sterven met vrouw en kinderen, maar zich gewonnen geven niet. Dus moest er raad geschaft worden in dezen nood, en wat de Portugezen niet in der minne wilden of konden geven, moest men zien te bekomen uit de bron zelve, waaruit genen het verkregen. Zoo werden dan de schepen uitgerust tot de lange vaart, en de goede uitslag van eene eerste onderneming baande den weg, dien men sedert niet meer onbetreden liet.

Traden wij nu daar in de Oost-Indiën als veroveraars op om volk en land aan ons te onderwerpen en ze te berooven, ten einde hunnen rijkdom herwaarts te voeren? Wie dit meende, hoe weinig zou hij den handel kennen. Wij kwamen om waren in te laden, wier afzet de voorwaarde was niet bloot van onze welvaart, maar van ons bestaan, van den triomf van onze groote zaak, en dat niet bloot voor eene enkele maal; neen! men moest zich verzekeren van de gelegenheid om telkens op nieuw aldaar te komen, om gedurig de voortbrengselen der nijverheid, de oogsten, door de natuur telken jare geleverd, af te halen. Geweld nu voorziet den geweldenaar slechts voor eens. Hij verwoest den akker,

van welken hij oogst, en vervreemdt den bewoner. De handel, daarentegen, leeft bij den bloei, den vruchtbaren arbeid, het vertrouwen en de vriendschap van den landzaat, met wien hij betrekkingen aanknoopt. Hij wil niet onderwerpen: want onderwerping verlamt en put uit; hij wil niets dan werkzaamheid uitlokken en rijkdom telen. Waren nu de Oost-Indische eilanden bevolkt geweest door menschen van gelijken aard, als wij; had men daar, om de gezegende velden te bebouwen, eenen boerenstand gevonden, zoo als de Nederlanden bezaten, alles ware gemakkelijk van de hand gegaan. Maar hoe anders zag het er uit! Geen nijvere arbeidende menschen, die hun eigen meester waren, trof men er aan. Wie er hun eigen meester waren, arbeidden niet; niets deden de zoodanigen, dan genieten en afpersen, en zij die arbeidden, deden dit gedwongen, en in geen ruimer mate dan de dwang, hetzij van den meester, hetzij van den nood, hun oplegde. Een fraaie zaak voorwaar! en voor den nijveren Nederlander, bij wien de arbeid in eere was, eene blijde kennismaking met zulk een volk en zulk eenen maatschappelijken, neen! onmaatschappelijken toestand! Wat nu te doen? weder te vertrekken en nimmer terug te komen? Inderdaad wat was er met dat volk aan te vangen? Konden wij

het op den duur tot arbeid dwingen? Welk eene krijgsmacht zou er het middel toe hebben moeten zijn, en welk een geduchte slavenstaat zou er het gevolg van zijn geweest? Zoo dát derhalve eene onmogelijkheid was, zouden wij dan onze boeren en burgers naar de Oost-Indiën overbrengen om daar volkplanters te worden? Maar de vraag daargelaten, of zelfs dit zonder geweld en zonder roof, op den inlander gepleegd, zou hebben kunnen geschieden, — onze voorvaderen hebben wonderen gedaan en het bijna onmogelijke uitgevoerd, maar een Nederlandschen boerenstand op een gegeven tijdstip en daar het Moederland arbeiders te kort kwam, naar de Molukken en de Banda-eilanden over te brengen en ze daar voet te doen vatten, gezond, lustig en zich vermenigvuldigend, dit ging het denkbare te boven. Er zijn in de natuur der dingen grenzen gesteld, niet alleen aan het booze, maar ook aan 's menschen vermogen ten goede. Een eiland in de Oost-Indiën is een eiland in de Oost-Indiën, en Holland is Holland, en nimmer maakt gij van het een het ander. 's Menschen kracht is, het mogelijke en het onmogelijke te onderkennen: onderneemt hij meer dan hij vermag uit te voeren, zoo verwoest hij zijne kracht, in plaats van ze vruchbaar aan te wenden.

Maar wellicht was de zaak nog zoo hopeloos niet. Zou men niet met goede woorden wat op die bevolking vermogen? Zou zij geen ooren hebben voor den raad van menschen, die, het is waar, in hun eigen belang kwamen, maar niet minder in het hare? Die inlanders, zij waren zoo lang verdrukt geweest door hunne heeren, en onheusch bejegend door de Portugezen, en wij kwamen met eenen afkeer van alle tirannen, met eene blijde boodschap van verlossing van alle menschelijk juk. — Ach! hoe spoedig werden diergelijke droomen in hunne ijdelheid erkend! Neen! onverrichter zake af te trekken, het vaderland te leur te stellen, en met het bericht, dat onze zaak verloren was, te huis te komen, — ziedaar wat er overschoot, — of wel, — min of meer de wegen der Portugezen in te slaan, en de middelen aan te grijpen, die de gelegenheid aanbood.

Vijftig jaren later hadden onze kooplieden de taak te vervullen, om in een dreigend gebrek aan granen te voorzien. Bij de oorlogen door Koning Gustaaf Adolf deels met Polen gevoerd, deels voor de zaak der Protestanten in Duitschland beraamd, was er geen genoegzame voorraad uit de Oost-zee te wachten. Er moesten nieuwe schuren geopend worden. Men sloeg het oog op Moscovie; maar daar trof men noch een vrijen landbouwen-

den stand, noch een veilig en verzekerd verkeer aan. De Moscoviet arbeidde voor zijnen landheer: met de landheeren dus, met den Adel en den Vorstenstand moest de koopman zich verstaan, dat dezen hunne boeren deden arbeiden in ruimer mate dan gewoonlijk, met het oog op de levering van granen, door de Nederlandsche kooplieden gevraagd. Maar wie had den toegang tot al die bijzondere heeren? Wie was het, die de wegen en kanalen kende? Zoo iemand moest dit de Regering van den Grootvorst wezen. Dus met den Czar diende men in de eerste en de laatste plaats een verdrag tot geregelde levering van granen te sluiten. Liever zou men met Hollandsche boeren tot in Moscovië toe te doen gehad hebben, en werkelijk werden er pogingen aangewend om West-Friesche landlieden naar Rusland te lokken. Doch wat zouden daar die weinigen? En bovendien de Staten, en wie zal het euvel duiden? verboden de uitvoering van dien toeleg. — Zoo vond in 1630 onze koopmansstand zich tot het ontwerpen van een leveringscontrakt met den Moscoviet gedrongen, — en hier had men nog wel een Europesche, eene Christelijke natie tegenover zich. Waar geene burgervrijheid heerscht, daar is geen handel op andere voorwaarden mogelijk: slechts wat men in vrij eigendom bezit en wint, kan men ver-

vreemden: onze taal zelve zegt het ons: *veil* beteekent *vrij*, en *vrij* wordt nog gebruikt in den zin van *te koop*.

In de Oost-Indiën was er nog oneindig minder aan een geregeld bekomen van 's lands voortbrengselen te denken, zonder contrakten met de Hoofden der bevolking. Een staatsgreep, welke al die onderdanen aan hunnen heer zou onttrokken, wat zeg ik? het wonder, dat al die slaven plotseling geestelijk zou herschapen en bekwaam zou gemaakt hebben om zich door moed en nimmer vermoeide vlijt als hun eigen heer te handhaven, het was boven de macht der Hollanders, die tegen het eind der 16de eeuw in Oost-Indië aanlandden, en slechts zij, wien de vrijheid in haar wezen en oorsprong onbekend is, kan meenen, dat dit wonder immer mogelijk zou wezen. Er was geen keuze: men moest of de tirannij der Hoofden en Vorsten over hunne onderdanen erkennen, er de hand toe leenen, dat de boeien der ingezetenen eer enger dan losser werden, en zich getroosten dat er niet de minste aanvang gemaakt werd om hunnen toestand te verbeteren, of, nogmaals, wij moesten eene volstrekt onmisbare hulpbron voor ons vaderland gesloten en voor onze vijanden tot ons verderf onverdeeld geopend laten. Om deze reden hebben onze Voorvaderen de hand op de Oost-Indiën

gelegd, en ze ten behoeve van onze welvaart tot eene Provincie gemaakt. Immers (het spreekt van zelf) waren zij genoodzaakt Vorsten en onderdanen met gezag aan de geregelde nakoming der gesloten Verdragen te houden. Tegenover de wuftheid, de onverschilligheid, de trouweloosheid der Vorsten moest de volharding, om niet te zeggen hardnekkigheid der Nederlanders van zelf de opperste leiding in handen krijgen.

Toen met het Bestánd, in 1609 gesloten, de vijandelijkheden eindigden, hadden wij ons (dus zou men kunnen meenen) weder met de vracht der koloniale waren uit de Spaansche havens herwaarts mogen vergenoegen: met het staken van den oorlog verloren wij immers in allen gevalle het recht om ons op het gebied te nestelen, dat volgens het hoogste toenmalige recht aan Spanje toekwam, en waar dit Rijk ons niet dan hoogst ongaarne zag. Werkelijk heeft onze tegenpartij bij de onderhandelingen over het Bestand dringend den eisch doen gelden, dat wij de Oost-Indievaart zouden staken, en slechts de noodwendigheid, waarin zij zich bevond, om vrede te sluiten, heeft teweeggebracht, dat zij dien eisch heeft opgegeven, niet zonder de hoop dat de Nederlanders, zoo niet door openbaar geweld van hare zijde, dan door listig geweld van een geheimen bondge-

noot, ten laatste uit de Oost-Indiën zouden worden verdrongen.

Doch wat gaf onze voorouderen, wat gaf eenen Oldenbarnevelt in eigen oog het recht om de plaats, eenmaal aldaar ingenomen, te handhaven? — Men sloot bestand, maar men wist van beide zijden zeer goed, dat een oprechte vrede tusschen de strijdende partijen niet mogelijk was. Daargelaten het ontzaggelijke stoffelijke verlies, door Spanje geleden, nu het krachtigste en bloeiendste gedeelte van die Nederlanden, van wier bezit deze Mogendheid het voetstuk van haar wereldomvattend gezag maakte, haar ontvallen was; daargelaten, dat Spanje zulk een verlies altijd moest wenschen te herstellen, — nimmer kon het, behoudens zijn beginsel, toelaten, dat hier een Staat bestond, op een recht van het geweten gegrond, met miskenning van alle Kerk- en Vorstengezag, en ook van onze zijde begreep men zeer goed, dat het geloof, hetwelk men verkondigde, het recht, hetwelk men gelden deed, voor de wereld niet aannemelijk was; dat, zoo er in elken mensch, zoo goed binnen het eigen land als daarbuiten, eene macht werkt, gereed om met de tirannij samen te spannen, ten einde aan eene valsche theorie de zegepraal te verzekeren, er althans van de tegenpartij geen verandering van inzicht te wachten

was, en bij gevolg het beginsel, dat hier, bij wijze van een wonder, ten troon gestegen was, bij voortduring in een staat van oorlog verkeerde. Om dat beginsel tot behoud van onzen Staat en ten behoeve der gansche Christenheid, voor zoo ver zij haar belang begreep, tegen de algemeene Monarchie en de pauselijke Ligue te handhaven, moest onze Staat met buitengewone middelen toegerust blijven. Kon de vijand ons de Oost-Indievaart niet toestaan, welnu, dan moest de oorlog slechts worden voortgezet: wij waren om den vrede niet verlegen, als hij ons de vrijheid om van die vaart voordeel te trekken moest benemen, — en met het gerustste geweten van de wereld vorderden wij van Spanje afstand van zijn uitsluitend recht op Oost-Indië, en waren wij er op bedacht het stelsel, eenmaal aldaar tegenover den inlander aangenomen, te bestendigen. Het recht om niet vernietigd te worden, de plicht om de waarheid niet prijs te geven, wettigde in ons oog een bezit, waaraan wij ons ten slotte niet bloot ten behoeve van ons zelven vastklemden, maar dat ons in staat stellen moest om de geheele wereld tegen een haar dreigend gevaar te beschermen. Daarvoor bleven wij gewapend; daartoe waren wij ieder oogenblik strijdvaardig.

Doch hiermede is de uitsluiting niet gewettigd, die

wij in Indië ook tegenover bond- en geloofsgenooten toepasten? — Dat onze voorouderen de pogingen der Franschen en Denen om in de Oost-Indievaart te deelen eer tegengingen, dan begunstigden, het is niet te loochenen; dat zij meer dan eens op dat gebied met de Engelschen in felle botsing kwamen, de geschiedenis brengt het aan het licht. Was dan de Oost niet groot genoeg? Deden wij alzoo niet zelven, wat wij in de Spanjaarden laakten? Hadden die geloofs- en bondgenooten niet hetzelfde recht als wij om de gemeene zaak door de vaart op Indië te versterken, en zoo wij ons het monopolie van dit middel voorbehielden, matigden wij ons dan niet op onze beurt een uitsluitend recht van aanvoering, bescherming en verdediging aan? Wat nu was dit anders dan de nieuwe aanvang van eene alleenheerschappij onder eene andere leus?

Zoo zouden wij dan onze geloofs- en bondgenooten in de Oost-Indiën hebben moeten toelaten en inhalen? Maar waren allen, die in die dagen voor onze geloofs- en bondgenooten doorgingen, waren zij zulks inderdaad? Was Frankrijk te vertrouwen, waar de Regering gedurig in gevaar stond door de Spaanschgezinde partij overvleugeld te worden, Frankrijk, dat bovendien ons beschermde niet uit liefde tot ons beginsel, maar uit eigen-

belang, en dat te midden van zijne vijandelijkheid tegenover onze vijanden, zich er bij die vijanden een verdienste van maakte, dat zijn Bewind door invloed en leiding zou weten te verkrijgen, wat aan het Spaansche door geweld niet gelukt was, te weten, onze onderwerping aan eenig onwraakbaar gezag? Waren zij, die onze geloofsgenooten heetten, werkelijk belijders van het geloof, waaraan onze Staat zijne kracht ontleende? Was zulks Denemarken, welks Koning, Christiaan IV, slechts beoogde, tegen de opkomende restitutieplannen den in 1555 gevestigden staat van zaken te handhaven en dubbel gelukkig zou geweest zijn, zoo hij van den buit der Christenheid een billijk deel behield? Was, eindelijk, Engeland inderdaad onze geloofsgenoot, Engeland, dat onder de eerste Stuarts er steeds op uit was om het wereldgebied met Spanje te deelen, en zich ten taak stelde om door ons vaderland aan Spanje te leveren, eenen te sterken mededinger te fnuiken en tegelijk van Spanje de inwilligingen te verwerven, die voor zijne grootheid en invloed noodig schenen? Engeland was de Mogendheid, die toen Spanje, in 1609 uitgeput, den oorlog met ons had moeten staken, voorgenomen had onder den schijn van vriendschap onze macht bepaaldelijk in de Oost-Indiën te ondermij-

nen, verontwaardigd, dat wij, kooplieden, bezaten wat alleen aan Koningen toekwam, maar Koningen niet erlangen konden: een soeverein gezag in de Indiën. Was Engeland er in geslaagd, ons in de Oost den voet te lichten, wat zou het niet van en met Spanje hebben kunnen verwachten!

Zoo had onze staatkunde in de Oost-Indiën een genoegzamen grond. Immers aan een Oldenbarnevelt lag het niet, dat wij geen minder uitsluitend en minder achterdochtig stelsel hebben toegepast. De pogingen om de Nederlandsche en de Engelsche Oost-Indische Compagnie te vereenigen, waren van onze zijde oprecht. Zij getuigden, dat wij aan de eerlijkheid van de Engelschen nog niet wilden wanhopen: hadden wij bij het beoogde verdrag tusschen die beide handelsmachten verzekerd kunnen zijn, dat onze kooplieden in de Engelschen trouwe bondgenooten vinden zouden; dat geen regeringsbelang in het spel zou komen; dat het afbreken van onze macht in de Oost-Indiën niet het geheime doel was, — volgaarne zouden wij in alles gemeenschappelijk met de Engelschen gehandeld hebben: maar de trouweloosheid van Jakob I en van Karel I was onzen staatslieden al te goed bekend, dan dat zij zich eenigermate zouden hebben mogen ontwapenen en aan onze geveinsde vrienden in

de Oost eene zwakke zijde aanbieden om ons te verraden en te overrompelen.

Niet wetende, hoe het bestaan van onzen Staat door de Mogendheden werd beoordeeld, zijn wij maar al te zeer geneigd om onze voorouders van bekrompenheid en verkeerde praktijken te verdenken en te beschuldigen. Doen wij dit, zoo meenen wij getuigenis af te leggen van onze vrijzinnigheid en verlichter beginselen. Het is misschien zeer loffelijk voor onze personen zoo sterk te zijn in de theorie en de kritiek; maar grooter is de lof onzer voorouders, die in ondenkbaar moeilijke tijden en omstandigheden krachtig en vruchtbaar gehandeld hebben zonder te vermoeden, dat er uit hen een geslacht zou geboren worden, hetwelk zijne onvolledige kennis als een rechtstitel zou gebruiken om de liefde voor hun werk, het vaderland, te ondermijnen.

Zoo lang het bestaan van onzen Staat in de wereld is bestreden; zoolang het nog het doel kon zijn, eerst van het Huis van Oostenrijk, later van den Koning van Frankrijk, onze Republiek te vernietigen, ten einde aan eene te lang gedulde ergernis een einde te maken, even lang was het noodig, dat wij in de Oost-Indiën een jaloersche staatkunde handhaafden. En zulks is het geval geweest tot in de 18de eeuw toe.

Sedert Engeland door de Republiek der Vereenigde Provinciën veroverd was, — gij begrijpt, dat ik hier eene verovering bedoel, niet door overweldiging, maar door de in 1688 aan de Engelschen bewezen dienst; — sedert in Engeland beginselen de bovenhand hadden, gelijk aan die, welke onze Republiek beheerschten, zag dat Rijk op den duur geen heil meer in eene verdeeling van het gebied der wereld tusschen zich en de volstrekte macht van den een of anderen Vorst van het vasteland. Van dien tijd derhalve aan was voor ons de oorzaak voor eene achterdochtige en uitsluitende staatkunde vervallen. Nu Groot-Britannië, nevens onze Republiek, in de wereld het recht van de vrije beschikking des volks over de regering zijns lands vertegenwoordigde, en ook dáár het stelsel van zulke prerogatieven en stands-privilegiën, als welke de vrije nijverheid fnuikten, in het hart was aangetast, was het voor de Mogendheden eene onmogelijkheid geworden om op te komen tegen het recht van beginselen, die, toen alleen onze Staat ze voorstond, ontkend waren geworden, maar thans niet meer te wraken waren. Van nu aan was het eene ongerijmdheid te meenen, dat ooit eene samenspanning der Mogendheden bij machte zou zijn om de vermeende aanmatiging van burgers en kooplieden, die zich op menschenrechten

beriepen, eenmaal voor goed te versmoren.

Doch niet zonder eene langdurige worsteling tegen Engeland en in den boezem van Engeland zelf werd dit als eene waarheid erkend, en zoolang als de Utrechtsche vrede niet geteekend was, duurde een staat van oorlog voort, gedurende welken er natuurlijk niet aan gedacht kon worden om eenige wijziging aan onze koloniale staatkunde te geven. Wel was die Utrechtsche vrede onder eene nieuwe coalitie tusschen Frankrijk en de Stuartsgezinde elementen tot stand gekomen, maar met de verzekerde Protestantsche Successie in Engeland was weldra alle terugkeer tot de staatkunde der Stuarts afgesneden, en zelfs wanneer de Tories aan het bewind waren, was er aan geen terugkomen op de eenmaal in den zin en de praktijk der Engelschen opgenomen beginselen te denken.

Om het recht van het beginsel, dat de Republiek in den aanvang vertegenwoordigd had, in de wereld te handhaven, scheen derhalve de vasthoudende staatkunde in de Oost-Indiën niet meer noodig te zijn, en deze staatkunde bijgevolg uit een hooger zedelijk oogpunt de reden van haar bestaan verloren te hebben. Maar is dit zoo waar, als het schijnt? Houdt dat beginsel immer op in de wereld bestreden te worden? Kunnen zij, die

het belijden zich immer ontheven rekenen van de noodzakelijkheid om er voor te strijden? Neen! steeds heerscht er in de wereld de eene of andere begoocheling; steeds doet zich de eene of andere verkeerde praktijk gelden, tegen welke hij, die de waarheid zou willen voorstaan, met hand en tand, zoo als men zegt, zou moeten opkomen.

Slechts omdat onze Republiek het van nu aan in beginsel met de Mogendheden nagenoeg eens was, en zij geen strijd van beginselen meer gewaar werd, ziet men haar sedert vrede houden of op valsche gronden oorlog voeren. Sedert gold dan ook het behoud van hetgeen men bezat, en het aanhouden van de oude praktijk niet meer als een middel om gewapend te zijn en te blijven tegen de steeds gewapende belagers van den grondslag van ons bestaan: ons gansche hebben en houden was niet meer een inleg bij het spel, dat er op dood en leven tusschen twee onverzoenbare beginselen gespeeld werd. Neen! wij behielden om te behouden en om ten spijt, soms ten koste van anderen, onzen overvloed te blijven genieten en zoo mogelijk te vermeerderen. — Maar hoe? hadden wij dan den staat onzer zaken en bezittingen, door den zegevierenden strijd der vaderen gewonnen, moeten opgeven? Deze vraag kan niet in ernst gesteld worden. De natuur toch zelve verbiedt den mensch, zichzelven en het-

geen hij heeft, te verzaken. Maar voor hetgeen de natuur zelve gebiedt, behoort men een hooger en edeler grond te hebben, dan het behoud om te behouden: men behoort zich een levensdoel te vormen, waarom het voor ons en de onzen, ja voor de geheele menschheid, de moeite waard is dat wij bestaan. Steeds moet het leven en het goed, dat wij bezitten, in een zelfopofferenden strijd verdiend worden. Missen wij een degelijk doel, streeft men niet langer voorwaarts, zoo is het ware geestelijke leven er uit, er ontstaat stremming, verlamming en versterving, zelfs bij opgehoopte schatten. Allerminst voegde zulk een bestaan aan ons volk, gevestigd op een bodem, dien wij slechts ten prijze van onophoudelijke zorgen en kosten in stand kunnen houden. Gewoon aan de roeping van den zeevaarder, die steeds een pad betreedt, door de natuur ontzegd, en zijn goed en leven ieder oogenblik bloot stelt aan het gevaar van te vergaan, hadden de Nederlanders der 18de eeuw ten minste behooren te toonen dat zij wisten, hoe het bloote vasthouden aan verzekerde stoffelijke bezittingen geen waardig levensdoel noch heilzame uitkomsten oplevert.

Toch schenen zij zulks niet te begrijpen, en de gevolgen bleven niet achter. Te voren had Nederland

krachtige en gezonde elementen naar de Oost Indiën gezonden. Er moest met veerkracht gehandeld worden om het vaderland berekend voor zijne ontzaggelijke taak te doen blijven. Men had een bepaald doel voor oogen, en wie een doel wil, grijpt van zelf naar de geschiktste middelen om het te bereiken. Dus traden onze Bewindhebbers in de Oost beurtelings met strengheid, beurtelings met inschikkelijkheid op. Te groot geweld, louter dwingelandij — het was klaarblijkelijk — leverde geene blijvende gunstige uitkomsten op, en die had men volstrektelijk noodig. Er werd met inspanning van alle krachten gehandeld, er werd door allen, van den hoogsten beambte tot den geringste toe gearbeid, er werd met opoffering, des noods van het leven, gestreden, — en kon men, gelijk, helaas! van alle, zelfs de voortreffelijkste, menschelijke instellingen, met gelijke waarheid het kwade en het goede van onze handelingen en inrichtingen in de Oost-Indiën getuigen, over het algemeen en in weerwil van alles bleef de dampkring gezond. — Maar toen nu de nood zich niet meer zoo dringend gevoelen deed; nu er niet meer op verbeurte van eer en bestaan gehandeld moest worden; toen het er slechts op aankwam, aan te houden wat men had, en geen hooger doel de handelende personen bezielde, dan

voor zichzelven profijt te trekken van de kas der Compagnie en gebruik te maken van de gelegenheid, die de Oost-Indiën aanboden, om schatten te winnen; van toen aan zag men traagheid bij de Bewindhebbers hier te lande, laaghartigheid en onzedelijkheid bij hunne werktuigen, en daar het bij de algemeene verslapping welhaast aan de gelegenheid ontbrak om, gelijk vroeger, te midden van een nimmer rustlatend bedrijvig leven zich door de ervaring te laten leeren, zoo verwachtte men hardnekkig van de onredelijkste en bekrompenste praktijken vermeerdering van handelsvoordeel. — De Portugezen hadden het door hen veroverd koloniaal gebied, nauw gewonnen, met hun vaderland in handen der Spanjaarden moeten zien overgaan; onze voorouders, daarentegen, waren nagenoeg anderhalve eeuw met onverslapte veerkracht in het bezit gebleven van het goud en het zilver, de diamanten en paarlen, de specerijen en de geheele rijke plantenwereld van Oost en West. Het is, dat bij de Portugezen de Adel en eene schare van avonturiers, even hebzuchtig als heldhaftig, die groote uitkomsten hadden verkregen: het streven om te schitteren en te heerschen was de drijfveer geweest. Is dat streven bevredigd, zoo is de drijfveer verlamd, en het verworvene wordt verloren, of, wat nog erger is, met schande be-

houden. Bij de Nederlanders, daarentegen, bestond er een edel doel voor de aanwending der verworven schatten; er moest steeds gestreden en met inspanning gehandeld worden. Maar in den loop der 18de eeuw waren de Nederlanders nagenoeg gelijk geworden aan de Portugezen van ouds. Evenwel, zij waren geene natie, die haar leven in voortdurende traagheid en zelfzucht kon voortslepen. Wat bij de Portugezen een enkelen minister bezielde, en het volk onaangeroerd liet, beroerde ten onzent de burgerij ten spijt der Regering. Immers deelden de Nederlanders rijkelijk in de overtuiging, die tegen het einde der 18de eeuw al meer en meer veld won, dat bekrompen zelfzucht misdaad is; dat ieder lid der maatschappij zich dienstbaar had te maken aan de belangen der samenleving, elk burger aan die van den Staat, en dat, zoo zulks geschiedde, alle misbruiken zouden worden opgeheven, en een staat van verlichting, van verbroedering en welvaart zou aanbreken, zoo als de aarde schaars, misschien nimmer, had opgeleverd. Deze overtuiging vloeide voort uit het gevoel van menschenwaarde, dat thans algemeen bij den geringen man en burger was doorgedrongen. Geen hatelijke standsonderscheidenheden, geen verdrukking van minderen begreep men meer te kunnen dulden; maar niet door ge-

weld, niet door opstand besefte men de verheffing van den geringe, die als mensch met den aanzienlijkste gelijk stond, te moeten te weeg brengen. Neen! door een edeler middel: door menschelijkheid en deugd moest men toonen aanspraak te hebben op hooger aanzien. — Deze leer beval zich zoo zeer aan, dat zelfs degenen, die in het bezit der onrechtvaardige voorrechten waren, welke de maatschappij tot nog toe verleende, zich met de leus der afschaffing van misbruiken vereenigden: er ontstond een nagenoeg algemeene wedijver om ten minste in beginsel de bestaande gebreken te wraken.

Zoozeer stemde men hier te lande met deze denkbeelden in, dat men zich begon te schamen over veel, dat, door de voorouders ingevoerd, alsnog werd in stand gehouden. De Oost-Indische Compagnie werd thans, met hare zuster, de West-Indische, veroordeeld als een toonbeeld van zelfzucht en bekrompenheid. Zulk een alleenhandel kon niet slechts niet dan heilloos werken (dat zag men in den achteruitgang en het onontwijkbaar bankroet dier groote handelsmaatschappijen), maar hij was van den aanvang aan onnoodig en afkeurenswaardig geweest. Hier ging men te ver. Men gaf zijne voorvaderen en hunne roemrijke geschiedenis prijs. Doch dit was het groote zwak van den tijd. Men zag in de leer, met

de meeste kracht en het grootste vernuft in Frankrijk gepredikt, een stelsel, dat voortaan gelijkelijk voor alle volken moest gelden, waarvoor het onderscheid der Natiën vervallen moest: hoe meer men alle scheidsmuren slechtte en de verschillende volken elkander de broederhand reikten om hunne verscheidenheden te vergeten en zich onderling als menschen, door de natuur zoowel als door het welbegrepen belang vereenigd, te beschouwen, des te nader was men bij het aanbreken van dien heilrijken dag, waarin van allen strijd een einde zou zijn.

Wanneer nu eene theorie zoo ver gaat, dat zij leidt tot verloochening der nationaliteit, dan is zij van onwaarheid overtuigd. Een volk, hoe klein ook, mag voor het andere de teekenen van zijne oppermacht niet in het stof buigen, noch zijne eigenaardigheid als wegcijferen. Meenen de drijvers van zulk een gevoelen, dat zij daarbij de eer huns volks niet te kort doen; dat zij integendeel de ware patriotten zijn; dat hunner natie, opgelost in eene grootere gemeenschap, een onsterfelijke roem wordt bereid, — juist daardoor zijn zij overtuigd van dweeperij. Neen! er zijn door de natuur zelve gestelde grenzen, die men, behoudens de gezonde rede en eene degelijke eer, niet mag miskennen; waarbinnen men, op straffe van onnoozelheid en eerloosheid,

zich te handhaven heeft, al kwam er een engel uit den hemel om ons tot verzaking van onze stelling te verleiden. Van dien aard zijn de grenzen, die het ééne volk van het andere onderscheiden: de nationaliteit is iets heiligs en onschendbaars; zij is een goed, dat niet prijs gegeven mag worden, onder geene leus van dwaling of boosheid, zelfs niet, ware het mogelijk, onder de leus van al wat waar en goed is zelve. Dit werd door de Nederlanders van het eind der 18de eeuw niet erkend. Zij haalden de Franschen in, en verspeelden 's Lands Koloniën.

De Restauratie voerde een gansch nieuwen toestand in. Het in Europa herstelde vertrouwen en algemeen verkeer; onze vereeniging met de Zuidelijke Nederlanden, die zich tot nog toe hadden moeten getroosten dienstbaar te zijn aan algemeene of vreemde belangen, en toch door hunne ingeboren kracht verre van uitgeput of ontzenuwd waren; — dit een en ander verleende ons Vaderland de middelen om tamelijk voorspoedig te bestaan, en wat onze Oost-Indische bezittingen aangaat, de beginselen, door de Engelschen op Java verkondigd en aanvankelijk door hen aldaar in praktijk gebracht, bevolen zich uitnemend aan. Immers tot eene grondige verklaring met de Hoofden was het onder het Engelsch bewind niet

gekomen, en op Java, niet meer, of nog niet, als eene goudmijn erkend en dus schaarsch door Europeanen bezocht, had de Engelsche Regering, ook waar zij dit in beginsel niet mocht verlangen, zich alle handeling overgelaten gezien. Het was in het tweede tiental jaren dezer eeuw een tijd van rust in het Oosten. De Engelschen heerschten er zonder mededingers, en Engeland liet er ons op billijke wijze ons bescheiden deel. Het Mohammedanisme was niet wakker, en had zich na de schokken, waarvan ook de Islamitische wereld gedaverd had, nog geene nieuwe paden afgebakend. In één woord, alles ging redelijk wel op den nieuwen voet voort, — totdat de scheiding tusschen onze Noordelijke en Zuidelijke Provinciën plaats greep en ons in een kostbaren staat van oorlog tegenover eischen plaatste, die Koning Willem I niet meende te moeten inwilligen. Deze Vorst beschouwde de zegepraal van zijn persoonlijk inzicht en zijne eer als één met het eervol bestaan der natie, en hij toonde te erkennen, dat, als dit op het spel staat, alle middelen moeten aangegrepen worden. Dus ging naar de Kolonie Java de last uit, dat zij door hare voortbrengselen in den ontzettenden nood der schatkist zou te voorzien hebben, — en zij voorzag er in: de hitte van den strijd om eene heilige zaak (immers zoo scheen

zij den Koning) had de stoutheid en tevens de bekwaamheid gegeven om in den arbeid, aan de Kolonie opgelegd, het middel te vinden, hetwelk het Land in staat moest stellen om voor den dwang niet te wijken.

Maar thans zien wij door velen de volharding bij het systeem, dat men niet eens door den toenmaligen financieelen nood gewettigd acht, ten eenenmale wraken. Men heeft geen woorden genoeg, om de schandelijke, menschontëerende, tirannieke misbruiken te brandmerken, die met het cultuurstelsel zamenhangen, en van zijne voortdurende toepassing voorspelt men niets dan verderf en ondergang.

Intusschen, bestookt door den oorlog, wie zal het ontkennen? is een Staat, door het recht van zelfbehoud tot menige daad, ten koste van den onderdaan, ja, soms van den nabuur, gerechtigd, waartoe hij anders niet zou overgaan. — Maar hoe? worden wij dan door eenigen oorlog bestookt? — Ik antwoord, ja! in zekeren zin.

Wie zal ontkennen (ook dit durf ik vragen), dat het zelfstandig bestaan van kleine Natiën in onzen tijd ernstig bedreigd wordt. Er zijn groote Mogendheden, die de leer in praktijk brengen, dat, wanneer de handhaving harer wereldhistorische stelling (want zoo spreekt

men) de uitbreiding van haar gezag, de vermeestering van het een of ander gebied vordert, zij gerechtigd zijn daartoe met geweld over te gaan. Hare Regering heeft eene heerschzuchtige theorie aangaande de ontwikkeling harer grootheid ten haren dienste, en matigt zich aan om de bedoelingen van het Noodlot (want van het Noodlot spreekt men als van een willend en werkend wezen) te duiden en als de uitvoerster eener hoogere beschikking, als de geroepen bewerkster van de grootheid der Natie op te treden.

Tegen zulk een bestaan nu voegt verzet, en elke Natie, die er het slachtoffer van zou worden, is geroepen om zoo veel in haar is, te waken, dat zulk eene praktijk op haar althans niet worde toegepast. Dit voorbeeld zijn zij aan de menschheid, aan de goede beginselen verschuldigd. Immers, de Regering, die zoo redeneert en handelt, is op een volstrekt verkeerden weg. Zij neemt hare opgeblazenheid en de berekening van stoffelijke grootheid tot richtsnoer; zij acht zich boven de individuën, die den Staat uitmaken, ingewijd in de kennis der voorwaarden van 's volks aanzien, en toegerust met de middelen om aan het volk die voorwaarden te verzekeren. Dit alles nu is ten eenen male valsch. De Regering wane niet, iets ter wereld in kennis vooruit

te hebben boven hetgeen de eerste de beste harer onderdanen kan bezitten. Hare roeping is het, aan die onderdanen de vrije uiting hunner gedachten op elk gebied te verzekeren, opdat de waarheid aan het licht kome, waarin zij zelve hare kracht te zoeken heeft. Evenmin meene de Regering iets voor die burgers te kunnen verrichten, wat dezen zichzelven niet zouden kunnen verschaffen. Het is wederom hare roeping voor de wegruiming der belemmeringen te zorgen, die de vrije werkzaamheid van ieder individu van den kant van den aanmatigenden medemensch zou kunnen ondervinden. Zonder de Regering vermogen de burgers alles; zonder de burgers vermag de Regering niets. Geen leven vermag zij te scheppen. Waar zou de bron zijn, uit welke zij dat leven kon putten? Of is er eene andere bron van kracht en van leven, dan in de individuën? En bestaat de Regering uit iets anders dan uit eenvoudige menschelijke wezens? Heeft zij eene tooverkracht buiten en boven het menschelijke ter harer beschikking? Zij schijnt het soms zelf te wanen, en velen wenden zich met verzoeken of verwijten tot haar, als of het zoo ware. Intusschen het eenige wat, buiten de roeping, zoo even aangeduid, de Regering vermag, is — de nationale krachten te misbruiken en den nabuur

te berooven. Dit nu heet verderven en dooden, in plaats van leven scheppen, en het is de duurste plicht der volken zich niet te laten misbruiken, niet voor zich te laten denken, op hunne ijdelheid geene kansrekeningen te laten maken, niet voor zich te laten zorgen in dien zin, dat hun door eene daad van geweld zou toegeworpen worden wat slechts de vrucht van hunne eigene wijsheid en beleid mag wezen. En waarom mag zich een volk dat alles niet laten welgevallen? Omdat het slechts uitloopt op het verlies der vrijheid en op de vestiging der ondragelijkste tirannij.

Tegen zulk eene tirannij ons zelfstandig bestaan te verdedigen, ziedaar de roeping onzer Natie, en omdat van dien kant ontwijfelbaar gevaar dreigt; omdat de oorlog, ik zeg niet tegen ons, maar tegen het beginsel, op hetwelk ons bestaan alleen moet gegrond zijn, reeds verklaard is, — daarom moeten wij ons ten oorlog toerusten, ons als reeds werkelijk bestookt aanmerken, en ons van de middelen niet ontdoen, die eene belegerde vesting niet zorgeloos over den muur zal werpen.

Doch, als het op zelfverdediging aankomt, zal men zeggen, zal geen stoffelijke macht, zullen geene millioenen uit de Oost ons daartoe in staat stellen: slechts onze zedelijke kracht zal dat wonder werken. Uitnemend! Maar

de zedelijke kracht leert grijpen naar stoffelijke middelen, schept ze, en smijt ze niet reeds bij voorbaat weg: zij is voorzorgend, voorzichtig, spaarzaam met de bestaande middelen, evenzeer als vindingrijk in het verschaffen van nieuwe. Het verwaarloozen van die middelen zou geen bewijs zijn van zedelijke kracht, slechts van eene sobere liefde voor het bedreigde goed, of van miskenning van het gevaar.

Het gevaar, dat hier dreigt, zou niet zoo groot zijn, wanneer wij niet wederom den vijand bergden in eigen boezem. Immers velen schijnen het besef verloren te hebben van de beteekenis, aan het bezit van een eigen Staat, van een Vaderland verbonden ..... Men zou geneigd zijn, dezulken te vragen: zijt gij dan de eerste beginselen van alle menschelijkheid vergeten? Is het u onbekend, dat de mensch, als een eenzelvig wezen gedacht, werkeloos is of niet meer dan dierlijk werkzaam; dat het streven om een medemensch te beschermen en van het noodige te voorzien, den geest en den arm tot vruchtbare werkzaamheid nopen moet en den mensch tevens alleen recht geven kan om zich eenig deel van het geschapene toe te eigenen; dat eenig goed, door den mensch alleen voor zich zelven in bezit genomen, roof is, aan den roof, door een wild dier gepleegd, gelijk? Is dit

waar, dan heeft een ieder zijnen kring van te bewelda-digen medemenschen te zoeken. Hier nu komt de natuur den geest te gemoet, daar zij ons in onze bloedverwanten dien kring aanwijst. Maar elk gezin, te midden der wereld aan eigene krachten overgelaten, is te zwak; is er om ongedeerd te kunnen bestaan, vereeniging noodig van gezinnen, ten einde te zamen sterk genoeg te zijn tegen alle gevaar. Die vereeniging nu is de grondslag van den Staat. De Staat verschaft aan de gezinnen de mogelijkheid van de vervulling hunner liefdetaak. De Staat is als een groot gezin van leden, die te zamen één belang, één lot, ééne geschiedenis hebben. Van lieverlede is er uit den Staat een wezen geworden, even werkelijk, even weldadig, even lievenswaardig, als het gezin zelf. Dat wezen, dat gemeene wezen te verzaken, zou afval zijn van het beginsel des gezins, van de voorwaarde der menschelijkheid. Immers is de Staat de daad van de vrij tot elkander tredende gezinnen, die zich verplicht achten zichzelven te verdedigen. Den Staat prijs te geven aan een ander, zou eene erkentenis zijn dat men zich niet meer in staat achtte zichzelven te verdedigen; het zou eene daad zijn van lafhartigheid, eene belijdenis van hulpeloosheid, van onmondigheid, een prijs geven der onafhankelijkheid,

der zelfstandigheid, der vrijheid, in één woord, het verlies van dat wat alleen voor den rechtschapenen mensch aan het bestaan waarde geeft, het verlies der eer. Eer is de hoedanigheid van dengenen, die de volstrekte onschendbare waardij, welke aan elken mensch toekomt, weet te doen gelden. Die volstrekte onschendbare waardij nu van elken mensch is het helaas! juist wat gemeenlijk ontkend wordt: het ontbreekt het gros aan achting, aan eerbied, aan liefde voor den mensch. Men erkent in den mensch niets dan een natuurwezen, aan een noodlot onderworpen, en zichzelven beschouwt men niet anders, al is het ook dat een ieder (want de natuur gaat boven de leer) zoo handelt, alsof hij recht op de hoogste onderscheiding had. Intusschen slechts door de waardij van den medemensch te erkennen, wordt onze eigene waarde meer dan een eisch der ijdelheid; slechts daardoor wordt zij eene zedelijke werkelijkheid. — Hoe het zij, waar zulk een zin heerscht, daar is die moed niet te verwachten, welke gelooft aan de mogelijkheid en de redelijkheid om den Staat des Lands te verdedigen: zoo toch heeft men in der daad geene eer, behalve eene valsche, te verdedigen en te verliezen. Op dat standpunt kan het onverschillig zijn, of het Regeringspersoneel uit den boezem der eigen Natie oorspronkelijk

of van elders opgedrongen zij; op dat standpunt valt voor ons de maatschappij uiteen in op zichzelf staande particulieren zonder vereeniging in engeren of ruimeren kring. Zou het niet belachlijk zijn, voor een wezenloos iets, voor een hersenschim zich te gaan opofferen, en dat terwijl de vreemde Staat, die zich voor den onzen in de plaats wil stellen, misschien beter op de hoogte is. — Begrijpt men alzoo, dat de Staat niet behoeft en ook niet kan verdedigd worden tegen vreemd gezag, dan kan die Staat vrij de middelen prijs geven, welke hij, in staat van beleg verkeerend, en zichzelven niet wenschende te verzaken, zou dienen te behouden. Eindelijk, zoo er niet dan particulieren bestaan met natuurlijke eischen en belangen, die zoo ruim mogelijk moeten bevredigd worden, zullen wij dan iets voorbehouden voor eenen Staat, die wezenloos en ten slotte machteloos is? — Doch lang genoeg aan een dwaalbegrip het woord gelaten! .... Weet men, dat de Staat op de menschelijkheid zelve gegrond is, en dat niet op te komen voor den Staat zoo veel zijn zou als afstand te doen van het recht om zich een mensch, een zedelijk wezen, te noemen, dan ziet men den Staat met voldoening in het bezit van de middelen, die hem ten dienste staan moeten, als hij geroepen is om oorlog te voeren voor zijn bestaan.

Wij komen tot de toepassing. Zij is deze: zijn de Oost-Indiën eene verkregen bezitting van onzen Staat, die hem dienen moet om zijn bestaan te verzekeren, dan kan de goede burger niet wenschen ze prijs te zien geven.

Eene bedenkelijke omstandigheid is het echter, wie zal het loochenen? dat het stelsel, waarnaar de Nederlandsche Staat de Oost-Indiën bestuurt en ten zijnen nutte doet dienen, alles behalve vrij is van groote bezwaren. De Staat toch is zelf ondernemer en handelaar. Hij doet arbeiden en behoeft zich daarbij geenen onwil te laten welgevallen; hij bepaalt den prijs, dien hij den ingezetenen voor hunne voortbrengselen betalen zal; hij verkoopt ze, en, zonder den Javaan te laten deelen in de gunstige uitkomst, eigent hij zich de opbrengst toe. Hoe veel billijker ware het, aan hoe veel misbruiken ware de pas afgesneden, wanneer de Staat zich aan dien handel onttrok; wanneer de ingezetene gansch vrij ware om zijnen arbeid te verleenen en tot den hoogst mogelijken, door hem zelven te bedingen prijs; dat daarentegen, de Staat, boven hetgeen hem als eigenaar toekwam, slechts belastingen hief in de mate, waarin zijne behoeften zulks vereischten, en, zoo mogelijk, door de ingezetenen zelven toegestemd. Voorwaar, dit zou een

heilrijke staat van zaken wezen, niet het minst dáárom, omdat bij het thans heerschend stelsel de Staat de jaloezij opwekt van particulieren, tuk op ondernemingen, die zij door de goede zaken, welke zij den Staat zien doen, als winstgevend hebben leeren kennen. Het is niet goed, dat de Staat op die wijze tegenover de particulieren als een overmachtig mededinger optrede; dat hij ten doel sta aan hunne wangunstige aanvallen; dat hij eene schans zij, om welke geregeld beleg wordt geslagen, en die, vermits zij niet onberispelijk is aangelegd, zonder het vereischte gezag wordt verdedigd. Zoo toch wordt de achting voor den Staat ondermijnd, de liefde tot het Vaderland, waartoe reeds gemis aan inzicht geenen grond aanwezig ziet, ook in de praktijk ontleerd. Bovendien wat bij velen (de oprechte en kiesche bestrijders van een verkeerd stelsel niet te na gesproken!) niets anders is dan winstbejag en ondernemingsgeest, die zich noode gebreideld voelt, omhult zich, ten gevolge van dien staat van zaken, met een mantel van menschenliefde, van verontwaardiging over het lot van den Javaan, van waardering der goede zeden en der zuivere wetenschappelijke beginselen. Letterkundigen maken zich van de stof meester, en waar men een koel betoog mocht verwachten, krijgt men

levendige tafereelen, bestemd om den Staat als een zedeloos tiran aan den dolk van een Spartacus prijs te geven. Bij eene wijziging van het stelsel ware ons volk ontslagen uit eene verderfelijke school, waarin minachting van den Staat, miskenning van het Vaderland, huichelarij, en slechte smaak op den koop toe, als eene heilzame en veredelende leer worden ingeprent.

Verbetering derhalve ware wenschelijk. Jammer maar, dat wij, hetgeen onze voorouders steeds ervaren hebben, in de Oost-Indiën met geenen toestand te doen hebben, die ons veroorlooft, zoo onvoorwaardelijk met de ingezetenen als met vrije menschen om te gaan. Dit wenschen wij thans nog eenigzins meer opzettelijk door middel van enkele opmerkingen aan te toonen.

De mensch zijn eigen meester.... Wat beteekent deze uitdrukking? Zij stelt ons den mensch voor als zichzelven bewust in het bezit te zijn van de hoogste bron des gezags; aan geenen medemensch, aan geene menschelijke of goddelijke instelling komt in de schatting van dengenen, die zijn eigen meester is, eenige macht toe, waarvoor hij zichzelven geheel of slechts ten deele zou behoeven weg te cijferen. Ongetwijfeld buigt hij voor eenig gezag buiten zich; doch hij doet het, vrij en niet gedwongen, omdat hij daarin de voorwaarde erkent,

die hem in staat stelt om binnen de grenzen der zedelijkheid zijne eigene machtsvolkomenheid te doen gelden.

Nu is het de vraag, of de Aziatische maatschappij, met welke wij op Java en elders in de Oost-Indiën te doen hebben, zoodanigen mensch kent.

Java, en een goed deel van den Indischen Archipel, is door de Muzelmannen veroverd geworden. Brengt nu de Islâm dat denkbeeld: „de mensch zijn eigen meester," aan de volken, over welken hij zich uitbreidt? Neen! waar een volk, door Mohammedanen onderworpen, de persoonlijke vrijheid of liever de soevereintteit van den persoon erkende, daar kon haar genot slechts door middel van een compromies of concordaat met de Mohammedaansche Overheid, voorwaardelijk, geduld worden. Had de leer van den Korân zelve dat denkbeeld gehuldigd, met voorkomendheid en blijdschap zou de Mohammedaansche veroveraar het te gemoet zijn gekomen, waar hij het aantrof, en er zou aaneensluiting en verzoening tusschen overweldiger en onderworpenen hebben kunnen plaats grijpen. Het tegendeel zien wij geschieden. Trouwens niets is natuurlijker. Het Mohammedanisme is een volstrekt rationalisme. Het kant zich aan tegen alle mysterie, in mythen en symbolen ingekleed en door eenen priesterstand in bewaring gehouden. Dit, zal men zeggen,

heeft het met het Joden- en Christendom, en, eenigermate, met de Helleensche godsdienst gemeen. Het is waar; doch het Joden- en Christendom zweren mythen, symbolen en priesterheerschappij af ten behoeve van eenen levenden, vrijmachtigen God, die wonderen doet; het Christendom bovendien erkent God, verschenen in eenen mensch, die door de wonderkrachten, door hem gewerkt, van zijne goddelijke natuur getuigt. De Helleensche godsdienst onderwerpt al wat de overlevering in mythen heeft besloten, aan de vrije bearbeiding van den menschelijken geest; maar die menschelijke geest betoont zich dan ook die gift, hem toegekend, ten volle waardig, door in kunstscheppingen van allerlei aard aan den inhoud der overlevering een nieuw, oneindig rijk en oneindig verscheiden leven te geven. — Het Mohammedanisme, daarentegen, verwerpt het wonder en verwerpt de kunst. Voor het Mohammedanisme bleef niets over, dan de platte, doode rede. Deze rede is gekomen tot de erkentenis van de noodwendigheid, de fataliteit, waaraan geen verwrikken is door God noch mensch: God doet geen wonderen, en de mensch nog veel minder. Die kracht, welke, in het middelpunt der dingen gesteld, de schepping voortbrengt, kneedt en vormt naar het ontwerp van haren vrijen wil, zij heeft voor

altijd afgedaan. Zij heeft aan eene wet hare macht vermaakt, en van die wet is de menschelijke rede, 's menschen verstandelijk beleid, de eenige tolk. Of zegt het begrip van *profeet*, hetwelk in het Mohammedanisme de hoofdrol speelt, iets anders? De profeet is bij de Ouden de tolk van de geheimzinnige machten, de persoon, die deze en hare ingevingen aan het oordeel, de schifting en de openbaarmaking van de gezonde, praktische, politische rede onderwerpt. De stelling: Mohammed is Gods profeet, onderwerpt derhalve de mededinging van alle geestelijke macht, van alle openbaring, aan de rede van dien eenen mensch alleen. Maar bij de andere volken, bepaàldelijk bij de Grieken, sloot het profetenambt de vrijheid van den kunstenaar en van den man van wetenschap niet uit. De rede, de gezonde geestesgaven van een iegelijken mensch mochten van het goddelijke getuigen en het geheim openbaren in kunstscheppingen en wetenschappelijke stelsels. Niet aldus in het Mohammedanisme. Dit legt op alle vertolking van het goddelijke en van het mysterie beslag ten behoeve van Mohammed en de Ulema, de officieele vertolkers van den Korân, alleen. De kunst, in zoo verre zij zich de voorstelling van het hoogste voorwerp, den mensch zelven, zou vermeten, is een gruwel; de

wetenschap eene overtolligheid; alle ingeving wordt veracht, en zelfs haar zinnebeeld, de wijn, verboden. — Wat wordt er nu bij zulk een stelsel van den mensch? De mensch wordt noodwendig slaaf. Zoo de mensch aan het wonder geloof ontzegt, dat is, de natuur der dingen niet alzoo vat, dat eene vrije kracht werkt, tot nu toe, en het heelal, als een kneedbaar leem, kan vormen, — dan moet hij de slaaf worden van hetgeen hij als de in het heelal heerschende wet erkent. Hij wordt dus de slaaf van zijne eigene erkentenis, van zijne eigene rede: in zoo verre is hij geen slaaf in slechten zin, integendeel, hij is zijn eigen profeet. Maar wanneer nu, gelijk in het Mohammedanisme alle profetie geconfiskeerd is ten behoeve van éénen; wanneer de wet eens voor goed beschreven is in een Korân, dan zijn, behalve de tolken der wet, de Ulema, met haren Mufti aan het hoofd, en den Kalif of Padischa, alle menschen slaven in den slechtsten zin, lijdelijke en domme werktuigen. Het hoogste en eenigste wat van den mensch gevorderd kan worden, is, wat het woord *Islâm* uitdrukt, de daad van zich gelaten ter aarde te buigen voor het eenig symbool der goddelijkheid, de geschreven wet, en zich te onderwerpen aan de uitspraak harer tolken, — en niet alleen dit, maar ook alle anderen te onderwer-

pen aan hetzelfde profetenwoord: de geheele wereld moet daarvoor buigen, alle woord, door den profeet niet gesproken, alle plant, die de menschheid zou wenschen aan te kweeken, buiten het gezag van den profeet, moet uitgeroeid worden. De Perzische leer spreekt van een scheppend woord; het Christendom gelooft aan een Woord, door hetwelk alle dingen gemaakt worden; de Islâm heeft ook een woord, maar het is een woord van verdelging, een woord des doods; de Islâm heeft een profetenambt, doch zulk een, dat niet de macht der duisternis, maar de macht des lichts verzegelt. In de uitdooving van het licht is deze leer maar al te wel geslaagd; doch de verzegeling van de macht der duisternis is haar zoo weinig gelukt, dat het Oosten wemelt van waarzeggers en wonderdoeners, die het bijgeloof des volks misleiden. — Mohammed was een ontzettend fanaticus, dweepend met eene doodelijke gedachte. — Maar hoe laat zich dan verklaren, dat hij zooveel aanhangers gevonden heeft? Het laat zich verklaren uit de betrekkelijke waarheid zijner troostelooze opvatting: of is de aanleiding tot het ongeloof, is de fataliteit, geen onloochenbaar feit? Heeft de logica niet zeker recht tegen de inspiratie? Bovendien, Mohammed gelooft aan eene voleindiging aller dingen, aan een paradijs. Jammer maar, dat terwijl het de taak is der

ware godsdienst het paradijs tegenwoordig te maken in het geloof, de hoop en de liefde, Mohammed de geheele geschiedenis, de geheele wereld, vernietigt ten profijte van het uitzicht op zijn paradijs.

Voor persoonlijke vrijheid derhalve is in het Mohammedanisme geene plaats. Integendeel, zij is het ergste wat de Islâm moet vreezen, en dat zoowel bij den geloovigen Muzelman, als bij den ongeloovigen hond. — De eerste en grootste daad der menschelijke vrijheid, die zich in liefde werkzaam betoont, is de familie. Bij den Mohammedaan geene familie: immers geen huwelijk met ééne vrouw; — geene kinderen: voor den Muzelman is zoon en slaaf hetzelfde: het is waar, de vrome Muzelman heeft gelijke tederheid voor den slaaf als voor den zoon; maar men kan de stelling ook omkeeren: hij heeft geen grootere tederheid voor den zoon dan voor den slaaf. Waar geene familie erkend wordt, ontbreekt aan het eigendom alle zedelijk recht, alle wijding; daar is het eigendom niets dan de vrucht van een roof van éénen ten koste van allen, en daar dit eene algemeene woestheid, een eeuwigen oorlog van allen tegen allen zou medebrengen, zoo worden allen onteigend ten behoeve van den Heer der geloovigen: van dien Heer zijn de Pachas, de Regenten, slechts de vertegenwoordi-

gers. Maar feitelijk zijn zij de meesters en eigenaars van allen grond en goed: alle anderen zijn daarvan slechts de vruchtgebruikers, die het hunne ieder oogenblik door den Heer kunnen zien opeischen.

Een absolutisme, een nihilisme, als het Mohammedanisme in beginsel verkondigt, was natuurlijk voor geene volkomene toepassing vatbaar. Waar, bij voorbeeld, de Mohammedanen het Grieksche Rijk onderwierpen, zonder de ingezetenen te kunnen bekeeren, konden zij niet tot eene algemeene uitroeiing overgaan. Men ging een vergelijk aan met den strengen plicht, en vergunde den overwonnelingen het leven voor een hoofdgeld van de genade des Sultans te koopen. Van nu aan bracht het fiskaal belang van den Heer der geloovigen mede de ongeloovigen te sparen. Zij behielden zekere vrijheden onder de eenige macht, die overeind was gebleven, dat is, onder hunne Geestelijkheid: immers de Mohammedaansche Overheid ontkende hun bestaan in beginsel; zij trok de hand van hen af, moeide zich niet met hunne zaken en moest hen die zaken zelven laten verrichten, mits zij van 's Sultans genade geen misbruik maakten, en onder voorwaarde dat die genade, in het groot en in het klein, in het algemeen en in de bijzonderheden, ieder oogenblik ten koste van hun goed of leven

door den Sultan of zijne Pachas kon worden ingetrokken. In weerwil van alles derhalve konden in het Turksche Rijk, waar Grieken, dat is Romeinen naar het recht en Christenen naar het geloof, gevestigd bleven, vrije menschen blijven leven, met wie vreemde vrije volken handelsbetrekkingen, hoe hachlijk ook, konden aanknoopen.

Zou het wellicht op Java en elders in onze Oost even zoo gelegen zijn? Trof daar soms het Mohammedanisme eene bevolking, eene maatschappij aan, eenigermate met die van het Byzantijnsche Rijk vergelijkbaar? Waar is, dus antwoorden wij, waar is de geschiedenis van zulk eene bevolking? Waar is er op dien bodem heugenis van een Rijk of van Rijken, van wier daden de wereld gewaagd heeft? Welke oorspronkelijke godsdienstvorm ontstond er? Welke eigenaardige en voor de menschheid vruchtbare letterkunde bloeide er? — Niets van dien aard is hier te vinden. Geene beschavende kunst is van daar over de wereld uitgegaan; geen symbool, door eenig groot man uitgedacht, heeft zich uit dien hoek over de aarde verbreid. Integendeel, de volken, daar woonachtig, hebben, vóór de tijden van den Islâm, gedeeld in eene van elders aangebrachte godsdienst en beschaving. Maar, daar toch niet alle vol-

ken wat oorspronkelijks kunnen opleveren, was misschien die godsdienst, die beschaving, van dien aard, dat zij de bevolkingen, over welke zij zich uitbreidde, werkelijk verheffen kon, haar zelfstandigheid kon geven, en onder haar inderdaad de persoonlijke vrijheid kon aankweeken?

De godsdienst, in vroeger eeuw over Java verbreid, was het Boeddhisme. Is dan soms het Boeddhisme een vorm van beschaving, die den Natiën kracht geeft en den mensch werkelijk vrij maakt? Deze vraag zou men, als men de zaak oppervlakkig beziet, licht toestemmend beantwoorden. Immers is het Boeddhisme te beschouwen als ontstaan uit eene terugwerking tegen het Brahmanisme met zijne onverbiddelijke verdeeling der menschen in casten. De stichter kwam op voor den verworpene tegen de trotschheid en den waan der Vorsten en Priesters. Zelf vorst, maakte hij zich den geringsten en ellendigsten gelijk en droeg hunne vernedering en hunne nooden. Zoo doende was met daden, hetgeen nog meer zegt dan met woorden, de gelijkheid van alle menschen verkondigd. De gelijkheid, ja, maar ook de vrijheid? — Vrijheid is de handeling van den mensch, die zich in het middelpunt der dingen geplaatst gevoelt, toegerust met de macht om ze naar zijnen wil te kne-

den. Zij veronderstelt noodwendig, dat de mensch koning is onder den allerhoogste, medewerker Gods op aarde. De vrije man tast, om zoo te spreken, in het leven om daaraan eenen vorm te geven, naar een door hem zelf ontworpen bestek. Hij weet, dat hij, dit doende, met wat werkelijks te doen heeft. Hoe dan, zoo met den Boeddhist deze wereld als eene schijnvertooning wordt aangemerkt, als eene bloote beeltenis der eeuwige dingen; zoo het als de groote, als de eenige schuld wordt aangemerkt, deze eindige dingen iets wezenlijks te achten; zoo het 's menschen hoogste, 's menschen eenige taak is, deze wereld te verzaken en, zonder zich ook voor het geringste deel medeplichtig te maken aan de ontwikkeling dezer zinnelijke dingen, door werkelooze bespiegeling de wijk naar die wereld te nemen, van welke deze wereld de ontkenning is, en die daarentegen de ontkenning is van deze wereld. — Is vrijheid medewerken met God, hoe zou zij dan met volstrekte werkeloosheid bestaan kunnen? — Maar toch het leven gaat boven de leer: de Boeddhisten-leeraars zelven veroordeelen zich niet tot den hongerdood; zij huwen en handelen, en hunne minder bespiegelende, minder zelfverloochenende leerlingen onder al het volk spenen zich nog minder van het aardsche. Het is waar, doch

geenszins onverschillig is het, met welke oogen men deze wereld en het leven leert beschouwen. Is de eenzame bespiegeling van den kluizenaar het hoogste, de afzondering in een klooster het beste wat men doen kan, welk een licht wordt er dan geworpen op hen, die in de wereld blijven? Het zijn onreinen en dwazen, die zich met schimmen vermaken of kwellen, en het een zoowel als het ander ten hunnen verderve. Om de Soedra's vrij te maken van de hoogere casten, maakte Boeddha alle menschen tot Soedra's. Het is waar, die onreinen, die dwazen, waarvan de wereld vol is, wegen op het hart van den echten Boeddhist, en hij stelt zich ten taak, eene taak van zelfverloochening, als zendeling de wereld in te gaan. Zoo was dan met de binnenlanden van Azië, met China, ja met Japan en America (reeds vóór de ontdekking van dit werelddeel door ons, Westerlingen), ook Java het doel van Boeddhistische zendelingen. Zulk eene Boeddhistische zendelingkolonie is, zou men zeggen, een model: zij voert alles mede wat tot het stichten van eene gemeente noodig is; zij strooit de zaden van een nieuwen Staat. Immers voert zij haren kunstenaar, haren architect, haren ingenieur met zich, om beelden te bootsen, die als de boeken der leeken zullen zijn, om tempels te bouwen, om

wegen aan te leggen en bruggen te herstellen: want tot de goede werken, waarmede zich de Boeddhist waardig maakt om in Boeddha te worden opgenomen en niet op aarde terug te behoeven te komen, behoort het maken van al die werken: de Boeddhist is een *pontifex* in den eigenlijken zin van het woord, een bruggemaker. Maar gij bemerkt reeds, van welken aard de bedrijvigheid, de nijverheid is van den Boeddhist. Wat hij verricht, het zijn symbolische handelingen; wat hij boetseert, het zijn teekenen van eene andere wereld; wat hij sticht, het zijn pagoden om er zich uit deze wereld in terug te trekken. Dus met recht mag men zijn werk monnikenwerk noemen, dat is, een werk onvruchtbaar voor het leven, en bestemd om er een zaligen uitgang uit dit leven mede te verdienen. Dat is de werkzaamheid niet, die eene gemeente sticht, althans niet een volk krachtig en groot maakt: zulk een invloed, op een volk uitgeoefend, moet het veeleer verstompen, dan ontwikkelen, en het weerloos laten tegen de overweldiging. Zoo is dan ook de Boeddhistische beschaving op Java een licht verkregen prooi van het Mohammedanisme geworden. De bevolking maakte zelfs geen gebaar om haar Boeddhistisch geloof te behouden. De ontzenuwde Romeinen van het Byzantijnsche Rijk

behielden ten minste vrij algemeen hunne Christelijke belijdenis en verkozen de verachtelijke hoedanigheid der rajah boven de verzaking hunner godsdienst. Maar de Javaan, ten bewijze hoe oppervlakkig de tint van Boeddhisme geweest was, die hem had gekleurd, nam den naam en eenige praktijken van het Islamisme aan, op den voorgang zijner Hoofden, die in de nieuwe leer een welkom voedsel voor hunne zinnelijkheid en een nieuw voorwendsel om den onderdaan uit te mergelen aangrepen.

Van zulke bevolkingen, van menschen, niet gevormd, maar misvormd onder zulk een tucht, zijn wij, Nederlanders, de bestuurders geworden. Wij hebben ze tot nog toe gelaten, wat zij waren.. Want onze godsdienst, onze beschaving weet van geene bekeeringen en ontbolsteringen in massa: zij komt tot den individu met een ontzaggelijken eisch van eigen werkzaamheid, en wat zij niet op dien langzamen weg van omkeering van den individu gewint, kan zij niet als haar werk erkennen, en moet zij als van geenerlei waarde wraken. Gelijk onze handel, om niet van Staats- of Koningswege, maar op den Koninklijken weg door burgerkooplieden gedreven te kunnen worden, volstrekt noodig heeft met vrije personen te doen te hebben, even zoo richt onze

beschaving en onze godsdienst zich tot vrije menschen, en waar zij dezen niet aantreft, blijft zij werkeloos.

Maar zou het dan zoo verkeerd zijn, ons veroverings-recht, onze onbetwiste soevereiniteit te laten gelden, en die menschen vrij te maken? Wij vragen nu niet, of dit uitvoerbaar zou wezen, en of de Hoofden, tot nog toe altijd gepaaid met de voorstelling, alsof hun recht ongekrenkt bleef, — of die Hoofden, wanneer zij ten laatste op ondubbelzinnige wijze vernemen moesten, dat zij niets waren dan beambten, en dat hun over de ingezetenen geenerlei gezag toekwam, dit goedschiks zouden dulden; of zij deze volstrekte ontkenning van de Mohammedaansche orde van zaken niet zouden weten te bestrijden; of zij den onderdaan, die zich aldus buiten alle verband met zijne van God verordende Overheid en buiten alle hoop op het loon van den Muzelman in het paradijs gesteld zag, niet zouden weten bezorgd te maken, te beangstigen en tot verzet op te wekken, en dat in eenen tijd van gansch anderen aard, dan toen een Generaal Daendels optrad met al de revolutionnaire stoutheid van een Napoleontisch proconsul, en tot in het verre Oosten toe gesteund door den ontzaggelijken naam van Napoleon, die zulk eene toovermacht over de Muzelmannen heeft uitgeoefend. Doch gesteld, zonder

vreeselijke oorlog, die ook op nederlaag kon uitloopen, ware de omverwerping van de heerschende maatschappelijke orde op Java, de onteigening van den eenigen eigenaar, mogelijk, — is het waar, wat wij zeiden, dat onze beschaving, onze godsdienst met eenen eisch tot den individu komt, hoe zouden wij dan eene proclamatie van de vrijheid van den Javaan kunnen wenschen? Of verlangen wij op onze beurt eene bekeering in massa? Achten ook wij eene machtspreuk voldoende om natiën te veranderen, — zoo zouden wij toonen niet hooger te staan dan de Muzelman. Ook hierin zouden wij met den Mohammedaan gelijk staan, dat wij zouden blijken te gelooven aan eene absolute wet en wetenschap. Schrijven wij aan onze voorstellingen van recht, aan onze maatschappelijke en staathuishoudkundige wetenschap zulk een karakter toe, dat daartegenover de begrippen van den Oosterling niet in aanmerking mogen komen; dat wij zonder onrecht datgene wat thans op Java recht is, kunnen afschaffen, — wat zijn wij dan anders dan in zoo verre Mohammedanen, die ook al wat bestaat, voor hunne wet doen buigen? Wat doen wij dan anders dan ons de zending van onfeilbare profeten toekennen? Dat Mohammed een valsche profeet is, en wij al te maal ware profeten, het doet in dit geval niets ter zake: want

de eisch der theorie, dat alles voor haar bukke, is in zich zelven verderfelijk, afgezien van haren inhoud. De theorie abstraheert van de werkelijkheid; zij gaat, als het ware, langs rechte lijnen voort; alles wat hare beweging in die richting in den weg staat, moet wijken; de theorie kent geene onuitgemaakte vraagstukken: want wat nog niet uitgemaakt ware, zou nog niet in de theorie zijn opgenomen; zij erkent geene wordende toestanden, geene toestanden derhalve, die ondoorgrond en ondoorgrondbaar zouden zijn: bij haar is alles volstrekt, en uitgemaakt goed of slecht. Intusschen eene andere dan eene wordende, dan eene onvolmaakte wereld is er niet, en het is juist het karakter en de voorwaarde onzer grootheid, dat wij in die wereld, door eenen zedelijken zin geleid, de handen aan het werk slaan, met den bestaanden toestand te rade gaan, en dien niet op grond van eene hoovaardige theorie omver willen werpen. De sterkste drijvers van de theorie zijn dezulken, die de dingen zoo weinig doorgrond hebben, dat zij alleen af moeten gaan op de rede, tronend in haar eigenen hemel, en wetten voorschrijvend, alsof er geene aarde aan hare voeten was, met een oneindig rijk leven, een leven, onverzettelijk voor zoo ver het verleden, en onwederstaanbaar voor zoo veel het tegenwoordig is. Moeten

de zoodanigen onze raads- en leidslieden zijn? Is het met Nederland zoo ver gekomen, dat het, als een dood lichaam, proeven met zich moet laten nemen? De wetenschap is uitnemend: maar men kiest geen levend mensch om anatomische demonstraties of physiologische experimenten op te verrichten.

Maar Java zou de emancipatie, welke de theorie voor haar op het oog heeft, niet kunnen verduren. Want, waarlijk, wij hebben daar met geene bevolking te doen, die niets noodig zou hebben dan de opheffing van een beletsel, niets dan vrijverklaring, om zich op de vereischte hoogte en berekend tot vrijheid te betoonen. — De Romeinen hebben de Grieken vrij verklaard, de natie, die zelfs den Romein vrijheid had kunnen leeren; doch het geschiedde in een tijd dat zij de zedelijke voorwaarden der vrijheid had verloren. — Wat nu heeft de vrijverklaring gebaat? Niets ter wereld. Zij is veeleer eene aanleiding tot strijd en tot onherstelbaar verlies der onafhankelijkheid geworden, en heeft overigens slechts gestrekt om ons een grond van verbazing te geven over de verwaandheid en verblinding der Romeinen op dat tijdstip. — Zou onze vrijverklaring op Java meer vermogen?

Wij hebben gezien aan welk eene tucht de Javaan, sedert al de eeuwen, dat wij zijne geschiedenis kunnen

nagaan, is onderworpen geweest. Het is hard om te zeggen, maar beter verdiende hij niet. Droeg Java waarachtig edele en krachtige volkeren, volkeren, onder welke mannen opstaan, die geestdrift voor de goddelijke roeping van den mensch in het leven weten op te wekken, zoudt gij meenen, dat het dan steeds gehoorzaam beurtelings Boeddhistisch en Mohammedaansch ware gebleven? En zulk een volk zou gelijk kunnen staan met den Hollander, die zelfs het Christendom niet heeft kunnen dulden, toen de vorm, dien het had aangenomen, zijn menschelijk geweten te na kwam. Inderdaad, men zou volslagen onkundig moeten zijn van de resultaten der ethnographie, wanneer men meenen kon, dat wij op Java met eene bevolking te doen hebben, die slechts op ons machtwoord wacht om vrije menschen op te leveren. — Het is opmerkelijk, schoon maar al te verklaarbaar, dat veelal juist diegenen, wier theorie den mensch tot den lijfeigene der natuur maakt, en den invloed van het ras bijzonder breed uitmeet, dat juist die de natuurlijke onderscheidenheden, welke er onder de menschen bestaan, wanneer het op de toepassing eener wetenschappelijke theorie aankomt, niet schijnen te tellen. Het is dat zich bij hen, terwijl zij den God der vrijheid in de natuur en het leven miskennen, een tirannieke

God der noodwendigheid in de rede laat gelden. — Hoe het zij, het bestaan der grenzen, die de natuur aanbiedt, moet de man van beleid niet wegredeneren, maar in zijne rekening als een element opnemen. — Het ras nu, waartoe de Javaan behoort, staat lager dan het onze. Ik zou vreezen de klaarblijkelijkheid zelve te gaan staven, wanneer ik wilde bewijzen, dat de daden, door ons verricht, onze vatbaarheid voor de hoogste denkbeelden, onze bekwaamheid om het schoone te waardeeren, pleiten voor onze meerderheid boven den Javaan. Alleen wil ik aanvoeren, dat terwijl bij ons de taal zelve ons noopt en in staat stelt om alle dingen, de geheele wereld der gedachten, ons ten eigendom te maken, de Javaansche talen, daarentegen, met hare noemwoorden zonder verbuiging of afleiding, de dingen, als het ware, buiten het gebied van den menschelijken geest laten staan. Zoo verraadt zich reeds door de talen, op Java gesproken, eene bevolking, niet geroepen om in de wereld oppermachtig te regeren, geen *populus late rex*, als wij. — De Javanen zijn kinderen, die ouderlijke leiding, die eene voogdij behoeven, en doodelijk ongelukkig zouden zijn, zoo men hun de wreedheid aandeed van hen op zichzelven te willen laten staan. Wel kunnen wij misschien de tucht wegnemen, waaronder zij staan; maar

hen in staat stellen, die tucht te ontberen, dat kunnen wij niet. Zij zijn eeuwig kinderen, niet in de heerlijke beteekenis, waarin de Egyptische priester bij Plato dit tot Solon van de Grieken zegt, maar in den zin van altijd onmondigen: kinderen, die niet tot rijpe jaren schijnen te kunnen komen. De Javaan, zegt men, is nog niet rijp. Maar wij, stel ik daartegen over, wanneer zijn wij onrijp geweest? Kon de Goth vóór duizenden jaren onrijp heeten, met eene taal toegerust, zoo als wij de Gothische kennen? — Hebben wellicht de mannen van den derden Stand in de middeleeuwen afgewacht, dat de Adel en de Geestelijkheid hen na lange opleiding rijp verklaarden, of heeft niet de burgerij zich ten spijt van den Adel en tot verbazing van de Geestelijkheid rijp gemaakt en rijp getoond? En waar hebben wij, Nederlanders, den moed en de kracht vandaan gehaald om wat streed tegen onze natuur en wat ons van de vervulling der hoogste taak terughield, al was het nog zoo machtig, van ons af te schudden? Wij hebben onze degelijkheid medegekregen, als eene heerlijke gave uit de hand Gods. Laten wij dit erkennen, en niet eensdeels wat wij bezitten miskennen, en anderdeels op hetgeen wij hebben, roemen alsof wij het niet ontvangen hadden! De Javaan nu heeft zulke ga-

ven niet ten erfdeel gekregen; hij heeft eene ondergeschikte rol te vervullen, niet minder noodig, het is waar, maar in allen gevalle zoodanig, dat het bittere spot zijn zou, zoo men van hem vergde, dat hij zich op gelijk grondgebied met ons zou bewegen. Neen! wij hebben tegenover den Javaan plichten te vervullen van een anderen aard, dan die men tegenover gelijken te betrachten heeft. Onze plicht tegenover gelijken ontslaat ons van zorgende hoede; tegenover een gelijke kan het niet onedel heeten niet meêgaande te wezen; maar den mindere te verklaren: gij zijt mijn gelijke, zou zoo veel zijn alsof wij ons zelven een vrijbrief gaven om dien mindere hard te bejegenen, en hem tot ons slachtoffer wilden maken, ja hem, bij het gevoel zijner machteloosheid en ellende, tot wanhoop en waanzin, tot wanhopig verzet wilden drijven. De Maori in Nieuw-Zeeland, de weggeloopen Boschneger op Jamaica (om alleen van versche voorvallen te gewagen), zij staan op gelijken voet met den Engelschman: want zij verkeeren in den vrijen natuurstaat en erkennen dus meester noch orde. Wat nu is er het gevolg van? Dit, dat als zij zich tegen den Europeaan durven aankanten, of hem maar in den weg staan, hunne vernieling besloten is. Met de uitroeiingsleer van den Islâm is een vergelijk mogelijk;

met de politie van den Westerling is geene overeenkomst te treffen: wat haar weerstaat, moet ongenadig de plaats ruimen — of vergaan. — Of bij hunne groote overmacht in getal de Javanen *ons* niet zouden vernielen; of zij (ook dit is mogelijk) geene valsche bescherming tegen ons bij andere Europeanen zouden vinden, in geval wij hun geene andere bescherming gunden, dan die van het Burgerlijk Wetboek, — het zou te bezien staan. Maar moge het nimmer tot zulk een uiterste komen!

Het kan, het zal daartoe niet komen, wanneer wij onzen plicht betrachten. Onze plicht kan het onmogelijk wezen ons van de ingezetenen af te maken onder den schijn, dat wij hun gelijke rechten schenken, het ons niet aantrekkende of zij onder dat zelfbeheer, hetwelk wij hun verleenden, soms te gronde gingen, en met het wreedaardige woord op de lippen: des te erger voor hen, mits wij slechts onze zaken doen volgens de rechtzinnige leer van den vrijen handel en de onbeperkte nijverheid. Is dáárom de voorspelling, aan Keizer Augustus geschied: super Garamantas et Indos proferet imperium, aan ons vervuld? Hebben dáártoe de bewoners van dit Westerstrand van Europa de eilanden van het uiterste Oosten, heeft dáártoe met ons het Christendom de twee godsdiensten moeten ontmoeten, die de logica van den

menschelijken geest in tegenovergestelde richting tot het uiterste gedreven hebben, dáártoe, opdat wij, iedere andere rol verzakende, alleen als nijverheidsmannen en kooplieden zouden optreden, zonder overtuiging aangaande de hoogste belangen der menschheid, zonder geloof.... Zonder geloof, wat zeg ik? indien maar zonder geloof: want, niet hij is ongeloovig, die het meent te zijn. Neen! als wij al wat God is afzweren, behouden wij onzen God. Behoef ik te zeggen, welk een dor wezen wij dan, met echt Mohammedaansche verachting van alle inspiratie, als onzen God vereeren? Zoo wij, daarentegen, het openbare mysterie verstonden — wij verstaan het niet, anders zouden wij het niet verwerpen —, het mysterie van den vernederden Zoon des menschen ter rechterhand Gods op den troon der wereld gezeten; zoo wij met dit verstand in het hart de Javanen naderden, niet om hen door onze prediking te redden, maar om hen als geredden te bejegenen, zoo zou het vraagstuk op den rechten weg ter oplossing wezen.

Nederland heeft tegen over de Oost-Indiën zijnen rechtstitel verloren, — dan zou het dien terug hebben gevonden.

Julij, 1866.

JONKER DIRK KANTER,

BURGEMEESTER VAN UTRECHT IN 1610.

Het is een gewichtig jaar, het jaar 1610, gewichtig in de geschiedenis der Stad Utrecht en der geheele Republiek der Vereenigde Provinciën. Wie in dat jaar de burgemeesterlijke waardigheid in die stad bekleedde, door de beweging, welke toen aldaar uitbarstte, tot deze waardigheid verheven, hij moet een persoon geweest zijn, dien het alleszins de moeite waard moet wezen van naderbij te beschouwen: immers moet op het oordeel over het karakter dier beweging de beschouwing van een der genen, die daarbij de hoofdrol gespeeld hebben, van beslissenden invloed zijn.

Ik zet op den voorgrond, dat in het genoemde jaar te Utrecht niets geringers beoogd is, dan deze Stad en met haar het geheele Sticht van den band der Unie, die haar met de andere Provincien verbond, los te scheuren, in de verwachting, dat deze stoute daad in de andere Gewesten, ja, in Holland en bepaaldelijk ook

te Amsterdam, ondersteuning zou vinden, opdat dien ten gevolge de Staatslieden, welke de Republiek toen ter tijd met zooveel veerkracht bestuurden, in de uitvoering hunner plannen belemmerd, en weldra aan het beleid der Republiek eene richting gegeven mocht worden, geheel overgesteld tegen die, welke tot nog toe met zulke verbazende uitkomsten gevolgd was.

Opgegroeid te midden van een onbetwist volksbestaan, en gewoon ons dat volksbestaan van den aanvang aan, in weerwil van alles, als van zelf sprekend en met onweerspreekbaar gezag bekleed voor te stellen, kost het ons moeite, het verzet tegen de beginselen en den geheelen aard van onzen Staat, hetwelk zich in de eerste halve eeuw van zijn bestaan, ja, in enkele oogenblikken en bij enkelen nog later, heeft voorgedaan, ik zeg niet, als verklaarbaar, maar zelfs als mogelijk te denken. Het gevolg daarvan is, dat in onze Geschiedenissen menig verschijnsel voorbijgegaan of in de schaduw gelaten, menige gebeurtenis dus verhaald wordt, dat de schrijver de duidelijkste bewijzen levert, hoe hij, zoo als men zegt, het fijne van de zaak niet gevat heeft. Doch, dat daargelaten, het schoone gezegde: wie alles begreep, zou alles kunnen vergeven, is ook in de geschiedenis van toepassing, in zoo verre het inzicht, hoe het moge-

lijk is geweest, min of meer ter goeder trouw een geheel ander staatkundig gevoelen toegedaan te zijn, dan dat hetwelk ten slotte in de leiding onzer Republiek geheerscht heeft, niet missen kan teweeg te brengen, dat wij menig tegenstander der nationale staatkunde anders dan óf als een onnoozel achterblijver, óf als een gruwelijk misdadiger beschouwen. Niet dat daarom onze eigen staatkundige overtuiging even weifelend behoeft te wezen, als de meening van dengenen, die het recht aan beide zijden ziet; — integendeel, bij dieper en billijker beoordeeling der tegenpartij wordt de toewijding aan onze eigen partij in hoogere mate dan anders het geval zou zijn, eene zedelijke daad, het gevolg eener vrije keuze, van welke geene wisseling in de lotgevallen der volken of in de denkbeelden der menschen den man van beginselen kan terugbrengen, gelijk dan ook geen vooroordeel of gewoonte ze bepaald heeft.

Dirk Kanter heeft in 1610 te Utrecht de macht willen onttronen, welke de voorstanders van de orde van zaken, die vóór den opstand tegen Spanje hier te lande bestaan had, van invloed en middelen verstoken hield. Hij heeft eene tegenomwenteling gewild met alle hare gevolgen. — Hoe nu is zulk een toeleg in eenen per-

soon van zijnen stempel verklaarbaar? Uit welke kringen, uit welke school is de man voortgekomen, die zoo iets bestaan kon?

Dirk Kanter was van een Groningsch-Friesch geslacht. Van zijnen grootvader wordt bericht, dat hij de onderwerping der stad Groningen aan Karel V in 1536 in de hand heeft gewerkt. Door de vrouwen waren de Kanters vermaagschapt met de Aukama's, tot welke die Petrus Aukama behoorde, die Leeuwarden ommuurd en het zijne toegebracht heeft om Friesland aan de middeleeuwsche regeringloosheid te onttrekken en tot de erkentenis van het Vorstelijk gezag te brengen, hetwelk weldra al de Nederlanden tot ééne Monarchie stond te vereenigen. Dirk Kanters vader werd in 1540 door Keizer Karel, als tot loon voor zijns grootvaders ijver en trouw, tot lid van het Hof van Utrecht bevorderd, en hier huwde hij eene dochter uit het oude en rijke geslacht der van Wycks. Hij zelve trouwde Catharina van Zivart, weduwe van Jakob van Nieurode [1]).

---

1) Binnen Utrecht komen in het eind der 16de en het begin der 17de eeuw verscheidene *Nyenrodes* (welke naam van dien van *Nieurode* wel niet onderscheiden zijn zal) voor (zie *Berigten van het Hist. Genootsch.* D. IV, St. I, bl. 48). Dezen behoorden waarschijnlijk tot een bastaarttak van dien naam, daar *Nyenrode* met de erfdochter Josina in het geslacht Turck was overgegaan. Hoe

Alzoo behoorde onze Kanter tot een geslacht, waarin de ijver voor het Bourgondisch-Oostenrijksche Huis van vader op zoon was overgeplant, en dat zich ingenomen betoond had met het denkbeeld van een groot Nederlandsch Rijk, in de handen van dat Huis, in hetwelk de Keizerlijke kroon zoo goed als erfelijk was geworden; een geslacht, dat in de laatste tijden zijn aanzien aan de verdiende gunst van dit Huis te danken had gehad.

Maar dit is nog niet alles, wat de Kanter kenmerkt. In hun geslacht waren ook de humanistische studiën erfelijk. Johannes Kanter (of, zoo als de familie in de geleerde wereld heette, Cantherus), gesproten uit den Groningschen tak, was in de tweede helft der 15de eeuw beroemd door zijne geleerdheid: zelfs zijne vrouw was, zegt men, niet onbedreven in de wetenschappen, en dit echtpaar liet eene dochter na, die wegens hare gaven een wonder der wereld genoemd werd, en eenen zoon, Andreas, die reeds op zijn 10de jaar de doctorale waardigheid verwierf, en deswegens een zeer vereerenden brief van Keizer Frederik III ontving, met de uitnoodiging om naar Weenen over te komen, waar hem 's

---

dit zij, Suffridus Petri (*de Scriptor. Fris.*, Franeq. 1599, p. 444) noemt wijlen den echtgenoot van Dirk Kanters vrouw: vir nobilissimus.

Keizers gunsten wachtten. Maar ook de vader van onzen Kanter, die, schoon te Groningen geboren, tot den Frieschen tak behoorde, was een geleerde, welke te Orleans den graad van doctor in de rechten had behaald, en zijn andere zoon, Willem, wien door Suffridus Petri [1]) eene lange lofrede gewijd wordt, leefde van zijne vroege jeugd alleen voor de klassieke letterkunde. Daartoe studeerde hij te Leuven, knoopte op verre reizen betrekkingen met de beroemdste geleerden aan, en vestigde zich eindelijk weder te Leuven, om zich geheel aan de studiën te wijden. Hij deed dit met zooveel ijver, dat hij in korte jaren verscheidene philologische geschriften opstelde, en (zegt men) zich eene kwijnende gezondheid en vroegen dood berokkende. Dirk Kanter zelf was niet alleen bewindsman, maar tevens geleerde. Van zijne studiën onder Lambinus te Parijs bracht hij bekendheid met vele geleerden, lust in de Grieksche Letteren, en opgewektheid om in dat vak meer dan ééne proeve te boek te stellen, naar Utrecht mede.

In de klassische studiën nu zag men in dien tijd — en bepaaldelijk was dit het geval bij mannen van den stempel der Kanters — meer dan een bloot sieraad,

1) In het aangehaald werk.

meer dan eene verlustiging, die het ernstiger werkdadige leven niet aanging. Integendeel, zulke mannen hielden het er voor, dat in de klassieke beschaving de eenige waardige vorm der menschelijkheid gegeven was. Tegenover de klassieke Oudheid en de regelmatige Latijnsche taal beschouwden zij den tegenwoordigen tijd en de ongeregelde, in zoo vele tongvallen als landschappen en steden verdeelde moedertaal als louter barbaarschheid [1]). Uit deze barbaarschheid moest men zich opheffen; door ijverige beoefening der oude letterkunde moest men toonen, bekwaam te zijn om uit de dorperheid en botheid te verrijzen tot de sierlijke geleerdheid en de schoone zeden, welke Hellas en Latium inscherpten. Bij dit streven bleven de Friezen niet achter. Nevens de Kanters behoef ik slechts de namen te noemen van een Viglius, Hopperus, Suffridus Petri, om met verbazing te doen erkennen, welk een rijken oogst van merkwaardige klassiek beschaafde mannen de Provincie Friesland toen vermocht op te leveren. Die mannen knoopten betrekkingen aan met de geleerden in de voornaamste wetenschappelijke middelpunten van Europa, waar zij zelven gevormd waren, en werden in de raadsvergaderingen

---

1) Zie bij voorb. *Suffrid.. Petri*, t. a. pl. bl. 229.

van het Oostenrijksche Bewind te Brussel, welks staatkunde de gansche wereld omvatte, als veelvermogende leden toegelaten. Dit gaf nieuw voedsel aan dat cosmopolitisme, hetwelk de humanistische studiën op zichzelve reeds geschikt waren aan te kweeken.

Doch al streefde men met ware toewijding naar den triumf eener algemeene wereldbeschaving, men zag daarbij zijne oorspronkelijke nationaliteit niet ten eenen male over het hoofd. Integendeel, men beijverde zich om te bewijzen, dat de Natie, wat zeg ik, de Provincie, tot welke men behoorde, een waardig lid uitmaakte van het groote Rijk, dat men voor zijne verbeelding reeds gekomen zag. Vandaar, om ons bij Friesland te bepalen, de geneigdheid van een Suffridus Petri om de fabelen, waarmede de ledige vakken der voorchristelijke eeuwen van dé geschiedenis zijner landgenooten zijn aangevuld, als waarheid aan te nemen. Was Friesland reeds in oude dagen, gelijktijdig met het Romeinsche Rijk, zoo als Philips de Goede in zijnen brief aan den Paus het uitdrukte, „een machtig Koningrijk geweest, grenzende aan Dacië en Scythië;” had het in allen gevalle het latere Bisdom Utrecht omvat en zich, toen er van Holland nog geene sprake was, tot de grenzen van Vlaanderen en Brabant uitgestrekt, dan, voorwaar behoefde het

Bourgondische Rijk zich niet te schamen dat Gewest in zich op te nemen. Na lange barbaarschheid toonden nu zoo vele harer zonen, dat de Friesche natie volkomen bevoegd was om te deelen in de eer, welke het inhad, lid te zijn van een Rijk, zoo heerlijk als van Nederland over de wereld scheen te zullen uitgaan, — en niet slechts dit, Friesland kon almede een middelpunt van wetenschap worden en eene leerschool van die kennis, welke de meeste aanspraak op glans en aanzien verschafte: Leeuwarden, het is opmerkelijk Suffridus Petri zulks met een vloed van redenen te hooren betoogen, was daartoe uitnemend gunstig gelegen [1]).

Dat en meer nog ging er om in de hoofden en harten der Friesche humanisten van den stempel van Dirk Kanter, en kunnen wij dan verwachten, dat hij de nieuwe orde van zaken in de Noordelijke Nederlandsche Provinciën in allen deele van harte zal toegedaan geweest zijn? Integendeel, wij kunnen ons uitnemend

---

1) Nog een vierde eeuw, nadat Suffridus Petri dit schreef, rekende de Engelsche Gezant te 's Hage, Carleton, Leeuwarden en en het Hof van Graaf Ernst Casimir van Nassau nog te barbaarsch om er aan te kunnen denken, den jongen Prins van Bohemen, uit het Koningrijk gevlucht, dat zijn vader zoo kort bezeten had, in die stad en in dien kring te laten opbrengen. Het kind moest te 's Hage blijven.

verklaren, dat hij de beweging, welke haar aanbracht, slechts onder zeker voorbehoud en tot op zekere hoogte zal hebben kunnen volgen, en toen zij zijne droomen al te zeer verijdelde, haar den vrede heeft moeten opzeggen.

Immers, welke vijandige beginselen en machten lieten zich, in en met den afval der Nederlanden van den Koning van Spanje, tegen de overtuigingen en begoochelingen dier humanistische richting gelden!

Het Calvinisme verloochende zijn Franschen oorsprong niet. De Fransche predikers van de leer van Calvijn buiten Frankrijk hadden in meerdere of mindere mate het karakter van bannelingen. Zij hadden hun vaderland, waar de Hervorming zich niet dan gewapend kon handhaven en het Katholicisme steeds den boventoon had, verzaakt. Daar zij nu voor zichzelven alle vaderlandslievende denkbeelden hadden moeten vaarwel zeggen, hadden zij natuurlijkerwijze geene sympathie, wat zeg ik? gansch geen genade voor de droomen dergenen, die dweepten met de heerlijkheid des Rijks onder het Huis van Oostenrijk. Ja, in zoo verre gevoelden zij zich nog altijd Franschen, dat eene ingewortelde jaloezij tegen dat Huis hen bezielde. Het heilige Roomsche Rijk en de Roomsche Godsdienst vatteden zij in éénen

banvloek samen, en wanneer, zoo hoopten zij, hun vaderland eenmaal de Hervorming omhelsde, dan zou zulks strekken om Frankrijk op de zaken des Rijks orde te doen stellen en het Huis van Oostenrijk voor goed voor de meerderheid van Frankrijk de vlag te doen strijken.

In den vorm nu van het Calvinisme vond de Hervorming in ons Vaderland ingang en uitbreiding. Een Calvinistische geest, op zijne beurt cosmopolitisch, bezielde menig mede klassiek gevormd geleerde, en, werkte die geest in hem, dan was hij onverbiddelijk voor de hersenschimmen, die het provincialisme van sommigen te baat nam om hunne moederstad tot de hoogte van de heerlijkheid des Rijks op te voeren. Getuige de onbarmhartige kritiek van Ubbo Emmius, die het historische kaartenhuis van Suffridus Petri inéén deed storten. Dat moest Kanter beleven! beleven, dat zijn geestverwant, dat de warme lofredenaar van zijn geslacht van zulke dwalingen en dwaasheden overtuigd werd, en dien vinnigen kritischen geest zag hij in den persoon van Ubbo Emmius zelven, welken men in Oost-Friesland niet langer duldde, in zijne vaderstad Groningen ingehaald, om daar den eersten wetenschappelijken zetel, dien van Rector der Latijnsche Scholen, te

bekleeden, eene betrekking, die hij weldra met de hoogere eer stond te verwisselen van het professoraat aan de op te richten hoogeschool, welke hij met zijnen geest zou vervullen.

Wij zagen, hoe de mannen van Kanters richting de grootheid van Nederland volstrekt niet prijs gaven, maar ze daardoor gewettigd en bevestigd wenschten te zien, dat hun vaderland of ten minste de aanzienlijken in den lande zich, met versmading van eigen taal en zeden, de klassische beschaving eigen maakten. Nevens hen nu waren er andere mannen, die mede van de grootheid der roeping van Nederland te midden der orde van zaken, welke zich scheen voor te bereiden, overtuigd waren, maar die grootheid niet daardoor meenden verwezenlijkt te zullen zien, dat deze Provinciën eene vreemde of doode taal aannamen en zich in een wereldrijk oplosten. Neen! dezulken achtten, dat Nederland, gelijk het de bakermat was geweest van Keizer Karel V, gelijk het de zetel was van het Bewind zijns zoons, ook de hoofdplaats van het Christenrijk, waarover het Oostenrijksche Huis regeerde, blijven moest. Verre dat de Nederlanders vreemde zeden of taal zouden laten veld winnen, moesten zij hunne oorspronkelijkheid bewaren en vooral hunne taal niet versmaden. Het is waar, de

taal was met allerlei Latijnsche en Fransche woorden vermengd geraakt, en wel bespeurde men van Provincie tot Provincie, ja van Stad tot Stad, verschil harer vormen; doch die vreemde indringers konden weder verbannen worden: de taal was rijk genoeg om ze uitnemend te kunnen missen, en wat de onregelmatigheid en plaatselijke verscheidenheid aangaat, gingen de auteurs slechts met beleid te werk in de keuze hunner zegswijzen, en hielden zij zich slechts aan taalregels, die het wel doenlijk zou bevonden worden vast te stellen, zoo ware dit bezwaar opgeheven. Trouwens voor welke taal zou de Nederduitsche de vlag behoeven te strijken? Nog had zij een ruim gebied, waar zij heerschte: in geheel Noord-Duitschland tot de Oostzee toe, en tot over de grenzen van het tegenwoordige Frankrijk. En welke taal evenaardde haar in oorspronkelijkheid? De Fransche taal was, zoo sprak men, eene schuimtaal, en de Latijnsche, — daargelaten dat zij dood was, mocht geenszins aanspraak maken op de eer van de hoogste oudheid en oorspronkelijkheid. De Grieksche taal won in dit opzicht haar den palm af; maar de Grieksche moest op denzelfden grond onderdoen voor de zoogenoemde barbaarsche, onder anderen voor de Scythische taal: die Scythische taal nu was de Nederduitsche, welke in de Over-

landsch-Duitsche hare zuster erkende, eene zuster, zóó gelijk van natuur, dat eene taalvereeniging tusschen Neder- en Opperduitsch onder de even mogelijke als wenschelijke zaken behoorde. Zoo behoefde, bijaldien er eene algemeene monarchie tot stand kwam, ons vaderland daarbij niets nationaals prijs te geven: integendeel, onze taal was alleszins bevoegd om de algemeene taal te worden, en in allen gevalle kon men, en dit was de leus der Rederijkers, Nederland in 's lands taal de klassieke geleerdheid te genieten geven. Een Goropius Becanus overdreef, bij gemis van die wetenschappelijke gronden, welke wij thans bezitten; maar een Jonker van de Werve, een Pontus Heuterus, een Coornhert, arbeidden met ijver, beleid en bekwaamheid in den geschetsten zin, en de Amsterdamsche vernuften, leden der Rederijkerskamer: *in liefde bloeiende*, ontwierpen zelfs eene Spraakkunst, waarin de taal aan regelen onderworpen was.

Zoo liet zich met de volkstaal het element des volks gelden, en mannen van Kanters richting moest zulks bedenkelijk dunken. Dezen toch wenschten de gemeente, behoorlijk volgens de rechten en de tucht der middeleeuwsche corporatiën georganiseerd, door de optimaten en fijner beschaafden beheerscht te zien, en wat

was er van zulk eene verheffing der volksklasse te verwachten? Met die Spanjaarden en Walen wierp men licht de instellingen over boord, wier glans alsnog op de patricische familiën afstraalde; onder voorwendsel dat de kerkelijke taal, de taal der geleerden, het Latijn, de jongere basterteelt, en de volksspraak, het Nederduitsch, de oudste, de paradijstaal was, kwam men tot de oorspronkelijke barbaarschheid en tot het heidendom der oude Scythen terug, of, mocht dit gevaar nog verwijderd zijn, met de taal der Romeinen raakte men licht ook geheel en op ergerlijke wijze los van de Roomsche Kerk.

Zoo was het inderdaad. — Doch geene letterkundige reden, geene taalquestie zou Nederlands onverzoenlijke breuke met Spanje en de Roomsche Kerk veroorzaken. Onder die verschillende wetenschappelijke en literarische richtingen en bemoeiingen volgde het volk weldra een hooger invloed. Wetenschap en kunst, studie en bespiegeling maken het leven niet uit. Zij zijn slechts het deel van enkelen, en getuigen van het leven, maar het leven zelve zijn zij niet. Het volk, de mensch in den man van het volk zoowel als in den man van hooger aanzien, ervoer in dien tijd in Nederland — zulke tijden van opwekking uit de onverschilligheid zijn er — de behoef-

te om zich, ontheven aan de zorg over schuld en dood, in het leven bevredigd te gevoelen. De gansche toestel, aangelegd om hem die bevrediging te verschaffen en te waarborgen, voldeed hem niet meer: het was willekeur, onzin, goochelspel in zijn oog: hij smachtte naar het wezen, waarvan de aanblik hem door het bonte omkleedsel onttrokken werd; bij baande, worstelend in den geest, zich eenen weg, rechtstreeks tot den God der priesters, dien de priesterlijke symbolen veeleer voor hem verborgen, dan openbaarden, en in de leer der Hervormers vond hij wat hij zocht. Eenmaal gevonden, kon hij dat goed voor geen prijs laten varen. Wilde het gezag des Konings hem de vrije erkentenis der waarheid beletten, zoo herinnerde hij zich, dat geen menschelijke macht iets op het geweten vermag, en hij gevoelde zich stout genoeg om, met afzwering en verbanning van al wat tot nog toe met het hoogste gezag bekleed was geweest, een nieuwe orde van zaken op den diepsten grondslag der menschelijkheid opterichten. Om op dezen weg voor te gaan, te steunen en te beschermen, trof de man des volks de geschikte personen aan in degenen, die in deze hachlijke tijden den moed hadden om de plaats der Overheid te bekleeden, vóór allen in Willem van Oranje, die in Oldenbarnevelt eenen waardigen opvolger vond.

Hoe moest zulk een doorgrijpende praktijk de klassieke humanisten smaken? Wat zagen zich hunne kleine bemoeiïngen en kamerstudiën bij zulk een streven in de schaduw gesteld! en waar moest het naar hunne meening heen, wanneer zulk eene richting veld won, als Willem van Oranje had ingewijd en Oldenbarnevelt na hem zoo meesterlijk voortzette! Die mannen keerden alles om, en herbouwden alles op een nieuwen grondslag. Niets hield stand voor hunne vermetelheid. Keizer en Rijk ontzagen zij niet; de middeleeuwsche organisatie der Standen kwam bij hen niet in aanmerking; geestelijk gezag gold niet bij hen, en zoo min dat van de Kerk der Katholieken, als van die der Calvinisten. Zij schenen het er voor te houden, dat de mensch, met alle krachten arbeidende ten behoeve van het Gemeenebest, op het hoogste licht en het hoogste recht kon bogen, en voor geen priester of kerkedienaar behoefde te wijken. Hoe zij ten aanzien der Roomsch-Katholieke Kerk gezind waren, behoefde geen betoog; maar de Calvinisten hadden allen grond om hen vijanden ook hunner Kerk te noemen. Zoo werd alle gezag van menschelijke en goddelijke instellingen ondermijnd; zoo ging de heiligheid van het altaar en de heerlijkheid van den troon te loor. Welke wijding vermochten die nieuwe

leiders der gemeente aan hunne instellingen te geven; welken glans aan hun bewind? En meenden zij uit dien kleinen hoek van Holland de wereld de wet te stellen? Zoo jammerden de humanisten en patriciërs over de verloren heerlijkheid. De glans van de Koninklijke waardigheid stak hun in de oogen. Zij kenden het werkelijke leven in al zijne kleuren te weinig. Zij meenden, dat een Keizer Maximiliaan en Karel V of een Frans I van Frankrijk helden waren van een hoogere dan de gewoon menschelijke orde. Ach! hun, wien het, even als ons, voor wie de Archieven de geheimen van de regering juist van die Vorsten hebben ontsluierd, gegund is een blik te slaan in het inwendig leven van de beheerschers der menschen, hij bespeurt met ontzetting en bijna met medelijden, wat angsten en armzaligheden aan het bekleeden van den hoogsten rang zijn verbonden. Dat was aan die goede philologen onbekend: zij kenden het leven slechts uit de boeken, en tot in de provinciale Hoven of stedelijke Vroedschappen, in welke zij zitting kregen, namen zij hunne vooroordeelen mede. Maar dat wisten mannen als Willem I en Oldenbarnevelt. Voor hen had het persoonlijk bestaan der Vorsten geen geheimen: zij bewogen zich in den kring zelven, waar de belangen der volken overwogen en de maatregelen,

die over het lot der natiën beschikken, genomen worden, en voor hunne oogen was alle heerlijkheid vervallen, behalve de voor het gros verborgen heerlijkheid der oprechtheid, der waarheid, der belangeloosheid in het beheer der zaken alleen. Zoo rekenden zij dan met het vallen der oude Majesteit niets verloren: een nijvere, zedelijk gesterkte burgerij verving in hun oog alles wat men wegzinken zag, en herschiep de oude vormen naar hare behoefte, of schiep, zoo noodig, voor het nieuwe leven nieuwe vormen.

Mij dunkt, wij hebben genoeg gezegd, om te doen inzien, dat een man als Jonker Dirk Kanter geen vrede hebben kon met hetgeen hij in ons land van lieverlede had zien gebeuren, genoeg om bij hem een reactionairen en antirevolutionairen geest verklaarbaar te maken. Laat ons thans, terwijl wij een enkelen blik op zijn leven slaan, trachten na te gaan, onder welk voorbehoud en met welke voorwaarden Dirk Kanter een werkzaam aandeel aan het leven van zijnen tijd heeft kunnen nemen, en hoe hij zich eindelijk tot openbaren tegenstand aangespoord moest gevoelen. Wat wij tot het jaar 1610 van Kanters leven weten, zijn slechts enkele losse opgaven.

In het jaar 1575 zien wij Kanter het eerst als Sche-

pen te Utrecht optreden [1]). Dat de toenmalige geweldenarijen der Spanjaarden hem ergerden, het spreekt van zelf. Die krijgsscharen dreigden de liefde voor den Koning uit de gemoederen geheel en al te doen verloren gaan, en eene onherstelbare breuke tusschen Zijne Majesteit en de Nederlanders te veroorzaken. Dus bood de tijd, dat Utrecht, van Alva's vonnis ontslagen, met het Spaansche Bewind niet had gebroken, maar de Spaansche soldaten van hare muren verwijderd hield, voor eenen man van Kanters stempel het geschikte oogenblik aan om met eene stedelijke bediening bekleed te worden. — Een man naar zijn hart was Hubert Duifhuis. Zonder de Roomsch-Katholieke Kerk af te zweren, predikte deze pastoor der St. Jakobs-kerk hier ter stede, tegen de misbruiken, welke haar onaannemelijk maakten en ook den klassiek beschaafden en verlichten onmogelijk naar den zin konden wezen. Daarenboven maakte Duifhuis voor de Kerk, geene aanspraak op gezag in den Staat, en afstand doende van het wapen der kerkelijke tucht en bijgevolg den arm der wereldlijke Overheid niet behoevende, kon hij onverschillig zijn,

1) C. Burman, Traj. erud. p. 70, uit wien ook de verdere data zijn ontleend.

welke partij deze toegedaan was. Ziedaar eenen voor de Regering uiterst gemakkelijken vorm van godsdienst. Geen wonder, dat hij de gunst der Magistraat verwierf.

Toen in het jaar 1577 de Gereformeerden te Utrecht eene openbare kerk wisten te bekomen, en de Burgerij zich herhaaldelijk in staat getoond had om haren zin tegen alle gewapend geweld door te drijven, was het niet raadzaam eenen man als Kanter in de Schepenbank te behouden. Immers de gereformeerde belijdenis zal hij toen, evenmin als de leden zijner familie, omhelsd gehad hebben. Zijn broeder Willem stierf te Leuven, zoo als Foppens zegt [1], pie ac catholice [2], en in zijn werk: *de Scriptoribus Frisiae*, in de uitgave, die van het jaar 1599 dagteekent, zegt Suffridus Petri [3], dat Dirk Kanters beide zonen *toen* te Rome waren. Daar zal men waarlijk in dien tijd geene gereformeerde jongelieden, zonen van een gereformeerd vader, zoeken. In het jaar 1610 echter was Kanter, voor het uiterlijk ten minste, gereformeerd: althans Dusseldorp in zijne onuitgegeven

1) P. 394.

2) Suffridus Petri, die voor zijn geloof niet verlangde uit te komen, schrijft van Willem Kanters dood in algemeene bewoordingen: »nixus misericordia divina, in Dominum placide obdormivit.”

3) P. 446.

Annalen [1]) noemt hem en Helsdingen ketters, en later genoot zijn zoon Lambert het volle vertrouwen der Contraremonstranten, daar hij als ouderling der Utrechtsche gemeente naar de Nationale Synode te Dordrecht werd afgevaardigd.

Doch wij zagen, dat Kanter, na de zege der verklaarde Gereformeerden in 1577, uit de Regering der Stad Utrecht verwijderd bleef. Eerst tien jaren later, toen na Leicesters vertrek en dood en den val van Prouning de partij der Calvinisten het onderspit had moeten delven en de richting der zoogenaamde St. Jakobs-geuzen wederom veld won, kwam Kanter op nieuw in het stedelijk Bewind, ja zelfs werd hij Burgemeester in Prouninks plaats.

Maar lang zou de invloed der mannen van deze richting niet duren. Weldra begrepen zij zelven zich terug te moeten trekken. — Tot nog toe, namelijk, hadden de Jezuiten niet gewanhoopt, de Hervorming door het humanisme in hun bedwang te krijgen. Voor het gezag

---

1) Zie *Archief voor kerkel. en wereldsche Geschied., inzonderheid van Utrecht, uitgeg. door J. J. Dodt van Flensb.*, IV, bl. 277. In het uittreksel uit Dusseldorp (bl. 274—277) zijn enkele misstellingen ingeslopen. Bladz. 275, reg. 6, van boven, staat *calumistae*, lees: *caluinistae*; bl. 276, reg. 19 van bov., staat *ratis*, lees: *rationes*, en reg. 22 *jugarent*, lees: *negarent*.

der Kerk en voor de vrije macht des Pausen van de zijde der onbeperkte heerschappij van het Huis van Oostenrijk gevaar duchtende, kouden zij met het verzet der Nederlanders tegen Spanje tot op eene zekere hoogte vrede hebben. Zoo Spanje geknakt, en tegelijk door hun beleid en hunnen invloed op de aanzienlijken en beschaafden, de Hervorming in de Nederlanden bedwongen kon worden, zouden zij de verstandigste partij blijken gekozen te hebben en der Katholieke Kerk de uitstekendste dienst hebben bewezen. Sommigen van hunne partij, met name de beroemde philoloog Justus Lipsius, die in 1578 het hoogleeraarambt te Leiden aannam, ontzagen zich zelfs niet, zich als Gereformeerden aan te stellen. Doch toen Spanje al te zeer gefnuikt werd, en derhalve de Mogendheid, die zich toch steeds als de beschermster der Kerk deed gelden, gevaar liep hare beschermeling in haren val mede te slepen; toen sedert 1598 in Frankrijk een kettersch Koning, met de uitstekendste gaven toegerust en bij het volk geliefd, eenmaal onbestreden den troon scheen te zullen beklimmen, konden de Jezuiten die staatkunde niet langer volhouden. Zij staakten hunne tegenwerking tegen Spanje, en wie van hen onder de vanen der Hervormden dienden, verlieten dit kamp.

Justus Lipsius verdween in 1591 uit Leiden, en vestigde zich te Leuven, waar hij zich de Roomsche Kerk en zulken harer geloofspunten, die de verlichting van den tijd het sterkst trotseerden, van harte toegedaan bewees.

Aan dezen Lipsius betoonde Kanter het hoogste vertrouwen, toen hij zijne beide zonen, zoo even vermeld, bij hem liet inwonen. Bevreemden kan het ons derhalve niet, dat wij hem wel in 1591 en zelfs nog in 1592 weder als burgemeester van Utrecht verkozen zien, maar dat wij hem, ofschoon hij sedert in de Regering nog eene bescheidene plaats als Schepen of Vroedschap bekleed moge hebben, na 1592, tot den tijd der uitbarsting in 1610 toe, niet meer als burgemeester zien optreden.

Die uitbarsting, bij welke Kanter de hoofdrol speelde, bewees dat de krypto-katholische humanisten in ons land de hoop nog niet hadden opgegeven. Slechts hadden zij, om steun tot de eindelijke zegepraal hunner gevoelens te vinden, naar eene andere zijde leeren omzien.

De tegenstand, dien Hendrik IV in zijn eigen Rijk van de zijde der Prinsen en Rijksgrooten ondervond, moest Spanje ten hoogste aangenaam wezen. Deze Mogendheid moest in Hendriks tegenstanders hare natuurlijke bondgenooten zien, en toen genen voorzagen, dat zij

voor Hendriks bekwaamheid en kracht zouden moeten onderdoen, en alle middelen hun goed dochten, die konden strekken om niet te gronde te gaan, moesten zij zelfs het denkbeeld niet wegwerpen om in zamenspanning met Spanje steun te zoeken. Dit te doen ontzagen zich zelfs de Hugenoten onder de Prinsen en Grooten niet, en zoo ontstond er eene gevaarlijke coalitie tusschen de antiroyalistische Calvinisten in Frankrijk en de Spanjaarden. Den strijd, dien de dweepzieke Gereformeerden in Frankrijk streden tegen den Koning, welke, van de Hervormde godsdienst afvallig, evenzeer hunne Kerk als de Roomsche scheen te vervolgen, — dienzelfden strijd hadden de strenge kerkelijke Gereformeerden hier te lande tegen het in hun oog libertijnsch Bewind van Oldenbarnevelt, met wien Hendrik IV zich zoo uitnemend verstond, te voeren. Hunne zaak was één met die der Fransche Hugenoten. Evenzeer nu als in Frankrijk de Spaanschgezinden zich als van zelf aan de strijdende Hugenoten aansloten, moesten de Katholieken hier te lande zich de vraag stellen, of het voor hen geene gewenschte zaak zou zijn, zoo de clericale Calvinisten er in slaagden, de Regering te ondermijnen en ten val te brengen. Triumfeerde, steunend op deze partij, de groote tegenstander der Regering, Prins Maurits,

dan was de kracht, die voor het Katholicisme van alle de gevaarlijkste was, in Oldenbarnevelt gebroken, en men had, in plaats van met den onuitroeibaren geest van een aantal regenten, met éénen man te doen, die de Calvinisten wel in bedwang zou weten te houden, die voor overreding vatbaar zou zijn, en zich ten prijze van wederkeerige inwilligingen wel met Spanje zou weten te verstaan.

De hoofdzetel van zulke denkbeelden moest Utrecht zijn. Hier had men met den val van den Leicestersgezinden burgemeester Prouninck al te zeer over de partij der Consistorialen gezegepraald. De predikanten, sedert aangesteld, een Taurinus en Spinhovius, vertegenwoordigden te zeer de ééne, later Remonstrantsch genoemde richting, dan dat de Calvinistische gemeente zich niet hoogst onvergenoegd en diep verongelijkt zou gevoeld hebben. Bouwden derhalve de aanhangers van de orde van zaken van vóór den oorlog eenige hoop op hetgeen de Calvinisten zouden aanvangen, dan kon die hoop nergens levendiger zijn, dan te Utrecht. Bovendien in deze stad, te voren het middelpunt der Katholieke hierarchie, was deze mogendheid wel onttroond; wel hielden hare dignitarissen zich schuil, maar zij was niet te niet gedaan, en, eindelijk, naarmate de kerkelijke

waardigheden hier rijker voordeelen opleverden, naar die mate moest de zedelijke kracht grooter, de wrok dieper wezen bij hen, die aan eene Kerk getrouw bleven, wier rijkdommen zij in de handen der Gereformeerden hadden zien overgaan.

Vandaar dat bij den hachlijken toestand van 's Lands zaken in het jaar 1606 Utrecht zekerlijk niet buiten de overleggingen en berekeningen van de aanleggers eener tegenomwenteling gebleven is. In het vorige jaar maakte de Hertog van Bouillon, in Sedan, het zijnen Koning uiterst moeilijk, en Hendrik IV begreep, dat hij dezen Groote voor goed moest fnuiken, wilde hij het Koningschap eenmaal tegen het gewapend verzet der Prinsen veilig stellen. Dat die Hertog, met een beleg van zijne stad bedreigd, in de macht van Spinola een natuurlijke bondgenoot zag, spreekt van zelf. Welnu, in dienzelfden tijd beraamde Spinola eenen inval in ons land. Wanneer deze veldheer eens eene stelling binnen onze grenzen innam, dreigend genoeg om de Regering in verlegenheid te brengen en hare tegenstanders stout te maken, dan zou hier een Bewind hebben kunnen opstaan, minder eensdenkend met Hendrik IV, en gezind om onder de leus der gemeenschap des geloofs den oproerigen vasal tegen zijnen Koning de hand te reiken.

Dit ware Spanje oneindig veel waard geweest: want zoo ware wellicht in Frankrijk eene omwenteling tot stand gekomen, waarnaar de Spaanschgezinden haakten. Was er, dus redeneren wij verder, in dezen tijd een ernstigen tegenstand tegen Spinola van de zijde van Prins Maurits te wachten? van Prins Maurits, aan de eene zijde tegenstander van Oldenbarnevelt, aan de andere zijde zwager van den Hertog van Bouillon, zwager tevens van den Keurvorst van de Palts, die, met de Duitsche Protestantsche Vorsten, op slechts een tweetal uitzonderingen na, in verbond, den Hertog hulp had toegezegd? van Prins Maurits, eindelijk, omgeven door een aantal aanzienlijke Fransche edellieden, die met de Fransche regimenten in der Staten dienst stonden, en niet uitsluitend, noch zelfs bij voorkeur hunne betrekkingen onder de Koningsgezinden in Frankrijk hadden? Er is een brief bewaard [1]) van Nikolaas van Berck nog in het begin van September 1606 aan Ledenberg, den krachtigen steun van het Staatsch-Bewind te Utrecht, geschreven. Daarin komt, onder anderen, het bericht voor, dat de Heer van Brienen, Gedeputeerde uit Gelderland, naar Nijmegen ging, om aldaar de buitenwerken en retran-

---

1) *Archief*, boven aangehaald, V, bl. 123.

chementen te vergrooten, en te bezorgen, dat men daarin vier of vijf duizend soldaten zou kunnen huisvesten, „volgens het advies van Zijne Excellentie, presumerende dat de vijand op deze stad aankomen zal, zoo haast hij Rijnberk veroverd zal hebben,” en, voegt hij er bij: „tu caetera collige, lector! — De Heer van Brienen heeft mede last om te Tiel te doen maken eenige valbruggen, de wallen en bolwerken te repareren, en de plaats tegen eene overrompeling te voorzien. Ware de staat van het land gefortificeerd en geprovideerd met justitie, goede orde, vromigheid, getrouwheid, eenigheid, correspondentie, en een iegelijk zijn devoir dede naar behooren en in eenvoudigheid en naar de verbintenis van ons bondgenootschap, ik meene dat onze zaken vaster zouden gaan en beteren voorspoed hebben.”. — En dan in een Naschrift: „De reis en last van den Heer van Brienen dient alle man niet te weten. Sufficit te nosse. Het wordt anders te wijd gedivulgeerd. Daar is wel meer te schrijven; dan ik laat het voor alsnog om beters wille en in de hoop, dat het God de Heer nog beteren en voorzien kan.” — De bedenkelijke toon en de verzwijgingen, waarvan deze brief vol is, wettigen volkomen het vermoeden, dat de schrijver het er voor hield, dat Prins Maurits Spinola in het land wachtte, en

slechts eenige punten van verzekering tegen hem in handen wenschte te houden. Bij Giustiniano [1]) vindt men het gansche plan van Spinola's inval geschetst. Hij zelf zou over den Ysel in de Veluwe dringen; Bucquoi over de Waal in de Betuwe. Te Arnhem zouden de beide legerafdeelingen zich vereenigen, en dus met overmacht tot Utrecht doordringen, welke stad men eene gemakkelijke prooi achtte, omdat de vestingwerken er kwalijk waren onderhouden, en (de Staten zelven aarzelden niet, dit in 1610 te herinneren) omdat het verraad daarbinnen op eene gelegenheid loerde.

Doch van alles wat in 1606 beraamd mag geworden zijn, is niets gekomen. Spinola was door ziekte en tegenspoed te laat gereed, of te onzeker in zijne maatregelen. Hendrik IV had den tijd om zijnen oproerigen vasal volkomen te bedwingen. Weldra was de Koning van Frankrijk vaster dan ooit gezeten, en was hij in 's Prinsen oog de man, van wiens fortuin hij van nu aan dat te verwachten had, waar hij steeds naar uitzag.

De Koning van Frankrijk was er in dien tijd op bedacht zich de soevereiniteit der Vereenigde Provinciën te laten opdragen. Daarbij werden de noodige aanbiedin-

---

1) *Delle guerre di Fiandra.*

gen aan Prins Maurits gedaan [1]). Doch Oldenbarnevelt was op zijne hoede. Hoe zeer zijne staatkunde ook met Koning Hendrik éène lijn trok, onderwerping onder Frankrijks opperleenheerschap aan den Prins achtte hij een uiterste, waartoe men bij den toenmaligen stand der zaken niet behoefde te komen. Het ontwerp, opzettelijk ontijdig aan het licht gebracht, viel in duigen, en de zaak had geen ander gevolg, dan dit, dat de haat van Prins Maurits tegen Oldenbarnevelt, wien hare verijdeling geweten werd, er door werd vermeerderd.

Den vrede, dien wij in 1607 hoop mochten voeden van Spanje te zullen verwerven, verlangde Oldenbarnevelt niet ten voordeele van Frankrijk, maar van ons zelven gesloten te zien. Die vrede zou de strekking hebben om de staatkunde en de regeringsbeginselen der Staten te bevestigen en tegelijk de betrekking van den Prins te bestendigen, die in 's Vorsten eigen oog het karakter van een ondragelijk onzekeren en voorloopigen toestand had. Geen wonder dat hij, zoodra hij bespeurde dat de onderhandelingen ernst werden, zich er ten sterkste tegen ingenomen betoonde. Soms scheen hij tot het wanhopig besluit te willen komen om, den band

1) *Archiv. de la Mais. d'Or.*. Sér. II, Tome II, p. 369, sqq.

van eed en plicht, die hem met de Republiek verbond, verscheurende, met de eene Provincie Zeeland den oorlog voort te zetten, hetgeen hij niet zou hebben kunnen doen zonder de fakkel van een algemeenen brand in Europa te werpen. Eerst toen hij bemerkte, dat hem de geheime steun van Koning Jakob I ontviel, en toen de Provincie Zeeland nader omtrent het hachlijke van haar bestaan was ingelicht, gaf Prins Maurits den tegenstand op. Doch hij veranderde niet van gezindheid, en behield zich voor van de eerste geschikte gelegenheid gebruik te maken om zijnen toeleg door te zetten.

Die gelegenheid nu scheen zich juist in de onlusten aan te bieden, welke met den aanvang van het jaar 1610, toen het Bestand nog geen jaar geduurd had, te Utrecht voorvielen.

Het was voor den algemeenen toestand in Europa een allergewichtigst tijdsgewricht. Spanje zag zich voor het oogenblik buiten staat om, hetzij aanvallend op te treden, hetzij openlijk de binnenlandsche tegenstanders ten onzent te ondersteunen. — Intusschen stond na het openvallen van de Guliksch--Kleefsche erfenis Europa zich het bewijs geleverd te zien, dat de Keizer, waar hij in overeenstemming met het belang der Katholieke Kerk optrad, geen meester meer was in het Rijk. — De Re-

publiek der Vereenigde Provinciën, met den Koning van Frankrijk in verbond en zich ten minste van den schijn der medewerking van den Koning van Groot-Brittannië verzekerd hebbende, was op het punt om een tweetal Protestantsche Vorsten in het bezit dier Hertogdommen te stellen. Ja, wat meer is, Hendrik IV had het er op aangelegd om als opperrechter en ordestichter in het Rijk op te treden. Na de verstandhouding der Geünieerde Protestantsche Rijksvorsten met de oproerige Grooten in zijn land, doordrongen van het besef, dat hij in het belang der binnenlandsche rust van Frankrijk die Vorsten tot eene minder wanhopige staatkunde moest brengen; zich overtuigd houdende, dat hij Duitschland, ja, den Keizer zelven eene dienst deed door het gevaar eener omwenteling af te wenden, waarmede de onbevredigde begeerten van diezelfde Vorsten, vooral van den Keurvorst van de Paltz, het Rijk bedreigde, en door aan gene zijde van den Rijn eene staatkunde, boven de godsdienstige partijen verheven, in te wijden, was hij gereed om aan het hoofd van een machtig leger, en voorzien van de hulpmiddelen, die Sully's zuinig beheer der financiën hem verschafte, die rol te aanvaarden. Bereikte hij zijn doel, dan was de Koning van Frankrijk het hoofd eener Europesche Staten-Republiek gewor-

den; dan triomfeerde in gansch Europa die boven geloofsverdeeldheid verheven staatkunde, welke de Katholieken nog meer dan het heftigst Calvinisme haatten, welke men in den persoon van Willem van Oranje had meenen overhoop te schieten en voor welke niettemin Oldenbarnevelt, God wist door welke listen, hulde en erkenning had weten af te dwingen.

Zoo immer, dan moest zulk eene uitkomst thans, kon het dan niet door oorlogsgeweld, dan door verraad worden verhoed. Dat Hendrik IV spoedig het slachtoffer van een sluipmoord werd, is bekend; maar reeds vóór dien aanslag was het gebleken, hoe men de Vereenigde Provinciën had willen beletten hare troepen met die des Konings tot den krijgstocht in het Guliksche te verbinden. Meer dan ééne goede kans bood de omstandigheid des tijds aan. Immers een van beide scheen plaats te moeten grijpen: of de Staten zagen zich door den opstand belet den tocht naar *Gulik* door te zetten; of zetten zij dien door, en zonden zij een groot deel der armée ver van huis, dan kon van de gelegenheid gebruik gemaakt worden om de Unie te verbreken en de Regering in verwarring en ten val te brengen. Op het bereiken van dit doel was de beweging aangelegd, die onder aanvoering van Dirk Kanter in Januarij 1610 tot

eene gewelddadige verandering der Magistraat binnen de Stad Utrecht leidde.

De toedracht der zaken verhalen wij hier niet. Het is elders door ons geschied [1]; maar op de eene en andere veelbeduidende omstandigheid willen wij de aandacht vestigen.

Zoo rijst dadelijk de vraag: hoe moet men zich verklaren, dat de bestaande Regering te Utrecht zich zoo zwak betoonde, en zonder eenige poging om zich in het belang van wet en recht te handhaven, gelaten aftrad? De reden was deze, dat de Heeren Kanter en Helsdingen door de burgerij waren gerugsteund. Binnen Utrecht was steeds eene bron van ongenoegen voorhanden, welke die Steden van Holland niet kenden, waar de opstand tegen Spanje zich van den aanvang aan het stoutst had betoond en de oorzaak van veel lijden geweest was. In deze laatste plaatsen was de aanvaarding van het bewind eene daad van zelfopoffering geweest. Wie zich in die dagen aan het hoofd der burgerij stelde of de zaak dier burgerij niet verliet, stelde zich aan het gevaar bloot om, bij aldien de Spanjaar-

---

1) Arend, *Algem. Geschied. des Vaderl.*, Deel III, St. II, bladz. 446—468.

den het ten laatste wonnen, aan de galg of op het rad het leven te eindigen, of, al triomfeerde de aanvaarde zaak, op de wallen of in het veld te sneuvelen. Wie het leven veil heeft, is boven verdenking van eigenbelang verheven, en gaarne liet dus, toen het eerste gevaar voorbij was, de geredde burgerij aan hen, die in de bange dagen hare hoofden geweest waren, het bewind en het beheer der middelen over, welke, met de kerkelijke goederen, aan de staatkundige gemeente vervallen, niet onbelangrijk vermeerderd waren.

Doch de Stad Utrecht had, toen de meeste Hollandsche Steden reeds ten bloede toe gestreden hadden, nog niet met Spanje gebroken, en eerst na de Pacificatie van Gent was zij van lieverlede de Spanjaarden kwijt geraakt, en hadden er door eene omwenteling binnen de muren de Gereformeerden de bovenhand gekregen. De kerken kwamen aan de Calvinisten, en zij, die katholiek bleven, verloren hunne aanspraak op het deelgenootschap aan de geestelijke rechten en de kerkelijke goederen, in den zetel van het Bisdom gewichtiger en rijker dan overal elders in de Zeven Provinciën, en die thans slechts onder voorwaarde dat de vruchtgebruikers gereformeerd werden, konden genoten worden. Zoo bleven de aanzienlijken, zonder eenige opoffering van

hunne zijde, slechts door de toetreding tot de nieuwe religie in het bezit van de rijkdommen der Kerk. Geen wonder dat de burgerij, welke in die voordeelen niet deelde, en niet inzag, hoe, nu de Kerk was opgeheven, de rechten en baten dier Kerk in handen van particulieren moesten blijven en niet gansch en al aan de gemeente ten offer gebracht werden, menigmaal blijk gaf van ongenoegen. — Evenwel het was geen louter willekeur, dat de zaken deze wending hadden genomen. Op de families, welke sedert de zegepraal der Hervorming binnen de Provincie Utrecht de twee eerste Leden van de Staten des Lands uitmaakten, steunde de staatkunde, vertegenwoordigd door Willem van Oranje en na hem door Oldenbarnevelt. Ontschoten aan de zoogenaamde Geëligeerden, welke in de rechten der Geestelijkheid waren getreden, en aan de Ridderschap van Utrecht de teugels van het bewind; verloren zij hunnen invloed in de Stad en in de Magistraat van Utrecht, dan kon men geen oogenblik zeker zijn, dat deze Stad en Provincie ééne lijn met de Unie bleef trekken; integendeel, dan moest men verwachten, dat eene jaloersche en wangunstige burgerij, die het verlies harer middeleeuwsche gildenrechten betreurde; dat de heftige Calvinisten, die den geest der Hollandsche Regering verfoei-

den, en de talrijke belijders of bedekte trouwe aanhangers der Katholieke Kerk, hetzij elk op zich zelve, hetzij tijdelijk samengespannen, teweeg brachten, dat Utrecht zich weerbarstig betoonde en onwillig om de staatkunde der Unie te volgen.

Die staatkunde, welke in hare berekeningen en bemoeiingen de gansche wereld omvatte, vergde opofferingen. Jaar aan jaar moest een staat van oorlog worden volgehouden, die schatten verzwolg. De vruchten der vermeerderde welvaart werden door belasting op belasting aangesproken. In Holland betaalde de gemeente over het algemeen gewillig, diegenen het ruimst, wien de handel schatten in den schoot wierp. Maar in Utrecht, waar de vooruitgang in het vertier wel aanmerkelijk, maar niet zoo wonderbaarlijk groot was als in Holland, gaf elke oorlogsbelasting aanleiding tot gemor en bedreiging. Vordert de oorlog geld, zoo mompelde men, wel nu! laat zij bekostigd worden door hen, die het beste weten, waartoe er oorlog gevoerd wordt! Zoolang er nog geestelijke goederen zijn, behoeft de burgerij niet te bloeden. Of moeten die goederen alleenlijk dienen om den weelderigen huisstaat en de brooddronkenheid der zonen van zekere aanzienlijke familiën te bekostigen? [1])

1) Van Meteren, ed. 1599, fol. 408, *d*.

Wat kleeft er een vloek, zoo mag men hier wel uitroepen, aan, ik zeg niet onrechtvaardig, maar toch zonder arbeid, zonder opoffering van lijf en leven verworven goed! Wat heeft de aanvaarding van de nalatenschap der Kerk door Vorsten en aanzienlijken hier en elders een nasleep van zorgelijke gevolgen gehad! Dat de Regering van Amsterdam in 1618 het drijven der Contraremonstranten tegen Oldenbarnevelt heeft moeten volgen, is daaraan voornamelijk te wijten, dat de Contraremonstranten ook hier aan de zonder opoffering aan het bewind en aan de rijke betrekkingen geraakte nieuwe geuzen-familiën konden te gemoet voeren: waartoe zijt gij in het bezit van het gezag gekomen, zoo gij voor de ware Gereformeerde Kerk het zwaard niet trekt? — Dat de Koning van Denemarken en het met hem verwante Huis van Brunswijk sedert 1620 zoo heftig tot den oorlog tegen den Keizer hebben aangezet, is het niet omdat zij te duchten hadden, de bisdommen te verliezen, die de Reformatie in hunne familiën gebracht had? — Ja zelfs aan de omwenteling in Engeland was het kerkelijk goed, in het bezit van leeken gekomen, niet vreemd. Of hadden de Russels, de Seymours, de Cecils, de Herberts, die, onder Koning Hendrik VIII met den buit der Kerk verrijkt, het verzet tegen Karel I begonnen zijn, gee-

nen grond om te vreezen, dat de Katholieke Kerk, weder heerschend geworden, het verlorene zou terugvorderen? Zoo werden de bezitters van het onverdiend verkregen goed tot nieuw geweld en bloedstorting gedreven. Hoe veel zuiverder staat daartegenover de gedachtenis van een Willem van Oranje, die in plaats van des tegenstanders nalatenschap te aanvaarden, het goed van zijn geslacht, en ten slotte zijn leven veil heeft gehad.

Het gezegde is voldoende om te verklaren, welken steun Jonker Dirk Kanter in den rug had, en voor welke macht in Januarij 1610 de Magistraat van Utrecht week. Zoo weinig viel er in te brengen tegen de omwenteling van dit jaar, die slechts de manier herhaalde, op welke de regerende geslachten hunne overmacht hadden ingevoerd, dat zelfs de Staten Generaal er zich bij neder moesten leggen en Prins Maurits machtigden, de nieuwe met geweld op het kussen gekomen Magistraat te Utrecht te bekrachtigen.

Doch de omwenteling droeg hare vrucht. De nieuwe Magistraat schafte de belasting op het gemaal en het huisgeld af, wier opbrengst moest strekken om de Provincie in staat te stellen de sommen te leveren, die zij op de Petitie van oorlog geconsenteerd had, — en ook

huisgeld af, wier opbrengst de Provincie in staat moest stellen de sommen te leveren, die zij op de Petitie van oorlog geconsenteerd had, — en ook de minste beloofde bijdrage konden de Staten Generaal niet missen, zoo zij den tocht naar het Guliksche in overeenstemming met Koning Hendrik ten uitvoer zouden brengen; want de eene Provincie kon niet voor de andere betalen: wel was het te wachten, dat, nu de eene zich terugtrok, ook deze of gene andere daarin een voorwendsel zou vinden om hare bijdrage terug te houden. Daarbij kwam, dat de nieuwe Regenten verrieden wat zij in het schild voerden. Kanter liet zich openlijk uit ten gunste van volkomen godsdienstvrijheid, aan de Provinciën te verleenen, hetgeen veel te zeggen had in den mond van iemand, die vroeger reeds weinig vertrouwen op de duurzaamheid van de orde van zaken, na de afzwering van Philips II ontstaan, aan den dag had gelegd, toen hij zeide, dat de Staat, al mocht men de zaken een tijd lang gaande houden, ten laatste nog weder aan den Koning van Spanje als den rechten erfheer zou moeten komen, en dat de Landen door het Huis van Bourgondië zoo slecht niet geregeerd waren geweest. Ook was de poging om bij de benoeming van de nieuwe Vroedschap de Katholieken uit te sluiten,

door Kanter afgewezen. De Roomschen, heette het, hadden de oorlog tegen Spanje mede helpen voeren en het kasteel Vreêburg afbreken: dus moest hun meer vrijheid gegund worden. Weldra waren de Roomschen, zich dagelijks in sterken getale „op de plaats en in den Dom latende vinden en groote courage vertoonende," een hechte steun van de omwenteling. Overal in de Provincie namen de Katholieken een stoutmoedigen toon aan, die deed blijken dat zij hun herstel binnen kort verwachtten [1]), en de Jezuiten te Emmerik ontveinsden hunne blijdschap niet over hetgeen er te Utrecht was voorgevallen [2]).

Dus was in het hart der Unie een brand uitgebarsten, die, wanneer hij de ontvlambare stoffen, welke ook in de andere Gewesten in onrustbarende hoeveelheid voorhanden waren, mocht ontsteken, het geheele gebouw met verderf bedreigde. Er moest raad geschaft worden. Het eerste middel, dat aangegrepen werd, was dit, dat de Staten van Utrecht, het derde Lid, dat is de Hoofdstad, natuurlijk uitgezonderd, en wel bepaaldelijk de twee eerste Leden, zich tot de Staten-Ge-

---

1) Zie *Rapport van de Gedep. v. d. Syn. v. Utr.* in *Arch. van Dodt*, bl. 153, sqq.

2) Het aangeh. *Arch.* V, bl. 148, 149.

neraal wendden met het verzoek, dat van hunnentwege de wettige orde hersteld of ten minste het gevaar, hetwelk de regering en hare beginselen bedreigde, afgewend mocht worden. Hun Hoog Mogenden, verzochten zij, zouden ten dien einde eenige Gecommitteerden uit hun midden, met den Prins Stadhouder aan het hoofd, binnen de stad zenden.

Kende de Prins de Staten van Utrecht, gelijk een tijdgenoot veelbeduidend verklaart [1], ook de Staten van Utrecht kenden den Prins. Maar zoo zij herstel van de oude Vroedschap wenschten, zonder den Stadhouder konden zij dit doel niet bereiken, daar hem bij de Magistraatskeuze de approbatie toekwam. Bovendien, het kon hen gerust stellen, dat de Stadhouder, wien, wanneer hij in de stad tegenwoordig was, de verkiezing was opgedragen, evenwel die verkiezing niet vermocht te doen dan in overleg met hen. Voorts moesten zij vertrouwen, dat de beweging een te beslist antigereformeerd karakter had aangenomen, dan dat het den Prins mogelijk zou zijn, met haar gemeene zaak te maken.

Weldra drong ook de Utrechtsche Magistraat zelve op de komst van Zijne Excellentie met Gecommitteerden

1) Cornelis Cornelisz., schrijver van het Kronijkje, uitgegeven in het *Arch. van Dodt*, VI. Deel.

van Hun Hoog Mogenden aan. De omwenteling, namelijk, had elementen op de been gebracht, die de nieuwe Regering niet in staat was in bedwang te houden. De Burgerhoplieden en Gecommitteerden van de Burgerij voerden van den aanvang aan een bedenkelijken toon. De bezitters van Ridderhofsteden, gaven zij in eene Remonstrantie aan de nieuwe Magistraat te kennen, behoorden gehouden te wezen, voortaan alle lasten te dragen, gelijk de schamele ingezetenen, die den kost met hun zuren arbeid moesten verdienen. En zij herinnerden aan de Keizerlijke Wet van 1540, volgens welke de geschiktste lieden in de Wet gecommitteerd moesten worden, „wezende vroom van leven, geen overspelers, geen dronkaards. Waren de zoodanigen onder de reeds benoemde, dan moesten zij schandelijk worden afgezet." Daarbij legden de burgers de wapenen niet af, en kwam het rumoer op straat en in de herbergen niet tot bedaren. Tegen eene Gemeente, die zich de censura morum aanmatigde en de wapenen niet verkoos af te leggen, was op den duur geen gezag bestand. Te verwonderen is het derhalve niet, dat ook de Magistraat de Bezending der Staten Generaal, met den Stadhouder aan het hoofd, begeerde.

Haalde men den Prins in de stad, zoo moest de anti-

gereformeerde strekking der beweging ontveinsd worden, en gaf men den strengen Calvinisten het beleid in handen. Vandaar dat de Roomschen, en wij vernemen hun oordeel uit een fragment der Annalen van Dusseldorp [1], van nu aan in de beroerte slechts eene misleiding der Katholieken zagen, en het er voor hielden, dat de beweging er van den beginne aan op was aangelegd om de Consistorialen, die niets anders verlangden (zegt Dusseldorp) dan Prins Maurits Vorst te maken, te doen triomferen. Maar de raddraaiers, een Kanter en Helsdingen, meenden niet, dat met het inhalen van den Prins alles verloren was. Het was er bij hen om te doen, de kracht der Algemeene Regering te breken, en de Republiek aan het bondgenootschap met Frankrijk te doen ontvallen. Zij zagen verder, dan het gros, en begrepen, dat Prins Maurits, bijaldien hem de handen ruim werden gelaten, wel in den aanvang, steunend op de gestrenge Calvinisten, Spanje op nieuw den oorlog zou verklaren; maar, bracht hij deze Mogendheid (dus verwachtten zij) spoedig in het nauw, dan zou zij tot het verleenen van gunsten en titels aan den Prins te bewegen zijn, en daar de Prins niet voor niet door

---

1) In het *Archief van Dodt*, IV, bl. 274.

Spanje erkend zou worden, mochten de Katholieken hopen, dat hun bij de overeenkomst geen al te slecht aandeel geworden zou.

Dus kan het ons niet bevreemden, dat toen de Prins binnen Utrecht was aangekomen, er dadelijk (Dusseldorp zegt het ons) eene groote vertrouwelijkheid tusschen hem en de beide burgemeesters, Kanter en Helsdingen, bestond. De nieuwe Raad werd in de Statenkamer tegen de Staten 's Lands door dwang van den burger (zegt de Schrijver van het Kronijkje [1])), in de presentie van Zijne Excellentie, die hen (te weten de Staten) wel kende (zegt dezelfde auteur), gehandhaafd. Maar zoolang de Prins gebonden was aan zijnen eed als Stadhouder van Utrecht, in handen der Staten-Generaal afgelegd, eenen eed, die hem verplichtte niets te doen zonder de twee eerste Leden der Staten, welke hem nadrukkelijk aan dien eed zullen herinnerd hebben, zoo lang hadden dezen het volstrekte recht van *veto*, en er kon niets afdoends uitgericht worden. Men wilde den Prins, zoo als de Schrijver van het Kronijkje uitdrukkelijk zegt, de soevereine macht opdragen en Utrecht van de Unie afscheiden. Zoo zou het Sticht als zelf-

1) t. a. pl. bl. 12.

standige Mogendheid eene eigen staatkunde hebben kunnen inwijden, en in het hart der verbroken Unie eene banier opheffen, waarom zich al des Prinsen aanhangers konden vereenigen; reeds werden er zendelingen uitgezonden naar de naburige Steden, met name naar Dordrecht en Amsterdam, om ze op de zijde van het oproer te trekken [1]: in één woord, op die wijze ware het geheime doel der zamenzwering volkomen bereikt. Dat het staatsverraad was wat men pleegde, brachten de aanleggers zelven aan den dag, waar zij zeiden, dat, zoo het tegenliep, het hun hals zou kosten [2].

Dit is de beteekenis van het verzoek, door die van Utrecht aan de Staten-Generaal gericht, dat Hun Hoog-Mogenden den Prins van zijnen eed zouden ontslaan. Zoo de Prins toeliet, en hij liet het toe, dat dit verzoek geschiedde, bewijst het, hoe hij thans de gelegenheid meende gevonden te hebben, welke hij gedurende de onderhandelingen over het Bestand zoo menigmaal gewenscht had.

Maar nu ook was de tijd daar voor de Staten-Generaal om de Unie niet te laten verbreken, en te zorgen dat zij en hunne staatkunde niet voor het aangezicht

1) Het aangeh. *Archief*, V, bl. 145.
2) Het aangeh. *Arch.* V, bl. 147.

van Europa te schande werden. Wij hebben uit deze dagen eenen brief van Oldenbarnevelt, waarin hij schrijft: „Mij is maar al te wel bekend de jammerlijke en bedroefde staat van de Provincie en Stad Utrecht. Ik vertrouw niettemin, dat bij Gods genade door Mijne Heeren de Staten-Generaal en Zijne Excellentie veel terecht gebracht zal worden" [1]. Men merke hier op, hoe de schrijver van dezen brief zijne bestendige staatkunde getrouw blijft; hoe hij den Prins niet afscheidt van de Staten-Generaal, geene breuk tusschen hem en Hun Hoog-Mogenden erkent, hem bindt aan zijnen plicht, en hem steeds den onbesproken terugkeer tot oprechte trouw open laat. Oldenbarnevelt maakte den Prins inderdaad tot een onschendbaar Vorst; hij handelde ten zijnen aanzien in de volkomenste mate, gelijk in eene constitutioneele Monarchie de Vertegenwoordigers des Volks ten aanzien der Regering behooren te handelen. Immers is het in zulk eenen Staat de taak der volksvertegenwoordigers ook de onvolmaakte, ja, soms gebrekkige Regering door het ontzag, dat zij haar bewijzen, goed te *maken.* Het gezag toch kan ten slotte nimmer gegrond zijn in de volmaaktheid van hem, die het

---

1) *Arch.* V, bl. 145.

uitoefent. Geene volmaaktheid, al ware zij op aarde denkbaar, waarborgt algemeen ontzag. Zelfs God is niet door zijne almacht tegen verachting en spot gevrijwaard. Neen! het gezag berust steeds op de vrije erkentenis van dengenen, die den gezagvoerder eerbiedigt. Ware het anders, diende een Bewind volmaakt te zijn om op ontzag aanspraak te maken, er zou op aarde geene vrijheid kunnen bestaan: een volmaakt Bewind brengt noodwendig de tirannij mede. — Zoo zien wij Oldenbarnevelts voorbeeld is rijk in leering. Ontwikkelt Nederland slechts wat in de praktijk van dien Staatsman als in een kiem ligt opgesloten, zoo levert ons Land het model van een constitutioneelen Staat. — Doch om op Oldenbarnevelt zelven terug te komen, — den last, die, waar eene Volksvertegenwoordiging bestaat, zich verdeelt over een groot aantal mannen, welke zich bovendien sterk gevoelen door de keuze der ingezetenen, droeg Oldenbarnevelt nagenoeg alleen. Die strijd, volgens Aristophanes woord [1], met een leeuwenwelp, naar wiens nukken men zich slechts te schikken heeft, als hij eenmaal in den Staat is opgekweekt, — die

---

1) Ran. 1431.

Οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν —
ἣν δ' ἐκτραφῇ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

strijd viel hem dan ook zwaar; die oorlog, waarvan geen gerucht mocht uitgaan, viel hem bang; tot krachtsuitputting en moedeloosheid toe (getuigen de berichten der Fransche Gezanten) leed hij er onder; maar het was zijn woord, juist naar aanleiding van deze Utrechtsche onlusten gesproken: „Die vast gaat en alleen Gods eer en 's Lands welvaren voorheeft, overwint alle zwarigheden" [1]). — In den vermelden brief schrijft hij verder: „In zulke gelegenheid is men gewoon te gebruiken leugenen, valsche inventiën en calumniën, maar men moet die met patientie en met de waarheid overwinnen" [2]), dat is, het kwade niet door drift, neen! slechts met het goede bestrijden. Bij het schrijven zijner Remonstrantie in een voor hem persoonlijk nog dreigender tijd was hij van geen ander gevoelen: immers besluit hij dat Staatsstuk met de woorden: „Voor mij, ik vertrouw vastelijk, dat God de Heer Almachtig niet zal toelaten, dat leugenen de waarheid zullen overwinnen, maar de leugenaars confonderen en beschaamd maken." — „Men zou niet kunnen gelooven," zoo eindigt hij den herhaaldelijk aangehaalden brief, „wat schade en schande deze proceduren binnen en buiten de Landen

1) t. a. pl. bl. 155. 2) Bl. 146.

tegen onzen Staat veroorzaken; doch alles moet overwonnen worden" [1]). Alles *moet* overwonnen worden. Deze overtuiging bepaalde de maatregelen, die genomen werden. Den Prins en den Gecommitteerden werd bij herhaling gelast, de oproerige stad, waar zij niets deden dan het gezag der Staten-Generaal aan de verachting bloot stellen, te verlaten, en de Stad zelve werd vermaand hare zaak aan de uitspraak van Hun Hoog-Mogenden te onderwerpen. Daartoe moesten de Magistraat der Stad en de Staten 's Lands van Utrecht hunne gemachtigden naar de grensplaats Woerden zenden, werwaarts de Staten-Generaal en de Raad van State met de Ambassadeurs van Frankrijk en Groot-Britannië zich zouden begeven, om ten overstaan dezer vertegenwoordigers der twee Mogendheden, met welke de Republiek verbonden was, en die niet onverschillig konden aanzien, wat er thans voorviel, in deze zaak vonnis te vellen. Gelijk hier de Gezant van Frankrijk de Staten-Generaal naar Woerden volgde, zoo zag men weldra den Nederlandschen Gezant bij de onlusten en burgeroorlogen, die Frankrijk verdeelden, de Koningin-regentes en later Koning Lodewijk XIII volgen wáár

---

1) t. a. pl.

zij zich begaven, met geen ander doel dan om tegenover de oproerige onderdanen te toonen, dat de Republiek op de hand des Konings bleef. Een dergelijk getuigenis legde de Fransche Gezant thans af ten aanzien der Staten, en van den minister van Hendrik IV was wel niets anders te wachten. — Doch ook de Engelsche Gezant ging mede, en dit zeide meer. Immers waarborgde hij door zijne tegenwoordigheid de trouw van zijnen Meester, terwijl er maar al te veel reden was om die trouw te verdenken. Jakob I was jaloersch op Hendrik IV, wiens optreden de rol, die hij zichzelven toedacht, scheen te zullen doen vervallen, en hij heulde met de oproerige Fransche Hugenoten. Gaarne zou hij, sterk door den aanhang van het gansche Calvinisme op het vasteland, ten koste van het verdeelde Frankrijk, de Oppervorst van de andere helft der Christenheid geworden zijn, en Spanje zonder geweld door de klaarblijkelijkheid zelve gedwongen hebben, hem als zoodanig te erkennen. Hier te lande was Oldenbarnevelt het voorwerp evenzeer van zijnen haat en geheime vervolging, als van zijn ontzag en openbare vereering, en op de partij, die later den naam van Contra-remonstranten voerde, bouwde hij zijne hoop om dien staatsman ten val te brengen, en onzen Staat naar zijnen zin te zetten.

Maar hij was te voorzichtig, of, moet ik zeggen? te besluiteloos om den tijd reeds gekomen te achten, waarop hij openlijk in dien zin zou kunnen te werk gaan: hij deed zich voor als den vriend en bondgenoot van Hendrik IV en Oldenbarnevelt, onder den invloed van wier grooten geest en wegslepende welsprekendheid hij stond. Zoo had dan ook de Engelsche Gezant Winwood, die trouwens geheel door Oldenbarnevelt gewonnen was, ditmaal niet geweigerd eene manifestatie te doen, waaraan tegenover de revolutionnaire Magistraat van Utrecht zoo veel gelegen was, en den Koning van Engeland als gezind te doen voorkomen om de Staten-Generaal in hun gezag te handhaven. Zoo weinig evenwel kon men er zeker van zijn, dat Koning Jakob met de krachtige onderdrukking van het oproer ingenomen zou wezen, dat onze buitengewone Gezanten, die toen te Londen waren, niettegenstaande zij in last hadden, de maatregelen, tegen Utrecht genomen, als hoognoodig voor te dragen, ook in het belang der diensten, welke de Koning zich van onzen Staat mocht beloven, van de geheele zaak geen woord begrepen te moeten reppen, totdat de Koning zelf er van begon, en vraagde, hoe de Prins zich daaronder gehouden had. Als ware het om de verdenking af te leiden, dat hij met den afloop min-

der gediend zou geweest zijn, prees hij toen zeer de maatregelen, door de Staten-Generaal genomen, en verklaarde zelfs, dat Hun Hoog-Mogenden tegen de aanleggers met meer gestrengheid hadden behooren te werk te gaan.

Gaven die van Utrecht aan de sommatie der Staten-Generaal gehoor? Slechts door den nood gedrongen, deden zij het. Immers, weigerden zij den Prins en de Gecommitteerden te laten gaan, dan was de oorlog verklaard, en het ergste wat zij vreezen konden, zou gebeuren. Op dezelfde gronden was het raadzaam, hunne Gemachtigden te Woerden te laten verschijnen: mogelijk slaagden dezen er in om de Staten te misleiden, en in allen gevalle werd tijd gewonnen, de krijgstoebereidselen tegen Gulik gestremd, en aan diegenen, welke zich mogelijk in de andere Provinciën voor de omwenteling zouden verklaren, de gelegenheid daartoe geboden. Dat de Prins zelf de stad verliet, laat zich denken. Ware hij, tegen het bevel der Staten, in de stad gebleven, zoo zou hij alles op het spel gezet hebben, en zich bereid hebben getoond om met de ééne Stad Utrecht de oorlog tegen de Staten-Generaal te aanvaarden. Daartoe was hij van den goeden uitslag niet zeker genoeg. Kon hij verwachten, dat zijne aanhan-

gers hem zouden toevallen? En hoe weinigen hielden onvoorwaardelijk zijne zijde? Kon hij hopen, dat zelfs zijne oprechtste medestanders het spoor niet bijster zouden wezen op het kronkelpad, langs hetwelk hij hen meende te voeren, aan de zijde der Katholieken en tegen de Mogendheden in, die het Huis van Oostenrijk in Duitschland gingen bestrijden? Hoe jammerlijk zou hij in den klem hebben kunnen raken, aan het hoofd eener dubbelzinnige omwenteling! Neen! dit was het tijdstip niet om voor het oog van Europa onherroepelijk partij te kiezen. Integendeel, zoo zou hij gevaar geloopen hebben in Utrecht het graf zijner eer te vinden. — Maar reeds had hij zich tegenover het volk dezer stad zedelijk verbonden. De burgers hielden het er voor, dat hij hen niet meer verlaten kon noch mocht: zij bestormden hem met hunne smeekingen en eischen, en dreigden alles het onderste boven te zullen werpen, zoo hij hen in den steek liet. Slechts op de heiligste belofte, op zijne grafelijke eer, met het geven van de hand aan het gepeupel gedaan, liet men hem vertrekken [1]). Hij ging — om niet terug te komen. — De burgemeesters toonden het volk een goed gelaat. Zij zeiden, dat de Staten-Generaal

1) Het *Kronijkje*, t. a. pl. bl. 15.

wel dreigden, maar dat zij niet zouden durven doortasten en ook de troepen tot den tocht naar Gulik noodig hadden; zij vleiden het volk met de verzekering, dat er dergelijke onlusten in verscheidene andere der Vereenigde Landen waren uitgebroken: in allen gevalle, zeiden zij, men was nu eenmaal te ver gegaan om terug te keeren en behoorde, zoo men vallen moest ,het leven ten duurste te verkoopen.

Hoe het zij, de Gemachtigden der Stad moesten te Woerden verschijnen. Nu kwam het er op aan, punten te vinden om aan de beslechting van de Staten-Generaal op te dragen, ten einde, zoo als het in een brief, over deze zaak geschreven, wordt uitgedrukt [1]), eenen mantel te hebben, waarmede zij hunne mutinatie mochten bedekken. De grieven, die zij opsomden, betroffen meerendeels den regeringsvorm van het Sticht en de Stad. Maar bij een der punten beklaagde men zich, dat de Jonkers brouwerijen en zekere andere verboden neringen, met schennis van het recht der Steden, op het platte land invoerden. De inroeping der Hollandsche Steden, waaraan zij zich hadden schuldig gemaakt, bemantelden zij daarbij met het bewe-

---

1) *Archief v. Dodt*. V, bl. 147.

ren, dat dezen ten aanzien van de brouwerijen op hetzelfde voorrecht aanspraak maakten, en zij in haar derhalve voorstandsters van hunne zaak hopen mochten te vinden. Welk een rampzalige uitvlucht! Doch de Gemachtigden trachtten de nietigheid van zulke gronden tot hun voordeel te keeren. Om zulke kleinigheden, zeiden zij, was het te doen, en zou men daarom eene zoo loffelijke Stad op den rand des verderfs laten komen! Inwilliging derhalve eischten zij van de ingebrachte punten, en voorts drongen zij er op aan, dat de Prins, ontslagen van zijnen eed, in hun midden zou terug keeren. De beslissing aan de Ambassadeurs, de Staten-Generaal en den Prins met den Raad van State te onderwerpen, daartoe waren zij niet te bewegen, en zij scheidden met de verklaring, dat zij aan hunne principalen rapport zouden doen, en voorts de zaken Gode opgaven en afwachten wilden, wat er van komen zou.

Dus bleef alles onopgelost en onverzoend: geen spoor dat de Stad zich wilde voegen. En intusschen kon het gewapend geweld binnen hare muren ieder oogenblik tot plundering en moord leiden, waarvan de familiën der Staten van Utrecht de eerste slachtoffers zouden zijn, — of wel het voorbeeld des opstands elders navolging vinden. Er moesten maatregelen genomen wor-

den, — en de Staten besloten, troepen tegen de stad te laten oprukken, en haar te nopen compagniën in genoegzamen getale in te nemen om de Generaliteit meester daarbinnen te doen zijn, — of anders geweld te gebruiken. Twee Provinciën evenwel schonken hare toestemming niet tot dit besluit, en verzochten aanteekening van haar afwijkend gevoelen: het was Zeeland, steeds tegen Holland op de hand van den Prins, en Overijsel, waar de Stadhouder door het Lid der Edelen veel vermocht. De Prins zelf wendde ziekte voor, en de Staten namen dit voorwendsel gereedelijk aan als grond van verontschuldiging, dat Zijne Excellentie zich niet met het commando der troepen tegen Utrecht liet bekleeden. Maar, wat meer is, de Prins wilde ook niet, dat zijn broeder zich met die taak belasten zou, „als nog wezende jong en vermits het hem kwalijk voegen zou den ondank op zich te laden." Niet te min stelden de Staten Prins Frederik Hendrik tot opperbevelhebber der belegeringstroepen aan; zij verwierpen Prins Maurits voorstel om alsnog te pogen, Utrecht door vermaningen tot rede te brengen, en lieten zich door de zwarigheden, die hij opwierp, niet terughouden om de zaak onverwijld door te zetten.

Hoe hield men zich toen binnen de bedreigde stad?

Ongezind om de troepen der Staten-Generaal binnen te laten, en zich daarmede aan het gezag van Hun Hoog-Mogenden te onderwerpen, was men gereed geweld met geweld te keeren. Getrouw aan hun woord, dat zij, alvorens de zaak op te geven, velen in hun verderf zouden medeslepen, werd door de aanvoerders de belofte van de burgers gevergd, dat zij de stad zouden helpen verdedigen. Wie zwarigheid maakte, deze belofte af te leggen, verliet de stad. Er werd geschut op de wallen gebracht; het armoedigste volk werd in dienst genomen. Maar ook de aanzienlijken, die hun leven meenden verbeurd te hebben, zoo de Staten de bovenhand behielden, zag men in persoon aan de wallen arbeiden, en met hen zekere geestelijken, van buiten in de stad gekomen. Tevens was men er op bedacht om de stad aan de Aartshertogen op te geven: dit maakte zelfs een punt van ernstige beraadslaging ten Raadhuize uit [1]). Totdat (voegt Dusseldorp, waar wij dit bericht aan dank weten, er bij) de Afgevaardigden van Amsterdam kwamen en onderwerping aanrieden. Die Afgevaardigden waren de burgemeester Bas en de oudburgemeester Reinier Pauw. Deze laatste naam zegt

1) *Archief v. Dodt*, IV, bl. 276.

veel: het is, die van den fellen tegenstander van Oldenbarnevelt, die nevens anderen het meest tot zijnen val heeft toegebracht. Neemt men dit in aanmerking, dan kan men gemakkelijk nagaan, welke gronden de Gedeputeerden der Stad Amsterdam te Utrecht gebruikt zullen hebben om tot onderwerping aan te sporen, en hoe zij zoo gereedelijk gehoor vonden. Zij zullen zich tot de Calvinisten gewend, en hun toegegeven hebben, dat het regeringsbeginsel, hetwelk thans den boventoon had, op den duur niet kon geduld worden; maar (zullen zij er bijgevoegd hebben) om daar tegen op te komen, moest de zaak zuiverder en minder met papistischen factiegeest vermengd wezen: bovendien, thans was het de tijd nog niet: men moest de Regering in den Haag in hare zamenwerking met Hendrik IV voor het oogenblik ondersteunen. Later, wanneer men in het binnenland de handen ruimer had, en de Calvinisten, door al de Provinciën heen, zich verklaarden en wel op zuiver kerkelijk gebied, zou men op wettiger wijze het doel weten te bereiken, en daartoe beloofde Amsterdam hare hulp. — Zoo moet men veronderstellen, dat een Pauw zal gesproken hebben, — en hiermede moesten de Calvinisten tot bezadigdheid komen, en aan den opstand de eenige steun ontvallen, die hem eenen

schijn van billijkheid kon verleenen. Ook kwam de Regering van Utrecht weldra tot onderwerping. Zij dankte haar opgeraapt volk af, en liet tien compagniën soldaten in. De ontmoeting dezer troepen met de burgerwacht bij het Stadhuis gaf nog slechts eene botsing, die door den toeleg en de bitterheid van burgemeester Kanter licht in een ernstiger strijd had kunnen overgaan [1]). Met den waarborg eener talrijke krijgsmacht in de stad meenden de Staten-Generaal de stedelijke Regering op het kussen te kunnen laten, hopende dat de andere Leden der Staten van Utrecht haren invloed in die mate zouden weten te fnuiken, dat de Provincie zich van hare verplichtingen jegens de Generaliteit zou kwijten. Voor het overige werd eene algemeene amnestie uitgevaardigd. Een bewijs van groote gematigdheid; — maar, vragen wij, was het mogelijk de schuldigen aan eenen opstand, waarin Prins Maurits zelf zoo zeer betrokken was geweest, anders te behandelen?

Indien de Staten-Generaal gehoopt hebben, dat de

---

1) Uit de *Resol. Stat.-Gen.* (*Archief v. Dodt*, IV, bl. 200) blijkt, dat de burgemeester, die de orde, door Prins Fredrik Hendrik op het betrekken der wachten door de troepen gesteld, verzwegen had en zich bij de bedoelde ontmoeting zoo bits uitliet, niemand anders dan Kanter was.

Provincie Utrecht, in weerwil van het aanblijven der opgeworpen Regenten der Hoofdstad, zich een bereidvaardig lid der Unie zou betoonen, zoo hebben zij zich vergist. Op nieuw verklaagden de Staten 's Lands van Utrecht de Regering der Stad bij de Staten-Generaal, en beriepen zich, als in geval van machtsoverweldiging te pas kwam, op het derde artikel der acte van Unie, waarbij de Provinciën verplicht waren elkander bij te staan tegen alle in- en uitheemsche Heeren, Landen en Steden, die haar eenig geweld, ongelijk of oorlog zouden aandoen. De onwilligheid toch der Utrechtsche Magistraat bleef voortduren; ja, er werden nieuwe pogingen van hare zijde aangewend om de Hollandsche Steden tot zich over te halen, en eene algemeene vergadering van Gedeputeerden der voornaamste Steden van alle Provinciën, buiten de Staten-Generaal om, bijeen te doen komen. Den 24sten April richtten de Staten-Generaal dan ook een schrijven aan de Magistraat van Utrecht van den volgenden inhoud: „Hun Hoog-Mogenden konden niet verhelen, dat van het begin dezer laatste beroerte aan, door alle oprechte klaarziende liefhebbers der Vereenigde Landen was gemerkt en geoordeeld, dat zij gegrond was op gelijk fundament en door dezelfde of gelijke geesten gedreven, die in 1586

en eenige jaren later (dus tijdens het bewind van Leicester) de Stad en Provincie van Utrecht in de uiterste desolatie, de Regering onder het gezag van den vreemdeling brachten, en den geheelen Staat van de Vereenigde Nederlanden zochten om te keeren, ondermijnende de fundamenten, gelijk velen van de leden der Magistraat wel bekend was, als hebbende zelven medegewerkt om dat kwaad te verhelpen". Hiermede werd bepaaldelijk Kanter bedoeld, die het zijne er aan had toegebracht, dat de partij van Leicester was uitgedreven. — Na deze duidelijke verklaring en nadat Prins Maurits ernstig gewaarschuwd was, eindelijk op te houden zulk eene Regering als de Utrechtsche, met zijne verschoonende woorden en zijn aandringen op zachte maatregelen te stijven, ging de Raad van State, te Utrecht tegenwoordig, tot de afzetting der Magistraat over, waarna de in Januari gevallen Regering hersteld werd.

Alsnog werd niemand gestraft; doch toen tegen het einde des jaars eene samenspanning ontdekt was, waarvan Kanter en Helsdingen medebewust geweest waren, werden én de mannen van het volk, die de voornaamste schuldigen waren, én de beide gewezen burgemeesters gevonnisd. Bloed stroomde er niet.

Kanter werd met verlies zijner goederen buiten het grondgebied der Provinciën verbannen. Hij week uit naar Antwerpen. Door tusschenkomst van Casaubonus trachtte hij te verkrijgen, dat de Koning van Frankrijk zijn voorspraak werd bij de Staten [1]. In 1615 waagde hij zich weder binnen ons land. Althans besloten de Staten-Generaal den 2den Juni van dat jaar, op verzoek van de Staten van Utrecht, die vernomen hadden, dat hij zich te Amsterdam ophield, aan de Regering dier stad te schrijven, dat zij hem zou laten vatten en naar Utrecht opzenden. Men liet hem uit Amsterdam ontsnappen, en zijn reeds tot hoogen ouderdom geklommen leven vergunde men hem in Friesland, welks Stadhouder sedert 1615 Oldenbarnevelts tegenstander geworden was, en wel in de stad zijner voorvaderen, te Leeuwarden, te eindigen.

Dat het mogelijk geweest was, een nieuwen aanslag, trouwens dolzinnig genoeg aangelegd, in Utrecht te beramen, laat zich verklaren uit de voortdurende ontevredenheid der Gereformeerde Gemeente tegen den geest harer predikanten. Deze predikanten waren, ook in de dagen van het wanhopigst verzet hunner stadgenooten,

---

1) Burman, Traj. erud. p. 70.

aan het Bewind van 's Gravenhage getrouw gebleven. De door opstand aan het bewind gekomen Magistraat had hen pogen te winnen door belofte van vrijheid in het kerkelijke; doch zij hadden geantwoord, dat zij vrijheid genoeg hadden, en in die zaken geen verandering kon geschieden, dan in eene Algemeene Synode, door Mijne Heeren de Staten bijeen te roepen [1]. Deswegens hadden zij zulk eenen haat op zich geladen, dat, om te zwijgen van de bloeddorstige taal der samenzweerders van December 1610, tegen Taurinus en Spinhovius uitgeslagen, geen derde der Gemeente te kerk kwam. Dit lijdelijk blijk van verregaand ongenoegen maakte de bezorgdheid der Staten van Utrecht gaande. Men deed de noodige stappen om Uytenbogaert, Kapellaan van den Prins en Predikant te 's Gravenhage, over te laten komen. Hij predikte eenigen tijd te Utrecht, en het schijnt, dat hij door zijn talent, zijn liefdevollen geest, en zijne wijsheid de gemeente eenigermate verzoend heeft. Althans vermeldt de schrijver van het Kronijkje, die op het felst tegen de Remonstranten ingenomen is, met welgevallen van eene zeer schoone nieuwjaarspredikatie, door Uytenbogaert gehouden [2].

---

1) *Archief v. Dodt*, V, bl. 51.
2) Bl. 18.